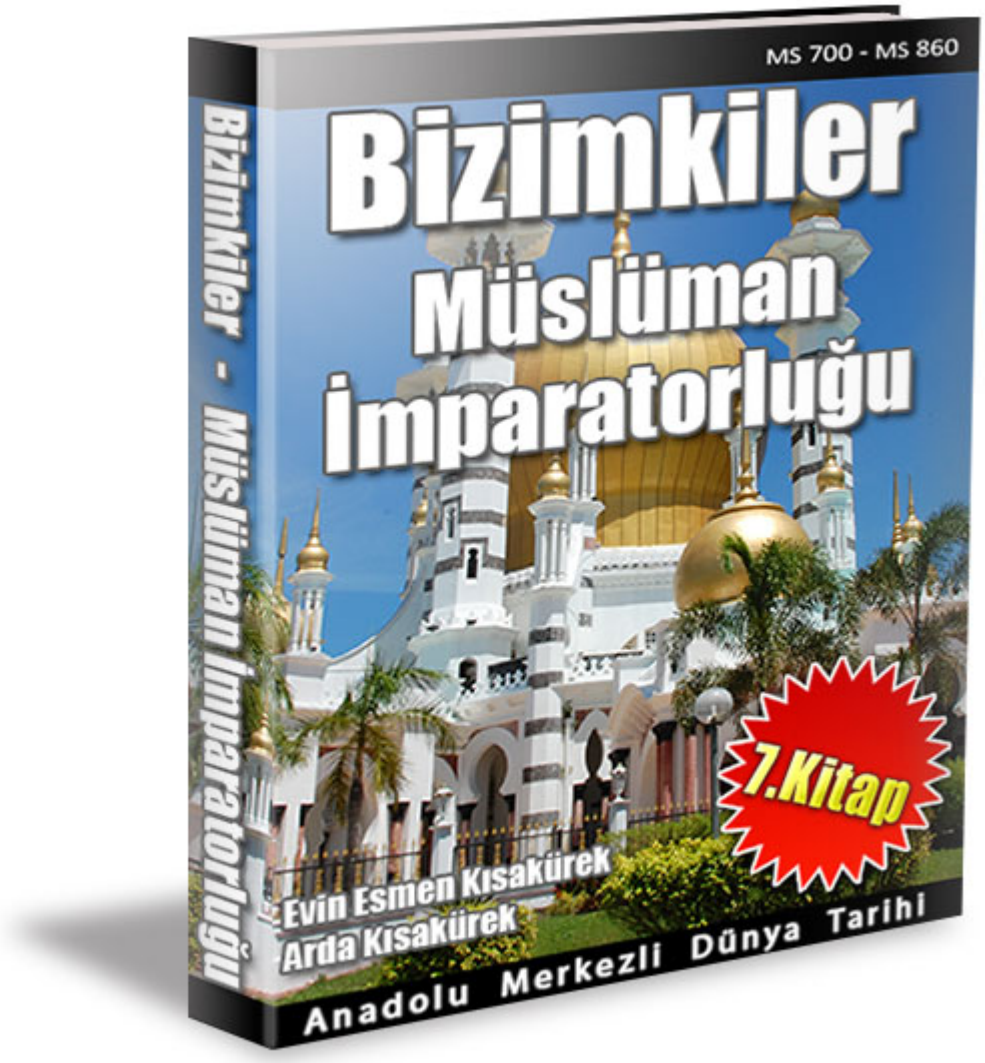

MS 700 - MS 860
Bizimkiler
Müslüman İmparatorluğu
7.Kitap
Evin Esmen Kısakürek
Arda Kısakürek
Anadolu Merkezli Dünya Tarihi
Bizimkiler - Müslüman İmparatorluğu

BİZİMKİLER

Anadolu Merkezli Dünya Tarihi

7. KİTAP

M.S. 700 – M.S. 860

Müslüman İmparatorluğu

Yazarlar

Evin Esmen Kısakürek

Arda Kısakürek

BİZİMKİLER 2
7. KİTAP 2
Doğu Türükler Batıya Yürüyor 5
Doğu Roma'da Taht Kavgaları 8
Ceyhun'u Geçmek 9
Hazar Roma Üzerinde Etkin 11
Araplar İspanya'da 13
VII. Yüzyıl Asya'sı 14
Şinto 17
Kuteybe'nin Katliamları 20
Semerkant'ın Düşüşü 23
Türkler birbiri ile Boğuşuyor 26
Hıristiyan Batının Kurtuluşu 27
Kan Değirmeni 31
Mücadele Bayrağı Turgişlerde 34
Susuzluk Günü 35
Halife Hişam ve Hazar 37
Battal Gazi 39
III. Leon 41
Müslümanlar Müslümanlıklarını İspatlasın 45
Birbirinden Kopmuş Türkler 47
Tonyukuk'un Öğüdü 48
Orhun Yazıtları 50
Tarihin Cilvesi 53
Araplar Türkmenistan'a yerleşiyor 54
Türk Budunun Sonu 57
Pisikolojik Savaş 59
Türk Budunun Türkleri veya Orta Asya Göçebeleri 61
Kağanlar 67
Kanaatkarlık ve Lüks 69
Türklerde Ahlak 70
Zeyd İsyanı 72
Horasan İsyanı 74
TALAS SAVAŞI 78
Papa Frank İşbirliği 81
İsyanlar 83
Uygurlar 86
Abbasiler 91
Mezalim Mahkemeleri 94
Hakikat-Yol-Işık ve Kapı-Yol-Kılavuz 96
Mutezile 98
Hukuk Okulları 100
Hıristiyan Türkler 102
Avrupa'da Gelişmeler 103
Beyaz Giysililer 107
İkona Kültü 109
Ribat 112
Ruslar 114
Harun Reşit 116
Doğu Roma Kraliçesi 118

Abbasiler atakta 121
Ermeniler Özerk 123
Küttap 126
Ayrılık 128
Kağan Boyundan olmayan bir Kağan 129
Herkes Kendi Yoluna 131
Tek İmparatorluk Bitiyor 133
Avarların Sonu 136
Charlemagne yönetimi 139
Tuna Bulgarları 142
Kontlar 147
M.S. III. Yüzyıla kadar Frank Tarihi Özeti 149
Senatoryal Sınıf 152
Karolenjlere kadar Franklar 154
Karolenj Dönemi Sınıflar 157
Batı Avrupa Kilisesi Yeniden Teşkilatlanıyor 160
Halife Memun 163
Kuşatmalara Alışma 166
Yunan Felsefesi Müslümanların elinde 170
Hermesçilik 172
Ahmet İbn Hanbel 174
Şeriat 176
Rus Kağanlığı 178
Slavlar 180
İslam topraklarında ticaret güvenliği 182
İslam devletinde ihtisaslaşma 185
İslam Burjuvazisi 187
İslam'da vergi 188
İslam devletinde kent örgütlenmesi 190
İslam topraklarında sulama 191
İslam toprak mülkiyeti 192
Abbasi Devlet Yapısı 194
Doğu Roma Devlet Yönetimi 196
Türk Köle Ordusu 198
Abbasi Sanatı 201
Uygurlar iniyor, Karahanlılar çıkıyor 202
Kraliçe Theodora 204
Karolenjlerin Bölünmesi 207
Din ve Bürokrasi Uzlaşması 209
El-Kindi 210
Sufiler 212
Her Şey, Hiçbir Şey 214
Rus Adı 216
7. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar 220

Doğu Türükler Batıya Yürüyor

Batı üzerine yürümeye karar veren Doğu Türüklerin (Göktürklerin) seferi başlamıştı. Doğu Türük ordusunun başında Kapgan Kağan ve başbakanı Tonyukuk vardı. Tonyukuk, Çin, Batı Türkleri ve Kırgızlar tarafından oluşturulabilecek bir koalisyondan çekinmekteydi. Tonyukuk, sert bir kış nedeniyle dağlardaki geçitler kapalı olmasına rağmen, dağların üzerinden dolaşarak Kırgız ülkesine indi. Ordu atlarını yedeklemiş, ağaçlara tutunarak ve sopalarla kendini destekleyerek dağları aşmıştı. Gafil avlanan Kırgızları yenerek, hakanlarını öldürüp, Kırgızlara baş eğdirdi. Kırgızlar, defalarca, Türük hakimiyetine girip, çıkmışlardır. Türükler, güçlü iken, Kırgızları kendilerine bağımlı hale getirmişler, ama güçten düşünce, Kırgızlar tekrar bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.

Kırgızlardan sonra, Tonyukuk, Onokların üzerine yürüdü. Onoklar kalabalıktı ve Çin ordusu da onlara yardım ediyordu. Kapgan Kağan savaşmak istemedi ve Doğuya döndü. Tonyukuk'a da orduyu savaşa sokmamasını, bir yerde dinlendirmesini buyurdu. Ama, çok sert bir kişi olan Kapgan'ı, Tonyukuk dinlemedi ve orduyu Onoklar üzerine yürüttü. Zafer Türüklerin oldu. Vezirin, Hakanı dinlemeyip, inisiyatif kullanması ilginçtir. Onoklara boyun eğdirilince, Kapgan Kağanın oğlu Batıya Ufak Kağan oldu. Onoklar onun yönetimine bırakıldı. O sırada, Onoklar 40.000 er çıkarabilir durumdaydılar. Bu Kağan'a " Batıda Düzeni Sağlayan Kağan " adı verilir. " Batıda Düzeni Sağlayan Kağan " ın altında, 20.000 askerle Kapgan'ın küçük kardeşi Tu-si-Fu Sol Kanat Şadı ve yine 20.000 askerle İlteriş oğlu Bilge, Sağ Kanat Şadı tayin edildi.

Bundan sonra, Türük ve Onok orduları beraberce, Tonyukuk yönetiminde, Soğd ülkesini yağmalamaya gittiler (M.S. 700 – 701). Bu seferden de pek çok ganimet ele geçirildi. Doğu Türük ordusu ilk defa Soğd ülkesine giriyordu. Bu sefer sırasında, Türük ve Emevi orduları karşılaşmışa benzememektedir. Eğer, Tonyukuk'un ordusu Ceyhun'u aşsa idi, o sırada Araplarla sert mücadeleler yapan Akhunlar, Oğuzlar ve Hallaçlar la karşılaşacaktı.

Ancak atanan Kağanlara rağmen, Doğu Türüklerin Batıda tam bir denetim kurdukları söylenemez. Çin de Batıya Kağanlar atar. Kimi boylar, Türük Kağanlarına, kimi boylar Çin Kağanlarına bağlı olurlar. Bu da dengeli bir durum değildir. Zaman içinde ve menfaatlerin gerektirdiği şekilde hakimiyet, bölge bölge el değiştirir. Türk Soyluları'nın bir kısmı Çin sarayına giderler, bir kısmı ise Çin sarayından Taşraya dönerler.

Doğuda ise, Kapgan Kağan Çin'e yaptığı baskın savaşlarına devam ediyordu. Çin'deki iktidar mücadelesi sırasında T'ang hanedanına destek veriyordu. Gelenek prenses istemek iken,

Kapgan Kağan T'anglardan bir prens istedi. T'ang hanedanı ile olan akrabalık ilişkisini kuvvetlendirmek arzusundaydı. İmparator soyundan olmadığı için İmparatoriçe Wu'nun kendi soyundan yolladığı damat adayını geri çevirdi ve T'ang hanedanından birinin tahta çıkmasını istedi. Bu isteğini kuvvetlendirmek için 698 yılında, Çin içlerine büyük bir ordu yolladı. Bu daha önce bahsedilen Pekin ve çevresine yapılan hücumdur. Mo-ch'o (Kapgan), Çin tahtına tekrar T'ang hanedanının geçirilmesini istiyordu. Bunun üzerine, İmparatoriçe Wu, tahttan çekilmiş olan imparatoru veliaht olarak geri getirtti. Mo-ch'o nun isteği yerine gelmişti. Türükler (Göktürkler) Çin içlerine 30 akın yaptılar. Büyük miktarlarda ganimet ve tutsak aldılar. İmparatoriçe. Çin ordusuna yolladığı gizli emirde, Kapgan Kağanı öldüreni prens yapacağını ilan etti.

Bu sırada, Batı Türkmenistan'da işler hiç Arapların istediği gibi gitmiyordu. Türkler karşı saldırılarla, İslam topraklarına baskınlar yapıyor, ganimet ve haraç alıp, gidiyorlardı. Emevilerin Orta Asya işlerinden yetkili ve sorumlu olan Haccac, görkemli bir ordu donatarak, Horasan'a yolladı. Bu orduya görkemi nedeniyle " Tavus Ordusu " denir.

Tavus ordusu başarılı oldu. Ordunun komutanı Abdurrahman, eski Kinda Arap krallık soyundan geliyordu ve ordusuna çok güveniyordu. Yerli güçlerin bir kısmı ile işbirliği yaparak, kendini Halife ilan etti ve Irak üzerine yürüdü. Abdurrahman, başarılı savaşlar vererek ilerliyordu. Emevi halifesi Abdülmelik güçlü bir halifeydi, Irak ve Orta Asya genel yöneticisi Haccac da Halife kadar güçlü bir durumdaydı. Buna rağmen, Halife, Abdurrahman ile anlaşma yolları aradı ve hatta Haccac'ı feda etmeye bile hazırlandı. Abdurrahman anlaşmaya yanaşmadı.

Bu sırada, Tirmiz'de, Arap Kays aşiretinden gelme Musa (eski Horasan valisinin oğlu), Akhunların desteği ile hala direniyordu. Horasan'da vergi olayı tekrar baskılara neden olunca, daha önce sözünü ettiğimiz Sabit b. Kutba, Musa ile işbirliğine gitti. İşbirliği genişleyerek, koalisyon haline geldi. Daha önce sözü edilen Neyzek Tarhan, bazı kent devletleri yöneticileri Musa'ya katıldılar. Böylece Şamanist Türklerden, Budist Akhunlardan, değişik dinlerdeki kent devletlerinden ve Müslüman Kays aşiretinden oluşan bir koalisyon ortaya çıktı. Musa, bu güçler sayesinde, Emevilerin bütün vergi tahsildarlarını Seyhun Ceyhun bölgesinden kovdu. Musa, bu arada Müslüman halk dahil her yerden haraç aldı. Müslümanlardan alınan haraç Musa ile Sabit b. Kutba'nın arasını açtı, koalisyon dağıldı. Dağılan koalisyondan sonra Türklerin, Akhunların ve Soğdluların desteği, yön değiştirerek, Resmi İslam kuvvetlerine verilmeye başlandı.

Batı Türkmenistan'da bu olaylar gelişirken, Tavas ordusu komutanı Abdurrahman Emevilere yenilmiş, Seistan'da tutunmaya çalışıyordu. Koalisyonun dağılması herkesin sonu oldu. Emeviler Tirmiz'i aldılar, Musa öldürüldü. Kaçan Abdurrahman da intihar ederek öldü.

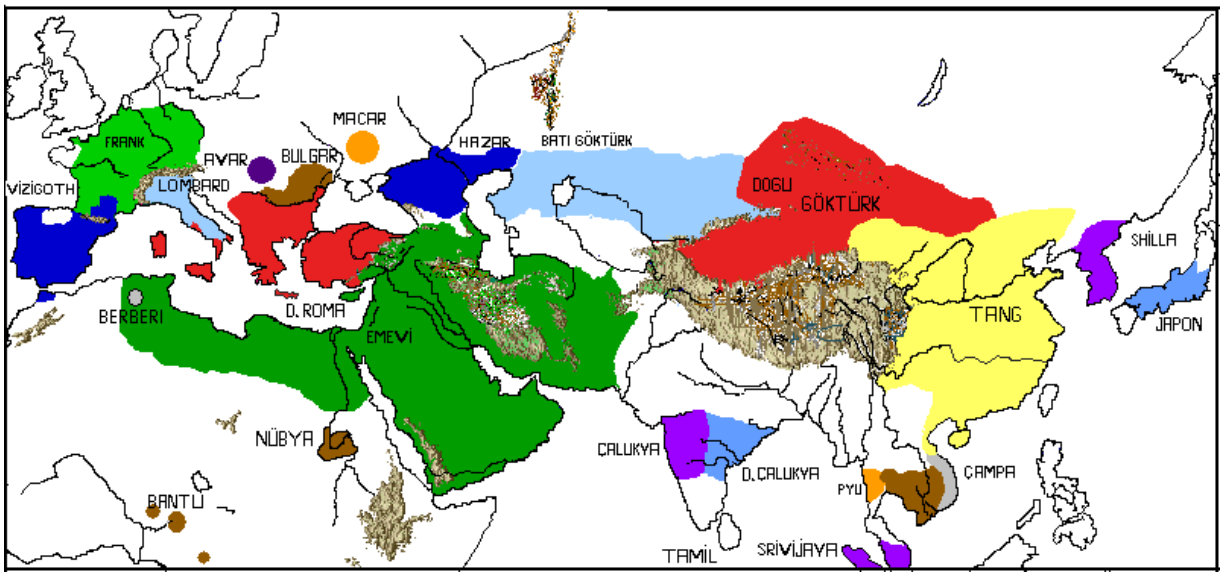
Bu sırada Doğuda, 701 yılında, Şad olan Bilge, Tangut buduna saldırıp, bozdu. 702 tarihinde, Bilge ve kardeşi Kültekin, Güney Ordos'da altı eyalete saldırıp, yağmaladılar. Çin generali Ong-Tutuk'un ordusunu bozguna uğrattılar. Bilge ve Kültekin'in Çin'e yaptıkları akınlar devam edip gitti. 705 tarihinde Kansu'ya yapılan bir seferde, Çin generali Çaça Sengün'ün ordusu mağlup edildi. Bu Çin için önemli bir mağlubiyet oldu. Çin imparatoru, Kağanın ölüsüne verdiği ödülü arttırdı. Kağanı öldüren hem prens olacak ve hem de iki bin top ipekli alacaktı. Bu arada, savaşta Türükleri yenemeyen Çin, yeni planlar hazırladı. Saray yüksek memurlarından Lu Fu, daha önce defalarca başarı ile uygulanan klasik bölme politikasını gündeme getirdi. Türkler birbirlerine karşı kışkırtılarak, iki cephede savaşmak zorunda bırakılacaktı. Yine, 705 yılında, Kapgan Kağan, Tonyukuk'u görevden alıp, geri çekti.

Çin, Türkleri birbirine düşürme planını uygulamakta büyük bir zorluk çekmedi. Zaten Batı Türk boyları, Doğu Türük yönetiminden hiç hoşnut değillerdi. Kırgızlar, Onoklar, Karluklar, Bayırkular, daha niceleri Türüklere baş kaldırdı. Doğu Türükler (Göktürk) ise onların üzerine akınlar düzenleyip, bir bir cezalandırdı. Bu Doğu Türük cezalandırma hareketlerinde Bilge ve Kültekin de komutan olarak askeri kuvvetleri yönetiyorlardı. Onokların bir kısmı zorla göçe tabi tutuldular. 711 yılında, Onok boylarından olan Türgişler de baş kaldırmışlardı. Türgişlerin Kağanı öldürüldü. Onlar da diğer Onoklar gibi göçe tabi tutuldular. Bu arada bazı Türgiş boyları, Peçeneklere sığındılar. Peçenekler, o tarihlerde, Seyhun nehrinin orta kısmında Otrar bölgesinde yaşayan Türk boylarıydı. Peçenekler su kenarında yaşarlar, balıkçılık ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Daha sonraları, Alanlarla karışmışlardır. Peçenekler arasında " Kengeres " boyları vardı. " Kengereslere ", bundan 200 yıl sonra, Kuzey Karadeniz'de " Kangarlar " adı ile rastlayacağız.

705 yılında, Emevi Halifesi Abdülmalik ölünce oğlu Velid tahta çıktı. Velid, 715 yılına kadar 10 yıl halife oldu. Velid döneminde, kuzey Afrika'nın fethi 709 yılında tamamlandı. M.S. 711 yılında, Tarık bin Ziyad komutasındaki Emevi ordusu, Cebelitarık boğazını geçerek İspanya''a girdi. Kadiks'de Emevi ve Vizigot orduları arasında yapılan savaşı Müslümanlar kazandılar. Vizigot kralı Rodrik savaş meydanında öldü. İspanya'yı fetheden Müslümanlar, buraya Endülüs dediler. Batı Türkmenistan'da ise, M.S. 711 de Müslümanlar Sind'i ele geçirdiler, 712 de Taşkent'e vardılar.

İslam orduları Avrupa'da ilerlerken, Ortadoğu'daki Yahudiler kendileri için yeni fırsatların doğduğunu gördüler. Bu fırsatların en iyilerinden biri İspanya'ydı. İspanya koşulları Yahudiler için o kadar iyi idi ki, bugün Yahudilerin yarısı " Sefarad " yani " İspanyol " olarak bilinir. Diğer yarısı daha sonra " Aşkenaz " yani " Alman " olarak adlandırılacaktır.

İspanya Müslümanların eline geçtikten sonra Yahudiler ile diğer halklar arasında, İspanya'da çok uyumlu bir yaşam ortaya çıktı. Müslümanlarla Yahudiler birbirlerini karşılıklı etkilediler. Ayrıca, İspanya'da serbest ve bağımsız yaşama ve çalışma olanağı bulan Yahudiler, dericilikte, kuyumculukta, tıpta, ticarette çok başarılı oldular.

M.S. 700

Doğu Roma'da Taht Kavgaları

Balkanlar da, Bulgar kralı Asparuh ölmüş, yerine Han Tervel (695 - 715) tahta geçmişti. Han Tervel, Constantinopolis'deki iç kargaşadan yararlanarak, devletin durumunu sağlamlaştırdı. Bu sırada, Doğu Roma İmparatoru Tiberios III idi. Önceki İmparator " burnu kesik " İustinianos, Kerson'da, çok kötü koşullarda, yarı aç, yarı tok yaşarken, Constantinopolis'de taht yüzünden oluşan kargaşadan yararlanarak, Doros kentine kaçıp, Hazar Kağanı Busir (Bezir) ile görüştü. Kağan, İustinianos'u (Justinianus) kız kardeşi ile evlendirdi. Bu hanım, sonra Teodora adıyla İmparatoriçe olacaktır.

Doğu Roma İmparatorluğunda, X yüzyıla kadar, yabancılarla evlenmek çok ender rastlanan bir olaydır. İmparatorlar, genellikle, güzellik yarışması ile seçilen, ülkenin en güzel kızı ile evlenirlerdi. Görevliler, eyalet eyalet dolaşarak, en güzel kızları Constantinopolis'e getirirlerdi. İmparator, bu kızların içinden beğendiğini eş olarak alırdı. Çok ender de olsa, yabancı bir kız alınacağı zaman, haremağaları giderek, kıza, saray usul ve adabını öğretirlerdi. Kız, Constantinopolis'e gelince, İmparator ailesine kabul edilir, kimliği değiştirilirdi. Yeni adı, klasik bir İmparatoriçe adı olurdu.

Yeni evliler, Burnu kesik ve Teodora, Tamantarhan kentinde, tahtı tekrar ele geçirmek için, Hazar Kağanının vereceği orduyu beklemeye başladılar. Bu sırada, yeni Doğu Roma imparatoru, Hazar Kağanına elçiler yollayarak, Burnu kesiğin ölü veya diri kendine teslim edilmesini istedi. Karşılığında, bol altın ödül vardı. Kağan, öneriye olumlu bakıp, iki adamını, eniştesini öldürmesi için yolladı. Ama olayı haber alan Teodora, kocasını uyardı. Justinianus, Kağanın adamlarını öldürerek, bir gemi ile kaçıp, Tuna ağzına geldi. Daha sonra, Bulgar Kağanına sığındı. Han Tervel (695 – 715), eski İmparatorun buyruğuna 15 bin atlı verdi. Bu kuvvet sayesinde, Justinianus tekrar tahtta geçti. Tervel'e de bol altın ve " Caesar " (Sezar) unvanı verildi (705 – 706). Yabancı bir hükümdara Caesar unvanı verilmesi, Doğu Roma tarihinde ilk defa oluyordu. Başkente girer girmez, İustinianos II (Justinianus) kendisine cephe alanları feci işkenceler ile öldürdü. Constantinopolis'de İmparatorun estirdiği dehşet anlatılamaz mertebeydi.

İmparator, 705'de, karısını aldırmak için bir filoyu Hazar devletine yolladı. Filo, aynı zamanda gözdağı idi. İmparatoriçe ve oğlu, Doğu Roma'ya teslim edildi.

Ceyhun'u Geçmek

705 tarihi, Batı Türkmenistan için de yeni bir dönemin başlama tarihidir. Bu tarihten sonra, Arapların yaptığı yağma ve ganimet akınlarının yerini, yayılma ve fetih savaşları alacaktır. Irak ve Orta Asya baş yöneticisi Haccac'ın tayin ettiği Horasan valisi Kuteybe bin Müslim, 705 yılında, işgal amacı ile Seyhun Ceyhun bölgesi üzerine yürüdü. Buna karşılık da, Türk Soğd ortak direnişi başladı.

Kuteybe, önce, Arap aşiretlerinin birbiri ile olan çelişkilerini çözüp, onları birleştirdi. Yerel yönetimlere ve valiliklere, İranlı Mevaliden memurlar atayarak, yerli halkı yanına almaya çalıştı. Ordusunu düzenledi. Taktik çalışmalarını bitirdi. Kuteybe, ilkin ayaklanmış olan Belh üzerine yürüdü. Budizm'in, bu önemli merkezi daha önce yakılıp, yıkılmıştı. Kuteybe, kente boyun eğdirdi. Vali sadece askeri tedbirler ile yetinmeyip, halkı yanına çekmek için, sosyal tedbirler aldı. O zamana kadar Budistler, Hıristiyanlar ve Yahudiler gibi kitap ehli sayılmıyorlardı. Sayılır oldular.

Bu bölgede, kent devletleri ve dihkanlar arasında çelişkiler olduğunu ve sık sık bir birleri ile mücadele ettiklerini, daha önce görmüştük. Kuteybe, bu çelişkiden yararlandı. Bazılarına yardım ederek, bazılarını himayesine alarak, Batı Toharistan güçlerini böldü. Uzun zamandır Araplarla savaşan Neyzek Tarhan yalıtılmış bir durumda kalınca, barış koşullarını konuşmaya başladı. Tarhan ile Kuteybe arasında yapılan anlaşma gereği, Arap ordusu Badgis'e girmedi. Tarhan da, Horasan'ın Arap başkenti Merv'e yerleşerek, Arap askeri harekatlarına katılmaya başladı. Kuteybe, Toharistan'ın işgalini fazla kuvvet kullanmadan, diplomatik yollardan çözmüştü.

Bu sırada Buhara da zayıflamıştı. Buhara dihkanları kendi aralarında iktidar mücadelesi yapıyorlardı. Hatırlanacağı gibi, Buhara dihkanı Tuğşada küçük yaşta olduğundan, eyaleti annesi Kabaç Hatun yönetiyordu. Bir Sasani prensi olduğunu iddia eden Vardan-hudat, İran'dan kaçıp, Buhara'ya gelmiş ve burada arazi alarak Şatosunu kurmuştu. Peşinden de, Vardan, kendi köy ve rustakını kurdu. Vardan-hudat, kendini iktidardaki Buhara-hudat ailesine rakip görüyordu. Buhara-hudatlar zayıflayınca, Vardan-hudat, Buhara kenti dahil pek çok araziyi eline geçirdi. Ondan arta kalan bölgelerde, Hunuk-hudat adlı başka bir ailenin eline geçti. Sonuçta, Buhara bölge olarak güçsüz düşmüştü.

Kuteybe, önce, tüccar kenti Baykent'e saldırdı. İki aylık kuşatma sonunda kenti aldı. Baykent'e ufak bir garnizon bırakarak Merv'e geri döndü. Kent, Kuteybe gidince, garnizonu şehirden kovdu. Kuteybe, geri döndü, kenti tekrar aldı, savaşçıları öldürdü, kadın ve kızları

esir aldı. Baykent'ten Araplar o kadar ganimet elde etti ki, Baykent'ten alınan ganimet, tüm Horasan'ın fethinden elde edilenden fazladır denir. Merv'den Arap aileleri getirilerek Baykent'e yerleştirildi. Kentteki Budist ve Zerdüşt inancının sembolleri yakıldı. Baykent soyulmuş, bitmişti. Bir süre sonra, Çin'e gitmiş olan kervanlar ve tüccarlar geri döndüler. Baykent'in durumunu görünce, önce fidye ödeyerek, esirleri geri aldılar. Sonra, kenti onardılar.

Baykent'in başına gelenler, dihkanları uyandırmıştı. Aralarındaki çatışmalara son verdiler. Vardan-hudat, İslam'la yapılacak olan mücadelenin liderliğini aldı. Dihkanlardan ve çevreden asker toplanıp, ordu düzenlendi. Her yerden, hatta Fergana'dan bile yardım gelmişti.

707 tarihinde, Kuteybe, Buhara yakınındaki Numişket ve Ramitan kentlerine saldırdı. Buhara askerleri ikmal yollarını kestiler. Etrafının sarılmakta olduğunu anlayan Kuteybe hızla geri çekilerek yok olmaktan kurtuldu. Dönüş yolunda, İslam ordusuna Türkler saldırdı. Türk saldırıları zorluklarla önlenerek, geri çekilme tamamlandı. Türklerin sayısının 200 bin civarında olduğu rivayet edilir. Türklerin başında kimine göre Çin İmparatorunun yeğeni, kimine göre Kül-tekin vardır. Ancak, Türklerin sayısının abartmalı olma olasılığı fazladır. Arap kaynaklarına dayanarak, 707 yılında, Buhara halkının çağrısı ile Doğu Türüklerin Batıya bir sefer düzenlendiği bilinmektedir. Bu sefer 701 – 702 seferinden sonra, Batıya yapılan ikinci seferdir. Ancak, Kuteybe geri çekilirken, ona saldıranlar Doğu Türükler mi yoksa yerel güçler mi, bu net belli değildir.

Bir yıl sonra, Kuteybe, Ceyhun'u geçmeyi tekrar denedi, ama direniş güçleri karşısında başarı sağlayamayarak geri döndü. Haccac, yenilgilere çok kızmıştı. Kendisi, harita başına geçerek, işgal planları yapıp, Kuteybe'ye talimatlar verdi.

709 yılı geldiğinde, kuvvetli bir olasılık ile Vardan-hudat'ın ölümü nedeniyle, direniş güçleri dağılmış haldeydi. Kuteybe, bir çırpıda Buhara'yı kuşattı. Semerkant kuşatmaya seyirci kaldı. Buhara tek başına direnemeyerek, 200 bin dirhem haraç vermeyi ve Buhara kalesine bir Emevi garnizonu yerleştirmeyi kabul etti. Bunun üzerine Semerkant egemeni Tarhun Divastic, Emevi ordusu ile savaşmak yerine anlaşmayı tercih etti. Semerkant ağır haraç ödedi ve rehine verdi. Verilen haraç dihkanların hem ağırına gitmiş ve hem de canlarını yakmıştı. Bu durumda Tarhun, kent egemenliği posizyonunu devam ettiremedi. Kenti terk ederek Doğuya, Türklerin yanına gitti. Orada, ona, tarhan unvanı ve Fergana'yı yönetme hakkı verildi.

708 tarihinde, Halife Velid kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'i Hazar topraklarını işgal etmekle görevlendirdi. 710 yılına kadar Mesleme bazı başarılar elde etse bile kalıcı bir başarıya ulaşamadı. Şaman Türk devleti Hazar, İslam ordusuna direniyor ve Kafkasya'dan kuzeye geçit vermiyordu. 710 yılında, Mesleme, Kürdistan ve Ermenistan valilik yetkilerini de üstlendi. Bu sayede, Mesleme ordusunu güçlendirdi ve Hazar üzerine tekrar saldırdı. 714 yılına kadar yoğun savaşlar ve Emevi ordusunun peş peşe gelen saldırıları yaşandı. Sonunda, Mesleme Derbent'i ele geçirdi ve kenti Türk karşı saldırısına karşı takviye etti.

Hazar Roma Üzerinde Etkin

Doğu Roma İmparatoru İustinianos, Roma'da oturan Papa'yı Constantinopolis'e davet etti. Papa Constantine'i Constantinopolis'de büyük bir törenle karşıladı. Bu davranış hem Ravenna'nın ve hem de Ortodoks kilisesinin tedirgin olmasına sebep olmuştu. Zaten, vahşeti nedeniyle İmparator büyük tepki çekmekteydi. İnsanlar bir taraftan uğrayacakları işkenceler nedeniyle aşırı korkuyor, ama diğer yandan fırsat bekliyorlardı.

Ravenna'da isyan çıktı. Bu isyan da kanlı bir biçimde bastırıldı. İmparatorun aklı Kerson'da çektiği çilede kalmıştı, bunun intikamını daha tam alamamıştı. 710 yılında, 100.000 kişilik bir Doğu Roma ordusu, Kırım'a çıktı. Kerson, alındı. Burnu kesik, Kerson'dan sürgünde yaşadıklarının öcünü alacaktı. Tutuklamalar oldu, kentin ileri gelenleri öldürüldü. Kerson tutukluları Hipodromda halkın gözleri önünde tarifsiz işkenceler ile öldürülüyorlardı. İustinianos (Justinianus) donanmayı geri çağırdı. Ordu, gemilerle dönerken, çıkan bir fırtınada 73.000 kişi, Karadeniz'de boğularak öldü. Pek az insan, geri dönebildi. Geri dönenler, beraberlerinde, Hazar Tudun'unu da getirdiler.

İustinianos (Justinianus), öcünü yeteri kadar alamadığını düşünüyordu. Kırıma yeniden ordu yollamayı düşündü. Kerson valisi Elias, İmparatora karşı çıktı ve Hazar'dan yardım istedi. Hazar'ın gücünden ve hazırlıklarından çekinen İmparator, fikrini değiştirerek, Hazar Tudun'unu geri vermeye ve Hazar ile ilişkileri düzeltmeye çalıştı. Bu nedenle, Hazar'a bir heyet yolladı. Heyete 300 asker refakat ediyordu. Heyet, Kerson'da dostça karşılanmadı. Elçiler öldürüldü. Elçileri öldürtenler vali Elias ile Bardanes adlı Doğu Roma yetkilileri idi. 300 asker de, Tudun'la birlikte, Hazar Kağanına yolladı. Ama yolda Tudun ölünce, Doğu Roma askerleri de, Gökyolculuğunda, Tudun'a hizmet etmesi için öldürüldüler.

Bardanes (Philippikos Bardanes), Kırım'da İmparator ilan edildi. Justinianus donanma, Hazar Kağanı ordu yolladı. Durum kritik ve belirsizdi. Bardanes, Hazar sarayına gitti. Doğu Roma deniz filosu komutanı, bir sonuç almadan Constantinopolis'e dönmeye korkuyordu. Bardanes Hazar sarayında iken ve kıyıda Hazar kara ordusu dururken, sonuç alması da imkansızdı. O da (Donanma Komutanı), saf değiştirip, Bardanes'i İmparator olarak tanıdı.

Kanlı burnu kesiğin sonu da kanlı oldu. Bardanes, İustinianos II (Justinianus) ve oğlunun kafalarını keserek öldürdü ve Doğu Roma tahtına Philippikos adıyla çıktı. Doğu Roma'nın karanlık günleri devam ediyordu. Anarşi ve ihtilaller peş peşe devam edip gidiyordu. Kısa bir süre de Philippikos devrildi. Eğer, Hazar, Bardanes'e yardım etse idi, tahtını koruyabilirdi.

Yani, sonuçta, o dönemde, Doğu Roma tahtı üzerinde Hazar devleti çok etkendi. Bu da Hazar devletinin gücünü gösteren bir husustur.

Monoteistliği destekleyen Philippikos, Constantinopolis'e girmeden önce 680'de Monoteistliği yasaklayan III. Constantinopolis Konsilinin (VI. Ekümenik Konsil) resimlerinin saray duvarlarından indirilmesini ve bu konsilin mahkûm ettiği kişilerin temize çıkarılmalarını emretti. Patrik Kyros bu yeni politikayı desteklemeyi reddedince görevden alındı ve yerine İoannes getirildi (712). Bunun üzerine Papa Costantinus yeni imparatoru tanımayı reddetti.

Philippikos'un hükümdarlığı döneminde dış politikada tam bir yıkım yaşandı. 712'de Bulgarlar Constantinopolis'i kuşattı. 712-713'te Araplar çok sayıda Bizans kentini ele geçirdiler. Philippikos 3 Temmuz 713'te askeri bir darbeyle devrildi ve gözlerine mil çekildi. Yerine II. Anastasios adıyla başkatibi Artemis geçti.

Araplar İspanya’da

711 – 714 yılları arasında İspanya Müslüman Arapların hakimiyetine geçmişti. Müslümanlar İspanya’nın tümüne Endülüs dediler. Halbuki Endülüs şimdi, İspanyanın güneyindeki bir eyaletin adıdır. Müslümanlar Endülüs’te 8 asır kalmışlardır.

Endülüs 714 – 756 yılları arasında merkezden yollanan valilerle yönetilmiştir. Bu dönemde Endülüs, doğudaki Emevi Devleti'nin bir vilayeti olarak ele alınmıştı. Müslümanlar Pireneleri aşarak Avrupa'nın fethi için askeri seferler yaptılar. Bu seferlerde Müslümanlar, 732 senesinde Paris'e doğru yaklaşmışlardı. Bunun dışında Endülüs'te yeni bir toplum düzeni oluşturulmaya gayret edilmiştir. Vizigotlar döneminde Katolik kilisesinin tahrikiyle Yahudiler ve Arianistler üzerinde büyük bir baskı vardı. Emeviler özgür bir dini ortam oluşturarak, eski toplum düzenine son verilmişlerdir.

İspanya kilisesi, zaten daha önce söylendiği gibi Papa’dan bağımsızdı. Ancak Arap işgalinden sonra İspanya kilisesi Avrupa’dan tamamen ayrıldı. Hıristiyanlar Müslüman hükümdarın mutlak otoritesi altına girmişlerdi.

VII. Yüzyıl Asya'sı

Bu uçsuz bucaksız kıtada, VII. Yüzyılda, Budizm'in yayılışı ve ticari faaliyetin yoğunluğu, kıtanın bütünlük içinde bir manzara göstermesine sebep olmuştur. Budizm Hindistan'da resmen korunuyordu, ama Seylan ve Ganj vadileri onun kutsal toprakları haline gelmişti. Budizm Güney denizinin bütün ülkelerine yayılmıştı. Doğu Türkistan ise Budizm'in en etken merkezi durumundaydı. Çin Tang hanedanının yönetiminde, Budizm'e sempati ile bakıyor, Çinli hacılar kutsal yerleri ziyarete gidiyorlardı. Budizm, o güne kadar kendi içine kapalı olan Tibet'e ulaşmıştı. Hatta Kore ve Japonya'yı da etkilemeye başlamıştı. Bu, Asya kıtasının genelini mimari ve sanatsal açıdan, birlik ve bütünlüğe doğru götürmeye başlamıştı.

Çinli Budist hacıların seyahatleri iyice artmıştı. Çin İmparatorları da bu seyahatleri desteklemekteydi. Hatta hacılara diplomatik görevler veriyorlar veya diplomatların yanına hacıları katıyorlardı. Toplum da, hacıların seyahatini destekliyor, geri dönen hacılar büyük törenler ve saygı ile karşılanıyorlardı. Ancak giden her hacının geri döndüğünü söylemek imkansızdı. Kimileri tehlikeli yollarda telef oluyor, kimileri gittikleri yerlerde kalıp, oralara yerleşiyorlardı.

Seyahat edenler sadece hacılar değildi. Onlardan çok daha fazla insan ticaret için oradan oraya dolaşıp duruyordu. Artık Güney denizleri ile Asya'nın geri kalanı arasında da yoğun bir ticaret vardı. 50–60 ton yük yükleyebilen ve açık deniz koşullarına uygun Çin gemileri Güney denizinde cirit atıyor, ta Sonda adalarına kadar gidiyorlardı. Arap gemileri Çin' ulaşmışlardı. Cava gemileri Müslüman sahillere doğru yelken açıyordu. Deniz yolculukları kolay değildi, üçgen yelkene rağmen hala Muson rüzgarlarını kolluyorlardı. Bütün zorluklarına rağmen deniz ticareti ucuz ve istikrarlıydı.

Çin ile Batı arasındaki fiyat farkları tüccarlara iyi kar bırakıyordu. Ticari deniz yolu Malezya yarım adasından, Khmer (Kimer) İmparatorluğundan, Sumatra ve Cava'dan geçiyordu. Çin'e varan tüccarlar burada belli bir korunmadan yararlanıyorlardı. Ancak kontrol ve pasaport denetimi de vardı.

Ticari emtia içinde madenler başta geliyorlardı. Altın Sumatra ve Kore'den geliyordu. Gümüş, cıva, bakır ve demir maden ticaretinin temel kalemleriydi. Ağaç olarak da bambu, abanoz ağacı ticareti önemliydi. Başta günlük ve misk olmak üzere güzel kokular ve baharatlar, yağı çıkarılabilinen hindistancevizi, şeker kamışı ve hububat, pirinç deniz ticaretinin ana kalemleriydi. Güney Asya ve Hindistan Fildişi ihraç ediyordu. Güney denizlerinden deniz kaplumbağası kabuğu geliyordu. Özellikle afrodizyak olarak kullanılan

gergedan boynuzu Cava ve Kamboçya'dan ihraç ediliyor ve Arap ülkelerinde çok sayıda müşteri buluyordu. Yakut, elmas ve diğer kıymetli taşlar da ticaretin konusuydular. Boya maddeleri, dokumalar, kürkler, canlı hayvanlar (papağan, keçi, inek vs…), Çin'de üretilen çeşitli madenler, porselen, bakır tepsiler, kağıt, tarak, şemsiye, tencere, tava, iğne, at eğerleri, ayna, çeşitli kuş tüyleri ve daha pek çok mal pazardan pazara dolaşıp duruyordu.

Deniz ticaretinde kilit noktadaki güneydoğu Asya, altın ve baharat nedeniyle de tüccarların ilgi alanındaydı. Çinli ve Hintli tüccarlar gelerek buralarda bürolar açmaya ve yerleşmeye başladılar. Tüccarlar istikrarlı bir siyasi ortam istiyorlar ve kargaşadan çok fazla tedirgin oluyorlardı. Ne zaman Çin veya Hindistan kargaşa içine düşse, bu ülkelerin tüccarları güneydoğu Asya'ya gelerek, ticari faaliyetlerine buradan devam etmeyi tercih ettiler. Bunun sonucu güneydoğu Asya'da sadece zenginleşme şeklinde kendini göstermedi. Çin'den ve Hindistan'dan kültürel bir akış da oldu. Güneydoğu Asya'ya Çinli ve Hintli tüccarlar doluşunca, Arap tüccarlar da bunları takip ettiler.

Bu sırada Müslümanlar yavaş yavaş Hint yarımadasına giriyorlardı. Afganistan ve Türkmenistan'a yerleşmeye başlamışlardı. Kara ticaretinin kilit noktaları Arapların eline geçmişti. Afganistan, bin yıllardır aynı yolu izleyerek gelen yabancı istilalara uğramıştı. Şimdi de İslam geliyordu. Buradaki halk istilalar karşısında, kendi varlığını korumak için mekanizmalar geliştirdi. Bunlardan biri, yabancı kanın kendi kanlarına karışmasını önleyecek olan çocuk evlilikleriydi. Diğeri, yabancıların taciz edici bakışlarından kaçınmak için geliştirilmiş olan kadının eve kapatılmasıydı. Kadının kapatılması olan " Purdah " (kaçgöç, peçe ve her türlü örtünme) gelişti.

Hindistan'da Hinduizm Budizm aleyhine gelişiyordu. Budizm, Batıdan Müslümanların, içeriden Hinduların tehdidi altındaydı. Budizm'in Hindistan'daki bu gerileyişi 4–5 asır daha sürecekti.

Japonya'da büyük toprak sahipleri, devlet görevlerinde olmalarının da verdiği güç ile vergi muafiyeti ve angarya hakkı elde etmişlerdi. Artık şoenlerin, topraklarında ve bu topraklarda çalışıp yaşayan insanlar üzerinde tam bir sömürü hakları vardı. Şoenler, yeni elde ettikleri güçleri ile kabile otoritesini tekrar ellerine geçirdiler. Nerede ise İmparatorluk içinde bağımsız küçük devletler gibi davranmaya başladılar. Şoenlerin geliri topraktan yani çiftlik kiralarından ve ortakçıların ekip biçtikleri pirinçten geliyordu. Büyük şoenlerin devlet yapılanmasına benzer idari yapılanmaları vardı. Şoen topraklarında oturan herkes senyöre bağlıydı. Ama bütün senyörlerin üzerinde, bölge bölge, imparatorluk ailesinden gelen bir koruyucu bulunuyordu. Koruyucu, aldığı vergiye karşılık, imparatora karşı senyörleri koruyordu. Vergi olarak aldığı miktar başarılarına bağlıydı ve son tahlilde senyöre de bir anlamda bağlıydı. Yani güç koruyucuda olabildiği gibi senyörde de olabilirdi.

Şoenler durmadan birbirleri ile ve imparator ile mücadele ediyorlardı. Kimin kime bağlı olacağı, kimin kimden üstün olduğu, kimin sözünün daha fazla dinleneceği mücadeleleri Japonya'yı kasıp kavuruyordu. İmparator da bu mücadelenin içindeydi. Merkezi devlet, şoenlerin sayısını sınırlamak, onları muti hale getirmek için durmadan çabalıyordu. Ancak şoenler, merkezi devletten güçlüydüler. Japonya'da merkezi devlet zayıfladıkça, feodaller güçleniyorlardı.

Şoen tarzı yönetim, yani insanların bir beye kayıtsız şartsız bağlılığı tarzındaki yönetim, Japon halkına da uygun geliyordu. Şoenler, kendi birimlerini gerçekten iyi yönetiyorlardı. Halk mutluydu. Nüfus ve yaşam düzeyi durmadan artıyordu. Sert iç mücadelelere rağmen,

Japonya bir bütün olarak şoen tarzı yönetimle iyi bir iktisadi gelişme yakalamıştı. Sosyal olarak yapılanma güçlüydü. Siyasi olarak da sistem güçlü bir durum gösteriyordu. Şoenlerin ordularında en iyi silahşorlar toplanmaya başladı. Şoen askerleri yaptıkları hizmeti onur verici bir hizmet olarak görüyor ve verilen görevleri hayat tarzlarının merkezine yerleştiriyorlardı. Buna karşılık devlet ordusunda görev yapmak aşağılık ve iğrenç bir hizmet olarak algılanmaya başlandı.

Japon büyük toprak sahibi aileler içinde baştan beri Fujiwara kabilesi en güçlüleriydi. Fujiwaralar " sesşö ve kampaku " makamları gibi önemli devlet görevlerini ve üst komuta mevkilerini uzun seneler ellerinde tutmuşlardır. Sesşö unvanı, bir imparator küçük ve tek başına yönetemez durumda iken veya kadın iken, imparatora yardımcı olan kişiye verilen unvandır (vasi gibi). Kampaku ise bir anlamda imparatorun baş danışmanına verilen unvandır. Ailenin kurucusu Nakatomi no Kamatari'ye (614–669) Fujiwara lakabı veya soyadı imparator Tenji tarafından verilmiştir.

Japon tarihinde, gördüğümüz gibi, 538–710 tarihleri arasındaki döneme, başkent Asuka'ya izafeten Asuka dönemi denir. Bu döneme damgasını vuran Buda heykel stili de, daha önce bahsedilen Tori stilidir. Fujiwara ailesinin etkisi Asuka döneminde başlamıştı. Bu etki başkent Nara'ya taşınınca (Nara dönemi 710–794) iyice kuvvetlendi.

VIII. yüzyılın başında ülkenin ilk daimi başkenti Nara'da olmuştu. 710'dan 784'e kadar, 70 yıldan uzun bir süre, Japon imparatorluk ailesi Nara'da oturmuş ve giderek otoritesini tüm ülkeye benimsetmişti. O zamana kadar başkent şimdiki Nara, Kyoto ve Osaka şehirleri arasında sık sık yer değiştiriyordu. 710 ile 784 yılları arasındaki döneme " Nara " dönemi denir.

" Nara "dönemde, Japonya iktisaden ve siyasi olarak güçlüydü. Bu gücün sayesinde sanat ve edebiyat desteklenmeye başlandı. Merkezi yönetim reformlar yapma peşindeydi. Yapılmak istenen reformlar şoenlerin etkisinin azaltılması ve köylülerin mülkiyetinin kuvvetlendirilmesi amacını taşıyordu. Budizm devlet diniydi. Devlet yönetim kurumlarına Budizm'in etkisi olumlu yönde olmuştu. İmparator kendi denetimi altındaki kurumları iyi yönetiyordu. Dispanserler açıldı. Hastalara daha özenli bakılması sağlandı. Eğitime büyük önem verildi. Üniversitelerde tarih, edebiyat, hukuk, matematik, fonetik ve güzel yazı yazma öğretilmeye başlandı.

Budist din adamları, dini görevleri yanın da sosyal görevlerde üstleniyorlardı. Yollar ve köprüler inşa ettiler. Ağaç dikip, korular oluşturdular. Halkın yararına su kuyuları açtılar. Kanallar inşa ederek sulamaya katkıda bulundular.

Bu sırada imparatorluk ordusu da, Japon adalarında fetihler yapıyordu. Sonunda Japon takımadaları tümüyle imparatorluğa bağlandılar.

Bu arada çok büyümüş olan Fujiwara ailesi dört yeni kabileye bölündü. Bunlar arasında kuzey ailesi olan Hokke Fujiwere ana kabilesinin başı oldu.

Şinto

Japonya'daki egemen dinler Şinto ve Budizm'di ve hala öyledir. İlginç olansa çoğunlukla halkın her iki dinin de törenlerine katılmasıdır. Japonlar " biz Japonlar Şintoist doğar Budist ölürüz " derler. Örneğin düğün törenleri genelde Şinto dininin kurallarına göre yapılır. Cenazelerde ise genelde Budist törenleri uygulanır.

Şinto ülkenin yerli dinidir. Ormanlarda, dağlarda, denizlerde, kısacası doğada " kami " denilen ruhların yaşadığına inanılır. Doğa ile uyum içinde yaşayan eski topluluklar bu ruhlara saygı gösterirlerdi. Şinto dini Şaman dininden türemiştir ve onun bir versiyonu gibidir. Sonraları kamilere ataların ve kahramanların ruhları da eklendi. Bazı evlerde ruhlara yiyeceklerin sunulan " tanrı rafı " bulunur.

Şinto dininin başlangıcı M.Ö. 500'lere ve hatta daha da eskiye gider. Şin (tabiatın ruhu, tanrıların ruhu) to (yol) anlamındadır. Shinto Çince " shin tao " (Tanrıların Yolu) kelimelerinden türemiş olabilir. Japonya'nın ulusal dinidir. Şinto deyimi M.S. VI. yy.da doğru, Budizm rakip bir din olarak ülkeye girdiği zaman eski Japon dini inanışları için kullanılmaya başlanan bir deyiştir (isimdir). Kısaca tariflemek gerekirse Şamanizm, doğaya ve kahramanlara tapınmanın, bereket kültünün ve birçok kehanet tekniğinin karışımı ile şekillenmiş bir dindir. M.S. 8.yy da Yamato hanedanı bu inanç sistemini kurallarını belirledi. Şinto Budizm'le beraber Japonya'nın resmi dinidir. Bu dinin bir özelliği de milli bir din olmasıdır.

Şinto dininde birçok dindeki gibi bir kurucu bulunmaz, başlangıca ait kutsal kitabı, dini kanunları yoktur. Her şeyde ruh görülür. Şintoizm'de ruh veya tanrıyı ifade etmek üzere " kami " kelimesi kullanılır. Milyonlarca ruh ve tanrı bulunduğuna inanılır. Bunların en büyüğü Güneş Tanrıçası olan Amaterasu'dur. Amaterasu'nun tanrılık sembolü aynadır. Şintoistler Amaterasu'dan başka ay, deniz, fırtına, ateş tanrısına inandıkları gibi gıda, ev, ocak, mutfak, belirli yerlerin, yolların ve mesleklerin tanrılarına da inanırlar. Dolayısıyla Japonlar, çok sayıda tanrının içinde yer aldığı bir panteona sahiptirler. Bu panteona, Amaterasu'nun neslinden geldiğine inanılan imparator da dahildir. Ayrıca, saygı değer insanlardan ölmüş bulunanların ve ölmüş olan atalarının ruhları da " kami " kabul edilir.

Şintoizm'de tanrılar panteonunun zirvesinde bulunan Güneş Tanrıçası Amaterasu, sadece Gök ülkesini idare eder. Dünyanın idaresi ise, bir tanrılar meclisinin elinde bulunur. Ay Tanrısı Tskiyomi'nin rolünü kısmen fırtına ve deniz tanrısı Susanowo almıştır. Ateş Tanrısı Atago'dur. Tanrılar çeşitli resimlerle temsil edilmişlerdir.

Şintoistler dünyanın gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç tabakadan ibaret olduğuna; her üç tabakada da tanrıların oturduğuna, yeraltı dünyasında ise ölüler ve devlerin bulunduğuna inanırlar.

Şintoizm'de ruhun ölümden sonra yaşadığına inanılır. Ataların, nesillerini koruduğu kabul edilir. Bunun için bir bakıma ölen herkes " kami " olur. Tanrıça Amaterasu görev vererek insanlar arasına ilk Japon imparatoru kabul edilen Jimu Tenno'nun atası Ninici Nomikoto'yu yollamıştı. Japon imparatorluk ailesi işte oradan gelir.

Bu yüzden İmparator ailesine ilahi bir güç atfedilmiştir. Günümüzde en büyük Şinto rahibi Japon İmparatoru kabul edilir. Bu da gösteriyor ki bir zamanlar yönetici imparator veya Şogun aynı zamanda ruhsal güçler taşıyan bir Kam idi. Günümüzde Şinto rahipleri doğa ve sosyal geleneklerle ilgilenmektedir.

Şintoistlerin herhangi bir kutsal kitabı yoktur. Sadece belirli konuları içen kitapları vardır ki, bunlardan biri, 712 yılında imparatorun emriyle yazılmış olan Kojiki'dir. Bu kitapta tanrıların kaynağı, insanların başlangıcı, imparator ailesinin ve devletin ilahi kaynağı gibi konular yer almaktadır. İkinci kitap olan Nihongi ise, 720 de yazılmış olup, Kojiki'nin yorumudur.

İbadet, tapınakta veya evde yapılır. Japonya'da yüz bin Şinto tapınağı bulunur. Bunların en önemlisi, Ise'de Amaterasu adına yapılmış olanıdır. Tapınaklarda genellikle ayna, kılıç, mücevherli taç ve Amataresu'nun heykeli bulunur. Bu ayna, kılıç ve mücevherli tacın Amaterasu tarafından torunu ilk Japon imparatoruna verildiğine inanılır. Tapınıklarda ancak rahibin girebileceği kutsal bir hücre ile yanında ibadet edenlere ayrılmış dua salonu yer alır. Buraya " miya " veya " cinca " denilir.

İbadet, dua ve kurbanlardan (bilhassa yemek kurbanlarından) ibarettir. Eskiden hayvan kurban edilmesine rağmen, bugün hayvan kurbanı yoktur. Her insan duasında kendi isteklerini ifade edebilirse de, ibadetin gerçek merkezi, rahiplerin resmi dualarıdır.

Kami'lere tapınma; dua okumak, pirinç ve pirinç şarabı sunmakla yapılır. Tapınağa girecek olanın, ağzını suyla çalkalamış ve özel tören temizliğini yapmış olması gerekir. Temiz olmamak en büyük günahtır. Özel tören temizliğini yaptıktan sonra tapınağa giren, dua salonu önünde eğilip sunacağını sunduktan sonra, el çırparak tanrının dikkatini çeker ve duaya başlar. Dualaın konuları çok çeşitlidir ve zihnen yapılmaktadır. Ayrıca, büyük bayramlardan (Maatcuri) önce bir veya üç gün " oruç " tutulmaktadır.

Tapınak işlerini rahipler idare eder. Rahipler, özel okul ve fakültelerden yetişir. Rütbelerine göre rahipler yukarıdan aşağıya doğru sıralanır. İmparator birinci derecede rahiptir ve rahip kıyafetiyle tasvir edilir. Rahipler evlenebilir. İbadet sırasında beyaz bir şapka, beyaz bir cübbe giyer ve bir baston taşırlar.

Evlenmeler görevli rahibin huzurunda, Şinto tapınaklarına bitişik evlenme salonlarında yapılır. Çocuklar 3, 5, 7 yaşlarında kutsal yere alınır ve bu sırada onlara en güzel Japon kıyafetleri giydirilir.

Cenaze işlerini ise, Budist rahipler yerine getirir. Yaslı aile, mahalli Budist tapınağını ziyaret eder. Bu ülkede insanlar birden fazla dinin mensubu olabilirler.

Şintoizm'e ruhun ölümden sonra yaşadığına inanılsa da iyi ve kötü eylemlerin karşılığını görme inancına rastlanmaz. Ataların nesillerini koruduğuna inanılır. Ölen herkes " kami " olur. Rahipler dini gevşek bir şekilde uygularlar. Şinto rahibi de bir Şaman, bir Kam'dır.

Şinto'da tanrılar doğal güçlerin kişileştirilmiş şekilleridir. Güneş fırtına ay vb… Ataların ruhlarına da tanrı gözüyle bakılır. İlk Şinto törenleri özellikle yıkanıp temizlenme ve arınmalardan oluşuyordu. VI. Yy.dan başlayarak, Şinto ile Budizm birbirini etkileyerek her iki inanışta da yeni sentezler oluşturmuştur. Budistler tanrılar panteonlarına Şinto tanrılarını da kattılar. Şinto'nun dinsel uygulamalarını iç aydınlanmaya ulaşmayı sağlayabilecek yollar olarak gördüler. Hatta bazı filozoflar bu iki dinin " aynı hakikatin farklı ifade biçimlerinden " başka bir şey olmadığını ileri sürdüler. Bu bağdaştırmacılık ryobu-Şinto adıyla tanınır.

İnsanlar ruhlar üzerinde otorite kurabilirler. Dua etmek, arınmak, temizlenmek ve beş buyruğa uymak ile ruhlar üzerine etkide bulunmak mümkündür. Bu beş buyruk arasında zina yapmamak, dermansız hastalıktan telaşa kapılmamak, sövgüleri bağışlamak vardır.

Kuteybe'nin Katliamları

710 yılına gelindiğinde, Buhara ve Semerkant, Arap egemenliğine boyun eğmiş, ama Güney Toharistan'da direniş başlamıştı. Arapların elinde bulunan Neyzek Tarhan kaçarak, Belh, Mervrud, Talaban, Faryap ve Cuzcan yöneticileri ile ortak bir direniş örgütlemeye çalıştı. Türük kökenli Toharistan Yabgusunu da hareketin içine çekti. Direniş görüşmeleri yapılıp, hareket daha tam oluşturulamadan, Kuteybe ordusunu, kışın, Belh'e yollayıp, baharla birlikte, saldırıya geçti. Kent devletleri yöneticileri darma dağın oldular.

Talkan kenti, Neyzek Tarhan'ın direniş fikrine sıcak bakan kentlerden biriydi. Kuteybe, Talkan üzerine yürüdü. Kentin yöneticisi, kenti terk ederek, kaçtı. Talkan da savaşmadan teslim oldu. Buna rağmen, ibret olsun diye Kuteybe katliam emri verdi. Katliam öyle oldu ki Müslüman askerler öldürmekten yoruldular. Bunun üzerine, Kuteybe, kentin geri kalanını tek tek ağaçlara astırdı. " Talkan'a giden yolun 24 Km si, asılan Türklerin cesetleri ile korkunç bir orman görünüşü aldı ".

Kuteybe, Talkan'da işini bitirince, Keş ve Nesef'e yöneldi. Peşinden Faryab'a yürüdü. Daha önce, olanları bilen kent halkı teslim olmaktan korktu. Sonuçta, kent yıkılıp, taş üzerinde taş bırakılmadı. Bundan sonra Faryab'a yıkılmış kent anlamında " Muhteraka " dendi. İslam ordusu yakarak, keserek, asarak, yağmalayarak, ırza geçerek, esir alarak ilerledi. Sonunda Tarhan'ın çekildiği Bazğış kalesine vardı. Kale kuşatıldı. İki ay boyunca şiddetli saldırılara rağmen kale alınamadı. Kış geliyordu. Kuteybe, geri çekilmek zorunda kalacağından çekiniyordu. Ama diğer taraftan kaledekilerin yiyecekleri tükenmişti. İki taraf da çıkış yolu arıyordu.

Sonunda, Kuteybe, arabulucular yollayarak, Neyzek Tarhan'ı, canın bağışlanacak diyerek, tutsak olmaya ikna etti. Ama Araplar verilen sözü tutmadılar. Haccac " kafire verilen söz İslam'ı bağlamaz " diyerek, Tarhan'ı öldürttü. Tarhan, yaptığı direnmenin sonucunu işkence çekerek ödemişti. Önce Tarhan'ın oğullarının başı kesildi. Sonra, Tarhan'ın 700 askeri bir bir öldürülerek, derileri yüzüldü. Bunların hepsi, Tarhan'ın gözü önünde oluyordu. En son Tarhan'ın başı vuruldu. Kesilen başlar, toplanarak, Haccac'a yollandı.

Kuteybe, sonunda, güney Toharistan'ı denetimi altına alabilmişti. Kuteybe yönetimleri yeniden düzenledi. Yerel yöneticileri yerlerinde bırakmasına rağmen ellerinden yetkilerini aldı. Atadığı Arap valilere, bu yetkileri devretti. Bu arada, Türük Yabgusu da ele geçmişti. Rehin olarak Şam'a sürgüne yollandı. Şam, ilk defa bir Türk Yabgusu görüyordu.

Güney Toharistan itaat altına alınınca, Kuteybe Buhara'ya geldi. Hunuk-hudat öldürüldü. Tuğşada Buhara'nın başına geçirildi. Kuteybe, halkı denetim altına almanın tek yolunun onları Müslüman yapmak olduğunu görüyordu. Her yolu deneyerek, Buhara halkını Müslüman yapmaya çalıştı. Bu sırada Tuğşada da Müslümanlığı kabul etti. Ancak tüm çabalara rağmen halkın samimi olarak İslam dinini kabul etmesi mümkün olmuyordu. Kabul etmiş gibi görünüp, eski dinlerini ve tapınma şekillerine gizli gizli devam ediyorlardı. Kuteybe etkin ve enteresan bir çözüm geliştirdi. Arabistan'dan yeni bir Arap kolonisi getirtilerek, kent halkının evlerine yerleştirildi. Herkes evinin yarısını Araplarla paylaşıyordu. Şimdi herkes kontrol altındaydı ve İslami kurallara uygun yaşamayanlar şiddetle cezalandırılıyorlardı. Yine de her şeye rağmen direniş çeşitli biçimlerde ve şiddet de içererek devam etti. Müslümanlar silahsız ve tek başlarına dışarı çıkmaya cesaret edemez oldular.

Buhara'nın tüccarları zengin ve gururluydu. Evlerini Araplarla paylaşmak istemediler. Kent dışında, kendilerine köşkler yaptırıp, oralarda oturmaya başladılar. Bu köşklerin sayısının 700 civarında olduğu söylenir. Nerede ise yeni bir kent kurmuşlardı. Bu köşklerin kapılarına, herkes kendi dini görüşünü içeren semboller asmıştı. Aslında yapılan hem bir güç gösterisi ve hem de pasif bir direnişti. Bu davranışa Araplardan tepki biraz geç geldi. Ebu Bekir en-Narşahi'nin Buhara adlı eserinde yazdığına göre: " Şehrin dışında 700 büyük köşk vardı. Buhara'dan sürülen meşhur Zerdüşt zenginleri burada oturuyorlardı. Gerçekte bunlar İslamiyet'e karşı inatçı kimseler oldukları gibi, Cuma namazlarını kılmamakta en çok direnenler de bunlardı. Halbuki fakirler Cuma namazı kılanlara vaat edilen 2 dirhem nakdî mükafatı almak için camiye koşuyorlardı..." Kuteybe, Cuma namazı kılanlara 2 dirhem para veriyor, fakirler bu para için Cuma namazına geliyor, ama zenginler gelmiyordu.

Aynı zaman diliminde, Semerkant'da Araplarla anlaşmış olan Semerkant egemenini, dihkanlar devirdiler. Yerine Gurek'i Semerkant yöneticisi seçtiler. Kuteybe, bu hareketi hakaret olarak algılayıp, Semerkant üzerine sefere çıkmaya hazırlandı.

Kuteybe, sefer hazırlığı yaparken orduyu da yeniden düzenledi. Batı Türkistan halkı silahlıydı ve savaşçıydı. Bundan yararlanmak gerekiyordu. Arap askerler ise, kendilerini savaşçı bir kast olarak düşünüyor, yerlilerin orduya alınmasına karşı çıkıyorlardı. Kuteybe'nin elindeki Horasan ordusu 47 bin Arap ve 7 bin Mavaliden oluşuyordu. Kuteybe, ordudaki Türkmenistanlı mavali sayısını 10 ile 20 bin arasına çıkardı. Bu sayı fetihten fethe değişiyordu.

712 yılında dördüncü İmam Zeynelabidin öldü. İmamlık Muhammed el-Bakir bin Ali ye geçti. Medine'nin önde gelen din adamlarından biriydi. Dinin içsel gerçeklerine ulaşacak bir kabiliyete sahip olduğu düşünüldüğünden " el-Bakir " lakabı verilmişti. Seçkin bir hadis ulemasıydı. Şiiler tarafından beşinci imam kabul edildi.

İmam Zeynelabidin'in diğer oğlu Zeyd idi. Zeyd, daha sonra anlatılacak olan Mutezile öğretisinin kurucusu Vasıl bin Ata'nın öğrencisi olmuştu. Zeyd'in fıkıh ve felsefe anlayışı gelişerek daha sonra buradan Zeydilik çıkacaktır. Zeyd'in düşüncesi, dolayısı ile Zeydilik'in görüşü Mutezile gibi akılcıdır. Siyasi olarak ilk iki halifenin halifeliği gasp etmediğini ve meşru olduğunu söyler ki bu da Mutezile görüşüne uygundur.

Zeyd görüşlerini kardeşi Muhammed el-Bakir ile de tartışıyordu. Muhammed el-Bakir, Zeyd'e bir gün şöyle demiştir:

“ Sen öz babanın İmam olmadığına inanıyorsan ancak o zaman, bu öğretiye harfi harfine uyabilirsin. Baban hiç bir zaman isyan etmediği halde, iktidarı alma iddiasından da hiç vazgeçmedi, düşüncelerini de senden az yaymadı. “

5 ci İmam Muhammed el-Bakir ve ondan sonra ki 6 cı İmam Caferi Sadık siyasi mücadeleye hiç girmediler. Ama bu onların haklarından vaz geçtikleri anlamını da taşımıyordu.

Kardeşi Zeyd’in taraftarları, el-Bakir’den Şeyheyn’e hakaret etmesini istedi. O da bunu ret etti. Bunun üzerine, Zeyd yanlıları el-Bakir’den ayrılarak, Cafer’i Sadık’ı imam olarak tanıdılar. Onlara göre İmamet, Cafer’i Sadık’a intikal etmişti.

Bu sırada Harizm’de iki kardeş arasında taht kavgası vardı. Zayıf düşmüş bulunan Harizm devletinin bu durumundan faydalanan Kuteybe, mevcut Şaha baskı uygulayarak, onu haraç ödemeye ve 10 bin asker vermeye mecbur etti. Harizm halkı bu anlaşmayı kabul etmeyerek, Şahı öldürdü ve anlaşmayı geçersiz kıldı. Kuteybe, öcünü müthiş aldı. Baykent ve Şuman kentlerine yaptığı gibi, Harizm’i yakıp, yıktı. Halk kılıçtan geçirildi. Harizm’in tarih belgeleri yakıldı. Harizm geçmiş parlak tarihinden koparılmıştı. Bu konuda, Harizmli Türk bilgini Biruni şöyle yazar:

“ Kuteybe, Harizmlilerin yazı dilini bilenlerini, geleneklerini koruyanlarını, bütün bilginlerini yok etti. Böylece her şey karanlığa gömüldü. İslam, Harizm’e girerken, geçmişi öğrenme olanağını bırakmamıştı. “

Kuteybe, Harizm’e Arapları getirterek, yerleştirdi. Yerli halkdan, kendi ordusuna asker aldı. Şimdi sıra Semerkant’daydı.

Ama alınan ganimet o kadar fazla idi ki, herkesin gözü doymuştu. Arap askerleri evlerine dönmek istediler. Kuteybe, Soğd kuvvetlerinin dağınık olduğunu ve bunun bir fırsat olduğunu biliyordu. Allem edip, kallem edip Semerkant üzerine yürüdü. Tarhun’un yerine Semerkant egemeni seçilmiş olan Gürek, kenti savunuyordu. Gürek, Taşkent, Fergana ve çevre kentlerden yardım istedi.

Semerkant'ın Düşüşü

Arap kaynakları, Semerkant'ın Kuteybe tarafından alınışını iki değişik tarzda anlatırlar. Bunlardan birine göre, Semerkant'ın alınışı aşağıdaki gibidir.

Taşkent bölgesi, uzun süre Türük (Göktürk) hakimiyetinde kalmıştı. 713 yılından beri ise Çin'e bağımlı bir eyaletti. Başında, Çin tarafından atanmış, Bagatur Tudun vardı (" Adalete uyan kral " unvanlı Tudun, Türük kökenli bir egemen olabilir). Taşkent ordusu Semerkant'ın yardımına geldi. Ama Araplar, Taşkent ordusunu gece tuzağa düşürerek yok ettiler. Yardımsız kalan ve surlarında büyük gedikler açılan Semerkant Araplarla anlaşmak zorunda kaldı. Kuteybe'nin koşulları hafifti. Yıllık haraç verilecek, savaşlarda Semerkant askerleri Arap ordusuna asker verecek, Semerkant askerden arındırılacak, Semerkant'a cami yapılacak, Gürek Semerkant egemeni kalmaya devam edecekti.

Ancak, kente girince, Kuteybe sözünden caydı. Kente kuvvetli bir Arap garnizonu yerleştirdi. Ayaklanmaya karşı sert önlemler aldı. Bir kısım İslam olmayan halkı, kent surları dışına sürdü. Gürek de, bir takım dihkan ve tüccarla Semerkant'dan ayrılıp, biraz uzakta, yeni bir kent kurdu.

Semerkant'ın alınışının ikinci versiyonu şöyledir.

Arap ve Semerkant kuvvetleri karşılaşırlar. Semerkant kuvvetleri içinde Taşkent, Fergana ve Türk birlikleri vardır. Gürek kuvvetleri, artçı savaşları vere vere Semerkant'a çekilirler. Arap ordusu, savaşarak ve zorla kente girer. Bazı tarihçiler de, Semerkant'ın yardımına Kül-tekin kağanın geldiğini ama Araplara yenilerek geri döndüğünü söylerler. Bazı tarihçiler ise, Kül-tekin Kağanın, Araplarla savaşmak için değil, ama Tarhun'u Semerkant egemenliğinden indirip, yerine Gürek'i geçirmek için geldiğinden bahsederler. Ne nedenle gelmiş olursa olsun Doğu Türük ordusu 701, 707 den sonra üçüncü sefer 712 – 713 yıllarında Batıya gelmişti. Arap kaynaklarına dayanarak denilebilinir ki 712 – 713 seferinde Türük ordusu Semerkant hariç tüm Batı'yı işgal etmiştir. Türük kaynakları 707 ve 712 seferlerinden bahsetmemektedir veya şimdilik bu tarz bir kaynak bulunamamıştır. 712 seferi için sadece bir satır yazı vardır.

Ancak sonuç olarak, Semerkant ikinci defa Arapların eline geçmişti. Araplar çok sert bir işgal uyguladılar. Tabari'ye göre tüm kent halkı boşaltılıp, sürüldü. Kente Araplar ve Arap garnizonu yerleştirildi.

Semerkant artık senede 2 milyon 200 bin dirhem altın vergi ödüyordu. 30 bin sağlıklı genci köle olarak alınıp götürülmüştü. Budist, Zerdüşt ve diğer dinlere ait tüm tapınaklardaki mücevherler alınmış, altın ve gümüşlere eritilerek el konmuştu. Halk Semerkant dışına sürülmüştü. Türklerin şehre girişi yasaklanmıştı. Gece kentte kalan yabancılar, yakalanırsa öldürülecekti.

Kuteybe, Semerkant'da durmadı. Taşkent ve Fergana'ya yürüdü. Bu sırada Haccac öldü. Haccac'ın ölümü Kuteybe'yi çok etkiledi. Haccac'ın sadık bir adamı olarak pek çok düşman edinmişti. Seferi bırakarak ne olup biteceğini beklemeye başladı. Durumu tahmin eden yeni Halife Velid, Kuteybe'ye bir mektup yollayarak, durumda bir değişme olmayacağını ve seferlere devam etmesini istedi.

Ancak tam yeni bir sefere çıkmışken, Halife Velid'in de ölüm haberi geldi. Yeni halife, Kuteybe'yi düşman kabul eden Süleyman bin Abdülmelik'ti. Kuteybe, yeni Halifeye isyan etmekten başka çare bulamadı. Arap ordusu birbirine girdi. Kuteybe de öldürüldü. Bu kargaşa, Çinlilerin işine yaramıştı. 715 yılında, Çinliler, Fergana'yı tekrar kendilerine bağımlı hale getirdiler. Karluk ve Onoklar Çin'e bağımlı oldular. Taşkent ve Semerkant, Çin himayesi istediler.

Kuteybe'nin Türklere karşı yaptığı seferler, işkenceler, elde ettiği kentler, ganimetler ve köleler, Araplarda ki Türk korkusunun bitmesine sebep oldu. Bu psikolojik unsurun ortadan kalkması ise İslam ordularının yolunu açıyordu.

Çin'de, İmparatoriçe Wu'nun ölümünden sonra, hakimiyet imparatoriçe Wei'nin eline geçmişti. Nihayet 713 tarihinde, bir saray darbesi sonucu, imparatoriçe Wei bertaraf edilerek, T'ang prensi Hsüan-tsung (Hsuan Tsung) tahta çıktı.

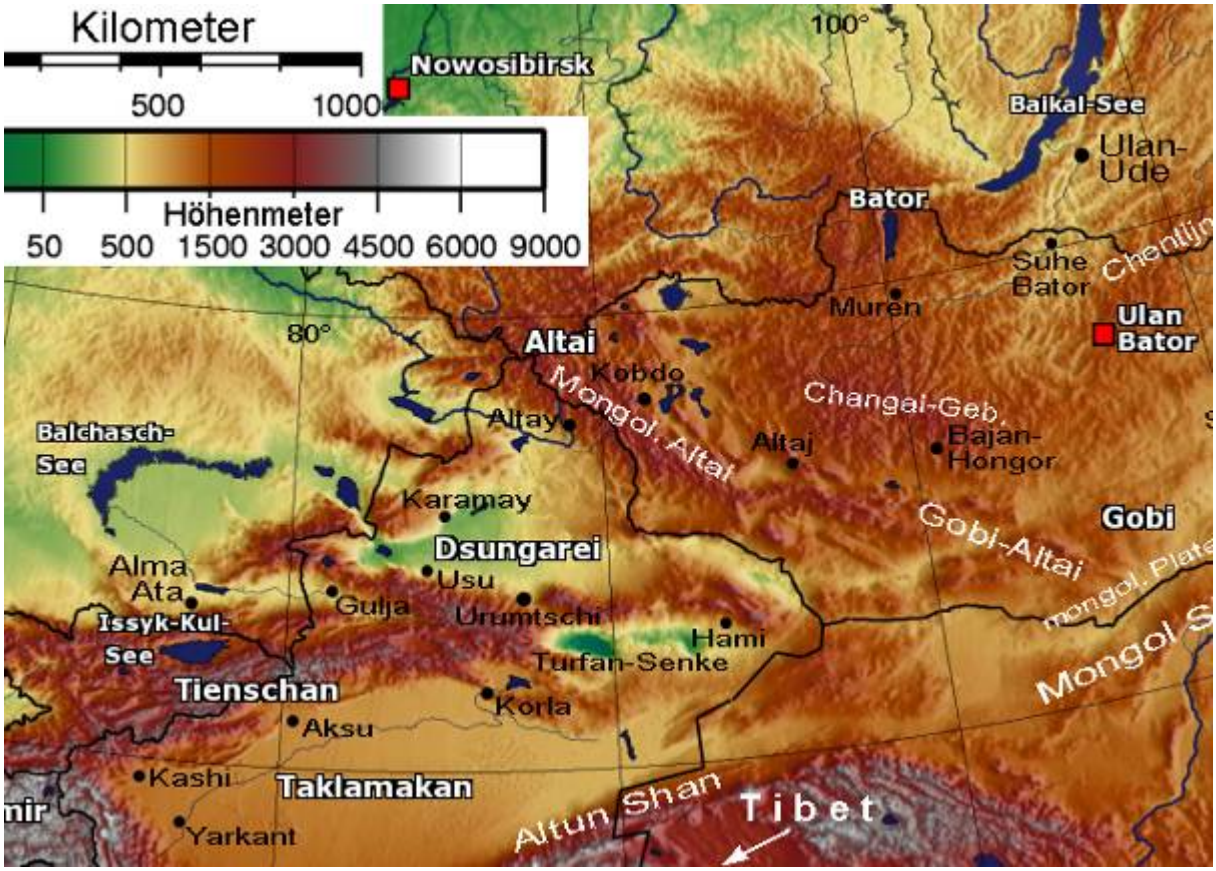
Hsuan Tsung'un saray heyeti

Hsuan Tsung, T'ang hanedanının en uzun süre tahta kalan imparatorudur (712–756). Lo-yang'daki hükümet merkezi, bir süre sonra, tekrar Ch'ang-an'a nakledilmiştir. Budizm sarayda tekrar gücünü kaybederek, Konfüçyus öğretisi ön plana çıkmıştır. Sarayda bir konservatuar açılmış, pek çok yeni müzik eseri repertuara katılmıştır. Sarayda geçici temsiller yerine, sürekli temsiller veren bir tiyatro açılmıştır. Çin'in en önemli şairleri olan Li T'ai-po ve Tu Fu, saraya yerleşerek eserlerini vermişlerdir.

Altı yıl içinde Doğu Roma tahtına üç kişi çıktı: Philippikos (711 – 714), II. Anastasios (Anastasius) (714 – 715), III. Theodosios (714 – 717).

II. Anastasios Doğu Roma imparatoru olmadan önce, başkatiplik yapıyordu. Philippikos'un askeri darbe ile tahttan indirilmesinden sonra, 713'te imparator seçildi, 715' kadar tahtta kaldı. Orduda reform yapmaya çalıştı. Philippikos'un kiliseye dair politikasının tam tersini uyguladı. Papa Costantinus'a dine bağlılığı konusunda güvence veren Anastasios, Philippikos'un, İsa'nın yalnız bir iradesi olduğunu öne süren heretik Monotelitizm öğretisini zorla benimsetmeye çalışan kararnamelerini geri aldı. Constantinopolis'i tahkim etti, Rodos adasını Bizans donanmasına üs olarak seçti ve ilerde III. Leon olarak tahta geçecek olan İsaurialı Leon'u, Suriye'yi Araplara karşı savunması için gönderdi.

Türkler birbiri ile Boğuşuyor

714 yılında, siyasi birliğin temel direklerinden biri olan Oğuzlar (Töles), Göktürklere baş kaldırdılar. 716 yılında, Kapgan Kağan, Oğuzların bir baskınında öldü. Kafası kesilerek, Çin sarayına yollandı. Oğuz ayaklanması devam edip, gitti. Kapgan Kağanın yerine oğlu Bögü geçti. Kültekin ve Bilge, Bögü'nün Kağanlığını tanımadılar. Bu tanımamazlık, daha önce defalarca anlatılan, Kağanlığın babadan oğula değil, ailenin ölen Kağana en yakın olan, yaşlı ve bilge kişisine verilmesi ile ilgili gelenek nedeniyledir. Çıkan iç savaşı, Kültekin ve Bilge kazandılar. Bögü ve çevresi yok edildi, sadece Tonyukuk'a ilişilmedi.

Batı Türkleri ise, Onokların şefinin Kapgan Kağan tarafından öldürülüp, boyların cezalandırılmasından sonra, Onoklar bir boyun (Turgiş) beyi olan, Su-lu çevresinde toparlanmaya başladılar. Su-lu, ılımlı, sade, adil bir kişiydi. Ganimetleri boylar arasında ve beylerle, savaşçılar arasında adil dağıtırdı. Boylar tarafından sevilen bir kişiliği vardı. Kapgan Kağan ölünce, Su-lu kendini Kağan ilan etti (716 – 748). Su-lu, Çin'e bağımlı bir politika izlemeye başladı.

Hıristiyan Batının Kurtuluşu

Charles Martel

711 ile 718 yılları arasında yaşanan anarşi ve iç çekişmeler, Doğu Roma İmparatorluğunu rakiplerinin yanında güçsüz düşürmüştü. Buna karşın hem Bulgar Kağanlığı ve hem de Emevi devleti en güçlü dönemlerini yaşıyorlardı. Anadolu'da Arap orduları ile Doğu Roma orduları arasında yapılmakta olan savaşlar sürüp gitmekteydi. Halife I. Velid zamanında (705 – 715) ibre tamamen Emevi tarafına döndü. 708 yılında Orta Anadolu'nun müstahkem kenti Tuvana (Konya Ereğlisi çıvarı), uzun bir kuşatmadan sonra Müslümanların eline geçti. 712 yılında Amasya ve Yalvaç. 713 yılında Ereğli Araplar tarafından alındı. Halife yeni bir Constantinopolis kuşatması ile işi bitirmek istiyordu. Bu kuşatmanın hazırlıklarını yaparken Halife Velid öldü. Yerine geçen kardeşi Süleyman hazırlıkları tamamlayarak Mesleme bin Abdülmelik komutasında bir orduyu Constantinopolis üzerine yollama kararını verdi.

Batı Avrupa'da, 714 yılında, Herstalli Pepin öldü. Pepin'in gayri meşru oğullarından biri olan Charles iktidarı ele geçirdi. Yavaş yavaş çevresinde otoritesini kuvvetlendirmeye başladı. Artık Austrasia saray nazırları, sahip oldukları geniş topraklara dayanarak, krallık iktidarını ellerine geçirmişlerdi. Şimdi önemli olan krallık mülkünün dağılmasını önlemek ve hükümdarın iktisadi üstünlüğünü devam ettirebilmekti.

Roma imparatorluğu döneminde, Romalı olmakla özdeşleşmiş olan soyut devlet ve yurttaşlık kavramları silinmişti. Hıristiyanlık bilinci, devletin harcı olacak kadar gelişmemişti ve üzerinde epey bir süre çalışmak gerekecekti. Ülke demek, büyük toprak sahibi olan birkaç yüz senyör demekti.

Bu dönemde Batı Avrupa'da yazı yazmak nerede ise unutulmuştu. Sözlü kültür, bir göçebe alışkanlığı olarak haberleşmenin ana aracı halindeydi. Zaten iletişim yok denecek kadar azalmış, ülke içinde insan hareketleri (bir yerden bir yere gidip gelmeler) nerede ise durmuştu. Bu nedenle siyasi ilişkiler söze, kişisel temaslara bağlıydılar. Marovenj kralları sorunu eyaletlere kontlar atayarak çözmeye çalışmışlardı. Ama kontlar büyük toprak sahipleri değillerse bulundukları yerlerde yetkisiz kişiler olarak dolaşıyorlardı. Kontlar büyük toprak sahiplerinden seçilince de, özel askeri güçlere sahip bulunan, yerel yandaşları olan ve bulundukları yerde zaten yetki kullanan kişiler olarak dik kafalı, disiplinsiz ve kendi

bildiklerini okuyan kişiler oluyorlardı. Bir dönem, Marovenj kralları, saray hazinesinden bol para dağıtarak, büyük toprak sahibi kontların, kendilerine olan sadakatlerini diri tutabilmişlerdi. Ama şimdi, saray hazinesinden dağıtılacak yeterli para yoktu.

Halbuki sadakati satın alacak yöntem belliydi. Bu yöntem, tarih boyunca gördüğümüz gibi hem göçebe ve hem de yerleşik siyasi örgütlenmelerin esas nedeni olan yağma ve talandı. Siyasi yapılanma savaş ekonomisi olmadan yürümezdi. Austrasia saray nazırları Pepin, Charles ve sonra onları takip edecek olan Karolenj kralları bu yolu uyguladılar. Her yıl sınırlarının ötesinde seferlere çıktılar. Özgür halk ile ordu aynı şeydi. Kral ise aslında bir savaş şefiydi.

Kral savaş çağrısı yapar yapmaz, tüm özgür insanlar çağrısına cevap vermek ve orduya katılmak zorundaydılar. Böylece büyük toprak sahipleri de zırhlarını kuşanıp, atlarına atlayıp geliyorlardı. Bu durum savaş şefinin otoritesini yaygınlaştırıyor, gücünü arttırıyordu. Ordusunu avucunun içinde tutmak, halkını avucunun içinde tutmak demekti. Orduya katılmak zorunluydu. Katılmamanın müeyyidesi ağır cezalardı. Sefer süresince de zayıflıklar affedilmez, zayıflık gösterenler ciddi cezalara çarptırılırlardı. Her yaz, mayıs ayından ekim ayına kadar, tüm Frank aristokrasisi, hükümdarın buyruğu altına giriyordu. Beraber savaşmak aristokrasiye disiplin ve bağlılık kazandırıyordu. Silah arkadaşlığı aristokrasiye kendi arasında ve kral ile birlikte bir bütünlük sağlıyor, güven duygusunu pekiştiriyordu.

Sefer zenginlik demekti. Yağmalanan ganimet aristokrasinin cebini ve gözünü doyururken krala da iyi hizmet edenleri ödüllendirme ve yeni dostluklar kurma imkanını veriyordu. Böylece savaş hükümet etmenin en önde gelen aracı oluyordu. Tabii ki başarısız seferler, beraberlerinde, ciddi baş kaldırma girişimlerini getiriyorlardı.

Daha önce çeşitli nedenlerle defalarca görüldüğü gibi, göçebelerde en önemli bağ kabile (aile) bağlarıydı. Bu bağ, yerleşik düzene geçtikten sonra, uzun bir süre, gittikçe azalmasına rağmen etki ve önemini koruyordu. Frank toplumunda da bu tabii ki böyleydi. Frank hükümdarı, aristokrasi ile aile bağlarını kuvvetlendiriyor, onlara parasal, unvansal ve görevsel lütuflarda bulunarak, kendine güvenilir dostlar ediniyordu. Hükümdarın kendine güvenli dostlar bulmasının yolu, savaşlardan ve aile bağlarından geçerken, bir taraftan da Roma imparatorluğundan miras kalan sarayda rehine tutma alışkanlığını kullanıyordu. Roma imparatorluğu, kendisi için tehdit oluşturabileceğini düşündüğü insanların oğullarını kendi sarayına alarak hem onları rehin tutar ve hem de onları Roma usullerine göre yetiştirerek en azından Roma dostu yapmaya çalışırdı. Bu aynı zamanda Roma tarzı yaşam biçiminin yaygınlaşmasına, Roma kültür ve düşünce tarzının yabancı hükümdarlarca benimsenmesine yardımcı oluyordu. Hatırlanacağı gibi, Çin sarayında da benzer bir uygulama vardı. Frank sarayı da bu alışkanlığı sürdürdü. Frank sarayında zengin senyörlerin çok sayıda oğlu ikamet ediyordu. Hükümdar uzun yıllar boyunca bu çocuk ve gençlerle birlikte yemek yerdi, zaman zaman onları odasında yatırırdı yani onlarla bir baba oğul ilişkisi kurardı. Bu gençler, senyörlüklerinin başına döndüklerinde, efendilerine samimi bağlarla bağlı yetkililer olurlardı.

Aristokrasiyi kendilerine bağlamak isteyen Frank hükümdarları yukarıdaki yöntemlerine ilave çok kadim bir yöntemi de devreye soktular. Bu tüm toplumlarca hep kullanılmış olan biat etmek veya kulluk veya gönüllü bağımlılık denen yoldu. Türklerde ve Orta Asya göçebelerinde gördüğümüz unagan bogol olmaya benzer bir işlevdi. Zaten epey zamandır, Batı Avrupa'da pek çok özgür insan, özgürlüklerini yitirmeden bir senyörün koruması altına giriyorlardı. Korumaya girme, bir tören eşliğinde bağlılık yemini etmeyi gerektiriyordu.

Franklar bağlılık yemini sonrası sadece koruma vermediler, buna ilave toprak da verdiler. O devirde buna " toprak ayrıcalığı " (benefice) dendi, daha sonra ise " fief " denecekti.

Pepin ve Charles'ın ataları, bu usulü kullanarak, geçmişte güçleri yaygınlaştırmış, Austrasia'da söz sahibi olmuşlardı. Bu usül gelecekte Karolenj krallarınca geliştirilerek kullanılacaktı.

Doğu Roma İmparatorluğunda Opsikian eyaletindeki askerler ayaklandı ve altı aylık iç savaştan sonra Constantinopolis'e getirdikleri Theodosios adlı yerel bir vergi toplama görevlisini imparator ilan ettiler (715). Anastasios Selanik'e kaçarak keşiş oldu (716). III. Theodosios Anadolu'nun güneybatısında vergi toplama memuru iken, II. Anastasios'a karşı ayaklanan Opsikion Theması birlikleri tarafından imparator ilan edilmişti. Doğu Roma İmparatorluğu yeniden kötü günler yaşıyordu.

Bu sırada Emeviler tarafından iyice sıkıştırılan Doğu Roma'nın herkes ile savaşacak mecali yoktu. Doğu Roma politik olarak Bulgarlar ile iyi ilişkiler kurma yolunu seçti. 715 yılında Bulgar kağanı Tervel ölmüş yerine Ajjar Bulgar tahtına çıkmıştı. Ajjar'ın çok kısa süren hanlığından sonra Kormesiy Bulgar hakanı oldu (715 – 721). 715 yılında, Bulgar kralı Tervel'in ölümünden sonra, aristokrasi arasında taht kavgaları çıktı. Bu iç çekişme ve mücadeleler 20 yıl sürdü.

716 yılında Doğu Roma ve Bulgarlar arasında yapılan bir anlaşma ile Roma, Bulgar sınırlarını tanıdı. Bu tarihe gelene kadar, iki devlet arasındaki ticaret epey gelişmiş ve ticaret hacmi iyice artmıştı. 716 anlaşmasının bir hükmü de mallara menşe şahadetnamesi ve iki devletin damgasını taşıma yükümlülüğünü getirmiş olmasıdır. Bu, iki ülke arasında düzenli ve kurallı bir ticaretin hüküm sürmekte olduğunu gösterir.

Leo III

Doğu Roma yaşadığı kötü günlerin benzerini, geçmişte Herekleios imparator olmadan önce de yaşamıştı. Herekleios kurtarıcı olarak Afrika'dan gelmişti. Yeni kurtarıcı Anatolikon themasından çıktı. Ordunun, kilisenin ve halkın mutabakatı ile Anatolikon strategosu Leon 717 yılında İmparator ilan edildi.

Emevilerin önemli bir amacının Constantinopolis'i alarak, Doğu Roma İmparatorluğunu bitirmek olduğunu görmüştük. Bu sefere, Mesleme de, ordusunun büyük bir bölümü ile komutan olarak katılmıştı. Şimdi Ermenistan ve Kafkasya da az sayıda Arap savaşçısı kalmıştı. Hazar Türkleri 717

yılında, karşı saldırıya geçtiler. Bunda amaç hem kaybettikleri toprakları geri almak ve hem de Doğu Roma üzerindeki Emevi baskısını azaltmaktı. Hazar, Araplardan artta kalan tüm garnizonları ele geçirdi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Hazar kuvvetlerinin eline geçti.

Mesleme ordusu ile Orta Anadolu'yu geçerek, Bergama'ya geldi ve bu kenti zapt etti. Sonra, Arap donanması ile Çanakkale boğazını geçerek, Trakya üzerinden Constantinopolis önlerine geldi. Doğu Roma kaynaklarının 1800 parça olarak verdikleri Emevi donanması da Haliç önüne demirledi. Halic'in ağzı zincir çekilerek kapatılmıştı. Kent kuşatıldığında Leon İmparator olalı daha birkaç ay olmuştu. Leon Bulgarlar ile anlaşarak onların büyük katkısını sağladı. Hıristiyan Doğu Roma ordusu ve Şaman Bulgar savaşçıları, müştereken kenti müdafaa ettiler. İki ülke arasında ki bu işbirliği gelecekte hem taraflara huzur verecek ve hem de ekonomik olanaklar sağlayacaktı.

717 – 718 kışının çok soğuk geçmesi Müslümanlara büyük kayıplar verdirdi. Bulgar savaşçıları da Müslüman ordusuna saldırarak ağır kayıplar verdiriyordu. Bu sırada Ömer bin Abdülaziz, yeni Halife olmuştu. Kayıp ve masraflar karşısında, ordunun hemen kuşatmayı kaldırarak geri dönmesini emretti. Böylece bir yıl devam eden kuşatma kaldırıldı. Avrupalı tarihçiler Leon'un bu başarısına büyük önem vererek, onu Hıristiyan Batı'nın kurtarıcısı olarak görürler.

İslam kaynakları, Meselme'nin bu kuşatma sırasında Constantinopolis'de bir cami yaptırdığını kaydederler. Ancak, başka kaynaklarca teyit edilmeyen bu husus kesin değildir. Bu tarihlere gelindiğinde Anadolu'da artık Yunanlılaşma iyice etkin hale gelmişti. Artık etnik farklılıklar göze çarpmıyordu.

Kan Değirmeni

716 yılında halife Süleyman, Yezit bin Mühelleb'i Horasan valisi tayin etti. Yezit bin Mühelleb, Haccac'ın kayınbiraderi idi. Ama, müneccimler Haccac'a " senin yerine geçecek " dedikleri için, Muhalleb işkenceye tabi tutulmuş ve hapis de yatmıştı. Yezit bin Muhalleb görevinde önce Dağıstan'ı işgale kalkıştı.

Dağıstan'daki Türk kuvvetleri kuşatıldı. Yiyecekleri biten Türkler teslim oldular. Baştan yağma ve katliam yapmayacağını söyleyen Yezit, Dağıstan'ın zenginliklerini görünce sözünden döndü. Kent yağmalandı, 14 bin kişi öldürüldü. Yezit, peşinden, Cürcan'a yöneldi. Cürcan 300 bin dirhem haraç vererek, Arap kuvvetlerine kapısını açtı. Yezit, Cürcan'a Arap kuvvetleri yerleştirerek, Taberistan (bugünkü Mazenderan) üzerine yürüdü. Taberistan yöneticisi İsfehbed, çevreden yardım alarak, direnmeye çalıştı. Ama direnemeyeceğini anlayınca, halk ile birlikte dağlara çekildi. Araplar dağlarda çok kayıp verince, İsfehbed'in üzerine gidemediler. İsfehbed, yıpratma savaşları veriyordu.

Cürcan'da Arap baskısı halkın canına yetmişti. Taberistan'daki Türklerin başarıları da bir umut ışığı oldu ve Cürcan ayaklandı. Cürcan'da bulunan Arap kuvvetleri kılıçtan geçirildi. Yezit hem çok üzülmüş ve hem de çok sinirlenmişti. Cürcan kanından değirmen çevirip, unundan ekmek yapıp yiyeceğim diye ant içti.

Yezit, İsfehbed'e aracılar yollayarak, onu silah bırakmaya razı etmeye çalıştı. Aracılar, İsfehbed'i Araplara büyük takviye kuvvetleri geliyor diyerek kandırıp, korkuttular. O da haraç ödeyerek ve köle vererek, Yezit ile barış yaptı. O kanmıştı, Cürcan da yalnız kalmıştı.

Cürcan yöneticisi, saldırıyı kentten uzak tutabilmek ve daha rahat savunabilmek için, sırtını dağa dayamış bir kaleye çekildi. Kale sarp bir yerdeydi, Türkler kendilerini iyi müdafaa ediyorlardı. Kuşatma ve savaş 7 ay sürdü. Yezit'in kuvvetleri kaleyi alamıyorlardı. Sonunda arkadan dolaşarak dağa çıkılacak bir yol bulundu. Şimdi, kaleyi savunanlar çaresiz kalmışlardı, teslim oldular. Yezit, kaleyi aldıktan sonra Cürcan'a saldırdı. Kent fazla direnemedi. Kente girildikten sonra, eli silah tutanlar kılıçtan geçirildiler. Gençler köle olarak satılmaya yollandılar. Kentin etrafına darağaçları kurularak, pek çok kişi asıldı. Kent yağmalandı.

Yezit, kent ahalisi içinden 12 bin kişiyi ayırarak, bir nehrin kenarında onları kılıçtan geçirdi. Nehirden su yerine kan akıyordu. Bu nehrin suyu ile dönen değirmende, un öğütülüp, ekmek yapıldı. Yezit bu ekmekten yiyerek yeminini yerine getirmiş oldu.

Bu sırada Doğuda, Kültekin ve Bilge Kağanlar ayrı ayrı ve bazen de beraberce Oğuzlar ile savaşmaya devam ediyorlardı. Savaşları kah Oğuzlar, kah Göktürkler kazandılar. Oğuzlar, zaman zaman Tatarlarla birleştiler, o zaman Göktürkler için tehlike daha da büyüdü. Burada sırası gelmişken, boyların hangi orijinli olduğunu kesin olarak anlamanın imkansız olduğunu belirtmek gerekir. Yazıtlarda geçen Otuz Tatar ve Dokuz Tatar deyimlerinde, kuvvetli bir olasılık ile Otuz Tatarlar Moğol, Dokuz Tatarlar Türktür. 717 yılında, Göktürkler Oğuzları yendiler. Ama hemen peşinden Oğuzlar, Dokuz Tatarlarla güç birliği yaparak, Göktürklere bir daha saldırdılar. Ama Agu'da iki defa daha mağlup oldular. Bunun üzerine, Oğuzlar Çin'e doğru çekildiler. Ancak mücadeleyi hiç bırakmadılar.

Bütün bu savaşlar, bölgeyi perişan etmişti. Herkes aç kalmış, çıplak kalmıştı. Tabii Türk Budun da açtı, Göktürkler Uygurlara saldırıp, onları yendiler. Uygur şefi İlteber, Doğuya kaçtı. Türkler, Uygurların at sürülerini alarak, onlarla doydular. Kültekin, bu aç ve çıplak insanları, yağma akınları düzenleyerek derledi, toparladı ve siyasi birliği tekrar kurdu. Ancak, siyasi birliğin temel direğinden biri olan Oğuzların bir kısmı Çin'e gitmişti, bir kısmına da zorla baş eğdirilmişti. Artık, Göktürkler için Oğuz Türkleri güvenilmezdi. Elde kala, kala Türk Budun kalmıştı.

Türk Budun, biraz kendini toparlayınca, etrafındaki boylar ve budunlar üzerinde hakimiyet kurmaya başladı. Ama artık, Türk Buduna bağlı olan budunlar arasında Batı Türkleri yoktu. Batı Türkleri, Türgiş Su-lu Kağan yönetiminde bağımsız ve Çin ile yakın ilişki içindeydiler. Bundan sonra, Doğu Türkleri Batıda savaşmayacaklardır. Doğu Türkleri, Doğuda sürekli yağma akınları yapmaya devam ettiler. Bu dönemde, Göktürk orduları, yer kazanmak, hakimiyet kurmak için değil, sadece tehdidi bertaraf etmek, cezalandırmak ve ganimet sağlamak için savaştılar.

Bu sırada Emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz (Ömer II) dir (717 – 720). Halife Ömer, Ömer II, Emevi Halifesi Mervan'ın torunuydu. O güne kadar Muaviye'nin koyduğu bir kural olarak, Cuma hutbelerinde Halife Ali kötüleniyordu. Ömer, bu uygulamayı kaldırttı ve daha önce Emevilerin el koyduğu Ehlibeyt mallarını Peygamberin ailesine geri iade ettirdi. Halife Seyhun Ceyhun bölgesini boşaltmayı düşündü, ancak buralardaki Arap kolonileri buna karşı çıktıkları için başaramadı. Bunun üzerine, dindarlığı ile tanınan Halife Ömer, bölge egemen

ve dihkanlarına Müslüman olmaları için elçiler yolladı. Soğdlular, Müslüman olmuş görünerek, Arap baskısından kurtulmaya çalıştılar.

Ömer " ben din yayıcısıyım, vergi tahsildarı değilim " diyerek, Arapları vergi gerekçesi ile yerli halkın Müslüman olmasını engellemekten vazgeçmelerini istedi. Diğer taraftan da, Arapların arazi satın almasını yasakladı. Araplara ait topraklardan vergi alınamaması, Ömer'i bu kararı vermeye mecbur etmişti. Konu çok tartışıldı. Kimi bilginler, arazi en üst mülkiyetinin İslam topluluğuna ait olduğunu, bu nedenle haraç vergisinin kira bedeli gibi düşünülmesi gerektiğini söylediler. Araziler el değiştirebilir, satılabilirdi, ama bu mülkiyet hakkını yani arazilerin İslam toplumuna ait olduğu gerçeğini değiştirmezdi. Aslında satılan, el değiştiren toprak değil, üzerindeki binalar, bitkilerdi.

Bazı bilginler ise, haracın kira bedeli değil, satış bedeli olduğunu, bu nedenle arazi mülkiyetinin haracı ödeyene ait olduğunu söylüyorlardı.

Ömer'in tezi şöyleydi. Haraç arazisi İslam toplumunun ortak mülkiyetindedir. Ancak, toplum bu arazilerin tasarrufunu üzerinde oturanlara bırakmıştır. Bunun karşılığı olarak da haraç alır. Bu nedenle de bu arazilerden parça ayrılamaz ve özel mülk yapılamaz. Netice olarak Araplar haraç arazisi satın alamazlar.

Haccac, köylülerin Müslüman olmalarını, arazilerini terk ettikleri için yasaklamıştı. Ömer, bu yasağı kaldırdı. Ancak köylerinde kalan köylüler, Müslüman olsalar bile haraç vergisi ödemeye devam edeceklerdi.

Bütün bunlar, yöneticilerin İslam olmaya çağrılmaları, köylülere Müslüman olma hakkı verilmesi, bölgenin Araplara karşı olan düşmanca tavrını değiştirmedi. Emevi devleti için, Batı Türkistan düşman arazisi idi ve ancak güç kullanılarak elde tutulabiliniyordu.

717 yılında Ömer halife olduğunda, Yezit bin Mühelleb, merkeze aktarılan ganimetlerde usulsüzlük yaptığı gerekçesi ile görevden el çektirilerek hapse atıldı. 719 yılında, Halife hastalanınca, Yezit kendini güvende kabul etmeyerek, hapishaneden kaçıp, saklandı.

Halife Ömer, Hazar devletince ele geçirilen toprakları geri alabilmek için, Hatim bin Numan el-Bahili komutasında büyük bir ordu toplattı. Hatim, Hazar kuvvetlerini geri püskürterek, güney Kafkasya'ya tekrar hakim oldu.

Ömer bin Abdülaziz dönemine gelindiğinde, Kuzey Afrika'da Berberi direnişi devam ediyordu. Araplar bu çöl göçebelerini dize getirememişlerdi. Halife Ömer, iyi Bir Müslüman olmaya çalışan bir halifeydi. Berberi kabileleri arasına, misyonerler gönderdi. Kılıcın yapamadığını Müslüman misyonerler yapıyordu. Ariusculuk veya Arius mezhebi Doğu Roma topraklarından kovulmuştu ama Kuzey Afrika'da en kuvvetli ve yaygın Hıristiyan mezhebiydi. Ariusculuk, Hıristiyanlarca sapkınlık sayıldığından, Kuzey Afrika halkı Doğu Roma'nın elinden çok çekiyordu ve mezhep sürekli yıkıcı propaganda altındaydı. Misyonerlerin Kuzey Afrika'da Müslümanlığı yaymalarında, bu etken önemli bir rol oynadı. İslam'ın yayılmasına en fazla direnenler Şaman dininden olanlardı. Müslümanlığın Kuzey Afrika'da kökleşmesi için daha asırlar geçmesi gerekiyordu.

Mücadele Bayrağı Turgişlerde

717 ile 731 tarihleri arasında, Seyhun'un ötesinde, Taşkent, Fergana dolaylarında, Turgişler kuvvetleniyorlardı. Turgişler, Çin'le işbirliği içinde açıkça Araplara karşıydılar. Bu arada, kent devletleri Çin'e elçiler yollayarak, sürekli yardım talep ediyorlardı. Soğd 11, Toharistan 5, Buhara 2 elçilik kurulu yollamıştı. 719 yılında, Buhara egemeni Tuğşada'nın, Çin İmparatoruna yazdığı mektuba bakalım.

" Atlarınızın çiğnediği toprak ve çayırlar gibi kölenizim… Son zamanlarda, her yıl Arap haydutların istila ve tahriplerinden acı çekiyoruz. Ülkemizde huzur yok. Bizi bu güçlükten kurtarmasını İmparatorun iyiliğinden beklerim. Ayrıca Turgiş'e benim yardımıma gelmesi için buyruk vermenizi dilerim. Atlarımın ve askerlerimin başına geçeceğim. Uygun buluşmada, Arapları baştan aşağı ezeceğiz… ".

İslam'la mücadele eden, Türklere, Çin ordu yollamadı ama bol bol armağanlar ve rütbeler yolladı. Bu sırada, Karluklarla Türgişler de birbirlerine girmişlerdi. İpek yolu üzerindeki küçük Türk krallıkları İslam'a karşı direniyorlardı ama güçleri onları yenmeye yetecek kadar değildi. Güçlü boylar, Onoklar, Karluklar, Turgiş'ler ve diğerleri ise birbiri ile dövüşerek, kuvvetlerini birleştirmiyor ve ortak düşmana karşı hareket etmiyorlardı. Çin ise silahlı kuvvetleri ile yardıma gelmiyordu. Çin olup bitenden biraz da memnundu. " Bunlar birbirini öldürecek. Güçlü olan yara alacak, zayıf olan yok olacak. Bizim için ikisi de yararlıdır. Askeri müdahaleye gerek yok " diye değerlendiriyordu.

Çin 718 yılında, Çin imparatoru, Turgiş Su-lu kağana " Büyük General " ve " İmparatorluğa Kendini Uyduran Lord " unvanlarını verdi. Bir yıl sonra, Su-lu, " Sadık ve İtaatkar Kağan " olmuştu. Aşina soyundan Çinlileşmiş bir prenses, Su-lu'ya gelin olarak yollanarak, Su-lu da Aşina soyuna akraba yapıldı. Bu sırada, Su-lu, Bilge Kağanın kızını ve Tibet kralının kızını da alarak, durumunu iyice güçlendirdi.

Su-lu kağan Çin'e sadıktı ama bu hiç çatışma olmuyor demek değildi. Su-lu'nun Aşina soyundan gelen karısı, Kuça garnizonu yöneticisine, satması için 1000 at ve bir elçi yolladı. Kuça yöneticisi bunu bir hakaret kabul ederek. " İmparatorun valisi olan bana Aşina soyundan bir kız nasıl buyruk verir " dedi. Elçi öldürüldü, ortada kalan atlar da soğuktan öldüler. Bunun üzerine, Su-lu Kağan cezalandırma akını düzenledi. Kuça, Hoten, Kaçkar ve Karaşar garnizonlarını yağmaladı. Çin, Kuça yöneticisini geri çekti. Su-lu Kağan da saldırıyı durdurdu.

719 yılında Halife Ömer ölmüş yerine Yezit bin Abdülmelik halife olmuştu. Şiiler, Halife Ömer'in Ehlibeyt yanlısı olduğu ve onların mallarını geri iade ettiği için Emevi ailesi içinde zehirlenerek öldürüldüğünü iddia ederler. Bu husus tarihçilerce hemfikir olunan bir husus değildir. Ama Halife Ömer'in pek çok Arap ileri geleninin menfaatlerini dizginlediği de bir gerçektir.

Yeni Halife Yezit bin Mühelleb'in düşmanı idi ve onu aratmaya başladı. Yezit bin Mühelleb, Halifenin elinden kurtulmakla kalmayıp, Basra kentini de ele geçirdi. Bundan sonra, isyan eden Yezit ile Halife Yezit arasında sürekli savaşlar yapılmaya başladı. Halifenin başı, Yezit bin Mühelleb ile beladaydı.

Susuzluk Günü

720 yılında, Soğd'da Araplara karşı bir isyan başladı. Turgiş Su-lu Kağan, ayaklanmayı asker yollayarak destekledi. Su-lu'nun bir komutanı, ufak bir birlikle, Seyhun'u geçti. Tüm bölgeden yardım gören Türk birliği Semerkant'a ilerledi. Yöresel askerlere güvenmeyen Arap komutanlar seyirci kaldılar. Sonunda Arap vali, Türkler ile savaşmak zorunda kaldı. Ama ağır bir yenilgi aldı. Türk kuvvetleri sayıca Semerkant'ı kuşatacak kadar güçlü değildiler, geri döndüler.

720 yılında, Doğu Roma İmparatoru III. Leon (Leo III) idi. Selanik'te keşiş hayatı yaşayan II. Anastasios 720'de tahtı yeniden ele geçirmek için girişimde bulunduysa da başarısız oldu. III. Leon tarafından idam edildi.

Doğu Roma İmparatorluğunun, 200 yıldır, Yahudiler üzerine yaptığı baskı, giderek artıyordu. Sonunda Leon, tüm Yahudilerin vaftiz edilmesi emrini verdi. Artık, Constantinopolis ve çevre kentler Yahudiler için güvenli değildi. Yahudilerin, bir kısmı dinlerinin değiştirilmesine karşı çıkarak, sığınacak yer aramaya başladılar. Hazar devleti, Şaman dininin etkisi ile dinsel hoşgörünün hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Epey Yahudi, doğu Roma topraklarını terk ederek, Hazar'a yerleşti.

Doğu Roma, Yahudileri temizliyordu ama kendisi yeni bir dini problemin içine düşmek üzereydi. Hatırlanacağı gibi Hıristiyanların " monofizit " görüşleri resmi Ortodoks inançtan ayrılmıştı. Monofizitler İsa'da sadece Tanrısal öz olduğuna inanırken, Ortodokslar insan aklının almayacağı bir tarzda, İsa'da hem Tanrısal ve hem de insani öz olduğuna inanıyorlardı. Ortodokslara göre, İsa'daki insani öz sayesinde, O tüm insanlık adına, insanlığın günahları affedilsin diye acı çekmiş ve insanlığı kurtarmıştı. İsa'da sadece Tanrısal öz olsa böyle yapabilirmiydi?

Monofizit görüş, yine hatırlanacağı gibi bir ara Doğu Roma'da iktidara bile gelmişti. Sonra, mahkûm edilmiş ve doğuya çekilmişti. Ermeni Kilisesi monofizit görüşteydi ve dolayısı ile resmi Ortodoks görüşle çelişiyordu. Doğu Roma İmparatorluğunun kuvvetli olup, Anadolu'nun doğusuna hakim olduğu dönemlerde, Ermeni Kilisesi de baskı altına giriyordu. Buna karşın, Batı Anadolu ve Constantinopolis'de monofizit görüşte olan insanlar da vardı.

Doğu Anadolu eyaletlerinde ve Ermenistan'da Doğu Roma İmparatorluğu ile İslam devleti çekişmeye başlayıp, Doğu eyaletlerinin bir kısmı Müslümanların eline geçince monofizitler de rahatladılar. Ermeni özerk bölgesi Müslümanların korumasına geçmişti ve Ermeni Kilisesinin Constantinopolis ile ilişkisi kesilmişti. Tanrısal öze inanan monofizitler, İsa'nın bir biçimde tasvir edilmesini kabullenemiyorlardı. Bu sırada Doğu Anadolu'da " Paulikian " hareketi başladı. Paulikianlar Tanrı'nın bir biçim altında gösterilmesine şiddetle karşı

çıkıyorlardı. İsa gerçekten Tanrısal bir nitelik taşıyorsa, onu insan biçiminde gösterme olanağı yoktu. Doğu Roma'yı uzun süre sarsacak olan bu hareket ve tartışma, aslında yeni değildi. Uzun zamandır Doğu Hıristiyanları içinde yeşermiş ve tartışılmaktaydı.

721 yılında Bulgar tahtına Sevar han geçti (721 – 737). Sevar Han dönemi Bulgarlar için barışçı yıllar olmuştur.

721 yılında, Horasan'a tayin edilen yeni Arap valisi halkı itaate davet etti. Ancak, Arap yönetiminden memnun olmayan pek çok tüccar ve dihkan Fergana'ya göçe hazırlandı. Fergana egemeninin zorluk çıkarması sonucu, bunların bir kısmı Hocend'e yerleşti, bir kısmı Soğd 'daki şatolara çekildi. Araplar Hocend'i kuşattılar. Arap vali, hafif koşullar ileri sürerek, kenti aldı. Ama sözünü tutmayıp dihkanları ve askerleri kırdı. Gizli olan servetlerini ele geçirebilmek için de 400 tüccarı öldürmeyip, elinde tuttu. Vali, hileyle, Soğd şatolarını bir bir aldı ve eline geçirdiği dihkanları öldürttü. Öldürülenler arasında eski Semerkant, şimdiki Penc-kent egemeni Tarhan Divastic de vardı.

Kıyımdan kurtulanlar Turgiş Kağana sığındılar. Bunların sayısı o kadar çoktu ki, ayrı bir askeri birlik oluşturdular. Bu birlik gelecekte, Araplarla yapılan savaşlarda çok başarılı olacaktır.

Arapların sert tutumları ve kıyımları sonuç vermiş gibi görülüyordu. Ortalık, yatışmış gibiydi. Ancak, Emeviler genel bir Horasan ayaklanmasından çekiniyorlardı. Valiye, Mevali ile iyi geçin direktifini verdiler. Bölgeye, yerli halk ile kaynaşabilecek yeni yöneticiler atandı.

Bu tarihlerde, Mezopotamya'da ise, Halife, isyan halindeki Yezit'in üzerine, Mesleme ve Abbas adlı iki komutanın önderliğinde çok büyük bir ordu yolladı. Hilafet ordusu ile Yezit kuvvetleri arasında yapılan savaş kanlı oldu ve her iki taraftan on binlerce asker öldü. Bu savaşta Yezit bin Mühelleb ve komutan Abbas da ölmüştü. Yezit'in bütün yakınları, akrabaları öldürüldü. Kadınlar cariye olarak satıldı. Yezit bin Mühelleb'in soyu kurutuldu.

Doğudaki Araplar, kendilerini toparlayınca, yeniden Seyhun'un ötesine geçmeye çalıştılar. Bu sırada, bilindiği gibi Onokların başında Turgişler vardı. Seyhun'u aşan İslam ordusunu Turgişler geri püskürttüler.

İslam ordusu bir daha Seyhun'u geçti. Fergana'yı kuşatıp, meyve ağaçlarını kesip, ekini yok etti. Turgiş Su-lu Kağan Arapların üzerine yürüdü. Arap valisi, Müslim, kuşatmayı kaldırarak, geri çekilmeye başladı. Çekilen İslam ordusunun peşine Su-lu Kağanın oğlu düştü. İslam ordusu, çekilirken, ağır kayıplar veriyordu. Geri çekilme kaçışa dönüşmüştü. Yanlarında ağırlık yapan bir milyon dirhem değerindeki yüklerini yakmak zorunda kaldılar. Seyhun nehrine vardıklarında, yollarının 721 yılında Türklere sığınan ve daha önce askeri birlik oluşturduklarını söylediğimiz Soğd lu göçmenlerce kesildiğini gördüler. Arap ordusu iki ateş arasında kalmıştı, büyük telefat vererek, ancak ordunun kalıntıları Semerkant'a ulaşabildi. Araplar açısından felaket olan olayın geçtiği güne " Susuzluk Günü " adını verdiler.

Susuzluk günü, Arap fetihlerinde bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra, uzun bir süre, Araplar saldırıda bulunmayacak, savunma savaşları yapacaklardır. Ancak, savunma savaşları da bir işe yaramayacak, Emeviler durmadan toprak kaybedeceklerdir.

Halife Hişam ve Hazar

Bu sırada, Batıda Su-lu Kağan, Seyhun Ceyhun nehirleri arasında, İslam ordularına karşı savaşırken, Hazarlar ile Araplar arasındaki savaşlar da sürüyordu. 721 ve 722 tarihlerinde, Hazarlar önce Alanlara sonrada Araplara saldırdılar. İslam ordusu bozuldu, komutanları Subeyt el-Nahrani canını zor kurtardı. Bu mağlubiyet üzerine Halife Yezit bin Abdülmelik, Cerah bin Abdullah'ı, Hazar ile savaşa memur etti. Cerah, yeni Ermenistan valisi olmuştu. Cerah, Horasan valisi Yezit'ten sonra bir süre Horasan valiliğine getirilmiş olan valiydi. Horasandaki görevi sırasında Türklerin üzerinden kamçı ve kılıcı eksik etmemeye çalışmıştı. Bu tavrı Emevi Halifesi Ömer tarafından eleştirilmiş ve kılıç ile kamçı yerine hak ve adaleti kullan diye azarlanmıştı.

Cerah büyük bir ordu ile Hazar üzerine yürüdü. Hazar ordusu ile yapılan savaşı Araplar kazandılar. Hazar başkenti Belencer, Araplar tarafından ikinci kez ele geçirildi. Hazar kentinde büyük bir zenginlik vardı ve Araplar büyük ganimet ele geçirdiler.

724 yılında, Emevi tahtına Hişam çıktı. Emevi halifeleri arasında, 724 ile 743 yılları arasında halifelik yapan Hişam, en uzun iktidarda kalan Emevi halifelerinden biridir. Bu dönemde, Emevi ordusu Pireneleri aşmaya başladı. Şimdi, Şam'da oturan İslam halifeleri, doğuda İndus vadisi ve Taşkent'ten, batıda Atlas dağları ve Pirenelere kadar uçsuz bucaksız bir imparatorluğu yönetiyorlardı.

723 ve 724 tarihleri, Hazar kuvvetleri ile Emevi kuvvetleri arasında, karşılıklı hücum ve geri çekilmelerle geçti. Kim kendini kuvvetli hissederse ilerliyor, diğeri geri çekiliyor, sonra geri çekilen ilerliyor, ilerleyen geri çekiliyordu. Halife ise, Cerah'a Hazar devletini tam bir yenilgiye uğratması için baskı yapıyordu.

Leon III Doğu Roma İmparatoru olduktan sonra, İmparatorluk tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Leon'un İsaurialı veya Suriyeli olduğu konusunda tartışma vardır. Leon İmparator olduktan kısa bir süre sonra, Constantinopolis'in Araplara karşı başarı ile müdafaa edilmiş olması, İmparatorun itibarını yükseltmişti. Arapların kuşatmayı kaldırıp, geri dönmesinden sonra, Leon İmparatorluğu karıştıran iç çekişmeleri bitirdi. Araplar da Doğu Roma'ya karşı bu kadar büyük bir askeri hareketi bir daha yapmadılar veya yapamadılar. Ancak, Araplar Anadolu'da savaşlar vermeyi sürdürüyorlardı.

Mesleme komutasındaki Arap ordusu, 726 yılında Kayseri'ye kadar ilerleyerek, kenti yağmaladı ve tahrip etti. Bir yıl sonra, Arap ordusu İznik önlerine kadar geldi. Arapların

Anadolu içlerine yaptıkları akınlar, bundan sonraki yıllarda da devam etti. Bu Anadolu akın ve savaşları sırasında Abdullah el Battal adlı bir komutan sivrildi. Bu komutanın maceraları daha sonra Battal Gazi destanına konu olacaktır.

Doğu Roma İmparatoru Leon III, Hazar ile sıkı bir işbirliğine gitmişti. Böylece, Anadolu üzerindeki baskıyı hafifletebiliyordu. Doğu Roma aynı zamanda Bulgarlarla da anlaşarak, kuzey sınırlarını güvenceye almıştı. Böylece, Leon'un başarılı politikaları sayesinde, Araplar ile daha rahat mücadele edebiliyordu.

Hazar-Arap savaşları sırasında, Hazar Hakanının oğlu, bir ara, Arap kuvvetleri etrafı talan etmek için dağılmışken, Cerah ve yanındaki kuvvetleri sıkıştırdı. Türkler, İslam ordusunu öyle bir kırdılar ki, Tabari'ye göre 20 bin kişiden sadece 100 kişi sağ kaldı. Bu savaşta Cerah da öldürüldü ve başı kesildi. Erdebil, Hazarların eline geçti. Hazarlar, Azerbaycan'ı aşıp, Diyarbakır'a kadar geldiler.

Halife Hişam, Arapların Kafkasya'da uğradıkları mağlubiyete ve Cerah'ın ölümüne çok üzülmüştü. Hişam, hemen Sait bin Amr komutasında bir intikam ordusu kurdu. 731 yılında, İntikam ordusu, ele geçirdiği her yerde erkekleri öldürerek, malları yağmalayarak, çocuk ve kadınları esir alarak ilerlemeye başladı. Hazar ve Arap ordusu, Mukan'da karşı karşıya geldi. Savaşı Sait'in ordusu kazandı, Hazar Hakanının oğlu savaş meydanında öldü. Arap ordusu ilerlerken, Sait bin Arm'ın görevden alınıp, yerine Mesleme bin Abdülmelik'in atanması yapıldı. Arap ordusu da durarak yeni yöneticisini bekledi.

Mesleme yönetimi ele aldıktan sonra, İslam ordusunun ilerlemesi tekrar başladı. İslam kuvvetleri hiçbir ahlaki değere uymuyor, " teslim olun, birinize dokunmayacağız " deyip, teslim olanı bir kişi kalana kadar öldürüyorlardı. Sonunda herkes ölmüş ama bir kişi kalmış oluyordu. Mesleme kaleleri, kentleri bir bir ele geçirerek ilerleyip, Belencer'e yaklaştı. Araplar, Belencer'i tekrar ele geçirdiler ve Hazar'ın ikinci büyük şehri Semender'e kadar ilerlediler.

Hazar Hakanı ordusunu tekrar toplamıştı. Semender yakınlarında Türk ve Arap ordusu karşılaştı. Savaş çok kanlı oldu. İki taraf da büyük kayıp vererek, karşılıklı geri çekildiler. Bu arada, Hazarların güneye tekrar inmesini önlemek için, Araplar, Kafkasya geçitlerini kuvvetlendirdiler. Bu savaşlar sırasında Lazistan da dahil olmak üzere, Doğu Karadeniz Emevilerin eline geçti.

Halife Hişam, Orta Asya'daki Türk hükümdarlarına elçiler yollayarak onları Müslümanlığa davet etmişti. Bu tip girişimlerin Hişam'dan sonra da devam edip etmediğini bilmiyoruz. Ancak devam etmiş olması gerekmektedir.

Battal Gazi

Battal Gazi, Arap ve Türk edebiyatında yer alır. Battal Gazi'nin Arap ve Türk kaynaklarında söylencesel (menkıbevi) bir kişiliği vardır. Battal Gazi'ye ilişkin bilgilerde çoğu kez gerçekle hayal karışmıştır. Taberi, İbnü'l Arabi ve Karamani gibi yazarlarda bu özellik görülür. Osmanlı tarihlerinde de Battal Gazi'nin tarihsel kişiliğinden çok, söylencesel kişiliği yer alır. Müneccimbaşı, Gelibolulu Ali, Katip Çelebi ve Evliya Çelebi'lerin anlatımlarında söylencesel özellik ön plandadır. Bu nedenle Battal Gazi'ye ilişkin tarihsel olaylar efsaneleşmiş ve hakiki olaylardan sapmıştır.

Battal Gazi'ye anlatan iki önemli eser vardır. Biri Arapça " Delhemma/Zelhimme ", ikincisi ise bir Battal Gazi romanı olan Türkçe " Battalname "dir. Delhemma, Battal Gazi'nin yaşadığı dönemden sonraki dönemleri işler. Bununla birlikte çeşitli söylenceler, efsaneler, destan ve masal öğeleri bu yapıtta üst üste gelmiştir. Battal name'de ise Battal Gazi'nin söylenceleri, mensur ve manzum olarak tarihsel-menkıbevi roman durumuna sokulmuştur. Battal Gazi romanı daha çok Arapçadan Türkçeye çevrilmiş veya Arapçadaki bu tür öyküsel yapıtları örnek almış ürünlerdir. Bu yapıt, XII. yüzyılda doğmuştur. Coğrafik alan, Malatya ve dolaylarıdır. Battal Gazi'nin söylencesel kişiliği Anadolu'da Türkler arasında kendine yer bulmuştur. Türkler bu savaşçıyı gerçek kimliğinden çıkararak klasik bir Türk " alp tipi "ne dönüştürmüşlerdir. " Battalname "yi XI.-XIII. yüzyıllar arasında bu anlayışa göre yeniden yorumlayarak oluşturmuşlardır. Battal Gazi'nin yaşamı böyle bir süreç içerisinde, katıksız bir Anadolu destanı olarak ortaya çıkmıştır. Destanın Türkçeleştirilmiş biçiminde Danişmend ailesi Battal Gazi'ye kadar götürülmüş, akraba kılınmıştır. Battal Gazi, Türklerin yarattığı bu destanlarda " gazi-veli (alp-eren) " olmuştur. Hele " Danişmendname "de özellikle tam bir Türkleşme vardır. Bu etkinlik sonucunda Seyyid Battal Gazi Anadolu'daki tüm Horasan erenlerinin, Rum (Anadolu) Abdallarının, Kalenderilerin, Haydarilerin, Melamilerin, Babailerin, Ahilerin, Bektaşilerin, Alevilerin; Işıkların, Torlakların ve Yeniçerilerin ortak "piri" olacaktır. Kalenderiler birçok tekkeleri olmasına karşın, " üstün tuttukları " Seyyid Gazi Zaviyesi'nde her cuma toplanarak ayin (cem) yaparlar. Rum Abdalları, Seyyid Battal Gazi'yi " pir " olarak tanırlar ve kendilerini " Seydi Gazi Ytimleri " olarak nitelerler. Seyyidgazi Zaviyesi, Osmanlılar döneminde Kalenderiliğin merkezidir. Şeyhi, bütün Kalenderi şeyhlerinden Kalenderilerce üstün tutulur ve " Azam Baba " adıyla adlandırılır.

Anadolu'da Alevi-Bektaşi kesimler Battal Gazi'nin Emevilerle bağını görmezlikten gelerek onu benimsemiş, kendi inanç-kültürlerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Onu, kendi kahramanları ve inanç önderlerinden saymışlardır. Böylece Battal Gazi, Alevi-Bektaşi evliyalarını toplayan kitaplara girmiş ve Alevi-Bektaşi halk ozanlarının şiirlerine konu olmuştur. Alevi-Bektaşi ozanları Battal Gazi üzerine şiirler yazmış, söylemişlerdir.

Battal Gazi'nin öykü ve söylenceleri Hz. Ali, oğulları ve diğer İslam kahramanlarıyla birlikte Türkiye dışındaki Türk ülkelerinde de yayılmıştır. Bu tür kahramanlık destanları bir yerde bağımsızlığını koruyamamış Türk yörelerinde ulusal benliğin canlı tutulmasında temel öğe olmuştur. Seyyit Battal Gazi'nin menkıbeleri Kazan'da 1888'de kitap olarak yayınlanmıştır.

Doğu Türkistanlılar Aksu'da Battal Gazi'nin mezarının olduğunu kabul ederek, onu kendilerinden görmüş ve benimsemişlerdir. Tarihsel kimliğiyle söylencelere dayanan edebi ve efsanevi kimliği birbirine karışan Battal Gazi'nin Anadolu'da gerçek tarihsel kişiliğine karşın, efsanevi kişiliği daha önde gelmiştir. Battal Gazi, Endülüs'ten Orta Asya'ya dek bütün İslam uluslarının ortak malı olmuştur. Bu nedenlerle olacak ki, XX. yüzyılın başlarında dahi Türkistan'dan gelen ziyaretçiler Seyyid Battal Gazi Dergahı'nı ziyaret edeceklerdir.

Gerek gerçek yaşantısında, gerek söylenceleşmiş kişiliğinde, gerekse edebiyata mal olmuş kişiliğinde Battal Gazi'nin belirgin bir kimliği ve kişiliği doğmuştur. Toplumbilimcilerin " model şahsiyet " dedikleri bu kişilik belirginleşmesi Battal Gazi'de şöyle ortaya çıkar: Bilgelilik, yiğitlik, merhametlilik, kahramanlık, cesurluk, güçlülük, uzak görüşlülük, dürüstlük, zekilik ve ödün vermemezlik... İşte Battal Gazi'nin kişiliğinin belirgin özellikleri bunlardır.

Sayit Gazi Anadolu tarafından öyle benimsenmiştir ki Anadolu Selçukluları döneminde adına külliye yaptırılmıştır.

Seyit Gazi Türbesi, Eskişehir

Seyit Battal Külliyesi, XIII. yüzyılın başlarında Seyyid Battal Gazi adına yaptırılmış türbe ve cami ile daha sonda eklenmiş tarihi yapılardan oluşur. Üç uygarlık döneminin izlerini taşıyan külliyede, türbe ve camiyi Anadolu Selçuklu sultanlarından I. Alaeddin Keykubad'ın annesi Ümmühan Hatun yaptırmıştır(1207–1208). Osmanlılar Döneminde ise külliyeye medrese, imarethane (aşevi, fırın vd.) tekke, dergah gibi bölümler eklenmiştir(1511–1517). Külliyede ayrıca Ümmühan Hatun, Çoban Baba, Ayni Ana, Mihaloğlu Ahmet ve Mehmet beylerin türbelerinin yanında kral kızı Elenora'nın (Battal Gazi'nin eşi) mezarı ve keşikbaşlar odası gibi bölümler yer alır.

III. Leon

Doğu Roma İmparatoru III. Leon sadece dış düşmanlarla başarılı mücadeleler yapmakla kalmamış, içeride de devletin geleceğini ilgilendiren önemli reformlar yapmıştır. İmparator İustinianos tarafından toplatılarak oluşturulan kanunlar, Digeste ve İnstitute'un yenilenmesi gerekiyordu. Digeste ve İnstitute, o tarihlerde Latince olarak kaleme alınmıştı, halbuki toplum şimdi Yunanca konuşuyordu. Diğer yandan geçen zaman içinde toplumun gerekleri değişmişti, kanunları güncelleştirmek gerekiyordu. III. Leon, hukukçulardan oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyon, Digeste, İnstitute ve Nuvelle'yi esas alarak yeni bir kanun külliyatı hazırladı. Hazırlanan külliyata kısaca " Ekloga " dendi. Ekloga Yunanca yazılmıştı. İçerik açısından, Medeni hukuk, Ceza hukukundan daha ağır basıyordu. Ceza hukuku, ağır hükümler ihtiva ediyordu ve İustinianos yasalarından farklılaşmıştı. Bu yasa uyarınca, suçlara verilen cezalar, sucu işleyenin statüsüne bağlı olarak değişiyordu. Aynı suç için zengin para cezasına çarptırılırken, yoksula bedensel cezalar veriliyordu. Bu yasa hazinenin menfaatleri düşünülerek ele alınmışa benzemektedir. Roma'ya savaşlar çok pahalıya mal oluyordu ve toprakları ve gelirleri de iyice küçülmüştü. Ekloga sayesinde, askeri disiplin pekiştirildi, devlet hazinesine yeni kaynaklar yaratıldı, toprakların büyük parçalar halinde belli ellerde toplanması önlendi, köylülere daha güvenli bir gelecek sağlanmaya çalışıldı. Yine bu kanun sayesinde deniz ticaretinde önemli gelişmeler meydana geldi.

Leon zamanında ve sonra oğlu Konstantinos'un devam etmesi ile thema sistemi geliştirildi. Başlangıçtaki dört büyük thema, daha ufak parçalara bölündü. Bu bölünmede esas nedenin, büyük topraklara sahip olan komutanların kuvvetlenerek, isyan etmelerinin önüne geçebilmekti. Böylece çıkacak isyanların sayısı azaltıldığı gibi, güçleri de küçültülmüş oluyordu.

Geçtiğimiz yüzyıllarda, bazı eyaletlerde, nüfus azalmış ve emek sıkıntısı baş göstermişti. Bu dönemden itibaren, olay tersine dönmeye başladı. Emek çoğaldı ve buna karşı toprak sıkıntısı başladı. Bu durumda, toprakların belli ellerde toplanması istenen bir şey olmaktan çıkıyordu. Ülkenin savunma sistemi olan thema örgütlenmesi de küçük toprakların varlığına dayandırılmıştı. Yapılan toprak reformları ile küçük toprak mülkiyeti yaygınlaştırıldı. Büyük toprak mülkiyeti ise geriledi. Doğu Roma, topraklarına, Slavları ve diğer göçebeleri yerleştiriyordu. Göçebe sisteminin gereği olan ortakçılık fikri yaşar vaziyette, yerleşik düzenin içine giriyordu. Slavlar, Doğu Roma ile bütünleşseler bile ortakçılık kendine yeni bir kalıp bulmak zorundaydı. Devlet, topraklarına yeni kabileleri yerleştirilirken, müteselsil kefalet istiyordu. Bu uygulama göçebe mantığı gereği kimseye ters gelmiyor ve küçük toprak mülkiyetini yaygınlaşmasını destekliyordu.

Küçük toprak mülkiyeti yaygınlaşsa ve kanunlarla korunsa bile büyük toprak mülkiyeti ve büyük toprak sahipleri hala vardı. Kilise mülkiyeti de durmadan gelişiyordu. Müminler, Tanrı'nın gazabını savuşturmak için, mallarını Kilisenin koruyuculuğuna bırakmak için bağışta bulunuyorlardı. Kilise ve manastırlara bırakılan topraklar, başkasına devredilemezdi.

Daha sonra tekrar ele alınacak olan " İkona tahribi ", İmparator Leon zamanında başladı. İkonalar aziz ve Meryem tasvirleriydi ve halk bunlara taparcasına düşkündü. İkona kültü, Hıristiyanlığın resmi devlet dini olmasından sonra, çok gelişmişti.

Studion Manastırı

İkonalar, Doğu Roma imparatorluğu dinsel yaşamında merkezi bir rol oynamışlardı. Sekizinci yüzyıldan itibaren, Doğu kilisesinde öğreti çatışmasının odağı oldular. Ressam, İsa'nın resmini yaparken neyin resmini yapıyordu? İsa'nın Tanrısal yönü resmedilemezdi. Yapılan İsa'nın sadece insani yönü ise, İsa'nın Tanrısal ve insansal yönünün ayrı olduğunu iddia eden sapkın ideoloji Nasturilik'den, bunun ne farkı vardı. İkona karşıtları, günah işlendiğini iddia ederek, ikonaların kaldırılması gerektiğini söylüyorlardı. Ama büyük itibar sahibi iki keşiş, ikonaları müdafaa ediyordu. Beytlehem yakınındaki Mar Sabbas manastırından Şamlı İoannes (656 – 747) ve Constantinopolis yakınlarındaki Studios manastırından Theodoros (759 – 826), İkonları yasaklamak yanılgıdır diyorlardı. Dirilişten beri yapılmış dini resimlere ressamlar ilahi bir boyut katabilmişlerdi. Tanrısallaşmış insan resmi, geçmişte olduğu gibi, şimdi de yapılabilinirdi. Logos olan İsa'nın mükemmel bir Tanrı ikonu olmasını, Tanrı kendi istemiş ve yapmıştı. Tanrı söz ile içselleştirilemezdi, insani kavramlar Tanrı için yetersizdi ama sanatçının simgeleri Tanrı'nın tasavvuruna ışık tutabilirdi.

İkona tahribi

III. Leon, 726 yılında çıkardığı bir emirle İkonaları yasakladı. Halkın ve bazı din adamlarının tepkisi büyük oldu. İsaurialı İmparatorlar ile halk arasındaki ikona mücadelesi bir asırdan fazla sürdü. Konu ilerde tekrar anlatılacaktır. Leon'un ikona kırıcılığına başlamasında, din adamlarının çok artmış olan nüfuslarının kırılması da etkili olmuş olmalıdır. İkona karşıtlarının çoğunluğu Doğudan gelmişti, bunlar üzerinde Paulikian bir etkinin söz konusu

olduğu söylenebilinir. Müslümanların putlar karşısındaki tutumları da İkona karşıtlarına ilham vermiş olmalıdır.

İmparatorun fermanına ilk tepki, Papa II. Gregorius ve Constantinopolis Patriği Germanos'dan geldi. Yunanistan'da halk ayaklanıp, yeni bir İmparator seçerek, Constantinopolis üzerine yürüdü. İtalya'da da ayaklanma oldu. Yunan ayaklanması kolay bastırıldı. İmparator Leon ikona yanlılarına sert davranmadı. Olayları olabildiğince anlayışla karşılamaya çalıştı. Leon'un ikona politikası ılımlı ama kararlı bir siyasettir.

İkonaları savunanlar arasında keşişler önemli bir yer tutuyordu. Manastırlarda mevcut pek çok saygın İkona vardı. Bu İkonalar hem manastırların önemini arttırıyor ve hem de ciddi bir gelir kaynağı oluyordu. Diğer yandan keşişler entelektüel tavırları hiç sevmiyorlardı ve İkona üzerine yapılan tartışmaları yersiz ve entellektüel bir tavır olarak ele alıyorlardı.

Bu sırada, Müslümanlarla, Doğu Roma arasındaki sıcak savaş yerini ağır ağır iktisadi bir savaşa bırakıyordu. Araplar, Doğu Roma'yı karada sürmüşlerdi ama denizlerde hala Doğu Roma güçlüydü. Bir yandan güçlenen Arap parası, her yerde Doğu Roma parası ile amansız bir rekabete girmiş, diğer yandan ticaret Müslümanların eline geçmeye başlamıştı. İslam devleti, Doğu Roma ile aynı paralelde gördüğü Hıristiyanlara güvenmiyor, onların aleyhine önlemler alıyordu. Tüm bunlar, Doğu Roma'yı misilleme yapmaya itiyordu.

Ticaret Doğu Roma'nın elinden uçup gidiyordu. Önce, başkente sağlanan yiyecek ve içecek konusundaki tekel kaldırıldı. Başkentte başlangıcından beri uygulanan bedava yiyecek dağıtımı durduruldu. Tabii bu önlemler tacirlerin ve büyük toprak sahiplerinin aleyhine işliyordu. Buna karşılık Doğu Roma, Batı Avrupa'ya yapılan ticareti kendi tekeline almaya çalıştı. Bunun için Avrupa'ya yapılan her türlü dış satımı Müslüman devletlere yasakladı. Batı Avrupa'ya hinterlandı olan limanları kontrolu altına almaya çalıştı. Denizlerde, donanmasına devriye görevi yaptırarak, deniz ticaretini gözetim altına aldı.

Akdeniz'in doğusu ile batısı arasındaki ticaret, daha önce anlatıldığı gibi, çoktan çökmüştü. Bu ticaretin tekrar canlanamamasında, İslam devletinin etkisi yok denecek azdı. Doğu Roma ise, Güney İtalya'daki ve Adriyatik'teki limanları ile ticareti sürdürüyordu ama kendisine doğrudan bağlı olmayan limanlarla ticaret yapmıyordu. Bunun temel nedeni mali kaygılardı. Tüccarlar, parasını alamayacakları bir işe neden soyunsunlardı. Müslüman tüccarlar ise hem Doğu Roma donanmasının engeli nedeniyle ve hem de daha yeteri kadar bu engel ile başa çıkmanın yollarını bulamadıklarından, Batı Avrupa ticaretinde yoklardı. Bir zaman sonra, Araplar Sicilya'yı ve Akdeniz adalarını ellerine geçirdikten sonra, Müslüman tüccarlar batı Avrupa'da gittikçe daha fazla sayıda görülmeye başlayacaklardı.

Doğu Roma İmparatorluğunun bu deniz ve ticaret politikası, Venedik kentinin deniz ticaretinde tekelleşmesine yol açacaktı ki, bunun sonuçları ilerde görülecekti.

Doğu Roma yönetimi, bu politikası ile Constantinopolis'in ve tabii Sarayın gereksinmelerini garanti altına almak istemişti. Kısa vadede, İmparatorluk bu politikasında başarılı oldu. Ama uzun vadede genel olarak Batı Akdeniz ile olan ticaret iyice çöktü. Sonra, zaman zaman, ticaretin gelişmesi için yapılan girişimler İmparatorluk için olumlu sonuçlar vermedi. Artık eksen değişmişti. Bu gelişmeler Batının Doğu Roma'dan kopmasına ve Batıda yeni Hıristiyan güç merkezleri çıkmasına, diğer nedenlerin yanında, katkıda bulundu. Müslümanları ise, Akdeniz adalarını, Güney İtalya'daki ve Adriyatik'teki Doğu Roma limanlarını ele geçirme isteğine itti. Müslüman korsanların ortaya çıkıp, kuvvetlenmesine yol açtı.

Müslümanlar Müslümanlıklarını İspatlasın

Yöre dihkanları, egemenleri ve halk, Turgişleri, Çin İmparatorunun görevlendirdiği kurtarıcılar olarak görmektedirler. 727 tarihinde Toharistan Yabgusunun Çin İmparatoruna yolladığı mektup özetle şöyledir. Mektubu yazan Yabgu, 711 yılında, Şam'a esir olarak yollanan Toharistan Yabgusunun oğluydu.

" Çin İmparatoru, Arapların zulümüne karşı, kuvvetlerimi yollayacağım demişti. Araplar geldiler, ağır vergiler koydular, halk sefil oldu, büyük zulüm yapıyorlar. Gök İmparatoru yardıma gelmez ise, artık krallık yok olacak, parçalanacak. Çin'in Batı kesimi korumasız kalacak. Duyduğumuza göre, Gök İmparatoru, Batı işlerini ve Arapları Turgiş Kağana havale etmiş. Eğer gerçekten öyleyse huzura kavuşacağız demektir. "

Toharistan Yabgusu, Çin İmparatoruna mektupla birlikte hediye yollamadı. Halbuki hediye yollamamak kabul edilebilir bir davranış değildi ve hatta normal koşullarda hakaret sayılırdı. Toharistan Yabgusu, bu davranışını, İmparatora yazdığı mektupta şöyle açıklar: " Arapların ağır vergileri nedeniyle, size sunabilecek kıymetli hiçbir armağan kalmadı ".

Bu tarihlere gelindiğinde, Soğd ülkesinde artık Türkler iyice çoğalmışlardır. Her yerde, yıpratıcı gerilla savaşları yapılmaktaydı. Arapların elinde sadece yalıtılmış bir halde Semerkant kalmıştı. Her yerde, Türklere dayanılarak, ayaklanmalar olmaktaydı. Arap valisi Esed b. Abdullah (724 – 727), boyun eğdirme seferleri düzenledi, ama Turgişler Arapları sürekli geri püskürtüler.

727 yılında, Emevilerin yeni tayin ettiği vali Aşras (Eşres bin Abdullah) (727 – 729), Seyhun Ceyhun bölge halkını Müslüman yapmaya uğraştı. Bölgeye İranlı ve Arap misyonerler yolladı. Türkler, Müslüman olmaya yanaşmadılar. Aşras, olayı katalize etmek için, Müslüman olanlardan haraç vergisi alınmayacağı sözünü verdi. Bunun üzerine Soğdlular, İslam dinine girmeye başladılar. Büyük toprak sahibi Araplar, vergi toplayıcılar, bu durumdan memnun olmayarak, valiye baskı yaptı. Vali de, verdiği sözden kıvırtmaya başladı. Haraç vergisi vermemek için, sünnet olmayı, namaz kılmayı ve Kuran'dan bir sure okumayı gerek şart ilan etti. Böylece, haraç vergisi vermeyecek olanların sayısı sınırlanacaktı. Bölge halkı ise, Valiye, Müslümanlığın bütün şartlarını yerine getirdiklerini ve hatta cami yapmaya başladıklarını bildirerek, vergiden kurtulmaya çalıştılar. Çare kalmayınca, Aşras verdiği sözden tam döndü. Eskiden vergi alınan herkesten vergi alınacak diye buyruk verdi.

Bu iki yüzlülük karşısında, genel bir ayaklanma oldu. İslam misyonerleri bile ayaklanmaya katıldılar. Ayaklananlar Türklerden yardım istediler. Turgiş Kağanı Su-lu, Soğd halkı ile birlikte, Arapları Ceyhun'un ötesine sürdü. 728 tarihinde Buhara alındı, Emevilerin elinde Semerkant ve birkaç kale kaldı. Türk akınları, Horasan içlerine doğru ilerlemeye başladı. Bir ara, Kuteybe'nin oğlu Katan, Ceyhun'un karşı tarafına geçti. Ancak hemen Türkler tarafından kuşatıldı. Vali Aşras, bin bir zorlukla Ceyhun'u geçip, Katan kuvvetleri ile birleşti. Birleşik Arap ordusu Baykent'e doğru ilerlemeye çalıştı. Ama Baykent yakınlarında Su-lu Kağan tarafından sıkıştırıldılar. Arap kuvvetleri, Semerkant'a doğru çekilmeye çalıştılar. Beceremeyip, Kamarca kalesine sığındılar. Su-lu Kağan, yanında Sasani tahtının son mirasçısı Firuz'un oğlu Hüsrev ile birlikte Kamarca (Kemerce) kalesini kuşattı. Kale 58 gün dayandıktan sonra vira ile teslim oldu. Türkler, teslim olan kuvvetlere, Arapların yaptığını yapmamış, anlaşma kurallarına uymuşlardır. Arap askerleri Debusia'ya gitmek üzere serbest bırakıldılar. Kış geldiğinden Su-lu Kağan Seyhun ötesine çekildi.

730 yılı baharında Türk saldırısı tekrar başladı. Türklerle başa çıkamayan Aşras (Eşres) valilikten azledilerek, yerine Cüneyt vali olarak tayin edildi. Cüneyt, Ceyhun'u geçti. Emevi ordusu, bin bir güçlükle, yıprana yıprana, Buhara ve Semerkant'a vardı. Arap ordusu yolda defalarca yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya geldi. Her seferinde yok olmanın ucundan döndü. Cüneyt Semerkant'a vardı, savaşacak hali kalmamıştı. Sonra da Cüneyt Horasan'a geri döndü.

Birbirinden Kopmuş Türkler

Bu dönemde, Batı Türkleri ile Doğu Türkleri artık tamamen birbirlerinden ayrılmışlardı. Karşılıklı hissiyatı belirtmek için, Doğan Avcıoğlundan alınan, aşağıdaki protokol mücadelesini verelim.

Türgiş Kağanın elçisi, 730 yılında Çin sarayına geldiğinde, onuruna verilen şölende, o sırada Çin'de bulunan Bilge Kağanın elçisine, sofrada ilk sıranın verilmesine rıza göstermez. Çıkan tartışmada Bilge Kağanın elçisi şöyle der:

" Türgiş Kağanlığı küçüktür ve önceden onlar Doğu Türk Kağanlığına bağımlı idiler. Birinci yer onun olamaz ".

Turgiş Su-lu Kağanın elçisi cevap verir:

" Bugün benim için şölen hazırlandı. İkinci yeri almam uygun olmaz ".

Bu önemli protokol sorununu çözmek için Çin Bakanı ve yüz memur toplantı yapar. Doğu ve Batıda iki ayrı şölen çadırı kurulur. Her elçi, kendi çadırında birinci yeri alır.

Bilge Kağanın hükümdar olduğu yıllarda, Bilge Kağan Çin ile savaşmak istemektedir. Çin ise, yeni İmparator Huan-tsung (713 – 755) ile yeni bir yükselme ve genişleme dönemine girmişti. İyi bir politikacı olan Tonyukuk durumu değerlendirerek, Çin ile savaşmamayı önerdi. İç savaş Türk Budunu tüketmiş, çok zayıf düşürmüştü. Çin ile baş edilebilecek durum yoktu. Tonyukuk'u dinleyen Bilge Kağan, Çin ile barış istedi. Ama Çin İmparatoru barış isteğini ret etti. Kıtaylar, Tatarlar ve Basmıllar kendi aralarında, Bilge Kağan'a karşı ittifak yaptılar. Tonyukuk, bu toplulukların birbirlerinden uzakta olduklarını, ittifak kuvvetlenmeden harekete geçmek gerektiğini önerdi. Bilge Kağan önce, Başbalık'taki Basmıllara saldırıp, onları sindirdi. Sonra, Kansu'da bulunan Çin ordusunu yenip, bazı bölgeleri yağmaladı. Peşinden Kıtaylar ve Tatarlar ezildi. Bütün bu zaferlere rağmen Bilge ve Tonyukuk Çin'le barış yapma isteklerinden vazgeçmediler. Doğu Türkleri ile başa çıkamayan ve entrikaları da işe yaramayan Çin İmparatoru barışa razı oldu. Çin'le barış imzalandı. Bundan sonra, Bilge Kağan artık Çin'e yağma seferleri düzenlemedi. Ganimetin yerini, düzenli ticari ilişkiler aldı.

Tonyukuk'un Öğüdü

731 yılında, Kültekin Kağan ölünce, Çin İmparatoru, mezar evinin, heykelin ve süslemelerin yapımı için, en iyi sanatçılarını Doğu Türklerine yolladı. Kültekin Kağanın cenaze merasimine, her yerden temsilciler armağanları ile birlikte geldiler. Çin temsilcisi, on bin ipekli kumaş, altın, gümüş hediyeler getirdi.

Bilge Kağan Çin ile iyi münasebetlere devam etti. İsrarla bir Çin prensesi ile evlenmek istiyordu. Bilge, göçebeliği bırakıp, Türkleri yerleşik düzene geçirmek istiyordu. Surlarla çevrili kentler, Buda tapınakları, heykeller yapılmasını arzuluyordu. Tonyukuk, bu isteklere karşı çıkıp, şöyle diyordu.

" Türkler, Çinlilerin yüzde biri bile değildir. Su ve otlak peşinde gider, avcılık yaparlar. Sabit yerleri yoktur, savaşçıdırlar. Kendilerini güçlü bulunca önden giderler. Güçsüz olduklarını görünce kaçıp, saklanırlar. Böylece Çinlilerin sayı üstünlüğünü ortadan kaldırırlar, sayı çokluğunu işe yaramaz kılarlar. Şimdi, siz Türkleri, duvarlarla çevrili bir kente yerleştirirseniz ve bir kez Çinlilere yenilirseniz, onların tutsağı olursunuz. Buda ve Lao-tseu'ya gelince, bunlar insanlara yumuşaklığı ve alçak gönüllülüğü öğretirler. Bu, savaşçılara uygun düşen bir öğreti değildir ".

Görüldüğü gibi, Tonyukuk, Türklere göçebe kalmayı ve savaşçı karakterlerinden vaz geçmemeyi öğütlemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, Türklerde göçebelik ve savaşçılık bilinci o tarihlerde ve belki asırlarca önceden beri yerleşmiştir. Bir topluluk kendini savaşçı olarak görürse, öyle davranır. Bu bilinç, bugünlere kadar gelmiştir.

Bilge kağan, Tonyukuk'un bu öğüdünü dinlemiştir. Yazıtlarda, bu öğüdü, Türklere bir nevi vasiyet tarzında bildirmiştir.

" Ötüken'de otur. Göçebe yaşamı sürdür. Vazgeçemeyeceğin Çin mallarını, uzaktan kervanlar yollayarak sağla. Çin'e yaklaşırsan ölürsün… … Çin budunun sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak budunu öylece yaklaştırırmış… tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk Budunu öldün. Türk Budunu öleceksin! Güneye Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk Budunu öleceksin…".

Batı Türkmenistan'da Türk Arap mücadelesi devam ediyordu. 731 yılında Türkler ve Soğdlular Semerkant üzerine yürüdüler. Semerkant egemeni Gürek Türklerle beraberdi. Arap bölge valisi Cüneyt Semerkant'ı kurtarmak için, Ceyhun'u ordusu ile geçmek istedi. Arap komutanlar, Ceyhun'u 50 bin kişiden az bir kuvvetle geçme diye uyardılar. Cüneyt, Keş kentinde, ordusunu büyüterek, Semerkant üzerine yürümek için hazırlıklar yaptı. Semerkant'a çölden ve dağlardan giden iki yol vardı. Türkler çöl yolunu tutup, su kuyularını kapatmışlardı. Cüneyt dağ yolunu tercih etti. Ama Semerkant yakınlarında Su-lu Kağan karşısına çıktı. Şiddetli çarpışmalar oldu. İslam kuvvetleri gittikçe daha kötü duruma düşüyorlardı. Vali, çaresiz kalıp, Semerkant'ı kaybetmek pahasına, Semerkant'ı koruyan kuvvetleri yardıma çağırdı. Arap birleşik güçleri çok kötü yenildiler. Vali Cüneyt yaralandı. Cüneyt, geri kalan kuvvetleri ile zor zoruna Semerkant'a sığındı. Felaket Halife Hişam'a (724 – 743) bildirildi. Halife hemen 20 bin asker, bol silah ve para yolladı.

Türk kuvvetleri bundan hemen sonra, Buhara üzerine yürüyüp, kenti kuşattılar. Kış yaklaşınca da Turgiş Su-lu Kağan kuvvetlerini geri çekti. Türkler geri çekilince, Cüneyt Buhara'ya tekrar girdi. Emevilerin elinde yalnız Buhara, Semerkant ve Keş kalmıştı. Bunlarla yetinmek zorunda kaldılar.

Daha sonraları, Türkler arasında kulaktan kulağa, dilden dile anlatılacak olan Battal Gazi gibi Cüneyt Gazi destanı vardır. Ancak, Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinin etkisi ile bu Emevi valisi Cüneyt, Rum serhat boylarında dövüşen, yağız bir Orta Asya Türk bahadırı olmuştur.

732 yılında, Çiçek adlı bir Hazar prensesi, daha sonra Constantin V. (5 ci Konstantinos) adıyla tahta çıkacak olan, Doğu Roma prensi ile evlenmek üzere Constantinopolis'e yollandı. Çiçek, Constantinopolis'de vaftiz edilip, Hıristiyan yapıldı ve adı İren oldu. Daha sonra İren'in oğlu İmparator olacaktır. Bu İmparatora " Hazar Leon " denecektir. Çiçek, gelirken yanında çok zengin çeyiz getirmişti. Ama özellikle onun giysileri, Constantinopolis'de büyük ilgiye mashar oldu. Böylece, bütün şık kadınlar Çiçek gibi giyinmeye başladılar.

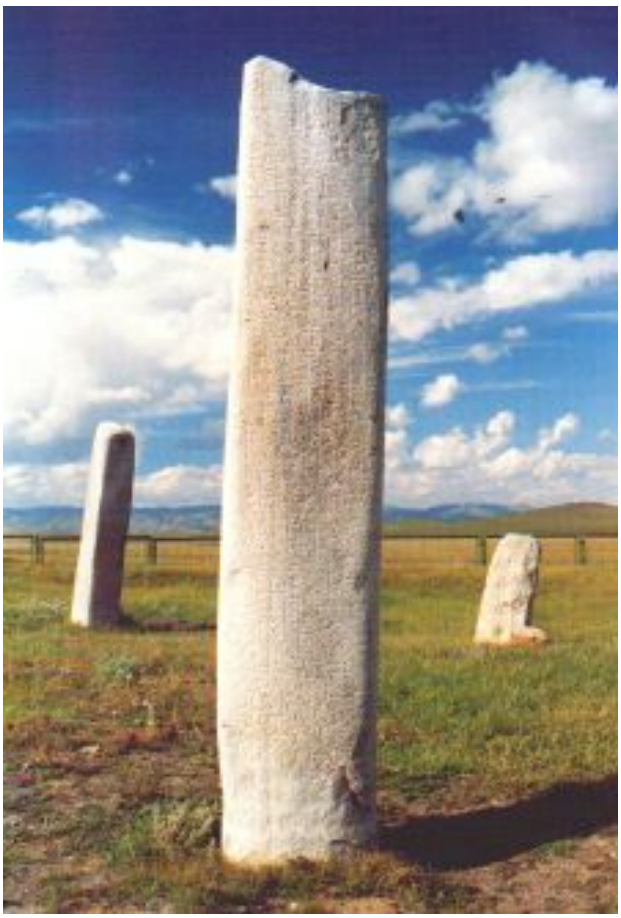

Sarazen (Müslüman) ordusu

Yine bu tarihlerde, Galya'ya giren Emevi ordusunun ilerlemesi, 732 yılında Franklar tarafından Poitiers'de durduruldu. Austrasia'lı Charles, Poitiers'de kazandığı zaferden sonra Latin Hıristiyanlığının kurtarıcısı haline geldi. Charles'ın adına Martel takma adı da takılarak Charles Martel denmeye başlandı. Charles Martel, Poitiers zaferinden sonra seferlerine devam etti. Müslümanlara Galya'ya giriş yollarını kapattı. Akitanya ve Provence'ı kendi topraklarına yani Franklara kattı. Güçlenen Charles Martel, Galya'daki tüm kontluklara kendi akrabalarını veya çok güvendiği adamları yerleştirdi. Kilisenin topraklarını alarak yine hısım akraba ve güvendiği kişilere dağıttı.

Bu sırada Germanya hala Hıristiyanlığa direniyor ve Anglosakson misyonerler Germenleri Hıristiyan yapmaya çalışıyorlardı. Charles Martel, Germanya'nın Hıristiyan olmasına aklını taktı ve misyonerlere yardım etmeye başladı. Anglosakson misyonerler, Germen ülkesinde ilk manastırları kurarak, dinsel hayatı örgütlemeye başladılar.

732 veya 733 yıllarında beşinci İmam Muhammed el-Bakir Medine'de öldü. Öldüğündeki yaşı hakkında çeşitli görüşler vardır. Yaşı 56 ile 73 arasında bir yerde olabilir. Muhammed el-Bakir'in ölümü üzerine İmamlık Cafer es-Sadık bin Muhammed'e geçti. Cafer'i Sadık, din bilginliği açısından İslam dünyasının ileri gelen kişilerinden biriydi. Ebu Hanife ve İmam Malik gibi önemli din adamlarına hocalık yapmıştı.

Orhun Yazıtları

Orhun yazıtları

Bilge Kağan 25 Kasım 734'te zehirlenerek öldü. Bir süre, Ötüken'de oturan oğulları, Çin ile ticarete önem verip, durumu korudular. Kültekin ve Bilge Kağan kardeşlerin Türk tarihindeki yeri, iki kardeşin birbirine destek olarak ülkeyi nerede ise beraberce yönetmesi açısından çok önemlidir. Türk tarihinde sık sık kardeşlerin iktidar savaşına girdikleri ve bu nedenle de devletlerini güçten düşürdükleri görülür. Aile üyeleri arasındaki bu kavgalar Türk devletlerinin kanayan yarası olmuştur. Bumin ile İstemi ve Bilge ile Kültekin örnekleri, anlaşan kardeşlerin ne denli güçlü olabildiğini gösteren örneklerdir. Ancak kardeşler arası işbirliği Türk tahtında çok ender görülen bir durumdur.

Bilge Kağan, Kültekin Kağan ve Tonyukuk'un Türk tarihindeki yeri, Orhun yazıtları nedeniyle de çok önemlidir. Daha önce bahsedildiği gibi, bu yazıtlar sayesinde Türk tarihini, düşünce ve hissiyatını birinci elden öğrenmek mümkün olmuştur.

Orhun yazıtları Türklerin ilk yazıtları değildir. Türklerle ilgili en eski tarihsel belge, Selenga ırmağının sağ kollarından birinin kıyısında bulunan " Bugut " yazıtıdır. Yazıtın tarihi net belli değildir, ama M.S. 581 yılına ait olduğu sanılmaktadır. Yazıtın Soğd dilinde yazılmış olması, Orta Asya'da, epey bir süre, ortak dil olarak Soğdca'nın kullanıldığını göstermektedir. Türkçe ağır ağır Soğdca'nın yerini almıştır. Bugut yazıtı, diğer Türük ve Uygur yazıtları gibi, dünyayı temsil eden bir kaplumbağanın sırtına dikey olarak konmuş bir dikili taştır. Kullanılmış olan " Veda'lar " Hindistan menşelidir. Bugut yazıtı 1.20 metredir. Üç yüzey üzerinde Soğdca yazılmış 29 satırlık bir metin vardır. Dördüncü yüzey, hala okunamamış olan Sanskritçe bir metin vardır.

Orhon yazıtları ise, Baykal gölünün güney ucundan 400 Km güneyde, Moğolistan'ın başkenti Urga'nın takriben 160 Km batısındadır. Cengiz hanın başkenti Karakurum'a çok yakındır. Bilge Kağanla Kültekin Kağan yazıtlarının arası bir kilometredir. Kültekin Kağanın yazılı taşı, üç yazıt arasında en iyi korunmuş olanıdır. Yüksekliği 3,75 metredir. Yazıt yukardan aşağıya hafifçe kalınlaşır, yukarda genişliği 1,22 m, tabanda 1,32m dir. Bilge ve Kültekin Kağan abideleri aynı ölçülerde, Tonyukuk'unki onlardan biraz ufaktır. Taşların dört yüzü vardır ve bu dört yüze de Göktürk alfabesi ile yazılar yazılmıştır. Bilge ve Kültekin Kağan yazıtlarının Çincesi de vardır. Bunlar, Çin İmparatorunun yolladığı sanatkarlar tarafından kazınmıştır. Kültekin Kağan abidesi I ile Bilge Kağan abidesi II ile Tonyukuk'unki III ile belirtilir. Yazının, dikili taşın hangi yüzeyinde olduğu ise, yönlerle (Kuzey = N, Güney = S, Doğu = E, Batı = W) ile belirtilir. I S 3 demek, Kültekin Kağan yazıtının, Güney yüzünün üçüncü satırı demektir.

Orhun yazıtlarının dışında, Yenisey (Yem) nehrinin yukarı kısımlarında bulunmuş olan " Yenisey Kitabeleri ", Orhun yazıtlarından daha eski tarihlidir. Ancak, Orhun yazıtlarında, her satırı şiirsel olan, işlek bir nesir dili, büyük bir başarı ile kullanılmıştır. Yazıtların dili hakkında birkaç örnek aşağıda verilmiştir. Orijinal dildeki noktalama işaretleri anlam kolaylığı açısından, tarafımızdan ilave edilmiştir.

" Üze kök tengri, asra yağız yer kılındıkta, ekin ara, kişioğlu kılınmış.
(Üstte mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisinin arasında, insanoğlu yaratılmış)

Kişioğlunda üze, eçü apam Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş.
(İnsanoğulları üzerine, atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan tahta oturmuş.)

Oturupan Türk budunun ilin, törüsin tutabilmiş, itibirmiş.
(Otururak Türk budunun ülkesini, töresini devam ettirebilmiş, düzenlemiş.)

Tört bulun kop yağı ermiş.
(Dört taraf hep düşmanmış.)

Sü sülepen, tört bulundaki budunuğ kop almış, baz kılmış, başlığığ yükündürmüş, tizliğig sökürmüş. " IE1-2
(Asker sevk edip, dört taraftaki budunu hep almış, muti kılmış, başlarına baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüş.)

" Türk, Oğuz Beğleri, budun eşidin.
(Türk, Oğuz Beyleri, Millet işitin.)

Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk Budun, ilinin, törünün, kem atatı.
(Üstte Gök çökmedikçe, aşağıda yer delinmedikçe, Türk budun, ülkeni, töreni, kim bozabilir.)

Udçi Türk Budun ertez ökün. " IE 22-23
(Ey Türk budunu kendine dön.)

Orhun yazıtlarını ve ifade ettiği manayı daha iyi anlayabilmek için, aşağıda, yazıdan bir bölüm verilmiştir. Bilge Kağan yüzyıllar öncesinden şöyle seslenmektedir.

Ben Tanrı'ya benzer, Tanrı'dan gelmiş Türk Bilge Kağan, Gök Tanrının iradesi ile kağanlık tahtına oturdum. Ey budunum, ey ailem, sözlerimi dikkatle dinleyin.

İlerde gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün topluluklar şimdi bana tabidirler. Şimdiki gibi, kargaşa olmaksızın, Türk Kağanı Ötüken'de otursa, Türk yurdunda sıkıntı olmaz. Ben, Ötüken'de otururak tek başıma topraklarımı idare ettim. Çinlilerin altınına, gümüşüne, ipeğine, tatlı sözüne, değerli hediyelerine kapılmadım. Bunlara kapılan ne kadar Türkün öldüğünü, Çin boyunduruğuna düştüğünü unutmadım. Tanrı yardım etti, Türk Kağanı oldum. Dağılmış halkımı bir araya topladım. Fakir halkımı zengin ettim. Azalmış halkımı çoğalttım. Atalarım Bumin Kağana, İstemi Kağana layık bir evlat olmaya çalıştım.

Atalarım Türk ülkesini öyle sıkı tuttular, öyle bilgelikle, öyle güzel törelerle idare ettiler ki, Türk halkı mutlu oldu, ölümlerinden sonra candan ağladı. Atalarıma tabi olan bütün yabancılar, Çinliler, Tibetliler, Moğollar bile onların zamanında yaşadıkları yaşamı unutmadılar. İşte, Atalarım, o kadar ünlü kağanlardı. Sonradan bilgisiz, kötü kağanlar Türk tahtına oturdular. Onların beceriksiz yönetimi ve Çinlilerin hileleri yüzünden Türk boyları, zengin topraklarını kaybetti. Türk kağanlarının, dünyaca bilinen gücü geçmişte kaldı.

Bu nedenle, Çinlilerin hizmetine giren Türk beyleri köle, Türk kızları cariye oldu. Türk beyleri, şanlı isimlerini bırakıp, Çin isimleri kullanmaya başladılar. Türkler, Çin kağanının yönetimine girip, elli yıl, onun acıklı ve utandırıcı yönetimi altında yaşadılar.

Ama Gök Tanrı, Türk'ün bu haline acıdı. Türk halkı yok olmasın, eskiden olduğu gibi dünyanın en yüce topluluğu olsun diye, babam İlteriş Kağan ile anam Elbilge Hatunu Türklere kağan yaptı. Tanrının verdiği güçle, babamın Türk ordusu kurt, Türk düşmanları koyun oldu, kurt önünden kaçan koyunlar gibi dağılıp, gittiler. Babam Kağan, doğudan batıya at koşturup, Türkleri topladı, Türk devletini geliştirdi...

Türk tarihinin önemli bir belgesi olan Orhun yazıtlarına bir göz attıktan sonra, tekrar olayların akışına geçelim.

Orhun yazıtları

Tarihin Cilvesi

Batıda Türkmenistan'da Türk İslam savaşları devam ediyordu. 733 – 734 yıllarında Horasan ve Merv'de şiddetli bir kıtlık hüküm sürdü. Soğd'dan besin gelmesini de, burada bulunan Türk varlığı engelliyordu. 734 yılında vali Cüneyt öldü. Horasan'da, Emevi ailesine karşı gizliden gizliye devam edip gelen muhalefet, kıtlığın getirdiği yokluklar ve açlık nedeni ile açık bir isyana dönüştü. 734 yılında Haris b. Surayc, " Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti " adına isyan bayrağını açtı. İslam olmayan " zımmiler " korunacaktı, Müslümanlardan haraç alınmayacaktı, kimseye zulüm yapılmayacaktı. Haris Belh üzerine yürüyüp, kenti aldı. Merv'de yeni Emevi valisi Asım vardı. Haris ve Asım anlaşarak, Halifeye temsilci yollayarak " Peygamberin emirlerine uyulmasını " istediler.

Halife Hişam, valiyi görevden alarak, Horasan valiliğine Esed b. Abdullah'ı (735 – 738) atadı. Esed, Belh'i geri aldı ve " gerçek İslam'a dönüş " çağrısı yapan misyonerleri öldürttü. Haris, Bedehşan'a çekildi. Gürek ise, Turgiş desteği ile Semerkant'ı aldı.

737 yılında Su-lu Kağan Ceyhun'un güneyine ilerledi. Emevi valisi, Türkleri karşılamaya çıktı. İslam ordusu nehri geçerken, Turgiş Su-lu Kağan, onları yakaladı. İslam ordusu ağır kayıp verdi. Güneye çekilmeye başladı. Türkler, çekilen ordunun arkasından gittiler. Su-lu Kağan, İslam ordusunun ağırlıklarına saldırdı. Araplar, Belh'e çekildiler.

Su-lu, geri dönmeyerek, kışı Toharistan'da geçirdi. Haris, Turgişlere katılarak, Kağana, hazır Emevi kuvvetleri dağılmış iken, kış saldırısı başlatmasını önerdi. Kağan, dört bir yandan, kent devletlerinden asker topladı. Su-lu Kağan Cuzcan'a saldırıp, kenti aldı. Orada ordugah kurup, dört bir yana akıncı birlikleri yolladı. Bu seferlerin nedeni, genel bir başkaldırı için uygun zemin hazırlamak olmalıdır. Tüm Turgiş ordusu, Toharistan içlerine yayılmıştı. Kağanın yanında sadece 4.000 asker kaldı.

Bu sırada, Cuzcan egemeni, Emevilerle anlaştı. Emevi valisi, Su-lu Kağan'a ani bir baskın verdi. Su-lu Kağan ve Haris güçlükle kaçarak, canlarını kurtardılar. Olaylar böyle gelişmese idi, kuvvetli bir olasılık ile Maveraünnehir'de ve hatta Horasan'da Arap egemenliği sona erecekti.

Araplar Türkmenistan'a yerleşiyor

Savaşçılığı nedeniyle, Araplar, Turgiş Su-lu Kağana Ebu-Müzahim (boğa) diyorlardı. Batıda, Su-lu Kağanı güçlü yapan, ganimeti adaletli bir şekilde dağıtması ve kişiliği idi. Son zamanlarda, üst üste gelen başarılar onun davranışlarında değişmeye sebep olmuştu. Çin ile arası bozuldu. Ganimeti dağıtmayıp, kendine saklar oldu. Oğullarını çeşitli boylara yönetici atadı. Boylar arasında hoşnutsuzluk başladı. Bu dağılma ve çözülme sırasında, Çin'in Başbalık valisi 736 yılında yapılan bir savaşta, Su-lu Kağanı yendi. 737 yılında da, az önce gördüğümüz gibi, Toharistan'da Araplar, Su-lu'yu mağlup ettiler. Boylar ayaklandı. Onokların To-lu kolunun en güçlü boyu Çu-mu-kun'un şefi Baga Tarkan, bir gece, Su-lu'nun karargahını basarak, onu öldürdü.

Su-lu Kağanın öldürülmesi, Müslüman dünyasında büyük bir sevinç ve şaşkınlık yarattı. Horasan valisi Araplara şükür ifadesi olarak oruç tutmalarını emretti. Müjdeyi alan Halife Hişam, habere inanamayıp, bölgeye güvendiği müfettişleri yollayıp, haberi doğrulattı. Etrafına hediyeler dağıttı. Şükür namazları kıldı. Su-lu'nun ölmesi ve Turgişlerin birbirine düşmesi, Emevileri Türkistan'dan ve belki Horasan'dan atılmaları tehlikesini bertaraf etmişti.

733 yılında, Mesleme yerine Mervan bin Muhammed Ermenistan – Kürdistan valiliğine atanmıştı. Mervan, Hazar üzerine yürümek için büyük bir ordu topladı. Bu konuda Ermenilerle de anlaşma sağlandı, Arap ordusuna Ermeniler de katıldılar. Arap ordusunda zaten Ermeni askerleri savaşıyordu. Ancak, uzun süredir bunların maaşları ödenmemişti. Ermeni prensi Aşot Bagratuni, Şam'a, Halifenin sarayına giderek, birikmiş borçları istedi. Ermenilere 300 bin altın ödendi.

737'de İslam ordusu Kafkas geçitlerinden geçerek, aniden saldırdı. Hazar geri çekildi. Mervan, yeni Hazar başkenti İtil'i (Volga'yı) kuşattı. Hazar kağanı, Urallara doğru çekildi. Mervan, 20.000 aileyi tutsak alarak, güneye yolladı. Bu tutsak edilen aileler arasında, Slav-Alanlardan türemiş Rus aileler de vardı. Volga nehrinin bir tarafında, Tarhan komutasındaki Hazar ordusu, diğer tarafında Mervan'ın Arap ordusu duruyordu. Tarhanın ordusu 40 bin kişiydi. Mervan, 40 bin kişilik bir kuvveti tulumlarla, karşıya geçirdi. Yapılan savaşta, Tarhan öldü ve Hazar ordusu dağıldı. Hazar kağanı barış istedi. Mervan: " Ya Müslüman olursun veya kılıçtan geçersin " dedi. Kağan, zorla, İslam yapıldı. Mervan, Hazer ülkesine, halkı İslam dinine geçirmek için, din adamları yolladı.

İslamiyet, kanlı eti ve şarabı yasaklıyordu. Bu hem Kağanın ve hem de Şaman Türklerin işine hiç gelmedi. Kağanın Müslümanlığı bir aldatmaca idi. Kağan fırsat bekliyordu. Bu sırada Emevi - Abbasi mücadelesi iyice kızışmıştı. Arapların fetih gücü düşmüştü. Kendinin de Hazarlardan geldiğini iddia eden, Arthur Koestler'in deyimi ile " Hazarlar, Volga kıyılarını, Tuna'yı ve Doğu Roma imparatorluğunu böylece İslam'dan kurtarmış " oldular.

Hazar Kağanı görünüş itibarı ile Müslümanken, Hazar ülkesinde İslam din adamları halkı Müslüman yapmak için gelmişlerdi. Ülkede Hıristiyan misyonerleri de, Hıristiyanlığı yaymak için dolaşıyorlardı. Yahudiler de zaten bir süreden beri, Hazar ülkesine gelip yerleşmişlerdi. Hazar Türklerine kılıç zoru ile kabul ettirilen Müslümanlığın ömrü uzun olmadı. Bu sadece görünüşte Müslümanlıktı. Abbasi ihtilalinin ayak sesleri Emevi topraklarında duyulurken, Mervan bu isyanları bastırmak için, Hazar topraklarını bırakarak merkeze döndü. Bu Hazar'ın

Müslümanlıktan kurtulması için bir fırsattı. Hazar Kağanı yeni bir din arayışına girdi. Kendi iç meselelerine dalan Araplar da Hazar'ı 762 yılına kadar rahat bıraktılar.

737 yılında, Frankların egemeni, hala, Charles Martel'di. İktidarını iyice kuvvetlendirmişti. Resmen kral olmasa bile o kendine kral diyor ve kral gibi davranıyordu.

737 yılında, Bulgaristan da iç mücadele sonuçlanarak, Kormisosh Han oldu. Böylece, kendini Attila'nın oğlu İrnek'e bağlayan Dulo soyu sona erdi.

739 yılında Rusların bulunduğu bölgede, İsveçliler de vardı. Karadeniz'in kuzeyindeki Bozkırlardaki geniş ırmaklar sayesinde, İsveçliler, Hazar Denizi ve Karadeniz dahil dolaşıp duruyorlardı. Amaçları bütün göçebelerde olduğu gibi ticaret ve fırsat varsa yağma yapmaktı. İskandinavları at yerine gemi kullanan göçebeler olarak düşünebiliriz. Bunlar yavaş yavaş Baltık Denizinden Novgorod ve Kiev üzerinden Karadeniz'e ulaşan ticaret yolu üzerinde sabit yerler kurmaya başladılar. Bu yerleşimlerin çoğalıp, güçlenip, kendilerini efendiler olarak Slavlara kabul ettirmesi IX cu yüzyılda gerçekleşecektir. Bu İskandinavlar genellikle " Vareg " adıyla bilinirler. Alan- Slav karışımı yerleşimcilere Varegler karışınca ortaya " Rus " denen topluluk çıkmıştır.

Onoklar epey önceleri iki ana guruba ayrılmışlardı. Bunlara Sarı Türgişler ve Kara Türgişler deniyordu. Su-lu Kağan Kara Türgiş di. Su-lu Kağanı öldüren Baga Tarkan ise Sarı Türgiş idi. Bundan sonra Onoklar arasında Sarı Türgiş, Kara Türgiş mücadelesi başladı. Tabii, olanlardan, böl ve yönet ustası Çin çok memnundu ve her fırsatta mücadeleyi körüklüyordu. Su-lu Kağanın oğlu Onoklara kağan olmaya çalıştı. Ama Çin, tek bir Kağanı kendi için riskli görüyordu. 739 yılında, Çin ordusu, Su-lu'nun oğlunun ordusunu yenerek, onu esir aldı. Bu genç, İmparator mezarında İmparatora kurban edilmek üzere Çin'e getirildi.

Tokmak Kırgız Mezarları

Batı Türkleri arasında, Sarı ve Kara Türgişler arasındaki boğuşma devam ediyordu. Savaşlardan ve kargaşadan kurtulmak isteyen, Baga Tarkan dahil, pek çok Onok boy şefleri tek, tek Çin'e bağımlılıklarını kabul etmesi için başvuruyordu. Başvurular kabul edildi. Çin, Isık gölü ve İli vadisine tekrar egemen oldu. Tokmak'ta Çin tapınakları yapıldı. Türkler, kendi aralarında birbirine düşman idiler. Çin egemenliği, bir üst şemsiye olarak, nispeten kendi aralarındaki problemleri hafifletiyordu. Ama artık, Seyhun Ceyhun bölgesi, Araplara karşı kendi kaderi ile baş başa kalmıştı.

Batı Türkistan'da Türk desteği bitmişti. Devamlı savaşlar nedeniyle ticaret olanakları azalmış, dihkan ve tüccarlar fakir düşmüştü. Arap yöneticiler, geçmişten ders almış, yerli halka daha anlayışlı yaklaşmaya başlamışlardı. Dihkanlar, tüccarlar ve köylüler gittikçe daha çok sayıda hakikaten Müslüman olmaya başladılar. Bu bir çığ etkisi gibiydi, İslam dinini kabul edenlerin sayısı geometrik çoğalıyordu. İlk İslamlığı kabul eden önemli aileler içinde Saman-hudat ve Bermek aileleri vardı.

Horasana yeni vali tayin edilen Nasr b. Sayyar, bölgede Arap egemenliğini tekrar kurdu. 739 yılında Semerkant'a yeniden Arap garnizonu ve yönetimi yerleşti. Araplar Taşkent ve Fergana'ya seferler yaptılar. Taşkent egemeni Tudun, Çin'den yardım istedi, ama yardım gelmedi. Tudun ve Haris, bazı Türklerle, Nasr'ın Seyhun'u geçişini engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Sonuçta, Tudun, Taşkent ve Fergana Emevi kuvvetlerine boyun eğdi. Haris de bölgeden kovuldu.

741 yılında, Haris, Türklere sığınmış olan Soğdlular adına Nasr ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, önceden Müslüman olup, sonra Atalarının dinine geri dönenlere baskı uygulanmayacaktı. Topraklarına geri dönenlerin, eski borç ve vergi kalıntıları silinecekti. Alınan Müslüman esirler, kanunda yazılı sayıda tanık ifadesine dayanan kadı kararı olması koşulu ile serbest bırakılacaklardı. Emevi Halifesi, anlaşmayı çok isteksiz imzaladı. Bu anlaşmadan dolayı, vali Nasr eleştirildi.

Vergilerin ne denli hoşnutsuzluk yarattığı görülmüştü. Nasr, Müslüman olanla olmayan arasındaki vergi farkı meselesini, bir vergi reformu ile yeniden düzenledi. Arazi vergisi ile kelle vergisini (cizye) birbirinden ayırdı. Bu ayrımdan önce, bir Sasani alışkanlığı olarak haraç ve cizye eş anlamda kullanılıyordu. Nasr, Müslüman olsun, olmasın, herkesin arazinin büyüklüğü ile orantılı, vergi ödemesi ilkesini getirdi. Müslüman olmayan zımmiler ise, arazi vergisinin yanı sıra cizye vergisi vereceklerdi. Böylece, Müslüman olan zımmi, kelle vergisinden (cizye) kurtuluyor, ama arazi vergisi ödemeye devam ediyordu. Bu reform da büyük ölçüde kağıt üzerinde kaldı. Pratiğe yansımasına dihkanlar ve vergi toplayıcılar engel oldular. Ve hatta dihkanlar, Müslüman olanları, olmayanlardan daha ağır vergilendirdiler.

Güney Batı Türkistan'ın 644 yılında başlayan Arap – İslam işgali, yaklaşık bir asırlık bir savaşlar sürecinden sonra, Emevilerin son valisi Nasr bin Sayyar'ın zaferi ile tamamlanmış görünmektedir. İslam şimdi bu bölgede kurumsallaşmaya başlamıştı.

Türk Budunun Sonu

Doğu Roma İmparatoru III. Leon 741 yılında öldü. İçte ve dışta başarılı bir yönetim göstermişti. Yerine oğlu V. Konstantinos geçti. Genel olarak Konstantinos babasının siyasetini içte ve dışta devam ettirdi. Zaten 720'den beri babasıyla birlikte tahtı paylaşmaya başlamıştı. Onun zamanında yarım kalan işleri bitirdi. Dönemi, Emevilerin zayıfladığı ve yönetimin Emevilerden Abbasilere geçtiği zamana rastlıyordu. Bunun sonucu olarak, Doğu Roma doğusunda Müslümanlara karşı başarılı mücadeleler verdi.

Konstantinos, babası Leon tarafından sert bir şekilde yetiştirilmişti. İkonlara karşı İmparator Leon tarafından başlatılmış olan mücadele, Konstantinos döneminde de bütün şiddeti ile devam etti. Konstantinos tahta çıkışının 2 ci yılında eniştesinin isyanı ile karşı karşıya kaldı. Eniştesi Artavasd, Armeniakon themasının strategosuydu ve baş kaldırdı, halkın desteğini aldı ve 742 yılında Constantinopolis'i ele geçirdi. İmparator kenti terk etmek zorunda kalmıştı. Ancak, bir yıl içinde Artavasd tahtan indirilerek, tekrar Konstantinos İmparator oldu.

Konstantinos, isyanın elebaşılarını şiddetle cezalandırdı. Ama bu isyan İkona kültünün halkın içinde yaşadığını ve kolayca geri geleceğini göstermişti. İmparator, İkona kırıcılığın halka mal olabilmesi için bazı önlemler almaya ihtiyaç olduğunu anlamıştı. İkona kırıcılığını resmi bir hale sokmak için dini konsili toplamaya karar verdi.

Asya'nın doğusunda ise Uygurlar kuvvetleniyordu. Daha önce anlatıldığı gibi, Uygurlar dokuz oymaktılar. Basmil ve Karlukları yenip, kendilerine bağladılar. Başlarına, " Tutuk " unvanlı birer komutan atadılar. 742 yılında, Uygurların başında Kie-li Tu-fa Yabgu vardı. Çin'e bağımlılığı kabul etmiş ve Çin'den " Adaleti Kabul Eden Kral " unvanını almıştı. Bu sırada Oğuzların başında, Uygur Yabgusunun oğlu vardı.

Bu sırada 740 yılında Doğu Türklerinde iç kargaşa başladı. Kağan genç Tengri idi. Doğu ve Batı Şadları olan amcaları onun buyruklarını dinlemediler. Pek çok mücadele oldu. Pek çok Kağan değişti. 743 yılında, Uygur Yabgusu, Türk Budunun üzerine yürüdü. Dokuz Oğuzların başındaki oğlu da, Oğuzlar ile Uygur saflarında savaşa katıldı. Son, Göktürk Kağanı Ozmiş büyük bir yenilgiye uğradı. Sonunda, 744 yılında, son Doğu Göktürk Kağanı Ozmiş'in başı kesilerek, Çin sarayına yollandı. Bu son darbe, Basmillerden gelmişti. Kendini Kağan ilan eden Basmil şefini de, Uygur Yabgusu devirdi. Aynı yıl, Uygur Yabgusu, Ötüken'e egemen olarak, Türk Budunu kendine bağımlı kıldı. Kağan oldu ve " Kutluk Bilge Kül Kağan " unvanını aldı (744 – 747).

Bundan sonra, Türk Budun adına Orta Asya'nın doğusunda bir daha rastlanmadı. Çin kaynaklarındaki son sözler şöyledir: " Kuzey göçebeleri arasında en güçlü ve en gönençli onlar idi. Fakat T'ang sülalesinin son zamanlarında çeşitli göçebelerin hücumuna uğradılar. Boyları zayıfladı ve dağıldı ".

Karluklar, Uygurların bağımlısı olarak Doğu Göktürk devletinin yıkılmasına katkıda bulunmuşlardı. Karlukların başında kuvvetli bir olasılık ile Aşina soyundan bir aile vardı. Bu konu çok net olmasa da, kaynakların çoğu Aşina soyuna işaret etmektedir. Karluk kabilesinin başı, Uygurlar tarafından önce sağ Yabgu, daha sonra da sol Yabgu (744) yapıldı. Hatırlanacağı gibi, sol Yabgu, Kağandan sonra en yüksek mevkidir.

Türüklerin sonu bir çeşit hükümet darbesi ile gelmişti. Baş kaldıran boylar, aslında imparatorluğun devamından yanaydılar. Asena (Aşina) ailesi içinde yapılmakta olan taht kavgalarına dayanamayarak veya taht üzerinde kendileri de hak görerek baş kaldırmışlardı. Yani en azından başlangıçta, darbe tüm Türüklere karşı değil, sadece iktidardaki kağan ailesine karşıydı. Ama aradan birkaç yıl geçince, Türüklerin yeni hükümdara sadık kalmayacakları anlaşılmış oldu. Bunun üzerine " Türük halkı tamamen yok edildi ". Bununla birlikte yeni hanedan kendini Aşina soyunun devamı gibi görüyordu. Bumin Kağan, İstemi Kağan yeni egemenlerin de şeceresindeydi.

Hanedan değişikliğinden sorumlu olanlar Basmil, Karluk ve Uygur boylarıydı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Basmiller eriyecek, Karluklar, Batıya doğru uzaklaşacak, Hanedan Uygurlara kalacaktır.

Pisikolojik Savaş

Türkleri nerede ise bütün düşmanları ve özellikle batılılar çok çirkin bulurlar. Onları canavar gibi, insandan daha çok hayvan gibi düşünürler. Tanımlamalar hep kısa boyları, büyük başları, kısa bacakları ve büyük kol ve elleri vurgulanarak yapılır. Burunları basık, göz çukurları oyuktur. Daha doğrusu öyle tanımlanır. Batılılar Türk ve Moğolları korkunç bulurken, Müslüman Araplar onları çok estetik buluyorlardı. Müslüman ressamların gözünde uzun saç örgülü, badem gözlü, çıkık elmacık kemikli bu insanlar estetik güzelliğin en ileri düzeyindeydiler (İran minyatürleri, Gazne duvar resimleri). Aynı kişiler için, yakın tarihlerde yapılan bu taban tabana zıt tanımlamalar, insanların ne kadar sübjektif ve şartlanmış olduklarını gösteren örneklerdir.

Türklerin karakterleri hakkında Batı, fiziki görüntüişerinde olduğu gibi kötü düşüncelere sahiptir. Kuvvetli olasılık ile korktukça kötülemiş, kötüledikçe korkmuşlardır. Batıya göre Türkler yürekli ve serttirler. Yırtıcı, kıyıcı, pis ve güvenilmezdirler. Kimse Türk'ün suya verdiği değeri anlamaz. Suyu kirletmemek için onda yıkanmayan, giysilerini yıkamayan bu insanları suyun kıtlığının ne demek olduğunu bilmeyen insanlar nasıl anlasınlar ki.

Türk ölmek için değil, ganimet almak için gidiyordu. Akınlarda telefat vermek hiç işine gelmezdi. Bu nedenle kendi hakkında söylenceler yayıyor, yayılmış söylenceleri besliyordu. Korkunun herkesi felç ettiğini, panik havasının bulaşıcı olduğunu biliyordu. Böylece kendinin insan değil canavar olduğuna dair olan hikayeleri destekledi. Saldırırken öyle korkunç çığlıklar atıyor, gürültüler çıkarıyordu ki düşmanları daha onları görmeden kaçıyorlardı. Türklerin " Haydi vur " anlamındaki " ur ah " ları sonra batının kullandığı " Hurra " sözcüğüne dönüşmüştü.

Kendileri hakkında çeşitli hikayeler uyduruyorlardı. Bu uydurulan hikayeleri, kervanlar, casuslar yolu ile etrafa yayıyor, böylece korku efsaneleri yaratıyorlardı. Yeni doğan çocuklar, Türkler ve Türk hikayeleri ile korkutuluyor, böylece korku genç nesillerin içine işliyordu. Yamyam olduklarına dair de hikayeler uydurmuşlar veya uydurulmuştu. Onlar ise bu hikayelere kuvvetli bir olasılıkla katılarak gülüyorlardı.

Türkler doğa insanıydılar. Yaşamak için öldürmenin şart olduğunu günlük hayatlarında hep görüyorlardı. Ölmemek için öldürmek lazımdı. Zaten dinleri bu dünya ile öteki dünya arasında pek bir ayrım yapmadığından, aslında ölmek veya sağ kalmak pek de umurlarında değildi. Ölüm bir zorunluluktu. Ama ölüme bu kadar kayıtsız bile olsalar, sevdiklerine karşı içlerinde derin bir acı taşırlardı. Ölümü değil ayrı düşmeyi sevmezlerdi.

Türklerin ordularının mevcudu hakkında birbirinden farklı anlatımlar vardır. Ancak genel olarak anlatılan hikayelerde Türkler kendilerinden çok kalabalık ordulara karşı savaşmış, genelde başarılı olmuşlardır. Kendileri ne kadar kalabalıktı bilinmez. Hazar Doğu Roma'ya yardım için 40.000 atlı yollamıştır. On Oklar cepheye 300.0000 kişi sürmüşlerdir. Çin Türük kuvvetleri için 1 milyondan fazla der. Ama Türükler veya Türkler Ordu-Millettir. Yani ordu herkestir. Bu nedenle 1 milyon olması yadırganmamalıdır. Kaç Türk varsa o kadar asker var demektir.

Türk orduları yaz kış dinlemez her mevsimde hareket ederlerdi. Düşman durmadan takip edilir, saldırmak için en uygun an beklenirdi. Saldırılar genellikle gece başlar veya bazen şafak beklenirdi. Türk askerleri bitkin bile olsa, savaşmak için uygun an yakalandığında savaşılırdı. Hızlıydılar, kendilerine güvenliydiler. Ata ruhları onlarla beraber savaşırdı. Onun için kendilerinin az veya çok olmasına bakmaksızın savaşırlardı. Bir görünen ve bir de görünmez orduları vardı. Komutanları savaş taktiklerinde inanılmaz uzmanlaşmışlardı. Onların hem stratejileri ve hem de iradeleri vardı.

Gerekmedikçe göğüs göğse mücadeleye girmezlerdi. Birine binip, diğerlerini yanlarında taşıdıkları üç atları ile delici ve öldürücü okları ile bir açılan, bir kapanan, bir kaçan, bir kovalayan, yüz binlerce kişinin büyük bir harmoni ile hareket ettiği orduları ancak sele benzetilebilinir. Her delikten geçer, her setti yıkarlardı. Öyle güçlüydüler ki ateşli silahlar çıkıp, belli bir teknolojiye erişene kadar önlerinde kimse duramadı.

Düşmanlarının kendilerine katılmasını isterlerdi. Savaşırsın, kazanırsın, kaybeden sana katılmalıdır. Savaş sonunda düşmanlarının kendilerine katılmayacağını anlayınca ibret olsun diye yok etmeye başlarlardı. İşte o zaman tek bir savaşta 300.000 ölü verilirdi. Doğu Romalı tarihçi Theophylakos Simokates diyor ki : " Cesetler dört günlük yürüme mesafesine yayılmıştı ". Türkler için savaş demek, günün her dakikası ve her yer demekti. Savaşı bırakmaktan, kaçmaktan hiç utanmazlardı. Baktılar ki yenemiyorlar, kaçar düşmanı bozkırın derinliklerine çekerlerdi. Zaten cepheden saldırı pek uyguladıkları bir yöntem değildi.

Müdafaaya geçtikleri pek nadir görüldü. Ancak mecbur olurlarsa, arabalarını daireler şeklinde dizer, arkalarına geçerek müdafaa yaparlardı. Ata ruhlarının olduğu yerlere kadar kovalanabilinirlerse, kovalamaca orada biterdi. Atalar o kadar önemli idi ki, oraya varan hasmın hiç şansı kalmazdı. Türkler Ata ruhlarını bırakmak yerine orada çarpışa çarpışa ölürlerdi.

Türk Budunun Türkleri veya Orta Asya Göçebeleri

Başlangıçta, göçebeler açısından çok önemli olmayan siyasi birlik, yeleşik devletler güçlendikçe ve savaş tekniği geliştikçe boylarca istenen bir örgütlenme haline dönüşmüştür. Göçebe ihtiyaçlarını yerleşiklerden sağlar. Ticaret yaparak, ihtiyaçlarını ve fazlasını temin etmek ister. Ancak, ticaret yapmak mümkün değilse veya ticaret yetmiyorsa yağma akınları düzenler. Savaşlar sonunda elde edilecek ganimet ve bunun adil dağılımı siyasi birliğin en önemli hususlarından biridir. Göçebe siyasi birliği, yerleşik devletlere savaşlarda yardım ederek, yani onların safında savaşarak, yaptığı yardım karşılığı haraç alır, yağma hakkı alır. Kazanılan savaşlardan, edilen yardımlardan sonra alınan haraçlar, siyasi birliğin zenginliğini arttırır. Haraç almanın bir yolu da, yerleşiklere elçi yollamaktır. Elçilere verilen hediyeler özellikle göçebe asillerinin yani beylerin işine yarar. Bu hediyeler, lüks tüketim malları, bir süre sonra, göçebe asilleri için vazgeçilmez olur. Bu da, göçebe asillerinin siyasi birliği istemesini ve bu uğurda çaba harcamasını getirir. Siyasi birlik ne kadar güçlü ise, alınan hediyeler de o kadar lüks ve çoktur.

Savaşmak, her şey için savaşmak, ticareti sağlayabilmek için, yağma yapabilmek için, durumunu koruyabilmek için, bağlı olduğu veya bağımlı olduğu veya dost olduğu veya menfaatine uygun gelen devlet veya hanedana yardım edebilmek için, kendini koruyabilmek için savaşmak, işte Türklerin hayatı buydu. İnsanların ömürleri at üstünde, durmadan savaşarak geçiyordu. Genç yaşta ölmek, normal bir durumdu. Kimsenin yaşlanarak ölmesi düşünülemezdi. Durmadan savaşan, gözünü kırpmadan öldüren veya ölen, her anı pamuk ipliğine bağlı insanların yaşamı genel olarak göçebelerin ve Türklerin hayatıydı.

Bunlar başıbozuk vahşi guruplar değillerdi. Düzenli, planlı ve iyi yönetilen ordulardı. Tartışmasız bir otoriteye sahip olan komutanları pek ortada görünmezdi. Komutanın ölümü orduyu dağıtabileceğinden onlar son derece iyi kamufle edilirlerdi. Komutanlar savaş sırasında savaşın bütün cephe ve veçhelerini görerek, her an yeni taktikler ileri sürecek konumda bulunurlardı.

Kadınlar dahil, eli silah tutan herkes askerdi. Türkler sürekli hareket halinde, hep ayakta olan bir halktı. Çok kanaatkardılar, çok az ile yetinirlerdi. Sık sık günler hiçbir şey yemeden geçirilirdi. Yeneceği zaman ise elde ne varsa o yenirdi. Bu dünya sadece çok güçlülerin hayatta kalabileceği bir dünyaydı.

Göçebe yaşamın zorunlu olduğu, Orta Asya, Bozkır, tarih boyunca, taştıkça taşmış, dışarıya göçebeler yollamıştı. Önce en dış halka gitmişti. Merkezdeki basınç arttıkça, önce dış halkaya gidenler, sonra oradan daha uzaklara gidiyorlardı. Bunlar savaşçı kabilelerdi. Gittikleri yerlerde ya yerleşerek yerleşik devletler kuruyor, ya da kurulu devletleri yıkarak yerlerine geçiyorlardı. Ama yerleşik devlet olmanın gereği olarak, sınıflı toplumun gereği olarak, yavaş yavaş savaşçılıklarını kaybediyor ve yeni gelenlerin egemenliğine giriyorlardı. Merkezde gitmeyen, iki topluluk kalmıştı: Türkler ve Moğollar. Bunlar hala göçebeydiler ve dolayısı ile hala savaşçıydılar. Özellikle Türkler, Çin gibi bir devin ve savaş makinasının yanında, hayatlarını idame ettirebilmek için savaşçılıklarını en üst düzeye çıkardılar.

Ölmekten ve öldürmekten korkmadan savaşabilme yeteneği, asırlar boyunca pekişirken, buna yardımcı olan dinleriydi. Şaman dini, daha önce defalarca anlatıldığı gibi, bu dünya ile öteki dünyanın birlikteliği üzerine kurulmuştu. Atalarının ruhları, öbür dünyadan onları gözlüyor, işlerine karışıyor, yardım ediyor, onları yargılıyordu. Ölmek, Atalarının yanına gitmek ve orada saygın bir yere sahip olmak bir Türk için her şeyden önemliydi. Onun için ölüm, istenen, ama savaşarak varılması daha makbul olan, düğün dernekle gidilecek bir hedefti. Daha sonraları, Türkler Şaman dininden İslam dinine geçince, şehitlik ve cennet kavramları, onların bu dinsel güdülerini devam ettirdi. Şamanlıktan, İslam'a geçen Türkler, ilerde vurgulanacak olan başka nedenlerin yanında, şehitlik ve cennet kavramları nedeniyle, savaşçılıklarını devam ettirmişlerdir. O günden bu güne gelen ve hala devam eden, canını hiçe sayarak savaşmak ve savaşarak ölmeyi bir şeref saymak, bu tarihsel gelişimin bir sonucudur.

Savaşkanlığı vurguladığımızda, cesaretten yani korkusuzluktan söz etmeden geçemeyiz. En büyük korku ölüm korkusudur ve bu sadece insana mahsustur. Öleceğinin bilincinde olmak ve öldükten sonra bir hiç olma düşüncesi, insanların çözmek zorunda oldukları en önemli problem olmuştur. İnsan aklı, bu problemi dini yaratarak ve geliştirerek çözmüştür. Her dinin anası olan Şaman dininde de bu sorun, iki dünyayı birlikte düşünerek, belki en uygun çözüme kavuşturulmuştur. Şaman olanlar bu nedenle, ölüme karşı korkusuzdur. En büyük korkuları, atalarının yanında küçük düşme korkusudur. Tüm korkuların kaynağı olan ölüm korkusundan kurtulmuş insanların cesur olmama dışında bir psikolojileri olamazdı. İşte bu nedenle Türkler cesurdurlar. Ama hangi durumda cesurdurlar. Onlar sadece örgütlü savaşta, ölmek veya öldürmek karşısında cesurdurlar. Yoksa onların küçük düşürülmesini sağlayacak eylemler karşısında, bu cesareti gösteremezler. Küçük düşme korkusu o kadar ağır basar ki, karışmamayı tercih ederler. Savaşta, hele örgütlü savaşta, ya öldürürsün veya ölürsün. Bunun her ikisi de şerefli bir durumdur. Sosyal bir olayda ise, ne ölürsün ve ne de öldürürsün, yargılanırsın. Yargılanma deyince, adli yargılanmayı değil, toplum vicdanındaki yargılanmadan bahsedilmektedir. İşte, bir Türk bu yargılamadan korkar. Bu yargılamanın, onu küçük düşürme olasılığından korkar. Bu nedenle, bugün cesur olduğunu bildiğimiz ve cesaretini tarih boyunca ispatlamış Türklerde, medeni cesaret azdır.

Konu buralara gelmişken, şunları da söylemeden geçmemek gerekir. Boy, büyük bir ailedir. Bu büyük aile fertlerinde oluşturduğu güven duygusu ile canlı bir varlık gibi yaşar. Şefini seçer, onun peşinden, onun isteğine uygun her şeyi yapar. Boy içinde, kişinin adı vardır. Ama boy dışına çıkınca bu ad yok olur, sadece boy ismi kalır. Onun için, kişinin varlığı boyu ile kaimdir. Ama boylar, bağımsızlıklarına düşkündürler. Avcı toplum aşamasında, Göçebe toplum aşamasında, boy daima kendi istediği gibi, dolaşmış ve yaşamıştır. Hürriyet ve bağımsızlık bir boyun, boy olma özelliğidir. Bu nedenle, göçebe devletler, zayıf bağlarla bağlanmış konfederatif yapılardır. Boy, Hükümdarı, Kağanı, Yabguyu dinlemez. Boy kendi şefini dinler. Şefine ve şef ailesine o kadar bağlıdır ki, Osmanlılarda, bu bağ tüm güçlüklere

rağmen, asırlarca devam eder. İşte bu bağımsız boyları, savaşçılıkları ile birlikte düşündüğünüzde, ortaya, anlatılan ve anlatılacak olan Türk tarihi çıkar.

Türk kendi boyunun dışında bir varlık değildir. Boyunu kaybederse, atalarını da yani öte dünyayı da kaybeder. Bu nedenle, savaşçılığı, cesareti hep boyu ile birlikte vardır. Sonra zamanla, boylar önemini kaybedince, boyun yerini inandığı organizasyonlar alır. Boya olan aidiyet duygusu, bir organizasyona olan aidiyet duygusuna dönüşür. Onun için, bir Türkü kendini ait hissettiği bir organizasyon için savaştırmak doğal bir davranıştır. Ordu ve Türkün orduya karşı duyduğu sevgi ve özel davranış da buradan gelir. Onun için Türk ordusu çok iyi savaşır, her koşulda cesurdur. Onun için, Türk halkının desteği daima ordusunun arkasındadır.

Türkler, boyun bağımsızlığı ve çıkarcılığı içinde yaşarlar. Boy örgütlenmesi dağılıp, Türkler kendi başlarına kalınca, boyun davranışları, kişisel davranışlar haline dönüşür. Bu nedenle tek tek Türkler, bağımsız, kendi başına buyruk, deorganize ve heterodoks insanlardır. Ama bunlar, bir kere aidiyet duygusu duyarlarsa, işte o yukarda bahsettiğimiz, cesur, canını bile vermekten çekinmeyen insanlar haline dönüşürler.

O kadar ölüm görülmüştür ve tarihin bundan sonraki akışında görülecektir ki, bundan söz edilmez. Göçtü denip, geçilir. Göçmek, boyun bir otlaktan diğerine göçmesi gibi bir şeydir. Değişen bir şey olmamıştır. Sadece yer değiştirilmiştir. Bu söylemin, daha önce anlatılan kanlı gözyaşı dökme ve yas törenleri ile çeliştiği söylenebilir. Ancak, yas törenleri ve ölü gömme törenleri, normal koşullarda veya boy, budun büyüklerine uygulanan bir merasimdir. Savaş koşullarında, bunları yapmaya imkan yoktur. Öldü deyip geçilir, ama yapılabiliyorsa tören yapılır. Bu kadar çok ölü görmek ve öbür dünya ile haşır neşir olmak, bir kanıksama yaratır. Zaten ölene öldüğü için ağlanmaz, bizi öksüz bıraktığı için ağlanır. Yani, Türkler gidene değil, kalana acırlar. Gidenle beraber gidemedikleri için ağlarlar. Zamanla, bu bir huy yaratır. Geçmiş ölüler ve felaketler anlatılmaz, hatırlardan silinmesine çalışılır. Anlatılan, menkıbeleştirilen kahramanlıklardır.

Şaman dini, katliama, sebepsiz öldürmeye izin vermez. Çünkü göçebe kültüründe, birine yapılan kötülük, bütün boya yapılmış kabul edilir. Bu insan boyları, hayvan boyları yani tüm canlılar için böyledir. Haksızlığa uğrayan tarafı, bire kadar öldürsen bile bir şey değişmez. Çünkü öbür dünyada boy, haksızlık yapan boya düşman olur ve eninde sonunda intikamını alır. Bu nedenle, ölenin bir anlamda rızası alınır. Öldürme usulüne uygun yapılır. Bu nedenle, katliama, işkenceye Şaman dini olumlu bakmaz. Töre böyle oluşmuştur. Budunu öldürdüm demek, savaşı kazandım, kadınlarını, çocuklarını, sürülerini aldım, kendi boyuma kattım demektir. Bu nedenle savaşılır, öldürülür veya ölünür ama ırza geçilmez, çoluk çocuk, hayvan öldürülmez. Yani katliam, bire kadar kıyım yapılmaz. Irza da geçilmez, çünkü bir Türk bunun ihtiyacını duymaz. Cinsellik yemek yemek, uyumak, nefes almak kadar doğal bir olaydır. Türklerde cinsel özgürlük vardır. Bu herkes birbiri ile yatar kalkar demek değildir. Bu, geleneklerle belirlenmiş, kimsenin dışına çıkmayı düşünmediği sınırlı bir serbestidir. Demek istenen, Türkün cinsel açlık çekmediği ve cinsel birleşmeyi bir işkence aracı gibi görmediği ve hırsını karşı tarafın kadınlarından çıkartmadığıdır. Türkler kendi aralarında savaştıklarında, yapacakları en son şey, kazananın kaybedeni kendine katarak yok etmesidir. Savaş yerleşiklerle yapıldığında, tabii kaybedenler kazananlara katılamazlar. Yerleşikler ne göçebe hayata uyabilirler, ne savaşabilirler ve ne de onları da besleyebilecek kadar kaynak vardır. Yerleşiklerle savaşta, amaç yağmadır. Kentler yağmalanır, yani alınabildiği kadar malı alınır. Ama kentler yerle bir edilmezler, halkı öldürülmezler. Ancak çok daha ileride bahsedileceği gibi Bozkırda kadın kıtlığı çekildiği de bir gerçektir. Evlenme sınırlamaları, kadın bulmayı

hayli zor bir duruma getirmiştir. Onun için galip gelenin, yenilenin kadınlarını alıp, kendi kadınları yapması sık görülen olaylardandır.

Göçebe için, Türkler için, yerleşik kent ve kasabalar yumurta yumurtlayan tavuktur. Kimse onları kesmek istemez. Basar, yağmalarsın sonra geri çekilir tekrar zenginleşmesini beklersin. Amaç, üzüm yemektir yoksa bağcıyı dövmek değil. Bu ekonomik neden de, bir önce anlatılan dinsel nedeni destekler. Sonuçta, ekonomik nedenlerle de katliam yapılmaz. Yerleşikler korkutulur, ama fiilen zarar verilmez. Bu, karşı koymayan yerleşiğin malı dışında zarara uğratılmaması demektir. Boyun eğmeyenler ise şiddete maruz kalırlar. Bu şiddet, yerleşiklerin göçebe akınlarına karşı direncini kırar.

Boylar arasındaki savaşlarda görüyoruz ki, aynı sene içinde düşman boy dost boy, dost boy düşman boy olabilir. Çin ile münasebetlerde de bu böyledir. Bugün bu boy veya hanedanla birlikte savaşırsın, yarın eski dostuna karşı başka bir boy veya hanedanla müttefik olursun. Çünkü savaşmak bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Yaşamak, aç kalmamak için savaşmak zorunludur. Bu bir nevi topluluklar arası sosyal adaletin sağlanması gibi bir şeydir. Bu nedenle kinci bir düşmanlık güdülmez. Bugünkü dost yarınki düşman, bugünkü düşman yarınki dosttur. Yağma aslında bir haktır. Nasıl aile içinde Baranta yapılabiliyorsa ve bu bir haksa, topluluklar arası ilişkilerde de yağma bir haktır. Ticaret yapmayarak seni zor duruma düşürenleri ticaret yapmaya zorlayacak bir eylemdir. Bir devletin koyduğu, servet vergisi gibi, bir toplumlar arası vergidir. Olaylara bu açıdan bakınca, yabancılara karşı kin ve nefret duyguları gelişmez. Türkler kin tutmayı bilmezler ve ebedi düşman olamazlar. Türkler dostlarına da, düşmanlarına da aynı hoşgörü ile yaklaşırlar.

Göçebeler anlatılırken, Türk Budun anlatılırken hep dendiği gibi, Orta Asya'da boylar durmadan birbirine karışırlar. Boylar arasında saf kan boylar hiç yoktur. Kim seninle birlikte, kim sana karşı durum değerlendirmesi vardır. Boy içinde, dışardan boya katılanlar (dönmeler), kan bağı olan boy üyeleri ile eşittirler. Katılmak isteyenler, boya kabul edilince, hemen ortak ata şeceresinde ona uygun düzenlemeler yapılır. Bu nedenle Türklerde ırk ayrımı hiç olmamıştır ve yoktur. Irksal bir ayrımı düşünmeyi bile bilmezler. Bu konuda anlatılanları da anlamazlar. Türklerdeki bu görüşü, başka hiçbir toplulukta göremeyiz. Türk için Türk demek, sevinçte ve tasada seninle beraber olan demektir.

Türkler yerleşik toplumlarla temasa geçtiklerinde, yerleşik orduların yaptığı katliamlara şahit olmuşlardır. Ve hatta ender olsa bile buna kendileri de maruz kalmışlardır. Ama yukarda anlatılanların bir sentezi olarak, nasıl kötü olayları kafalarından silip atıyorlarsa, bu olayları da, kısa süre içinde, unutmayı tercih etmişler ve bunları konuşmaz olmuşlardır. Sonuçta, Türklerde kötü anılara karşı toplumsal hafıza oluşmamıştır. Toplumsal hafızanın olmamasının bir nedeni de, yazılı olmak yerine sözlü anlatımı ve aktarımı tercih etmiş olmalarındandır.

Göçebe hayatında yazılı belge biriktirmenin zorlukları ortadadır. Ayrıca, sözlü anlatım, hikayeler, tarih, töre, usuller, destan, vs sözlü olduğundan, yazılı gibi değişmez olmayıp, değişime ve yoruma açık olur. Böylece, anlatan için kişisel yorumunu sunabildiği, anlatılanlar için ise, çok eski bir tarihe değil, günlük olaylara ışık tutacak bir yapı kazanır. Ama sözlü anlatım, zamanla ve anlatanla sınırlı olduğundan her olayı ele alamaz. Anlatıcılar, kederli olaylar yerine, toplumu neşelendirecek, onları gururlandıracak hikayeleri anlatmayı tercih ederler. Zaten, göçebenin yaşama sevinci de böyle olmasını ister. Yazılı belge olmadığından, geçmişte olanları okuyup, hatırlamak da mümkün değildir.

Türklerde yaşama sevinci vardır. Bugün bir aradasındır ve bu yeterlidir. Bu, toplu eğlenceler düzenleyerek, şarkılar söylenerek, içerek, eğlenerek kutlanır. Bu yaşama sevincini, dün dündür, bugün ise bugün düşüncesini yerleşiklerin anlayabilmesi mümkün değildir. Onlar bunu gamsız ve kedersiz olmaya yorumlarlar. Vurdumduymaz olmaya yorumlarlar. Halbuki yukarda açıklanmaya çalışan tüm olguların bir sentezidir. Ölümüne savaşır, inanılmayacak kadar cesurdur, atı, oku ve kılıcı ile bütünleşmiş, tek bir varlık olmuştur, gözünü budaktan sakınmaz, derken aynı kişi babasının yanında, şefinin yanında yani otoritenin yanında el pençe divan durup, süt dökmüş kediye döner. Savaşta yırtıcıdır, korkutucudur, gaddar görünüşlüdür, karşısına kadın, çocuk yani silahsız insanlar çıkınca, yumuşacık, utangaç, sakin biri olur çıkar. Kimseyi kimseden ayırmaz, kendini kimseden büyük görmez, kimseyi kendinden farklı görmez, kimseyi dili, dini, ırkı için yadırgamaz. Kendine laf gelmesine karşı ürkektir. Törelerine bağlıdır. Aşağılanma korkusu, tüm davranışlarını etkiler.

O kadar uzun zaman, boyun koruyucu ve eşitlikçi ortamında yaşamıştır ki, eşitlik kavramı ve güvenlik ihtiyacı iliklerine işlenmiştir.

Avcılık döneminde tam olan boy içi eşitlik kavramı, göçebe toplum oluştukça, yerleşiklerle temas arttıkça, boyun mal varlığı büyüdükçe bozulur. Türk Buduna sıra geldiğinde, artık çoktan boy içinde aristokrat bir aile oluşmuştur. Boyun manevi değerlerinde bulunan güvenlik kavramı, boy aristokrat ailesin varlığında da belirmeye başlamıştır. Zaman ilerledikçe, boy, güvenliğini, yönetici ailesinde görmeye başlar. Hala boyun manevi değerleri ve ata ruhları bir güven kaynağıdır. Ama onun yanı sıra yönetici ailenin ve bu ailenin başkanı olan şefin kişiliğinde güvenlik odaklanır. Bu nedenle, boyun fertleri, yönetici aileye ve şeflerine çok daha bağlı hale gelirler. Türklerde bu bağlılığın ne kadar güçlü olduğu, Türk beyleri ile Osmanlılar arasındaki mücadelelerde görülecektir.

Ta başlarda, boyların bir kısmının yerleşik düzene ve bir kısmının göçebe düzene geçmesi sınıf farklılaşmasını getirmiştir. Kimin yerleşik ve kimin göçebe olduğuna coğrafi koşulların en önemli karar verici olduğu görülmüştü. Yerleşik düzene geçenlerde, kısa sürede servet ve sınıf farklılaşması oluşuyordu. Bu dönemde, göçebeler hala boy demokrasisi içinde yaşıyorlardı. Sümerleri, Mısırları, Hititleri, İonları, Çin'in M.Ö. 1200 öncesi böyle değerlendirilebilinir. Bu dönemde, göçebelerin göçleri ve yerleşik devletleri ele geçirmeleri, genelde kansız gerçekleşiyordu. Yerleşik düzendeki toplumlar zenginleştikçe, göçebe ihtiyaçlarının bir kısmı, akınlarla yerleşiklerden sağlanmaya başlandı. Böylece, göçebeliğe devam eden göçebe boylar yağma ve talan akınları yapmaya başladılar. Göçebelikten, yerleşik düzene geçen göçebelerin ise, yerleşiklerin elinden toprakları veya kentleri alışları, gittikçe, daha kanlı olmaya başladı. Frigler, Metler, Dorlar, Latinler bu oluşumun örneklerinden bazılarıdır. Boyların yağma akınları yapması savaş şef ve ailelerinin önemini arttırmıştır. Bu aileler, zaten, baştan beri, kutsal atadan gelmenin getirdiği manevi bir ayrıcalık taşıyorlardı. Savaş şefliğinin, yağmada, az da olsa, bir ayrıcalık getirmiş olduğu var sayılabilinir. Bu da şef ailesinin, diğerlerinden biraz daha zenginleşmesine yol açmıştır. Yerleşik devletler, zenginleşip, güçlendikçe, yerleşik toplum içindeki sınıflaşmalar da artmıştı. Yerleşik toplum sınıflaşıp, güçlenip, devletleştikçe, göçebe toplumun da, boy düzeyinde, başarılı yağma akınları düzenlemesi zorlaşmıştır. Bu, boyların birleşerek budun halinde hareket etmesini, zorunlu hale getirmiştir. Bu ise, zayıfta olsa siyasi bir yapılanma demektir. Bu yapılanma, herkes tarafından kabul edilen bir savaş şefi ve bey ailelerinden oluşan asiller sınıfının ortaya çıkmasına ve örgütlenmesine neden olmuştur. Asiller gittikçe zenginleşmeye başlamışlardır. Zenginleştikçe, lüks tüketime dönmüşler. Lüks tüketime döndükçe, yerleşiklere yapılacak yağma akınlarına daha fazla ihtiyaç duyar olmuşlardır. Bu, asil ailelerin, boy beylerinin siyasi

yapılanmayı istemeleri ve desteklemeleri sonucunu doğurmuştur. Ama siyasi yapılanmanın devam etmesinin olmazsa olmaz koşulu, bey aileleri arasında adil ganimet dağılımıdır.

Boy içindeki ailelerin güvenliği, yönetici ailenin güvenliğine bağlandığında, yönetici aile eşitlik kavramı dışına çıkar. Yönetici aile kimse tarafından yadırganmadan, zenginleşir. Ak ve Kara budun oluşmuştur. Yönetici aile aristokratlar, Aklar, Kara budunun tüm ihtiyacını, kendi inisiyatifi içinde, karşılarlar. Onların boy içinde davranışları oldukça eşitlikçidir. Kara budunda, şef ailesinin mal varlığını kendi mal varlığı kabul eder ve böylece avunarak durumu irdeleme ihtiyacı göstermez. Boy adına söz hakkı şefe geçer. Boyun tüm üyelerinin katılımı ile oluşan, demokratik kabile meclisi hala vardır. Hala yetkili ve işlevseldir. Ama şefin kişiliğine bağlı olarak, söz hakkı, meclise danışarak veya danışmayarak şef veya şef ailesince kullanılır. Bu tarza dönüşen boy yapılanmasında, yönetici aileler, siyasi birliğin elde ettiği ganimetten ve ticaretten yeterli payı almak isterler.

Kağanlar

Daha önce anlatılan nedenle, elde edilen ganimet ve zenginliklerden, kendine az pay ayırıp, soylulara dağıtan Kağanlar, başarılı yöneticiler olurlar. Attila bunu yapar. Elde ettiği ganimetin pek azını kendine ayırır. Çoğunu beylerine dağıtır. Beylerinin ona itaati tamdır. Yani boyların itaati de tamdır. Türgiş Su-lu'nun Onokların başına kağan olmasının önemli bir sebebi, ganimeti cömert dağıtmasındadır. Ganimeti adil dağıtmama, Kağanın veya siyasi birliğin sonu olur.

Ganimet dağıtımı gibi, vergideki ölçüsüzlük de siyasi birliğin dağılma nedenlerinden biridir. Aşina soyundan Şö-ol'ün, Töles boylarını vergi almadan yönetmesi, onu, halk tarafından çok tutulan bir Türk prensi yapar. Buna karşılık, Çu-lo'nun Töleslere aşırı vergi koyması, onların topluca ayaklanmasına neden olur. Vergi yükünü esas Kara Budun çeker. Kendi beyine, beyinin beyine, en son da Kağan'a vergi verir. Beylerin lüks tüketim ihtiyacı arttıkça, kara budunun vergileri ağırlaşır. Kara budun atını, sığırını, kürkünü kaybetmeye başlar. Bu ise bey ailesi ile kara budun arasında, Orhun kitabelerindeki tabirle, uyumsuzluk yaratır. Kara budun ayaklanıp, beyini öldürebilir. Vergi artıp, bu tehlike ortaya çıkınca, beyler de Kağan etrafında toplanmaya başlarlar. Böylece siyasi birlik isteğinin temelinde, daha fazla kazanç yattığı gibi, güvenlik mülahazaları da yatabilir.

Çin nedeniyle, siyasi yapılanmada, farklı oluşumlarda görülür. Kağanlık dağılınca, beylerin bir kısmı Çin'le bütünleşmeyi tercih ederler. Bu zamanla onların Çinlileşmesini getirir. Çin onlara ödenek ve unvan verir. Beyler Çin adı alır, Çinli gibi giyinir, Çin dilini öğrenirler. Çin ordularını yönetir, kara budun ve diğer boylar üzerine cezalandırma seferleri düzenlerler. Beylerini kaybeden kara budun, dağınık oymaklar şeklinde, dağda, ormanda, çölde perişan olur. Aç kalır, saldırılara mukavemet edemez. Kurtuluşun siyasi birlikte olduğunu bilir, ama onu organize edemez. Organizasyonu " et ve yaratı " bilmez. Bir bey çıkıp, " et ve yaratı " oluşturunca, hemen ona katılmaya başlar. Böylece, kara budun ve Kağan birlikte yeni bir siyasi oluşum gerçekleştirirler. Siyasi oluşum ters yönde oluşmuştur. Kara budun ve beyler arasındaki sınıf mücadelesi, yeni bir siyasi oluşuma olanak vermiştir.

Tüm uygarlıklarda olduğu gibi, Türklerde de aristokrasi, yabancı bir ülkenin tutsaklığına, kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda, halktan daha çabuk alışır. Adetlerini, gelenek ve göreneklerini ve hatta aidiyetini, kara buduna nazaran çok çabuk değiştirir. Kara budun ise, yabancı boyunduruğuna kolay kolay alışamaz. Gelenek ve göreneklerine bağlı kalır. Bu aristokrasi ile kara budun arasında, çelişkinin ve düşmanlığın artmasına neden olur. Kağan

ailesinden biri çıkar ve kara budunu Çin egemenliğine karşı ayaklandırır. Böylece kara budun Ak budun mücadelesinden siyasi birliğe doğru gidilir.

Kağan, budunu doyurmak ve çoğaltmakla yükümlüdür. Onları, düşman boyların yağma ve hücumlarından koruması gerekir. Beyler ile kara budun arasında uyumu sağlamakla da mükelleftir. Doyurmak, ticaretle, yağma ile ganimetle olur. Çoğaltmak söz konusu olduğundan, savaşmadan kazanmak tercih edilir. Bu nedenle, ticaret en tercih edilen yoldur. Ticaret yapmayana, cezalandırma akınları düzenlenir. Çoğalmak sadece doğurmakla olmaz, yeni boyların katılması ile olur. Siyasi birlik güçlendikçe, gönüllü katılan boy ve budun sayısı da artar. Siyasi birliğin yaşamı, Kağanın görevlerini ne kadar iyi yaptığına bağlıdır.

Siyasi birliğin ekonomik temeli ticarete, o olmazsa, yağma ve ganimete dayanınca, İpek yoluna hakim olmak çok büyük bir önem kazanır. Kağanların dolayısı ile birliğin, ticaret yollarının iyi işletilmesinden ekonomik yararı vardır. Bu nedenle, siyasi birlik, ticaret yolunun tüm geçtiği yerlere yani Çin'den, Karadeniz'in kuzeyine kadar tüm bölgeye hakim olmak ister. Buna karşılık aynı tavır Çin'de de görülür. Türkistan ve Kuzey Afganistan ticaret kentleri, uzaklığı ve yerleşik düzeni nedeniyle Çin hegemonyasına daha sıcak bakarlar. Bu durum, göçebe siyasi birliği ile Çin arasında sürekli savaşlara neden olur.

Çin İmparatorluğunun zayıf olduğu zamanlarda, Kağanlar ticareti sağlayarak görevlerini yerine getirirler. Çin kuvvetlenince haracı, ticareti durdurur. O zaman, Çin'i ticarete mecbur etmek için, Kağanlar Çin'e yağma akınları düzenlemeye başlarlar. Ancak Çin kuvvetlenmiştir. Göçebe ordularının karşısına güçlü ordular çıkar ve yağma akınları başarıya ulaşamaz. Bu döngü Kağanların görevlerini yapamayıp zayıflamaları sonucunu doğurur. Zayıf Kağan da siyasi birliğin sonunu hazırlar. Başarısız Kağanlar, boy beylerinin hoşnutsuzluğuna neden olur. Çin budunları birbirine karşı kışkırtarak, onların birbiri ile boğuşmasını ve siyasi birliğin dağılmasını sağlar. Göçebeleri birbirine düşürüp, zayıflatma kuralını, Çin, Roma, İran gibi yerleşik imparatorluklar, çok eski tarihlerde öğrenmişlerdir.

Kanaatkarlık ve Lüks

Türüklere dört bir yandan altın, gümüş ve ipek kumaşlar akıyordu. Türüklerin zenginliği yerleşiklerin gözlerinin kamaştırıyordu. Doğu Romalılar Türüklerde gördükleri zenginlikleri anlatıyorlardı: renga renk ipekli kumaşlar, altından heykeller, vazolar, ibrikler, kavanozlar, altın eşyalar, gümüş sofra takımları, yaldızlı yataklar, yaldızlı sandalyeler. Bu kumaşların renkleri öyle bir ustalıkla yan yana getirilmişti ki insanda inanılmaz hisler uyandırıyordu. Bu görüşlere Çinli seyyahlar da katılıyorlardı. Hiuan-tsang " Üzerinde yeşil atlastan bir giysi vardı… Alnına ipekten birkaç kat şerit sarmıştı ve ucu başının arkasından yere sarkıyordu. Çevresinde, nakışlı kumaştan giysileri olan, hepsi örgülü saçlı, yaklaşık 200 görevli vardı…" diyerek gördüğü Türk Kağanına ve şatafata olan hayranlığını ifade ediyordu. Kağanın çadırı altın yaldızlarla bezenmişti. Kağanın muhafızları ipek kumaştan giysiler içindeydiler.

Başka bir Çinli daha önce de anlatıldığı gibi, Heftalitler için benzer bir tablo çiziyordu. İçi halılarla kaplı koskocaman bir çadır vardı. Giysiler ipektendi ve dantel, nakış işlenmişti. Hakanın oturduğu altın sedirin ayakları zümrüt-ü-anka kuşu gibi oyulmuştu. Yanında bulunan eşinin zarafeti ve giyimi anlatılmakla tarif edilemezdi.

İçinden çıkılması gereken daha önce bahsettiğimiz Türklerin kanaatkarlığı ve en az ile yetinmesi ile yukarıda özetlenen lüksüdür. Hatırlanacağı gibi, Türkler suyu kirletmemek için yıkanmazlar ve hatta giysilerini yıkamazlardı. Yine hatırlanacağı gibi giysilerin parçalanana kadar üzerlerinden çıkarmaları yasaklanmıştı. Bütün bu temeli maksimum tasarrufa dayanan davranışlar daha önce anlatılmıştı.

Peki, Türkler neydi pis mi, temiz mi? Yırtık pırtık elbiseli mi, yoksa estetik ve güzel giysili mi? Aç mı yoksa patlayana kadar yiyen mi? Böyle saymaya devam etmek yerine özet olarak şunu soralım: Türkler kanaatkar mıdır, yoksa Lüks düşkünü mü?

Sorunun cevabı aslında basittir. Türkler bozkır adamıdır. Yani bozkırın karakterini taşırlar. Bozkırda, çölde bitkiler aylarca susuz yaşarlar, sararıp solarlar, yok ile yetinirler. Ama hepsi de tohumlarını kavurucu sıcaktan veya dondurucu soğuktan korumanın bir yolunu bulmuşlardır. Sonra yağmur yağınca, birden her yer yeşillenir, her yanı çiçekler sarar, hayat hiç olmadığı kadar hızlanır ve coşar. Bozkırın karakterinde hem yetinme ve hem de en iyisini yapma vardır. Bulunca tadını çıkaracaksın, yokken de yetinmeyi bileceksin. İşte Türkler de böyledir. Hem çok az ile idare edebilirler ve hem de lüksü severler. Bir durumdan diğerine de çok hızlı geçebilirler. Bu durum herkesi şaşırtır, ama Türklerin de her durumda yaşamlarını devam ettirmesini sağlar.

Türklerde Ahlak

Göçebelerin kabile yaşamı içinde ahlak kurallarının pek belirgin olması gerekmiyordu. Kabile içinde uyumun sağlanması yeterliydi. Zaten herkesin birbiri ile akraba ve hatta yakın akraba olduğu bir ortamda genel ahlak kurallarına neden ihtiyaç olsundu ki. Bu nedenle Türklerde şimdi bizim " genel ahlak " kuralları deyip, bütün insanlığa teşmil ettiğimiz kurallara benzer ahlak anlayışları yoktu. Yine de bazı kurallardan ve ahlaki kurallardan söz edilebilinir.

Bir tabuya karşı gelmek yasaktı. Bilindiği gibi dini ayinler, mevcut düzeni muhafaza etmek için uygulanan törenlerdi. Bu törenlere karşı çıkmak, törenlere katılmamak, tören kurallarına uymamak, mevcut düzeni tehlikeye atacağından şiddetle yasaklanmıştı. Bu mevcut düzeni tehlikeye atmama hassasiyeti ve buna uygun davranış biçimi binlerce yıl tekrarlana tekrarlana Türklerin GEN havuzuna girmiştir. Bunun sonucu olarak Türkler muhafazakar bir yapı kazanmışlardır. Günümüzde bile hala bu yapıları devam etmektedir.

Suya, ateşe saygılı davranmak, onları kirletmemek, doğadan verebileceğinden çok istememek, çevreyi yok etmemek, türleri yok etmemek genel kuraldı. Tabii bu Şaman dininin ve bozkır yaşamının doğal bir sonucuydu. Daha sonraları bozkırdan çıkıp, yerleşik düzene geçtiklerinde ve hele Şaman dinini terk ederek " yerleşiklerin dinlerini " kabul edince, Türklerin bu hasletleri ortadan kalkmıştır. Ama doğa merkezli bir din olan Şamanizm'den insan merkezli dinlere dönüldüğünde ve bunun sonucu olarak Şaman dinini şiddetle ret etmek gerektiğinde bu doğal bir sonuç olmuştur. Bununla birlikte Türkler yukarıdaki hasletlerini kaybetmemek için çok uğraşmışlar ve bunun için ileride görüleceği gibi Müslüman dinini bile değiştirip, kendilerine uydurmuşlardır. Her şeye rağmen sonunda bugüne gelindiğinde bu hasletler maalesef pek çok Türk'te ortadan kalkmıştır.

Türklerde saygı ve itaat çok ileridir. Önce kendi anne ve babalarına karşı sınırsız bir saygı ve itaat duyarlar. Sonra bu hiyerarşi içinde dalga dalga genişler, ama genişlerken de yavaş yavaş zayıflar. Türkler en büyük saygıyı ve körü körüne itaati kendi şeflerine, kabilenin başındakine karşı duyarlar. Kağan'a karşı duydukları bağlılık kendi beylerine karşı duydukları bağlılıktan sonra gelir. Ama saygı açısından Kağan'a karşı sonsuz bir saygıları vardır. Kağan evrenin güvencesi olduğundan kut kaybetmediği sürece hizmette en ufak bir kusur işlenmez ve her dediği yapılır. İşte bu nedenle Türkler Devletin Başındaki Başkana karşı (Padişah, Sultan, Cumhurbaşkanı, vs) bugün de ayrı bir hassasiyet duyarlar. Devlet Başkanına karşı duydukları özel hisleri bu binlerce yıllık tarihi geçmişte aramak gerekir. Sadrazam, Baş vezir veya Başbakan, Türklerin indinde hiçbir zaman Devlet başkanının tuttuğu yeri tutmamıştır. Başkan

evreni ve evrenin düzenini temsil ederken, Başbakan sadece günlük ve dünyevi olaylarla ilgilenen yetkilidir.

Düşmana boyun eğmek kolektif bir suçtur. Bu nedenle de kolektif olarak cezalandırılır. Bunu daha önce Türklerin savaşçılığı ve ordu – Türk ilişkisi ile birlikte düşünüldüğünde Türklerin ordularına neden bu kadar bağlı oldukları daha iyi anlaşılır.

Suç ve ceza kabile içinde (boy içinde) vardır ve verilir. Boy dışında işlenmiş suç yoktur. İnsan öldürme, hırsızlık, zina, ırza geçme düşmana ait yerlerde suç kabul edilmez.

Türükler de verilen sözden dönülmezdi. Yeminini tutmamak en büyük kötülük kabul edilirdi. Sözünün eri olmak her zaman Türk toplumunun değişmez bir kuralıydı. Bu kural bugün de toplum içinde gücünü korumaktadır.

Zeyd İsyanı

Hişam'ın iktidarı döneminde bir önemli olay da Zeyd olayıdır. Emevi Halifesi Ömer'in, Ehlibeytin mallarını Peygamber ailesine geri verdiğinden bahsedilmişti. Bu malların paylaşılmasında ailenin Hasan ve Hüseyin'den gelen iki kolu arasında anlaşmazlık oldu. Zeyd, Hüseyin kolunun temsilcisi olarak Halifenin arabuluculuğunu istedi. Bu arada Zeyd'in büyük borcu olduğu konusunda Halife Hişam'a şikayette bulunuldu. Hişam, Zeyd ve akrabalarını sorguya çekip, alacaklılarla yüzleşmek üzere Kufe'ye gitmelerini emretti.

Zeyd, baştan beri oturmakta olduğu Medine'ye dönmeyerek Kufe'ye gitti. Zeyd, çevresi tarafından Emevi ailesine başkaldırmaya teşvik ediliyordu, zaten kendi de bunu yapmak istiyordu. Kendisini Mezhic, Hemdan, Bekr ve Tamim kabileleri destekliyor görünüyorlardı. Ayrıca Kufe 100 bin savaşçı vereceğinden bahsediyordu. Bu büyük bir başkaldırı olacaktı. Emevilerin, bu büyük ve inançlı ordu karşısında hiç kazanma şansı olmayacaktı.

Zeyd, Kufe'de isyana gizlice hazırlanıyordu. Kentte evden eve dolaşarak, izini sürekli kaybettiriyor, Musul ve Basra'nın başkaldırıya katılması için yapılan propagandayı yönetmeye çalışıyordu. Kufe'de Zeyd'in ordu listesine 15 bin kişi kaydolmuştu. Zeyd, iktidarının esaslarını belirlemişti. Zeyd yönetiminde, adil olmayan iktidar sahipleri, gerekirse savaşılarak etkisizleştirileceklerdi. Kuran ve Peygamberin buyrukları harfiyen uygulanacaktı. Zayıflar koruma altına alınacaktı. Ellerinden varlıkları zorla alınanların malları ve servetleri iade edilecekti. Devlet geliri hakkı olanlar arasında eşit ölçüde dağıtılacaktı. Gadre uğrayanların zararları telafi edilecekti. Uzak seferlere yollananlar geri çağırılacaktı. Peygamber ailesi, onlara haksızlık eden ve onların karşısında bulunan herkesten korunacaktı.

Zeydi İmamet iddiası ve amacıyla hareket etmemişti. O İmam Cafer es-Sadık'ın imametine inanıyordu. Hatta İmam Cafer es-Sadık'ın Zeyd'in başkaldırı hareketine, kendi fiilen iştirak etmese bile desteklediği söylenir ve Şii kaynaklarca yazılır.

Kufe'de Zeyd'e katılanlar, yukardaki ilkeleri içeren bir bildiriyi imzalıyorlardı. Daha önce anlatıldığı gibi Zeyd, Halife Ebubekir ile Halife Ömer'i tanıyordu. Kufe'deki Şiilerin bir kısmı, Zeyd'in ilk iki Halifeye de karşı çıkmasını istiyorlardı. Ayrıca, bütün ısrarlara rağmen Zeyd Emevileri lanetlemiyordu. Bu gurup, Zeyd'i terk etti. Bunlara terk edenler, ayrı yola gidenler anlamında " Rafiza " dendi.

Kufe valisi, Yusuf bin Ömer idi. Zeyd'in çalışmalarını öğrenmişti ve kentte tutuklamalara başladı. Zeyd'de tutuklamaları görünce ayaklanma tarihini öne çekmişti. Ama vali, ayaklanma

tarihini de öğrenmişti. Ayaklanmadan bir gün önce, Kufelileri mescite çağırıp, orada onları gözaltında tutmaya başladı.

Zeyd, 218 kişilik bir kuvvetle mescide saldırıp, tutukluları serbest bırakmak istedi. Ama Kufeliler çok korkmuşlardı, kapatıldıkları yerden çıkıp, Zeyd'e katılmadılar. Rafiza'nın terk ettiği ve Kufelilerin katılmadığı Zeyd, Emevilerin Suriye kökenli askerleri ile savaşmaya başladı. Sokak savaşları yapılıyordu. Zeyd bir ok yarası aldı ve öldü (740). Taraftarları, onu bir su kanalının suyu boşaltılarak kanal yatağına gömdüler, sonra kanala tekrar su verdiler. Ama bir ihbarla, Zeyd'in cesedini Emeviler buldular. Başı kesilip önce Şam'a sonra Medine'ye yollandı. Vücudu, çarmıha gerilerek, 5 ay boyunca, Kufe'de çarmıhta kaldı.

Zeyd'in oğlu Yahya, babası ölünce İmam adayı olarak ortaya çıktı ve Horasan'a gitti. Ama o da babası gibi yakalanarak Cüzcan'da öldürüldü (743). Zeyd'in kuzenleri Muhammed Medine'de, İbrahim Basra'da, Halife el-Mansur'un emri ile öldürüldüler. Yahya, üç yıl boyunca, Horasan ve çevresindeki çok geniş bir alanda, Emevilere karşı, çoğunlukla Arap olmayan halklarla birlikte mücadele vermişti. Tabari'ye göre başı kesilip Şam'a yollandıktan sonra, Yahya'nın vucüdü Cüzcan surları üzerinde, çarmıha gerilerek teşhir edildi. Tohoristan da çok sayıda Karluk ve Hallaç Türk'ü vardı. Olaylara şahit olan bu Türkler, kısa süre sonra patlayacak olan Horasan isyanına hemen katıldılar. Tabari'ye göre, Horasan isyanının başlamasında, Yahya bin Zeyd'in ölümü önemli bir sebep olmuştur.

Hişam'dan sonra, Emevi ailesi içinde iktidar mücadelesi başlamıştı. Bunu fırsat bilen Kufeliler Abdullah bin Muaviye'ye biat ettiler. Abdullah bin Muaviye'nin, Emevilerle hiçbir ilgisi yoktur. Abdullah, Halife Ali'nin kardeşi Cafer'in torununun oğluydu. Bir Ehlibeyt değildi. 744 yılında, Abdullah, Kufelilerden meydana gelen bir ordu ile Emevi valisi İbn Ömer'in Hire'deki kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Anacak, Kufeliler yine korkup, kaçtılar.

Kufe, önce Ehlibeyti isyana teşvik edip, sonra onları yalnız bırakmayı adet haline getirmişti. Önce Hüseyin bin Ali, sonra Zeyd şimdi de Abdullah bin Muaviye dım dızlak bırakılmışlardı. Abdullah bin Muaviye, bunun üzerine İran'a gitti ve orada yerel kuvvetler ile genişçe bir bölgeye hükmetti.

48 yaşlarında ölen Zeyd'in dört oğlu ve bir kızı vardı. Babasından 3 yıl sonra öldürülen Yahya'nın hiç çocuğu olmamıştı. Zeyd'in kızı küçük yaşta öldü. Zeyd'in geri kalan üç oğlundan biri Hüseyin-i Züd-dema (gözü yaşlı Hüseyin) dir. Hüseyin 39 yaşında Medine'de öldü. Oğlu Yahya ise ortalıktan çekildi (Ardeşir'e gitti.). Anadolu'ya ilk gelen seyyidler bu koldan gelenlerdir.

Horasan İsyanı

740 ila 750 tarihleri arasında Emevi devleti içinde, baştan beri görülen siyasi mücadele iyice kızıştı. Fetihler neredeyse durmuştu. Buna karşın ordu giderleri gittikçe artmıştı ve artmaya devam ediyordu. İyi para kazanmaya alışmış olan Araplar arasında, ufalan pastanın paylaşılması problem olmaya başlamıştı. Arap kabileleri, birbirlerini suçluyor ve aralarında çekişiyorlardı. 740 yılında, Kufe'de, Hüseyin'in oğlu Zeyd ve Ali'nin kardeşi Cafer'in oğlu Abdullah Emevi hükümetine isyan etmişler ama isyan bastırılmıştı. Ancak Zeyd ayaklanması İran'a sıçramıştı ve baş kaldırıların ardı arkası kesilmedi.

Horasan'da, eldeki para iyice azalmış olduğundan, vali Nasr, askerin ücretini para ile değil, Halife Velid'e ganimet olarak toplanmış olan altın ve gümüş kap kaçakla ödemek isteyince, askerler ayaklandılar. Ayaklanma, kısa sürede aşiretler arası savaşa dönüştü. Ayaklanmanın başına, Yemen kabilelerinden olan Cuday b. Ali el-Kirmani geçti. Haris, önce, Cuday ile Nasr arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Yapamayınca, Cuday ile birleşti. Cuday ve Haris Merv kentinde, vali Nasr Nişapur'daydı. Kısa süre sonra, Cuday ve Haris de birbiri ile çatıştı, Haris öldürüldü.

Bu iç savaş sırasında, her iki tarafta mevaliyi kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Ama mevali, yasa ve vergi karşısında Araplarla hala eşit değildi. İslam dini ise, dindaşlar arasında eşitlik öngörüyordu. Mevali, dindaşlar arasında eşitlik isteyip, Arap üstünlüğüne karşı çıktı.

Durumdan ne Araplar ve ne de mevali memnun değildi. Herkes, kabahatin siyasi iktidarda olduğunu düşünüyordu. İktidar meşru ellerde olmadığı için dini ve toplumsal problemler yaşanıyor diyorlardı. İktidar meşru sahibine, yani Peygamberin ailesine dönmeliydi. Tanrının yücelttiği bir soy olan Peygamber ailesi sayesinde güçlükler yenilir, adaletsizlikler önlenirdi.

Ortada, Peygamber ailesinden amcası Ebu Talib'in oğlu Ali'den gelenler ve yine amcası Abbas'dan gelenler olmak üzere iki kol bulunuyordu. Başlangıçta, meşru iktidara dönme girişimleri, Ali soyu adına yapılıyordu. Patlayan isyanlar Emeviler tarafından bastırılıyor, ama hemen yeni bir isyan ortaya çıkıyordu. Bu sırada, Abbasi soyunun ismi pek geçmiyordu. Ali ailesinden gelenler ise birer birer ölerek, ortada Ali'den gelen fazla erkek kalmamıştı. Ali'nin el-Hanefiye adlı karısından olan oğlu Muhammed b. El-Hanefiye'nin oğlu Ebu Haşim yaşıyordu. İsyanlardan ölmeden kurtulanlar, Ebu Haşim'in çevresinde toplanmaya başladılar. Ebu Haşim, erkek çocuk bırakmadan ölünce, bu toplananlar Abbas soyundan Muhammed b. Ali'yi lider olarak tanıdılar. Bu örgüt gizli bir örgüttü. Liderin kim olduğunu söylemeden, meşru iktidar kavgası yapıyordu.

Örgüt başlangıçta Kufe'den yönetiliyordu. Oradan sonuç almak gittikçe zorlaşınca, örgüt tüm İslam dünyasına ama özellikle Horasan'a yayıldı. Muhammed b. Ali ölünce, örgütün liderliğini, oğlu İbrahim aldı. 744 yılında, Hazar'dan merkeze gelmiş olan Mervan Halife oldu. Mervan bütün gücü ile gelmekte olan ihtilale mani olmaya çalıştı.

İbrahim, 745 yılında mevlası Ebu Müslim'i örgütün Horasan yöneticiliğe atadı. Ebu Müslim, Horasan'da kısa sürede güçlendi. Söylendiğine göre, ruhların bir vücuttan diğer bir vücuda geçmesi konusunda, İslam düşüncesi ile yerli inançlar arasında uzlaşma sağlamıştı. Ebu Müslim, dahi bir örgütleyiciydi. Kısa sürede, köylüler, dihkanlar, Bermekiler gibi güçlü aileler, ona katıldılar. Emevilerle çelişkisi bulunan Arap kabileler de, ona katılmaya başladılar. Sonunda, bütün Emevi düşmanları, Ebu Müslim'in çevresinde toplandı.

Abdullah bin Muaviye de, Ebu Müslim'e katılmaya gitti. Abdullah'ın ölümden sonra tekrar dirilmeye inanmadığı söylenir. Kuvvetli bir olasılıkla, dini yorum ayrılıkları nedeniyle, Ebu Müslim, Abdullah'ı yakalatarak öldürttü.

Horasan valisi Nasr, Emevi Halifesini, yaklaşmakta olan büyük başkaldırı konusunda uyardı. Abbas oğlu İbrahim öldürüldü. İbrahim ölmeden önce, küçük kardeşi Ebu'l-Abbas'ı İmam atadı. Ebu'l-Abbas, Kufe'de güvenli bir yere gizlendi. Ebu Müslim, 747 yılında, Horasan'da siyah bayrak açarak, isyanı resmen başlattı.

İsyancılar Merv'i aldılar. Kent halkı, ismi gizli tutulan, Peygamber soyundan kişiye bağlılık yemini etti. Horasan valisi Nasr kaçmaktan başka çare bulamadı. Ebu Müslim'in, Kahtaba komutasındaki ordusu, Emevi ordusunu yenerek, Irak üzerine yürüdü. Son Emevi Halifesi Mervan II öldürüldü. Emevi ailesi yakalandığı yerde öldürülmeye başlandı. Müthiş bir kıyım oldu. Yeni Halife Ebu'l-Abbas'a, kan dökücü (al-saffah) lakabı verildi. Yapılan bir katliamdı. Çoğu zaman, Emevi ailesinden olanlar işkence ile öldürüldüler. Ölüleri bile hayvanlara yedirilerek, ortadan kaldırıldı. Şam'da 90 kadar Emevi sopalar ile dövülerek öldürüldü. Emevi mezarları açılıp, ölülerin kemikleri yakılarak, ortadan kaldırıldı. Sadece Ebu Müslim'in 200 bin Emevi taraftarını öldürttüğü söylenir. Emevi ailesinden sağ kurtulan sadece bir kişiydi. O da Endülüs'e kaçarak, Emevi Halifeliğini orada devam ettirdi.

Emevilerin öldürülüşü ne ilk ve ne de son katliamdı. Daha önce katliamlara şöyle bir değinmiştik. Arapların dış dünyaya uyguladıkları katliam ve işkenceler, sadece Arap olmayanlara uyguladıkları şiddet eylemleri değildir. İslam tarihi, hep bir iç savaşlar, ayaklanmalar, komplolar tarihi olarak biçimlenmiştir. Müslüman ve Arap kabileler birbirlerini nerede ise bire kadar keserler. Hiç akıllarına bir birimizle aynı dinden, aynı ırktanız fikri gelmez.

Daha önce de söylendiği gibi, o zamana kadar Abbas oğulları Halifeliği kendileri için ister görülmüyorlardı. Savundukları Umeyye (Emevi) ailesine karşı, Haşimilerin iktidar haklarıydı. Peygamberin yeğeni ile kızından inen Ali soyu, doğal olarak, kendini iktidarın esas sahibi kabul ediyordu. Bir oldu bitti ile Ebu'l-Abbas, 749 yılında kendini Halife ilan etti. Böylece, Emevi hanedanından sonra, Peygamberin amcası el-Abbas soyundan gelenlerin halife olduğu Abbasi hanedanı kurulmuş oldu.

Abbasiler, Peygamberden gelen bütün soylar eşittir, hiçbiri olağan üstü değildir diyerek, meşruiyet kazanmaya çalışıyorlardı. Ali soyundan istenen, yüksek ödeneklerle saygın ama

politikadan uzak bir yaşam sürmeleriydi. Şiiler, kendilerini kandırılmış hissediyorlardı. Pek çok yerde Şii isyanı çıktı ise de bunlar şiddet ve kanla bastırıldılar.

Abbasilerin iktidara gelmesi ile birlikte, önemli bir yönetici aile Bermek ailesi tekrar ön plana çıktı. Bilindiği gibi, Bermek ailesi, Belh'deki ünlü Budist tapınağını yöneten, büyük arazi sahibi olan, güçlü bir aileydi. Horasan isyanı sırasında, aile Emevilere karşı Abbasi saflarında savaştı. Bermek ailesinden Halit, halife Abbas ile yakın dost oldu. Bu dostluk o kadar ileriydi ki, halife ve Halit'in hanımları, birbirlerinin çocuklarını emziriyorlardı. Abbasi iktidarı kurulduktan sonra, Halit haraç vergisi yönetiminin başına getirildi.

Abbasi kırımından kurtulan Emevi ailesinden Abdurrahman, İspanya'da Arap ve Berberilere dayanarak bir devlet kurdu. Bu devlet uzun bir süre Kordoba emirliği adı altında Endülüs'te yaşadı. Daha sonra, 929 tarihinde, bu devlet Kordoba halifeliği haline dönüşecektir. Yine bu dönemde, kuzey Afrika'da Hariciler pek çok bağımsız prenslik kurdular. Abbasiler hanedan olarak devleti Emevilerin almışlardı. Ama Batıda (Kuzey Afrika ve İspanya) yönetimi ele geçirememişlerdi.

Emevi dönemi Endülüs'ün en parlak dönemi olarak bilinir. Kurtuba şehri, Bağdat ve Kahire'den sonra dünyanın üçüncü önemli bilim merkezi haline geldi. Bu dönemde günümüz Avrupa bilim ve sanatının bazı temelleri Endülüs'te atıldı. Yine o dönemde Avrupa'nın genelinde sadece Papazlar ve liderler okuma yazma bilirken Endülüs'te ise halkın neredeyse tamamı okuma yazma biliyordu. Şehircilik ve şehir kültürü döneminin çok önüne geçmişti. Kültürel farklılıkların zenginlik olarak algılandığı bir çağdı. Endülüs'lerin egemenliği altındaki topraklarda, Sefarad Yahudileri, bugün Golden age of Jews olarak adlandırılan, altın çağlarını yaşamışlardır.

Batı Hıristiyan dünyasında ise, Charles Martel'den sonra ülke oğulları Pepin ve Karloman arasında bölünmüştü. Bu bölünmeyi önlemek için Karloman (Carloman), kardeşi Pepin lehine tahtan feragat etti. Böylece Pepin Frank egemenliğinde tek kadı. 747 yılında iktidar artık Charles Martel'in oğlu Pepin'in (Kısa Pepin) iktidarıydı.

Charles Martel, oğullarını manastırlarda eğitmişti. Manastır eğitimi gören oğulları Hıristiyan din adamlarının ve özellikle Saint Bonifacius'un etkisi altında kaldılar. Charles Martel'de Bonifacius'un etkisindeydi ve bu ikili beraberce Frank ülkesindeki Kilise kurumlarını reformize etmeye başlamışlardı. 747 yılında Kısa Pepin iktidara sahip olunca, Saint Bonifacius aracılığı ile Papa ile temasa başladı. Papa da bu ilişkiye Doğu Roma ve Lombardlardan kurtulabilmek için sıcak bakıyordu. Pepin iktidardaydı ama Marovenj kralları biçimsel olarak duruyordu. Papa, zayıf Marovenj kralları ve kuvvetli Saray Nazırı yapısından, kuvvetli kral yapısına dönmekte çok yardımcı olabilirdi. Papa meşruiyetin kapısında duruyordu.

Pepin ve Karloman daha ülkeyi ayrı ayrı yönetirken, kendi topraklarında babalarının eserine devam etmişlerdi. Her biri kendi toprağında bir piskopos meclisi (sinod) toplamıştı. Meclis piskoposların savaşa ve ava gitmelerini yasaklamıştı. Meclis din adamlarının uymak zorunda oldukları kuralları papazlara ve keşişlere zorla kabul ettirmişti. Böylece ruhban sınıfında bozulmuş olan otorite yeniden kurulmuştu. Daha sonra Kısa Pepin Akitanya'da kral unvanı almış olan savaş şeflerinin ailelerini de yok ederek, Gaul'e tam olarak boyun eğdirdi.

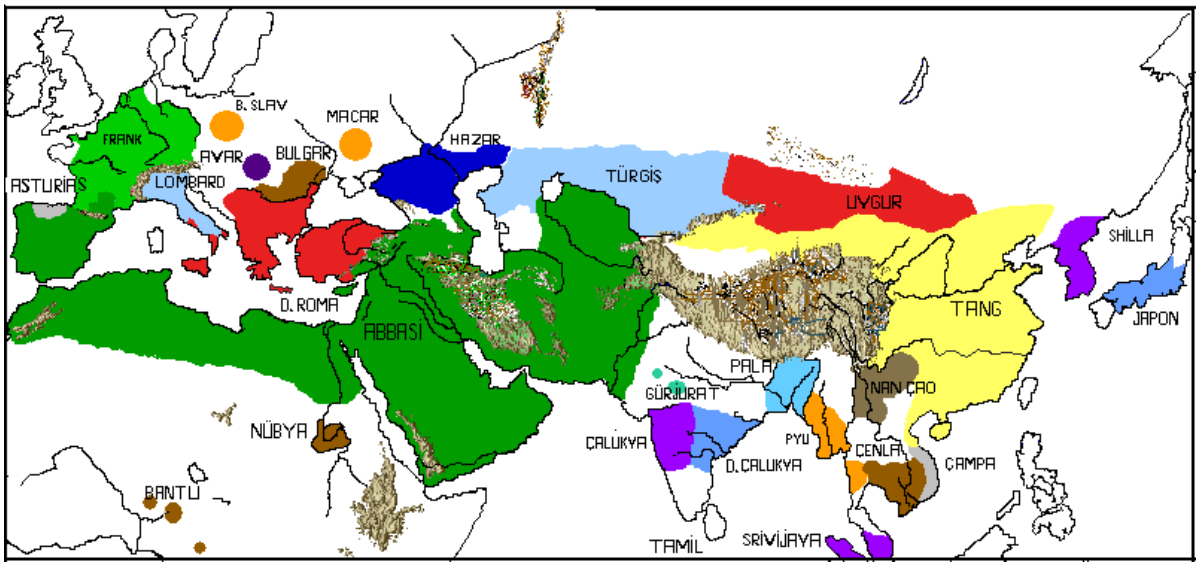
Hatırlanacağı gibi Avrupa'da göçebeleri Hıristiyanlaştırma Angil ve Sakson papaz ve keşişleri tarafından sürdürülüyordu. Bunlar artık papa'ya ve talimatlarına alışmışlardı. Bunların en ünlülerinden biri Latince Bonifacius adını alan Winifried'di. Bonifacius ilk iş olarak Roma'ya gidip, Papa'ya sadakat yemini etti. Dinsel törenleri ve ayinleri papa gibi uygulama garantisi verdi. Germanya'ya giden Bonifacius, burada kendinden önce İrlandalıların din değiştirttiğini müşahede etti. Ama İrlandalılar ile din konusunda anlaşmazlığa düştü. Roma usulüne uygun Hıristiyan dinini Bavyeralılara, Alamanlara, Thuringenlilere kabul ettirdi.

Bonifacius toprağı piskoposlar arasında böldü. Her piskoposun bir kentteki halkın şefi olması gerekiyordu. Ama Germanya'da kent yoktu. Bonifacius piskoposları Utrecht, Kolonya, Trier, Mainz, Speyer, Worms gibi yıkılmış eski Roma sınır kentlerine, Basel, Konstanz, Regensburg, Passau, Salzburg gibi eski Roma kaleleri yanlarındaki kentlere ve yeni kurulmuş manastırların yakınlarına yerleştirdi. Bunlar Papa tarafından tasdik edildiler ve Roma'ya tabi oldular. Böylece Almanya'nın en büyük parçası üzerinde dini otorite kurulmuş oldu.

Konstanz kent surundan kule

TALAS SAVAŞI

M.S. 750

Kuzey İtalya'da epeydir Langobardlar (Lombard) ve diğerleri (Romalılar) kaynaşmaya başlamışlardı. Romalı aileler çocuklarına Azzo, Garibald gibi Cermen adları takmaya başlamışlardı. Lombard kralı da uyrukları arasında fark gözetmiyordu. 750 yılında Lombard kralı istisnasız bütün toprak sahiplerinin silahlanarak orduya katılmasını emretti. Artık Kuzey İtalya'da oturanlar Lombardiyalıydı.

Emevi devleti yıkılıp, Halifelik Abbasilere geçtiği sırada, Seyhun ötesine Çin İmparatorluğu egemendi. Fergana, Taşkent, Göktürk kökenli Toharistan yabgusu, Kaşmir ve Kabil'deki Türk Şahi soyu Çin'e bağımlıydı. Çin ve kent devletleri (hepsi Çin'e bağımlıydı) için en önemli konu, Pamir geçitlerinden geçip, Hindistan'a giden ticaret yolunun açık tutulmasıydı. Bu yol Tibetlilerin ve Tibet'e bağımlı dağ kentlerinin tehdidi altındaydı. Tibetliler Pamir geçidini kapadılar.

Çin ordusu Kore kökenli General Gav Şien-Çi (Kao Sien-çe) yönetiminde, bölgeye sefer yaptı. Bu sırada, genel komiser Kao'ydu. 750 yılında Kao Taşkent Tudununu sınır bekçilik görevlerini yeteri kadar yerine getirmemekle suçladı ve hatasını kabul etmesini istedi. Tudun hatasını kabul edip, özür diledi. Kao itiraf edilen bu suçun bir cezası olması gerektiğini bildirerek, ordudan cezanın verilmesini istedi. Bunun üzerine 747 ve 750 yıllarında Tibetlileri yenilgiye uğratan Çin ordusu, Taşkent'i yağmalayarak, Taşkent kralını öldürdü ve servetine el koydu. O zamana kadar, Araplara karşı Çin desteği arayan küçük krallıklar, bu olaydan sonra Çin'e karşı tavır aldılar.

Taşkent Tudununun kaçan oğlu Müslümanlardan ve Karluklardan yardım istedi. Ebu Müslim ve Karluklar yardım çağrısına cevap verdiler.

Talas nehri ve kenti (Taraz=Talas)

Horasan'daki Abbasi yetkilisi Ebu Müslim durumu değerlendirerek, bölgeye General Ziyad yönetiminde ordu yolladı. Koreli general, bu orduyu ilerde karşılamak üzere, 20 – 30 bin kişilik Çin ve Türklerden meydana gelmiş bir kuvvetle, 700 Km Batıya, Talas yakınına geldi. Burada, Karluk ve Fergana askerlerinin katılımı ile Çin ordusu 70 bin askere çıktı. Arap ordusu da Arap, Türk ve Soğdlulardan oluşmuştu. 751 yılında, iki ordu, Talas yakınlarında savaşa tutuştu.

Savaş çetin geçiyordu. Beş gün savaşıldı. Beşinci gün, Karluk askerlerinin, saf değiştirip, Arap kuvvetlerine katılması ile Koreli general çok güç durumda kaldı ve iki üç bin kişilik bir kuvvetle geri çekildi. Talas savaşını İslam ordusu kazanmıştı. Karlukların 5 gün süren savaşın beşinci gününde değil ama ilk günden itibaren Araplarla birlikte savaştığı da anlatılır. Bu iki anlatımın hangisinin doğru olduğu tam belli değildir. Arap kaynakları bu savaşta Arapların 50.000 kişiyi öldürüp, 20.000 Çinliyi esir aldığından bahseder.

751 Talas savaşından sonra, Arapların çok fazla Çinli esir aldıkları bellidir. Araplar, bu esirlerden, porseleni ve kağıt yapımını öğrendiler. Araplar, Çin kültürü ile tanışıyor ve ondan pek çok şey öğreniyorlardı. Talas savaşından sonra, Çin'in Batıdaki etkinliği bitti.

751 Talas savaşı, Orta Asya tarihinde bir dönüm noktasıdır. Batı Türkistan da Çin egemenliği sona ermiş, İslam dönemi başlamıştır. Türkler artık, Müslümanlığı kabul etmeye başlayacaklardır. Tabii, bu hemen olmayacak, daha bir süre zaman alacaktır. Ancak, bu savaş Çinliler tarafından kazanılmış olsaydı, Türkler büyük bir çoğunlukla Budizm'i kabul etmiş olacaklardı.

Talas savaşında, saf değiştirerek, savaşı Arapların kazanmasına sebep olan Karluklar, daha önce gördüğümüz ve Uygur hakanınca sol Yabgu unvan ve yetkisi verilmiş olan Karluklardır. Yani Uygurlara ve dolaylı olarak Çin'e bağımlı idiler. Ancak, bozkırda bilindiği gibi,

bağımlılıklar ve taraf olmak geçicidir. Asıl olan kabilenin menfaatleridir. Ancak, biz Talas savaşında Karlukların neden saf değiştirdiğini bilmiyoruz. Kendi nedenleri ile öyle davranmış olabilecekleri gibi, Uygur Kağanının isteği nedeniyle de taraf değiştirmiş olabilirler. Hatta baştan beri Arapların safında savaşmış bile olabilirler. Karluklar, Uygur devleti yıkılana kadar, bu devlete bağımlı olarak yaşamaya devam etmişlerdir.

Talas kenti eski canlandırma

Talas savaşından sonra Müslümanlar hemen ilerlemediler. Tien-şan Dağları etekleriyle, Taşkent bölgesine yerleştiler. Araplar zaten epey bir süredir Karadeniz'den Pamir yaylasına kadar Türk dünyası ile sınırdaş olmuşlardı. Talas savaşından sonra bu sınır komşuluğu, Çin'in aradan çekilmesi ile iyice belirginleşti. Türklerin bulunduğu her yerde, Hint-Avrupalılar ya yerlerini terk ederek veya asimile olarak gerilemişler, ortadan kalkmak üzereydiler. Soğd ülkesinde ise Türkler ile Hint-Avrupalıların gönüllü ve istekli bir kaynaşması yaşanıyordu. Bu kaynaşmadan ortaya yeni melezler çıkacaktı.

Türkler tabii hala Çin ile ilgileniyorlardı. Ancak Türüklerden (Göktürkler) beri gözleri batıya dönmüştü. Bu bakış gittikçe kuvvetlenecek ve sonun da Türkler yaşamlarını Batıda devam ettirmeye karar vereceklerdi. Böylece Doğuya doğru gitmeye çalışan Araplarla, Batıya doğru gitmeye çakışan Türkler birbirine girecek, yer yerinden oynayacaktı. Müslümanlığın Arapların zenginleşerek kaybettikleri fütuhat isteği Türklerin savaş gücü ile birleşecekti.

Papa Frank İşbirliği

751 yılında Batı Avrupa'da da önemli bir olay meydana geldi. Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos'du. Ravenna Lombardların eline geçti. Bu kuzey ve orta İtalya'daki Doğu Roma himayesinin (bir nevi egemenlik denilebilinir) bitmesi ve Papalığın Doğu Roma'dan yardım görme umudunun sona ermesi demekti. Ama aynı zamanda Papalığın bağımsızlığını ve hareket sahasını büyütüyordu. Ravenna'daki Lombardlar Roma'daki Papa için tehlikeydi. Ama İkonalar ile mücadele eden Doğu Roma İmparatorları da, dini açıdan Papalık için ciddi bir tehlike oluşturuyordu. Aslında Papalık İkonalara tapma gibi aşırılıkları uygun görmüyordu ama İkonaların kaldırılıp atılmasını da doğru bulmuyordu. İşin Papalık açısından diğer bir önemi de İmparatorların dinin nasıl uygulanacağına ve dini açıdan neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verme yetkisini kendilerinde görmeleriydi. Dini tehlikeyi mi yoksa fiziki tehlikeyi mi Papalık daha önemli görecekti, sorunun bir boyutu da bu idi. Ravenna'nın Lombardlar tarafından ele geçirilmesi, yeni bir alternatifi öne çıkarttı. Bu alternatif Franklar idi.

Bu sırada, daha önce anlatıldığı gibi, Pepin, Marovenj prensi adına hüküm sürüyordu. Kral unvanını da almak istiyordu. Pepin Papa'dan akıl sordu. Papa Pepin'in düşüncesini onayladı.751 yılında Pepin (Pippin) resmen kral seçildi. Hanedan değişikliğini meşrulaştırmak ve Pepin'e Clovis sarayından gelenlerden daha fazla saygınlık kazandırmak için, Saint Bonifacius Pepin'in alnına kutsal yağı sürdü. Hükümdarlık kutsallaşmıştı. Bu takdis töreni bundan sonra Fransız kralları tahta çıkarken uygulanacaktır. Bunu diğer ülke kralları da taklit edeceklerdir.

Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos, Anadolu'da Müslümanların üzerine yürümüştü. 751 yılında Malatya ve Erzurum'u ele geçirdi. Ele geçirdiği yerleri koruyacak durumda değildi. Erzurum'un yakılıp, yıkılmasını emretti. Arapların Erzurum garnizonundaki askerlerini ve yerli Ermeni halkı tutsak alıp götürdüler. Kent ıssızlaşıp, sessizleşti. Ertesi yıl Araplar Erzurum'u geri aldılar. Kent yeniden inşa edildi. Araplar getirilerek yerleştirildi ve kent nüfusu Araplardan oluşur hale geldi.

V. Konstantinos, Erzurum gibi Aramice konuşulmakta olan Malatya kentini de yıkıp, yaktırdı. Ayakta sadece tek bir ambar binası kaldı. Kentten kovulan halk, Fırat nehrini geçerek, Fırat ve Dicle arasındaki bölgede oturmaya başladı. Yıkımdan 6 yıl sonra Malatya tekrar Müslümanların eline geçerek, yeniden inşa edildi. Malatya bir Müslüman kenti olmuştu.

Papa 2 ci Stephanus, bizzat Alpleri geçerek, Ocak 754 tarihinde Karolenj devletinin kurucusu olan Kral Pepin ile buluştu. Bu buluşma, Papa ile Frank devletinin ortak hareketine yol açtı. 751 yılında Saint Bonifacius kral Pepin'e yaptığı merasimi 754 yılında Papa tekrarladı. Artık Pepin ve ondan gelecek olan hanedanı kutsanmış, hanedan meşrulaşmıştı. Papa sadece Pepin'in krallığını değil, onun iki oğlu Charles ve Carloman'ın krallıklarını da onaylamıştı. Karolenj (Carolingian) hanedanı, Marovenj hanedanının yerine geçiyordu. Papa ile Frank devleti arasında bir ittifak imzalandı ve Franklar Papalığa askeri yardıma başladı.

Pepin, Lombardlar ile olan eski dostluğu bozarak iki defa İtalya'ya indi. Pavia krallıklarının elinden bazı toprakları aldı ve onları törenle Papalığa bağışladı. Papa da Pepin'e " Patrice " unvanının verdi. Bu unvan aslında İmparatorların dağıtabileceği bir unvandı ve Pepin'e Doğu Roma toprakları üzerinde hak tanıyordu.

Ve bu gelişmelerin doğal sonucu olarak, Roma'da bir Katolik kilise devleti kuruldu. Bu gelişmeler, İkona kırıcılığı konusunda bir şeyler yapmak isteyen Doğu Roma İmparatoru Konstantinos'u harekete geçirdi. Artık Papalığın cismani iktidarı kurulmuş, Papalık Constantinopolis'den iyice kopmuş, Papalık için Frank koruması kaçınılmaz olmuş ve bir Batı İmparatorluğunun kuruluşu hazırlanmıştı.

V. Konstantinos, 754 yılında Hieria sarayında (İstanbul Fenerbahçe), dini konsili (ruhani meclis) topladı. Papanın temsilcileri, Antakya, Kudüs ve İskenderiye patrikleri toplantıya katılmadılar. Uzun ve hararetli dini tartışma ve çalışmalardan sonra, konsil İkona kırıcılığını onayladı. Ancak, bu konsil, Doğu Roma İmparatorunun Hıristiyan dini üzerindeki otoritesinin artık tüm Hıristiyan dünyasını kapsamadığını da göstermişti.

Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos, İslam devleti, iktidar değişikliği ve Türklerle uğraşmaktan, Roma Kilisesi ile uğraşamıyordu. Yani, Doğu Roma rahat bir nefes alamamıştı. Ama buna karşılık Doğu Roma için Bulgar tehlikesi artıyordu.

754 yılında Bulgar tahtına Vinekh geçti (754 – 762). 756 yılında Bulgarlar Doğu Roma topraklarına akın yaptılar. Bu iki devlet arasında 20 yıl sürecek olan yeni bir savaşı başlattı. Savaşmadan gün geçmiyordu.

İsyanlar

Babek kalesi

Abbasi halifeliği kurulduğunda, Ebu Müslim hem çok kuvvetliydi ve hem de Horasan yönetimi onun elindeydi. Ebu Müslim, Horasan'da sadece bir yönetici, bir askeri lider olarak değil, aynı zamanda dini bir lider olarak da halk tarafından çok seviliyordu. Abbasilerin ilk yıllarında, Ebu Müslim, Buhara'da çıkan bir Şii ayaklanmasını bastırmıştı. Nişapur kentinde de, Mazdek öğretisinden kaynaklanan bir isyanı sindirmişti. Bu eylemlerine rağmen, Ebu Müslim, hem Şiiler, hem Mazdekiler ve hem de Zerdüştler tarafından sevilir ve tutulurdu.

İlk Abbasi Halifesi Abbas ölünce yerine oğlu Mansur geçti. Abbasi Halifesi Mansur'a karşı amcası Abdullah, Suriye'de isyan edip, Halifeliğini ilan etti. Abbasi kuvvetleri Abdullah'ın kuvvetleri ile başa çıkamayınca, iş Ebu Müslim'e düştü. Ebu Müslim, Abdullah tehlikesini ortadan kaldırdı, ama ele geçirdiği hazineyi Halife Mansur'a yollamadı. Mansur'da, 755 yılında, yalan ve hile ile kandırarak Ebu Müslim'i öldürttü.

Ebu Müslim öldürülünce, Mazdek etkisi ile oluşmuş heterodoks inançlılar, Simbad yönetiminde, Nişapur'da ayaklandılar. Simbad, Mazdekleri, Zerdüştleri, Şiileri ve heterodoks İslamın takipçilerini birleştirdi. Bunların hepsi, Ebu Müslim'i kendinden sayıyordu. Simbad Rey'e gelip, burada Ebu Müslim'in hazinesini de ele geçirdi. Kendini, Ebu Müslim'in elçisi ilan etti. " Ey halk, Ebu Müslim ölmedi, bir ak güvercin olup uçtu. Şimdi bakırdan bir kalede Mehdi ve Mazdek'le birlikte oturuyor. Her üçü dışarı çıkacak... " diyordu. 100 bin kişi topladı, ama Abbasi ordusuna yenilerek, öldürüldü.

Daha sonraki yıllarda Ebu Müslim unutulmadı ve hatta bir efsane olup halkın içine işledi. Babekler, Hürremiler, İsmaililer inançlarının kökenini Ebu Müslim'e dayandırırlar. Fütüvvet ehli ve Ahiler, onu tarikatlarının kurucusu saydılar. Gelecekte, Anadolu'da halk Ebu Müslim'i kutsal kahraman kabul edecek, onun destanları, yeniçeri ocaklarında okunur olacaktır.

Simbad'ın öldürülmesi ile eylemler bitmedi. " Türk İshak " ayaklandı. Türk İshak, Ebu Müslim tarafından görevli olarak Türklere yollandığı için bu adı taşımaktaydı. Türkler arasında Şii inancını yaymaya çalışmıştı. Kökeni tam olarak bilinmemektedir. Türk İshak'ın okuma ve yazması yoktu. İshak, kendini Şii olduğu kadar, Zerdüşt'ün de takipçisi kabul edip, Zerdüşt'ün yaşadığını ve dinini yaymak için ortaya çıkacağını söylüyordu. Türk İshak'a Türkler yardım ettiler. İshak kuvvetleri, Ebu Müslim'in yerini alan Horasan valisini, 757 yılında, öldürdü. Abbasilerin siyah bayrağına karşılık beyaz bayrak açmışlardı. Abbasiler, ayaklanmayı bastırdılar ama beyaz bayrak taşıyıp, beyaz elbise giyenlerin eylemleri devam etti. Türk İshak 761 yılında öldürüldü. Ama beyazlar hareketi tüm şiddeti ile 2 yıl daha sürdü.

Halife Mansur, tahtta hak iddia eden amcası Abdullah'tan Ebu Müslim sayesinde kurtulmuştu ama taht kavgaları bitmemişti. Yeğeni İsa da taht üzerinde hak iddia etti. Taht kavgalarının bitebilmesi için, bir düzenleme yapıldı. Mansur'dan sonra oğlu Mehdi Halife olacaktı. Mehdi'den sonra sıra İsa'ya geliyordu.

Mansur zamanında, Bermek ailesinden Mansur, devlete 2,7 milyon dirhem ödeyerek, kendi için Musul, oğlu Yahya için Azerbaycan valiliğini satın aldı. Para ödenerek, memuriyetlerin elde edilmesi genel bir kural değildi. Ama bu usulün zaman zaman kullanıldığı da görülmüştür. Azerbaycan valisi Yahya, geleceğin ünlü halifesi olacak olan Harun Reşit'e hocalık yaptı. Harun Reşit, Bermek Yahya'ya " baba " diye hitap ederdi.

Kordoba Camisi

Emevi katliamından kaçan Emevi prensi Endülüs'te 756 yılında hakimiyeti ele geçirmişti. İspanya'da Emevi yönetimi 1031 yılına kadar devam edecektir.

Endülüs Emevileri, doğudaki devlet düzenini örnek alarak Endülüs'ü 756 senesinde bağımsız bir devlet haline getirdiler. Endülüs Emevileri bir taraftan siyasi varlıklarını devam ettirebilmek için bağımsız bir ordu kurarken, diğer yandan Kahire, Mekke, Medine, Bağdat ve Şam gibi o günün gözde ilim merkezlerine çok sayıda öğrenci göndererek ilmi gelişmelerin Endülüs'e aktarımını sağladılar. Bu dönemde Avrupa'daki kiliselerde bulunan papazlar dışında okuma yazma bilen kimse zor bulunurken Endülüs'te halkın tamamına yakını okuryazardı. Ekonomik ve bayındırlık faaliyetlerinin artmasının yanı sıra başkent Kurtuba (Cordoba) bir diplomasi merkezi haline gelmişti. Sağlanan hoşgörü ortamı sayesinde cami, kilise ve havra yan yana kavgasız yaşama imkanı buluyordu. Sonuç olarak Endülüs, Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştur.

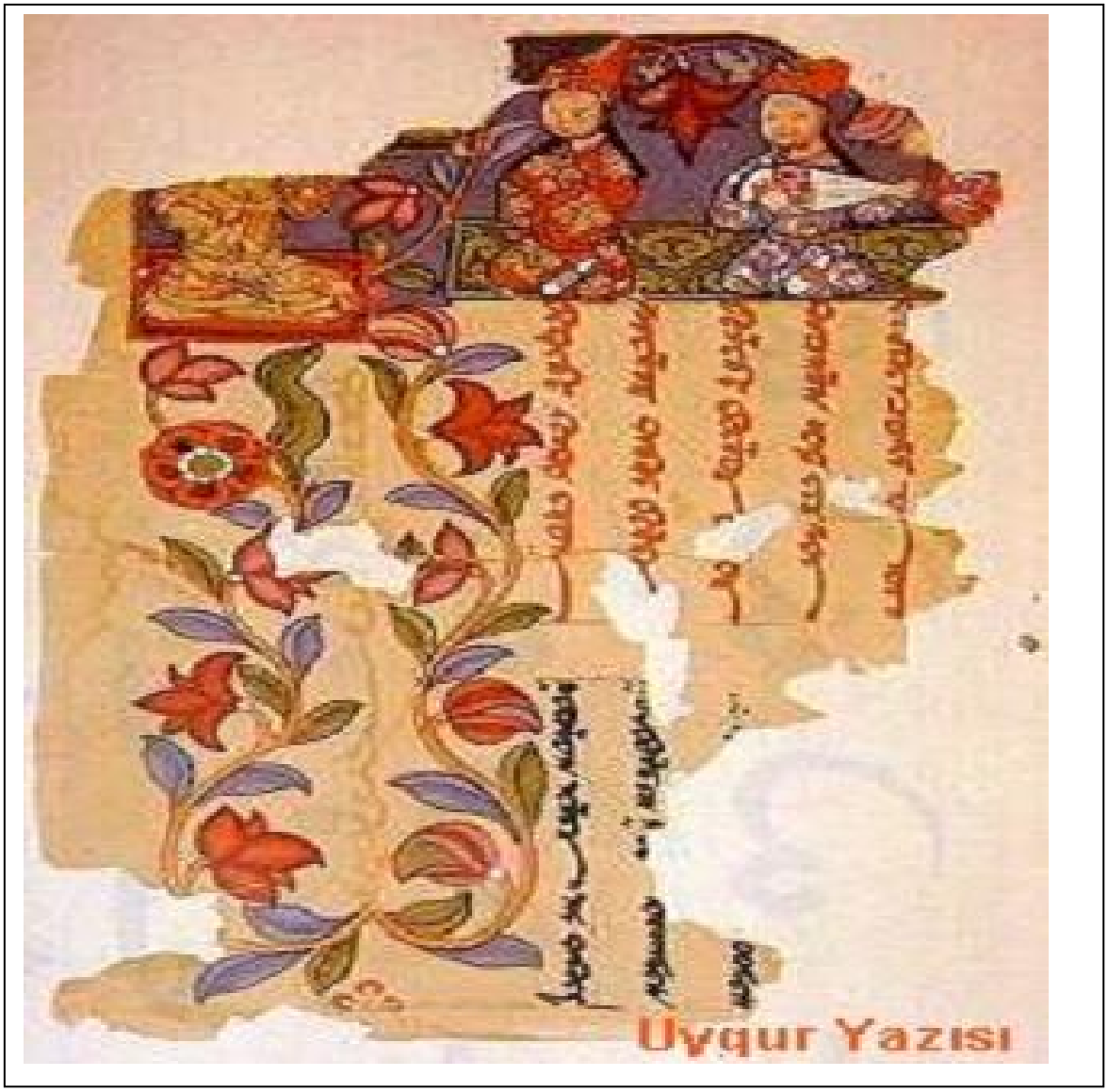
Kordoba Medinat al-Zahra

Mansur'un Halifeliği sırasında Kuran'ın yaratılmış olup olmadığı tartışması çıkmıştı. Hıristiyan din adamları, Müslüman din adamları ile şunu tartışıyorlardı: " Kuran'da İsa Peygamber, Adem'e benzer, Allah'ın emri ile yaratılmıştır (III, 59), Allah'ın kelimesi ve ruhu olup Meryem'e İlkaa edilmiştir (IV, 171) diyorlardı. Bir yandan kelamın Allah'tan ayrılmayacağı fikri, bir yandan da Kuran'ın yaratılıp, yaratılmadığı fikri İslam Din adamları arasında da tartışılır hale gelmişti.

Mutezile'ye göre Allah'tan başka her şey yaratılmıştı. Kuran da yazılır ve okunurken, harfler ve kelimelerle ifade edildiğinden o da yaratılmıştır. Eğer Kuran'a yaratılmamış denirse Allah'a Şirk koşmuş olunur.

Kuran'ın yaratılmamış olduğunu savunanlar ise Kuran Allah kelamıdır; kelam ise Allahın sıfatıdır ve ancak onunla vardır demekteydiler.

Uygurlar

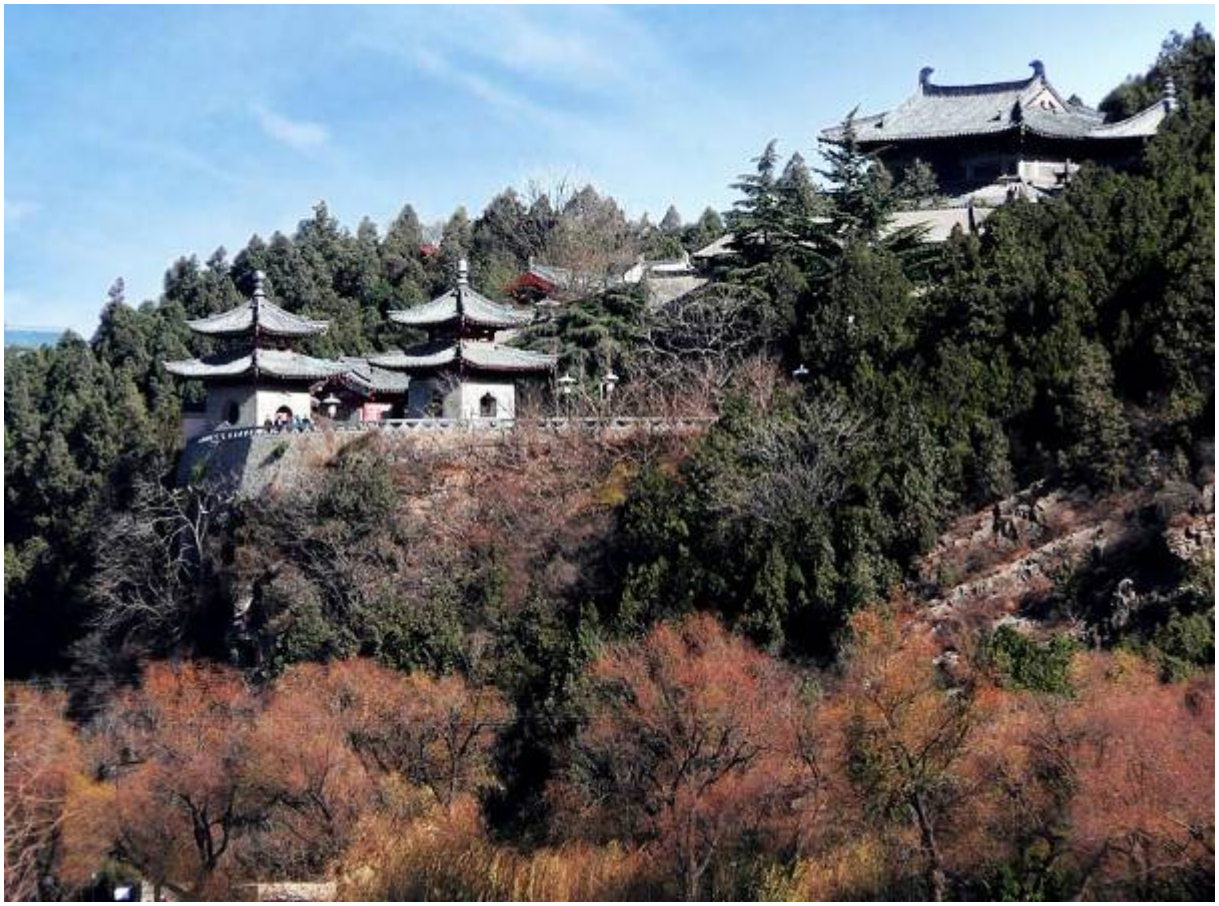

747 yılında " Kutluk Bilge Kül Kağan " ölünce, yerine, oğlu, Oğuzların Yabgusu Moyunçur, " Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan " unvanı ile geçti. Tahta çıkan Moyunçur'a karşı, " Sekiz Oğuz " ve " Dokuz Tatar " birleşerek savaştılar. Savaşları Uygurlar kazandılar. Burada söz konusu edilen " Sekiz Oğuz ", kuvvetli bir olasılık ile " Dokuz Oğuzlar" ın biri Uygur Kağanına sadık kaldı, diğer sekizi dövüştü demektir. Bu savaşlar sonucu Oğuzların bir kısmı Çin'e göçtüler.

" Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan ", bundan sonra, Karlukları, daha sonra Karluk ve Basmıl ortak güçlerini yendi. Karlukların ayakta kalanları Turgişlere sığındılar. Bunlar daha

sonra kendi aralarında savaşan Onoklar üzerinde hakimiyet kuracaklardır. " Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan ", bundan sonra, Kırgızları yenip, hakanlarını öldürdü. Böylece, tüm Doğu Göktürk bölgesi Uygurların hakimiyetine geçti. Uygurlar güçlenmişti. Çin'e, T'ang imparatorunun hizmetine ordu yolladılar. Moyunçur'a Çin hayatı çekici geliyordu. Moyunçur " Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan ", Selenga'da Bay-Balık'ı (Zengin Kenti) inşa ettirdi. Monyuçur, ayrıca " Şine usu " yazıtını yazdırdı.

Çin İmparatoru Hsuan Tsung, iktidarının son yıllarına doğru devlet işlerini önemsemeyip, vaktini çok sevdiği sanata ve okuyup, öğrenmeye ayırmaya başladı. Bu tutum, hem askeri ve hem de sivil işlerden sorumlu bölgesel valilerin güçlenmesine sebep oldu. Bu valilerden biri olan An Lu-şan (An Lu-shan, Ngan Lu-Şan), kuzeybatı bölgesinde çok güçlü hale geldi. Onun hem imparator olma isteği ve hem de imparatorluk merkezinde destekleyenleri vardı. M.S. 755 tarihinde isyan etti.

Lo-Yang tapınak

Çin iç savaşında, An-lu-şan (savaşçı) Kıtay'ları yenerek büyük ün kazanmıştı. Ona güven duyan Çin İmparatoru da, iç isyanları bastırsın diye, emrine büyük bir ordu vermişti. An-lu-şan, bu orduyu, T'ang sülalesini devirmek için kullandı. Ordunun nerede tümü Türklerden oluşmuştu. Bilindiği gibi Çin'in iki başkenti vardı. Bu kentler doğuda Lo-yang, batıda Ch'ang-an dı. An-lu-şan, 755 yılında Doğu başkenti Lo-yang'ı ele geçirdi. T'ang'ların Batıdaki başkent Ch'ang-an'a yerleşmesinden çıkarları zedelenen " memur kökenli toprak lordu " aileler, An-lu-şan'ı destekliediler. İmparator Hsüan-tsung, An-lu-şan üzerine, birine bir Çinli generalin, ikinciye bir Türk generalin ve diğerine de bir Kıtaylı generalin kumanda ettiği üç ordu yolladı. Ama An Lu-shan ve generali Shih Sih-ming komutasındaki isyancılar durdurulamıyordu. Bir dizi savaştan sonra, An-lu-şan galip gelerek, Batı başkenti Ch'ang-an'ı kuşattı. İmparator,

başkenti, iyi silahlanmamış ve örgütlenmemiş bir ordu ile koruyordu. Bunlar, kısa sürede isyan ederek, imparatordan oğlu lehine tahttan feragat etmesini istediler. Hsüan -tsung tahtan çekildi, yerine oğlu Su-tsung (756 – 762) geçti. Bu olaylar olurken, 754 yılında, Çin'in nüfusu 52 milyondu.

Su-tsung, çevreden yardım istedi. Halife Abu Cafer, birkaç ufak Arap birliği yolladı. Uygur Kağanı ise atlı kuvvetler yolladı. Atlılarının bir kısmı ile imparatorun yanına gelen, Uygur Kağanının büyük oğlu ile bir Çin Mareşali " büyük kardeş - küçük kardeş " oldular. " Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan " ın büyük oğlu olan bu komutan Yabgu unvanlıydı. İlerki satırlarda Yabgu deyince, bu kişi anlaşılmalıdır. Çin'in yardımına Uygurlarla birlikte Şato Türkleri de geldi. Daha önce Batıda gördüğümüz Şato Türkleri, 720 li tarihlerde, iç karışıklıklar ve Tibet baskısı nedeniyle, yerlerinden göçerek, Uygurlara sığınmışlardı.

An-lu-şan'ın kuvvetleri ile yapılan savaş sırasında, bir ara Çin ve Uygur askerleri zor duruma düştüler. Oğuzların Bugu boyundan General Huai-en müdahale ederek, tehlikeyi bertaraf etti. Savaşı kazanan Uygur ve Çin kuvvetleri, Batı başkenti Ch'ang-an'ı geri aldılar. Uygurlarla Çin arasında yapılan anlaşmaya göre, başkentler geri alındığı zaman, kent içindeki mal mülk Uygurların olacaktı. Yabgu, Ch'ang-an'ı yağmalamak istedi. Ağabey-kardeş olduğu Çin Mareşali, " Eğer biz bu kenti yağmalarsak, diğer Başkent halkı, bizi yağmacı sanıp, direnir " diyerek, yağmaya engel oldu.

Bundan sonra yapılan ikinci bir savaşta ise An-lu-şan kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradılar. Hesapsız sayıda insan öldü. Çin kaynakları 100.000 kişinin ölümünden bahsediyor. Yabgu ve ağabey-kardeşi Çin Mareşali, Doğu Başkenti üzerine yürüdüler. An-lu-şan umutsuz durumdaydı. Bir Haremağası onu öldürerek, Lo-yang'ın düşüşünü kolaylaştırdı. Uygurlar kenti üç gün, üç gece yağmaladılar. Ayrıca Uygurlar bu başarının peşinden, çok sayıda hediyeler aldılar (hemen 10.000 top ipek ve her sene 20.000 top ipek).

Uygur Kağanı " Tengri de Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan ", ertesi yıl, imparatordan evlenmek için bir prenses istedi. İmparator, Moyunçur'a " Savaşçı, Yiğit, Uzaklarda Prestij Sahibi Bilge Kağan " unvanı vererek, en küçük kızını " Konçuy" unvanı ile yollamayı kabul etti. İmparatorun yeğeni Yü, Konçuy'u Uygur'a götürdü. Konçuy, giderken, " Ülkemin o kadar çok ihtiyacı var ki, ölürsem gam yemem " diyordu.

Konçuy'un Moyunçur Kağana verilmesini Doğan Avcıoğlu'ndan dinleyelim:

" Kağan Yü'ye dedi ki:
- Siz Gök'ün oğlunun hangi uyruklarındansınız?
- Ben İmparatorun amcasının oğluyum.

Bundan sonra Yü'yü Kağanın çadırından içeri aldılar. Yü, diz çökerek selam vermedi. Kağan:
- Gördüğünüz devlet sahibi prensleri usulünce selamlamaz mısınız?
- Gök'ün oğlu, siz Kağan'a hizmetleriniz için sevgi göstererek, kendi sevgili kızını yolladı. Çin, yabancılarla kız alıp vermeye başlıyalıdan beri, verdiği kızların hepsi imparatorluk ailesinden birer evlatlık idi. Şimdiki ise, İmparatorun öz kızıdır. Erdem ile doludur. Binlerce kilometre uzaktan gelerek size teslim oldu. Siz Kağan da Gök'ün oğlunun damadı olduğunuz halde, nasıl olur da Çin İmparatorunun fermanını bağdaş kurmuş olarak kabul edebiliyorsunuz? "

Kağan bu söz üzerine, utanıp, saygıyla yerinden kalkıp, fermanı aldı. Ertesi gün prensese " Hatun " dendi.

Moyunçur, 759 yılında öldü. Yabgu da bir suçundan dolayı öldürülmüştü. Uygur tahtına, Moyunçur'un küçük oğlu Bugu (Bögü) geçti. Bugu kağan (759 – 779), Çin İmparatoruna yardım etmek yerine, An-lu-şan'ın komutanı ve isyanı devam ettiren Shih Ch'ao-i ile anlaştı. Çin'e Uygur akınları başladı.

Bugu Kağanın Hatunu, Oğuzların bir boyunun şeflerinden Huai-en'in kızıydı. Huai-en, Çin hizmetine girmiş ve Çinlileşmiş bir Oğuz asilidir. Hem Çin üzerinde ve hem de Uygurlar üzerinde etkili, sözü dinlenen bir kişiydi. Huai-en, Bugu Kağanı etkileyerek, onu, Çin İmparatoru saflarına çekti. An Lu-shan, 757 de öldürülmüştü, ama isyan 763 tarihine kadar yatışmadı. İsyanın yönetimini Shih Sih-ming aldı ve Çin'in büyük bir kısmına hakim oldu. İmparator tekrar Uygurlardan yardım istedi. Başlangıçta, Shih Sih-ming ağır basıyordu. Ancak savaşlar sırasında kendi oğlu tarafından öldürülünce, İmparatorluk orduları galip geldiler. Bugu Kağan da Çin'de bulunan ordusu ile isyancıları dağıttı. Öldürülen Shih Sih-ming'in başını kesti. Lo-yang'ı alarak, yağmaladı.

Bundan sonra, Bugu Kağan Çin'de kalmaya devam etti. Pek çok Çin kentini dolaştı. Ho-nan eyalet kentlerinin hepsini yağmaladı. Ch'ang-an yakınlarına kadar geldi. Çin İmparatoru da ona " Tengri de Bulmış İl Tutmış Alp Külüg Bilge Kağan " ve Hatununa " Alp Bilge Hatun " unvanlarını verdi.

An Lu-shan ve Shih Sih-ming isyanları ve bu isyan sırasında çarpışan büyük orduların vurguladığı gerçek, bu savaşların Çinlilerin değil, yabancıların savaşları olduğudur. An Lu-shan'ın annesi bir Türk Şaman hanımdır. Babası tam bilinmemektedir. Meşhur General Shih Sih-ming bir Türk'tür. İmparatorluk ordusu generalleri, Türk, Tibetli, Ch'i-tan veya başka bir göçebe obadandır. İki tarafın ordusunda da Türkler ve genel olarak göçebeler bulunmaktadır. Ayrıca Uygurlar vardır. Ancak, bu yabancıların durumunu bugünkü değerlerle düşünmemek gerekir. Bunlar kendilerini Çinli kabul etmekte ve öyle davranmaktadırlar. Uygurlar, Türklere karşı savaşırken, kardeş bir ulusa karşı değil, Çin'e karşı savaşmaktadırlar.

Bu savaşlardan sonra hem T'ang hanedanının ve hem de devletin gücü tükenmişti. Savaşlar çok kanlı geçmişti, halk harap olmuştu. Ülkenin büyük bir kesiminden vergi alınamamıştı. Çin devleti, savaşlarda kendine yardım eden boy veya budunlara külliyatlı miktarda para vermek zorunda kalmıştı. Hükümet kuvvetleri, sanki savaş varmışçasına etrafı yağmalıyordu. Savaş bitiyor ama yağma bitmiyordu. Çin halkı bitmiş, ezilmiş, yok olmuştu.

Abbasiler, Hazar fetihlerinden vazgeçmişler ve ilişkileri düzeltmeyi tercih eder olmuşlardı. 758'de Abbasi Halifesi Mansur, Ermenistan valisi Yezit İbn Useyd'e, Hazarlarla ilişkileri düzeltme ve bunun için, bir Hazar prensesi ile evlenmesi emrini verdi. Vali, Berza kentinde oturuyordu. Gelin on çadırlık araba kafilesi ile geldi. Gelin arabasının kapıları altın ve gümüşle kaplanmıştı. İçerisi, samur derileri ve altın işlemelerle süslenmişti. Buna eşlik eden 20 arabada ise, gelinin çeyizi, altın ve gümüş eşyalar vardı. Yezit İbn Useyd evlendikten sonra, Hazar prensesi gebe kaldı. Ama çocuğunu doğururken öldü. Kağan, kızının öldürüldüğü kuşkusuna kapılarak, kızının ölümünü savaş nedeni saydı. Abbasi ordusu yenildi. Abbasiler, Hazar akınlarını durdurabilmek için acele kaleler inşa ettiler. Böylece, güçlükle de olsa, Hazar akınları durdurulabilindi.

Hazar Kağanı, Gürcü prensinin kız kardeşi ile evlenmek istemişti. Prens, evlenmeye razı olmadı. Hazarlar, Gürcülerin üzerine saldırıp, Tiflis'i aldılar. Hazarlar, fırsat oluştukça, Abbasi topraklarına saldırıyorlardı. Bu böyle devam edip, gitti.

An Lu-shan ve Shih Sih-ming isyanları ve yapılan savaşlar Uygurlara, Çin'in zayıflığını ve kendini koruyamaz durumda olduğunu göstermişti. 762 yılında, imparator Su-tsung'un ölümü, Uygurlara istedikleri fırsatı verdi.

Bu sırada Tibetliler, savunmasız kalan Çin'in batı bölgelerini ellerine geçirdiler. Çin'in uzun zamandır en büyük korkusu, Tibetlilerle Türklerin anlaşarak, beraberce Çin'e saldırmalarıydı. Bunu önlemek için, daha 711 yılında, Ho-si askeri garnizonunu kurmuştu. Bu garnizonda 36 bin er ve 19 bin atlı kuvvet bulunuyordu. Huai-en, Tibetlilerle anlaştı. 763 tarihinde, Tibetliler batıdan, Uygurlar kuzeyden Çin'in üzerine yürüdüler. Ancak, 765 de Huai-en öldü. Çin ise, çeşitli vaatlerle, Uygurları kandırdı. Tibet-Türk ittifakı bitti. Çin bir kere daha kurtulmuştu. Uygurlarla Tibetlilerin arası açılmasaydı, bundan sonraki Çin tarihi farklı yazılacaktı.

Aslında. Çin bir kere daha parçalanmıştı. Eyaletler, çeşitli komutanların yönetiminde, keyfi bir tarzda yönetiliyorlardı. T'ang hanedanı, daha bir yüzyıl, merkezi otoriteyi kuramadan, imparator olmaya devam etti.

VIII. Yüzyılda, Güneydoğu Asya ülkeleri içinde bir kaynaşma oldu. Çampa'nın (Şampa) iki krallığı birleşip, birleşik Çampa krallığını kurdular. Malezya krallığı ise gücünü yayarak, bir deniz imparatorluğu olma yoluna girdi. Cava'da da " Dağ Kralları " adıyla yeni bir hanedan ortaya çıktı. Dağ kralları ile birlikte Budizm hızla gelişti. Sanskritçe kabul edildi. Tüm resmi devlet örgütleri hızla Hintlileşti. Cava'da Budizm adanın merkezine egemen olunca, Hindular adanın doğu kısımlarına çekildiler. Bu aşırı Hindular linga kültürünü öne çıkarıyorlardı. Bu sırada Khmer krallığı iç çelişkileri nedeni ile ikiye ayrıldı.

Abbasiler

Aslında, Abbasilerin Halife olmaları ile sonuçlanan zafer, Iraklı Araplarla, Horasanlı Mevalilerin zaferi olmuştu. Horasanlılar, Abbasi rejimi içerisinde önemli görevlere geldiler. Bedeviler yeni rejimle uyum sorunu yaşıyorlardı. Zaten orduda artık Bedeviler istenmiyordu. Onlar Çöle geri döndüler. Ordudaki seçme birlikler Horasanlı yarı profesyonel askerlerden oluşturuldu. Devlet organlarındaki Suriye kökenlilerin hakimiyeti sona erdi. Denizlere gösterilen ilgi zaten azdı. Az olan ilgi de Akdeniz'den Basra körfezi ve Hint okyanusuna kaydı.

Abbasi rejimi, evvelkilerden farklı bir rejimdi. Bu rejimin simgesi de, eski Ktesifon yakınlarında kurulan Bağdat kentiydi. Halife Mansur, Şiilerin çok olduğu Küfe kentini bırakıp, Bağdat kentini kurdu. Halkını da örf ve adetleri ile birlikte Sasani başkenti Ktesifon'dan getirterek, başkenti iskan etti.

Bağdat kenti iç içe iki kentti. Kentin merkezinde, berkitilmiş ve Abbasi ailesi ile bürokratların yaşadığı iç kent vardı. Daire şeklindeki iç kentte halifenin sarayı, devletin idari binaları bulunuyordu. İç kentin askerlerle korunan dört kapısı vardı. Halk bu kentin dışındaki, dış kentte yaşardı. Tüccarlar, dış kentte ayrı bir mahallede yerleştirilmişlerdi. Tüccarların ve halkın, Cuma namazı münasebeti ile iç kente girmesinin önlenmesi için dış kente Ulu Cami yapıldı.

Başlangıçta, Halifelerin yanına isteyen rahatça girebiliyordu. Sonraları halkın vakitli vakitsiz Halifeyi rahatsız etmemesi için, kapıcılar (hacip) tayin edildi. Bağdat'a taşınıldıktan sonra, Halifenin yanına girişi düzenleyen hacip, rejimin en önemli kişisi haline geldi. Artık, Abbasi sarayında yaşam, Sasani saraylarını aratmayacak debdebe, lüks ve eğlence içinde geçiyordu.

Başkent Bağdat'a taşınınca, İslam İmparatorluğu üzerindeki Arap siyasi hakimiyeti de zayıfladı. Diğer halkların ve özellikle İranlıların etkisi gözle görülür bir hal aldı. Sasani bürokrasisine benzer bir yapılanma ve bunun sonucu yavaş çalışan bir bürokrasi oluştu. Bu aşamadan sonra İslam dünyasında halifenin etkisi de gittikçe azalmaya başladı.

Hükümdar artık Peygamber ailesindendi. Müslümanların imamıydı. Büyük bir saygınlığı vardı. Sasani gelenekleri uyarınca, debdebe ve törenler içinde, halktan uzakta, lüks içinde yaşıyordu. Halk onu sadece bayramdan bayrama görebiliyordu. Yaşantısı sanki insanüstü bir konumun sembolü gibiydi. Ama her şeyi olan Halifenin şeriata karışma ve onu değiştirme yetkisi yoktu.

Abbasiler hiçbir zaman Emeviler gibi, İslam dünyasına, tümüyle hakim olamamışlardır. Zaten İmparatorluk toprakları öyle uçsuz bucaksızdı ki, İmparatorluğu tek yönetim altında tutmak imkansızdı. Baskı uygulandığında bu baskı, kendi kendini yönetmeye alışmış halklarda bağımsızlık isteklerini kamçılıyordu. Otoriter bir askeri yönetici yollamak ise bağımsız bir hükümranlık yaratmak demek oluyordu. İspanya'ya Emeviler hakim olmuşlardı. Magrip Haricilerin elindeydi. 8. yüzyılın sonlarında ve 9. Yüzyılda, İdrisîler, Ağlebîler, Tuluniler; doğuda ise Tahiriler, Safariler ve Samaniler bağımsız devletler kurmuşlardı. Bütün bu devletler bağımsız olmakla birlikte, tüm İslam dünyasının başı olarak Abbasi halifesini tanıyorlardı. Bu devletlerle ilgili bilgiler ileride özet olarak verilecektir.

Abbasi yönetimi, Doğu Roma ve Sasanileri örnek alarak, kullanmış ve pek çok unsuru da içselleştirmişti. Bu dönemde " vezir " kavramı ortaya çıktı. Vezir, kelime anlamı olarak, bir yükü taşımaya yardımcı olan anlamındaydı. Başlangıçta, vezirin görevi belirsizdi. Sanki halifenin kişisel hizmetine yardım eden biri görünümündeydi. Hükümet işleri ise tamamen halifenin elindeydi. Vezir, yetkileri belli olmayan, ama halife adına iş gören bir kişiydi. Daha sonraları, halife bütün yönetimi bir vezire bırakmış, vezirin yönetimi divanlarla kuvvetlendirilmişti. Göreve gelen vezir, kadroları ile birlikte gelirdi. Vezire, daireler şeklinde, tüm işler bağlanmıştı.

Ancak, Abbasiler döneminde kendi işine oldukça özerk bir şekilde bakan, bakanlıklar olduğu düşünülmemelidir. Merkezde ve eyaletlerde, başında Farsça " divan " denen daireler vardı. Sasani devrinde, divanlar, gelir gider hesaplarının kaydedildiği defterlere verilen addı. İslam devletinde de divan var olmaya böyle başlamıştı. Önce başına merkezden biri maliyeden sorumlu kişi olarak atanmıştı. Zaman içinde, divanın fonksiyonları artarak, sonunda yönetim dairesi haline dönüştü. Gümrük için Avrupalıların kullandığı " douane " tabiri de, buradan türemiştir.

Zamanla, divanların sayısı ve örgütlenmeleri değişmiştir. Çok çeşitli divanlar olmasına rağmen belli başlı divanlar, posta, vergi toplama harcama ve denetleme divanları, asker ve memur maaşlarını ödeme divanları (nafakat), mühürdarlık idari ve siyasi yazışma divanları (resail) dır.

Posta, yönetimin olmaz ise olmaz şartıydı. Özel kişilere de hizmet etmekle beraber esas işlevi, bölgeler ve yöneticiler arasındaki idari haberleşmeyi ve istihbaratı sağlamasıydı. Posta örgütü merkezde " berid " divanına bağlıydı. Divanın başkanı aynı zamanda istihbarat başkanıydı. Merkezi idarenin güvenini kazanmış istihbarat memurları, valilerin yanında ve önemli bölgelerde görev yaparlardı. Valilerin, kadıların ve maliyecilerin Halifeye karşı niyet ve tutumları sürekli rapor edilirdi.

Gizli olmasına rağmen, kimlerin istihbarat memurları olduğu bilinirdi. Merkeze yollanan raporlardan, valilerin ve bölge yöneticilerinin haberi olurdu. Böylece raporlar, hakikati yansıtmaz ve suiistimallere yol açardı. İşe dürüst başlayan istihbaratçı, kısa sürede vali, kadı ve maliyecilerle anlaşıp, yoldan çıkardı. İstihbaratçı yoldan çıkmasa bile, yerel yöneticilerin baskısı altında raporlarını gereği gibi yazamazdı. Doğruyu aksettiren istihbarat raporları ile baskı altında yazılmış olanları birbirinden ayırabilmek için merkez ile istihbaratçılar arasında sadece onların bildiği özel işaretler belirlenmişti. Bir rapor, resmi mühürle mühürlü olsa bile, bu özel şifre yoksa hiç açılmaz, rapor sayılmazdı. Ancak bütün önlemlere rağmen, istihbarat örgütü, genel olarak, merkeze doğru ve zamanında haber ulaştıramamış ve örgüt isteneni verememiştir.

Mühürdarlık ise buyrukları, atamaları ve diplomatik yazışmaları kaleme alır, hükümdarlık mührü ile bunları resmileştirirdi.

Abbasi yönetimi merkezi ve bürokratik bir yönetimdi. Emeviler dönemindeki bölgesel yönetim farkları ortadan kaldırılmış, ama her şey merkezin denetimine girmemişti. Emeviler genellikle, geniş yetkili valiler atarlar ve bu valiler nerede ise özerk yöneticiler konumunda olurlardı. Abbasiler ise, valileri merkezden atar, bürokrasi ve istihbarat ile valileri denetim altında tutmaya çalışır ve valiler yerlerinde kökleşmesinler diye bunları sık sık değiştirirdi. Eyaletlerde ikili bir yapı vardı. Hükümdarı temsil eden bir askeri komutan ile sivil işlere bakan ve veziri temsil eden bir mülki amir birlikte bulunurdu. Birinde askeri güç vardı, diğerinde mali güç. Yani bu iki yönetici birbirine muhtaçtı ve birbirine bağımlıydı.

Adalet ise kadı eliyle sağlanıyordu. Kadılar, olanaklar çerçevesinde, merkezden eyaletlere atanıyorlardı. Böylece, yürütme ile (valilik), yargı birbirinden ayrılmaya çalışılmıştı. Kadı, hükümete bağlıydı ama şeriat hükümlerine göre bağımsız karar veriyordu. Ancak dayandığı şeriat yetersizdi, pek çok olay karşısında geçerli hüküm bulmak çok zor oluyor, bu da kişiselliği getiriyordu. Ayrıca yargılama usulü yoktu. Kararların nasıl uygulanacağı belirli değildi ve bu bazı kararların uygulanamaması sonucunu getiriyordu. Özellikle güçlü kişilere karşı alınan kararlar uygulanamıyordu. Cezaların yerine getirilmesini, valiye bağlı olan " şurta " adlı polis teşkilatı yürütürdü. Polis normal koşullarda kadıya yardımcı olmalıydı, ama kan dökme ve cinayet gibi vakalarda, şeriat dışı olarak, zanlıya cezayı kendi vermeye başladı.

Kısa sürede, suçlu sanılan kişiye zorla suçunu itiraf ettirmek, sonra da suça ilişkin şeri cezayı uygulamak, şurtanın (polis) işlevi arasına girdi. Şeriatta, ceza için suçun kanıtlanması gerekirdi. Kadı, töhmetle suçu cezalandırmazdı. Şurta bu açığı kapattı. Özellikle ufak olaylarda, kamu yararını koruyorum adı altında, ceza dağıtmaya başladı. Serseriler, ufak suçlar işleyenler falakaya yatırılıyordu. Siyasi olaylarda ise, şurta, yönetimin başyardımcısı ve ceza uygulayıcısı oluyordu.

Ayrıca, bu tarihlerde, dünyanın hiçbir yerinde Yargıtay fikri yoktu. Bütün kadılar eşit yetkide sayılırdı. Bir kararın düzeltilmesi için ancak Halife veya onun vekiline başvurula bilinirdi.

Kadının pek çok "Şuhud " (şahitler) denen danışman ve yardımcıları vardı. Şuhud, bugün kullandığımız anlamda tanıklar demek değildi. Adaletin gereği biçimde oluşmasını garantileyen kişilerdi. Yöresel eşraf içinden dürüstlüğü ile tanınmış kişiler arasından seçilirlerdi. Her ne kadar yargılama sözlü yapılsa da zamanla yazılı belge önem kazanmaya başladı. Kadılar, alım-satım, borç gibi işlemleri deftere kaydetmesi için " noter " atamaya başladılar. Anlaşmazlık halinde, noter, deftere yazılı olana göre kadı önünde tanıklık yapardı.

Fethin başlangıcında, çarşı Pazar Hıristiyanların elindeydi. Burada düzeni sağlamak için Hıristiyan çarşı zabıtası görevlendirildi. Daha sonraları, bu görevlere, Müslümanlar getirilmeye başlandılar ve yetki alanları genişletildi. Aslında, kötünün önlenmesi ve iyiliğin yayılması her Müslüman'ın göreviydi. Buradan, Abbasiler döneminde " hisbe " kurumu oluştu. Hisbe görevi yapan kişiye " muhtesip " dendi. Muhtesip, çarşı ve pazar ahlakını şeriata göre korumanın yani belediye zabıtasının yaptığı işi yapmanın yanında, Müslümanların iyi birer Müslüman gibi davranması ve gayri Müslimlerin de kendi statülerine uymalarını denetler oldu. Zamanla, kadılar, kanıt ve tanık gerektirmeyen basit davaları Muhtesiplere bırakır oldular.

Mezalim Mahkemeleri

Adaletin kötüye kullanımını önlemek için, halifenin kişisel sorumluluğu altında mezalim (mazalim) mahkemeleri kuruldu. Mezalim mahkemeleri esnek, etkili ve hata düzeltme olanağı veren bir yapılanmaydı. Bu mahkemeler, kuruluş itibarı ile şeriat uygulamasına uygun, dini bir uygulamaydı. Ancak, pratikte, şeriat uygulaması dışında kalan konulara kanalize oldu. Güçlü kişilerin yetkilerini aşarak zayıfları ezmesi, devlet memurlarının ve vergi toplayıcıların yolsuzluk yapması gibi, kadı adaletinin yetersiz kaldığı konularda " mezalim divanı " hareket geçti. Hatta ender de olsa, kadı adaletsizliklerini de düzeltme görevi de mezalim mahkemelerine verildi.

Halkın gözünde, iyi hükümdar, vaktinin büyük kısmını mezalime ayıran hükümdar olarak algılanmaya başlandı. Hatırlanacağı gibi, Sasani devletinde, hükümdarın ne denli adil olduğundan bahsedilmişti. Abbasi halkı ve özellikle Abbasiler üzerinde etkili olan İran kökenli halk, Sasanilerden kalma adalet anlayışına bağlıydı ve bunu iştiyakla istiyordu. İşte mezalim mahkemesi bu İran örneğinden esinlenmiştir.

Başlangıçta, Abbasi halifeleri halkın derdini dinleyip, davalara baktılar. Sonraları, baş kadı, halife adına dert dinleyip, davalara bakar oldu. Gelecekte göreceğimiz gibi, bazı Türk hükümdarları mezalime başkanlık edecek ve davalara bizzat bakacaklardır.

Abbasilerde adalet ve hukuk bu durumda iken, Batı Avrupa'da krallar da yüksek yargıç konumundaydılar. Yargıtay yoktu. Ama teorik olarak, halk yargılamada yolsuzluk yapılmış ise krala başvurabilirdi. Pratikte ise bu sistem çalışmıyordu. Genel olarak, Avrupa'da senyör halk anlaşmazlıklarında, çözüm yetkisinin senyörde kaldığı söylenmelidir. Emir Usame'nin tabiri ile: " Franklarda bütün üstünlük şövalyelere aittir. Yalnız onlar adamdan sayılır. Onlar hem akıl veren ve hem de adaleti yerine getirenlerdir ". Bu dönemde, Batı Avrupa'da hukuk değil şiddet egemendir. Yağma ve zulüm zenginleşme aracıydı. Gasp, biraz zaman geçince, meşruiyet kazanıyordu. Bireyler veya guruplar adaleti bizzat yerine getirmeye çalışıyorlardı. Toplum, cana ve acıya değer vermiyordu. Katiller bunu öğünerek anlatıyorlardı. Batı da artık köklü Roma hukuku yoktu. Güçlünün haklılığı vardı.

Abbasilerin mezalim ve kadı sistemi, çağındaki batı örnekleri ile karşılaştırıldığında, adil ve yerleşiktir. Abbasilerde ordu, maliye gibi siyasi görevlerle, adli görevler birbirinden ayrılmıştır. Yargı yetkisini elinde tutan din adamlarına, idari ve siyasi görevler verilmez. Halbuki batıda kilise adamları, dükler ve kontlar iç içe geçmişlerdir. Din adamları eyaletlerin başına geçerek feodal beyler olurlar. Feodal Batıda, senyörler yargılama yetkisini ellerinde tutarken, İslam ülkelerinde eli kılıç (asker) ve kalem (katip) tutanların kadılık yapmasına izin verilmiyordu.

Diğer yandan, mezalim mahkemeleri devletin adaletinin de başlangıcıydı. Yani dini hukukun yanında bir de devlet hukuku tomurcuklanıyordu. Burada, Abbasi yönetiminde bir kuvvetler ayrılığının gelişmekte olduğu görülebilinir. Adalet, askeriye ve yürütme birbirinden ayrılmıştı. Maliye yürütmenin içinde yer alıyordu. Tabii bu üç kuvvet birbirine muhtaçtı, birlikte hareket etmek zorundaydı. Ama yine de, bir elden ve aynı yöntemle yönetilmiyorlardı. Mahkeme ve hukuk sistemi de şeri ve mezalim olarak ayrılmıştı.

Büyük kentlerde, şurta denen yerel zabıta örgütünün düzeni sağladığı anlatılmıştı. Daha ufak birimlerde ise, ahdat denilen, halk arasından seçilmiş milisler bu görevi yapıyorlardı.

Abbasilerin, geçmiş imparatorluklardan çok şey alarak, güçlü bir devlet yapısı kurdukları bellidir. Ancak, Abbasiler, kendilerini iktidara taşıyan sorunların üstesinden gelememişlerdi. Siyasi ve sosyal eşitsizlikler azalmamıştı. Büyük toprak mülkiyetlerine kimse dokunmamıştı. Diğer yandan, dindeki muhalefet de devam ediyordu. Zaten, Şiilerin Ali'den gelmeyen bir halifeden memnun olmaları düşünülemezdi. Emevi yandaşlarının fazla olduğu yerlerde Yezidilik ortaya çıkmıştı. Emeviler zamanındaki Arap hakimiyeti, yerini Arapların köşeye itilmesi ile sonuçlanmıştı.

İslam dininin ulusal kimliği değişiyor, yenilenmeye uğrayarak yeniden tanımlanıyordu. Gittikçe İslamlaşmış olan Arap olmayan halklar, toplumsal tepki ve gelenekleri ile uzlaşan, yeni bir Müslümanlık tanımlıyorlardı. Kuruluş aşaması ile birlikte, İslamiyet, Arap milliyetçiliğinin dirilişinin ve yayılmacılığının bayrağı olmuştu. Zaten, Kuran Araplar için indirilmiş bir dinin kitabı idi. Arap geleneklerince biçimlendirilmiş, diğer toplumların doğa ve geleneklerine uyumsuzdu. Ama Arap olmayan Müslümanlar bunu anlayamazlardı. Onlara göre, meydana gelen katliamlar, adaletsizlikler, eşitsizlikler dinin bir gereği değil iktidardakilerin bir uygulamasıydı. İktidar meşru sahiplerine yani Peygamber ailesine dönerse, güçlükler ve adaletsizlikler yenilirdi. Arap olmayan halk, İslamiyet'i mazlumdan yana ve ırkçı olmayan bir din olarak algılıyordu. Böylece Abbasi devrimi ile birlikte, İslamiyet'in Arap kabuğu çatladı. Din yeni bir dinamizm kazandı. Bu da, daha çok insanın Müslümanlığı kabulünü kolaylaştırdı. Artık İslam dini geniş topluluklarca gönülden benimsenebilir bir din haline gelmişti.

Yine de durumdan hiçbir toplum memnun değildi. Hatta yönetim kademelerinde en önemli yerlere gelmiş olan Horasanlıların bile memnun olmamak için nedenleri vardı. Magrip'te, Mısır'da kargaşa vardı, Endülüs'te bağımsız emirlik kurulmuştu, Horasan'dan Ermenistan'a kadarki dağlık bölge kaynıyordu. Bu dağlık bölgede dinsel kökenli baş kaldırılar birbirini izliyordu. Sapkın Müslüman öğretileri doğuyor, Manici inançlar baş kaldırıyordu.

Arap olmayan toplumların Müslüman olması ile değişik kültürler Müslümanlığa giriyordu. Bu kültürlerin alışık oldukları sorunlar ise Araplar için yabancıydı. Müslümanlık da bu yerli sorunların içine girdi. Emeviler zamanında katmanlar şeklinde olan uygarlıklar, Abbasiler zamanında iç içe geçip, kaynaşmaya çalışıyordu. Fikir düzeyinde devam eden tartışma ve gelişmelere, şimdi Arapların dışındaki insanlar da katılıyorlardı. Hatta onların katkısı, Arapların katkısını geçmeye başlamıştı. Ama kullanılan dil Arapçaydı. Yani, diğer halkların elinde kültür yine de bir Arap kültürü olarak devam ediyordu.

Abbasi halifeliğinin kurulmasından sonra Emeviler devrindeki o hızlı fetihler de durmuştu. Onun yerine, İslam alemi içinde bir gelişme ve yerleşme dönemi başlamıştı. Hadis ve sünnet incelenmeleri yapılmış, dilbilim ve hukuk konusunda ileri atılımlar yapılmıştı.

Hakikat-Yol-Işık ve Kapı-Yol-Kılavuz

İslam eserleri

Peygamberin hayatının taklit edilmesi şeklinde davrananlara ehl-i hadis veya gelenekçiler denildiğini görmüştük. Gelenekçiler, eşitlik üzerine kurulmuş olan ahlak anlayışları ile sıradan insanlar arasında çok tutuldular. Gelenekçi tarzın peşinden gidenlere Sünni dendi. Sarayın lüks yaşamını ret ediyorlardı. Değişiklik ve hatta devrim istiyorlardı. Halifeyi sade bir yönetici olarak görüyor, ondan olağan üstü nitelikler beklemiyorlardı. Her Müslüman Kuran'a ve sünnete uygun yaşayarak doğrudan Tanrı ile temas etmiş olurdu. Her Müslüman Tanrı karşısında kendi kaderinden sorumlu idi. Herhangi bir aracıya veya ruhban sınıfına ihtiyaç yoktu.

Tevrat, Yahudiler için ezeli bir gerçeklikti. Logos, Hıristiyanlar için böyleydi. Gelenekçiler, Kuran'ın ezeli bir gerçeklik olduğunu savundular. Kuran ezelden beri Allah'ın zihninde mevcuttu. Yani Kuran yaratılmamıştı. Kuran okunurken, onu dinlemek, Allah'ı dinlemek anlamına geliyordu. Allah'ın sözleri Müslümanların ağzındaydı. Müslümanlar Kuran'a dokunurken sanki kutsal varlığın kendisine dokunmuş gibi oluyorlardı.

Şiiler ise, Hüseyin'in ölümünden sonra, sadece Ali bin Ebu Talib'in soyundan gelenlerin imam olabileceği tezini geliştirmişlerdi. Tanrı bilgisi sadece Peygamberin soyunda vardı ve o da Ali'den gelenler idi. Ali'nin soyundan biri iktidara gelirse, adil bir yönetim olacak ve Müslümanlar Tanrının isteği doğrultusunda yönetileceklerdi.

Ali'nin kişiliğine olan sevgi büyüdükçe büyüdü, bazı Şii guruplar için Ali'den inenler, Muhammed'den de daha ulvi bir konuma yerleştirildiler. İran geleneği ağır bastıkça, bazı Şiiler, Allah bilgisinin sadece Ali soyuna verildiğine inanmaya başladılar. İmamı sadece Allah tarafından belirlenmiş bu ailede bulabilirlerdi. İktidarda olsun veya olmasın, sadece onun kılavuzluğu bir zorunluluktu.

Halifeler, Ali soyundan gelen bu Şii imamlarını, devletin düşmanı olarak gördüler. Şiiler, bunların pek çoğunun zehirlenerek öldürüldüğünü iddia ettiler (hala öyle söylerler). Bunların bir kısmı da saklanmak zorunda kaldı. İmamlar ölürken, akrabalarından birini " ilk-i miras " bırakmak üzere seçiyordu. Zamanla, İmamlar neredeyse Allah'ın insan biçiminde yeryüzüne inmesi gibi görülmeye başlandılar. Her imam, Allah'ın dünyadaki varlığının kanıtı idi. Onun sayesinde, Tanrısallık, bir sır olarak, insanda ortaya çıkıyordu. İmamın sözleri, kararları ve emirleri, Tanrının sözleri, kararları ve emirleriydi.

Hıristiyanlar, İsa'yı, insanı Tanrı'ya götüren Yol, Hakikat ve Işık olarak görüyorlardı. Şiiler de İmamlarını, Tanrı'nın Kapısı (Bab), Yol (sebil) ve Kılavuz olarak görerek, onlara derin bir saygı gösterdiler.

Ortaya çıkışından 100 yıl geçmeden mistik düşünceler de Yahudilik kanalı ile Müslümanlığa girmeye başlamıştı. Zaten Mistik akımlar ve bu arada Hermetizm insanların beyninde bir yerlerde bilgi olarak duruyordu. Zaten din de bunları inkara yanaşmamış ve hatta onlar ile arasına çıpalar atmıştı.

Daha önce Unok, Anok veya Hermes olarak gördüğümüz kişiyi İbraniler " Uhnuh " olarak adlandırıyorlardı. Uhnuh çok ders veren, çok aydınlatan anlamını taşıyordu. İbranice Unhuh kelimesinden, Arapça'ya " İdris " kelimesi türemişti. Unhuh kelimesi İbraniceye Mısır'dan " Ahnaton " isminden gelmiş olabilir. Aynı şekilde İdris'inde Osiris'in bozulmuş hali olma olasılığı vardır. Nasıl Arapçaya kazandırılırsa kazandırılmış olsun, din bilginlerinin ve din tarihi araştırmacıların birleştiği nokta İdris'in Hermes olarak düşünülmesi gerektiğidir. İdris'ten Kuran'da bir peygamber olarak defalarca bahsedilmekte ve pek çok menkıbesi anlatılmaktadır.

765 yılında, altıncı İmam Caferü's-Sadık öldü. Cafer, oğlu İsmail'i halefi olarak atamıştı. Ancak, İmam İsmail halef bırakmadan genç yaşta öldü. Bu durum Şiileri bir yol ayrımına getirdi. Bundan sonra on iki Şiileri diyeceklerimiz, kardeşi Musa'yı İmam olarak tanıdılar. Bir kısım Şiiler ise, yedinci imam İsmail ile soyun sona erdiğine inandılar. Bunlara İsmaili veya Fatımî dendi. Altıncı imam Caferü's-Sadık, inancı bir eylem olarak tanımlamıştı. Bu nedenle İsmaililer siyasi eylemciler olarak öne çıktılar.

Kafkaslarda ise Arap – Hazar mücadelesi şiddetini kaybetmişti. Bununla birlikte, zaman zaman Hazar kuvvetleri Azerbaycan'a ve hatta daha güneye seferler düzenliyorlardı. Hazar kuvvetleri 764 de Tiflis'i ele geçirdi. 799 da Ermenistan'a girdi.

Mutezile

Sekizinci asırda, gelenekçiler arasından Mutezile denen bir gurup çıktı. Mutezile, Vasıl bin Ata tarafından kurulan ve aklı öne çıkaran bir öğretiydi. "Büyük günah işleyen kimse ne kafirdir, ne de mümindir, iki yer arasında bir yerdedir" diyen Vasıl bin Ata, hocası Hasen-ül-Basrî'nin (642 – 728) sınıfından ayrıldığı için, bu öğretiye ayrılanlar manasına Mûtezile adı verilmiştir. Bu öğretiye Kaderiyye de denir.

Bazı İslam alimleri Mutezile mezhebinin ortaya çıkışı konusunda farklı bir düşünce ortaya atmışlardır. Onlara göre Mutezile ilk kez, Ali'nin oğlu Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devredip, ona biat etmesi üzerine, Şiilerin bir kısmının siyaseti bırakarak, itikat ile ilgilenmeleri sonucu ortaya çıkmıştı.

Mutezile mensupları, eserlerinde, mezhebin Vasıl bin Ata'dan çok önceleri ortaya çıktığını ve birçok ehl-i beytin de Mutezile olduğunu iddia etmişlerdi. Ayrıca Vasıl'ın hocası olan Hasan-ı Basri'nin de kader konusundaki görüşleri nedeniyle Mutezile olduğu söylenmiştir. Zira Hasan-ı Basri'nin kader konusundaki görüşleri ile kaderiyye ve Mutezile mezheplerinin görüşleri aynıdır. Hatta büyük günah işleyenin durumu konusunda Hasan-ı Basri'nin savunduğu görüş Mutezilenin görüşüne çok yakındır.

Mutezile öğretisi, aklın güzel veya çirkin demesini esas alıyordu. Tanrı'nın yarattığı şeylerin güzel veya çirkin olmasının seçimini akla bırakıyordu. Güzel olduğu akıl ile anlaşılanları Allah yaratmağa mecburdur diyordu. Cin ve şeytana inanmıyor, " Cin; zeki, dahi insan demektir. Şeytanlar da kötü kimseler demektir " diyordu. Mutezile öğretisi, insan dilediği işi kendi yaratır diyerek, kaza ve kaderi ret etmişti.

Mutezile, kişi inancı ve eylemleri konusunda insanları iyiliğe çağırmalı, iyiliği yaymalı ve kötülüğe karşı insanları uyarmalı ve sakınmalıdır diyordu. Bu görüşten hareketle, Mutezile, sarayın lüksünü şiddetle eleştirmişti. Kurulu düzene karşı da sık sık siyasi hareketlere girişiyordu. Siyasi karşı çıkışlar, teolojik bir tartışmayı da beraberinde getirdi. İnsan işlerini kim yönlendiriyordu. Emeviler ve teolojistleri, kendi yaptıklarının kendilerinin kusurları olmadığını, çünkü öyle olmasını Tanrı'nın istediğini söylüyorlardı. Kuran, Allah'ın her şeye gücünün yettiği ve her yerde hazır ve nazır olduğu konusunu ısrarla belirtmişti. Ancak, Kuran'da aynı ısrar, insanın sorumluluğu konusunda da vardı. Allah, onlar kendilerini değiştirmeden, insanları değiştirmezdi.

Mutezile, adaletin Tanrının özü olduğunu söylüyordu. Şiiler de böyle derlerdi. Mutezile devam ediyordu, Allah akla aykırı hiçbir şeyden hoşlanmazdı. İnsan kendi kaderinin yazıcı ve yaratıcısıydı. Eğer, her fiilin yaratıcı ve yaptırımcısı Allah olursa, kişinin hür olarak yapmadığı hareketlerden dolayı cezalandırılması adaletsizlik olurdu ki bu mümkün değildi,

çünkü Allah adildi. Ama bu, kadir-i mutlak düşüncesi ile çelişiyordu. Burada, Mutezile ve gelenekçiler ayrılıyorlardı.

Gelenekçiler, Allah'ın özünün kavranılamaz olduğunu vurguluyorlardı. Bu öğretinin içinde, kaderin önceden çizildiği vardı. Eğer, biz insanlar Allah'ı anladığımızı iddia edersek, O'nu Tanrılıktan çıkarıp, basit bir insan seviyesine indirirdik. Allah, insanların basit doğru ve yanlış kavramlarının çok üzerindeydi. İnsanların ölçü ve beklentileri ile tanımlanamazdı. Her hangi bir şey, Tanrı öyle belirlediği için kötü ve haksızdı. İnsanların değer yargıları, burada belirleyici değildi. Adalet insana özgü bir ülküydü, Tanrının özü olması düşünülemezdi.
.
Ama gelenekçilerin dediği gibi, Tanrı'nın özünün kavranılamaz olmasını söylemekle iş bitmiyordu. Allah Kuran'da yazıldığı gibi, Tevrat ve İncil'de olduğu gibi, insan işlerine karışan, tarihi yazmış olan, etken bir Tanrıydı. Böyle bir Tanrıdan iyilik beklenirdi, kötülüklerden bizi koruması beklenirdi. Ama Tanrı, Brahman gibi, kişilik dışı olsaydı, Tanrısallığı anlaşılamaz ve O'da iyi ve kötü kavramlarından uzakta durabilirdi. Ama tek Tanrılı dinlerin Tanrı'sından hem despot bir şekilde, yalnız kendi bildiği gibi yönetmesi bekleniyordu, hem de adil olup yargıçlık yapması bekleniyordu. Beklenti olunca da, herkes kendi görüşüne göre Tanrı'yı şekillendirirdi. O zaman mutlak olan kim olurdu, Tanrı mı yoksa insan düşünceleri mi?

Bu çelişik durumdan kurtulmanın yolunu, geçmişte Museviler de, Hıristiyanlar da bulmuşlardı. Tanrı'nın özü ile eylemlerini birbirinden ayırmışlardı. Müslüman gelenekçilerde aynı yolu tuttular. Bunu sıfatlar kullanılarak yaptılar. Buldukları sıfatları, Allah'ın adlarını, Kuran'dan bulup çıkarmışlardı. Gelenekçiler, bu niteliklerin ezelden beri Allah'ın nitelikleri olduğunu ileri sürdüler. Bunlar Tanrı'nın bilinmeyen, her zaman bizim anlayışımızın dışında kalan özünden ayrıydı. Tanrı'nın insan aklıyla kavranılamayacak bir kişiliği olduğuna dair görüş geliştiriliyordu.

Mutezile ise burada da gelenekçilerden (Sünni) ayrılıyordu. Tanrı'nın birliğinden hareketle (Tevhid), Allah'ın belli sıfatlarının zatından ayrı olduğunu söylüyorlardı. Bazı sıfatlar Allah'ın kendi ile bir olursa, ebedi ve ilahi olanların sayısı artardı ki bu da tevhit fikrine karşı olurdu. Örneğin Allah alimdir denebilirdi, ama Allah ilim sahibidir denemezdi. Allah ilim sahibidir denince, Allah'ın zatından ayrı ezeli ve ilahi bir ilim kabul edilmiş olunurdu.

Hukuk Okulları

Ticaret yollarının İslam devletince emniyet altına alınması ile ticaret büyük bir gelişme göstermişti. 762 yılında kurulan Abbasi başkenti Bağdat, o zamana kadar görülmüş en büyük malların depo edildiği kent durumuna gelmişti. Arap olmayan halklar, her konuda İslam devletinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmaya başladılar. Mimarlık ve güzel sanatlar dallarında harikalar yaratıldı.

Şimdi ortalıkta Sünniler, Şiiler, Hariciler, Mutezileciler, Ebu Müslim kökenli pek çok heterodoks inanış dolaşıyordu. Bu mezhep çeşitliliği içinde Sünnilerin çoğunlukta olduğu bile söylenemezdi. Ama Sünniler iktidardaydılar. Devlet başkanı olan Halife onlardandı. Sünniler, kendilerine iktidarın da verdiği güç ile Kuran ve Sünnet birikimi sayesinde şeriatı yani hukuku ele geçirmişlerdi. Hukuk, iktidarın en önemli destekleyicilerinden biridir. İktidarın varlığı ekonomik güç, din, hukuk ve silahlı kuvvetlerle ile sağlama alınmaya çalışılır. Şimdi Müslüman dini parçalanmıştı. Bu parçalanma durdurulamıyordu. O zaman Hukuk daha fazla öne çıktı. Sünniler Şeriata iyice sarıldılar. Sünni din adamları şeriat (hukuk) üzerinde yoğun bir şekilde çalışmaya başladılar.

Bu çalışmalar sonunda, sünnete dayanan dört hukuk okulu ortaya çıktı. İnsan yaşamında, İslam hukukunun kural koyarak düzenlemediği hiçbir alan kalmamıştı. Bu Müslümanların hayatlarının kalıplaşması sonucunu getirecektir. Ayrıca, İslamlığı kabul eden çeşitli halkların da algılama ve davranış biçimlerini birbirine benzetecektir.

Gelişen dört hukuk yorumu (mezhep) şunlardır: Ebu Hanife (ölümü 767) tarafından kurulan ve Bağdat'ta gelişen Hanefi okulu; Medineli kadı Malik bin Enes'in (ölümü 795) uygulamalarından kaynaklanan Maliki okulu; Maliki öğrencilerinden eş-Şafii (ölümü 820) tarafından geliştirilen Şafii okulu; Ahmet ibn Hanbel'in (ölümü 855) Bağdat'ta kurduğu Hanbeli okulu.

Malikiler metne olabildiğince bağlıdırlar, ekleme ya da yorum gerektiğinde Medine ulemasının ortak düşüncesini kabul ederler. Malik'e göre iman, inanmak, inandığını söylemek ve Allah'ın emirlerini yerine getirmektir: İman artar ama azalmaz. İnsan yaptıklarından sorumludur ama kader de vardır. Bu konuda Mutezile yanılmıştır. Büyük suç işleyenler, tövbe ettikleri ve Allah bağışladığı takdirde, suçları kadar azap göreceklerdir. Affedilmeyeceği kesin olan Allah'a şirk koşmaktır. Maliki'ye göre haram olan kötü bir şeye sebep olan şey de haramdı.

Hanefiler kişisel mahkemelere diğer hukuk okullarından daha çok yer verirler. Uzlaşma gerektiğinde, Medine'deki ulema ile yetinmez, bütün ulemanın ortak düşüncesine bakarlar.

Şafiiler, hadisleri Malikilerden daha fazla kullanırlar. Şafiiler, Maliki ve Hanefilerin, karar verirken uyguladıkları özgürlükten kaygılıdırlar, ama bütün buyruklar da metinlerde yoktur. Bu nedenle Şafiiler, kıyas yoluyla düşünmeye daha fazla önem verirler. Ancak bu üç okul da önemli sorunlarda anlaşırlar. Birbirlerini doğru yol olarak kabul ederler.

Hanbeli Okulu ise, diğer üç okula tepki olarak çıkmıştır. Onları yenilikler çıkarıyor diye suçlayan, gelenekçi bir okuldur. İlk üçü Hanbelileri hak yolu sayarken, Hanbeliler, onlara aynı saygıyı göstermezler.

Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife (699 – 767) Türk kökenden gelme olasılığı yüksek olan bir din bilginiydi. Babası Afganistan'dan satın alınmış bir köleydi ve Zerdüşt dinindendi. Başlangıçta devecilik yapan köle, Müslümanlığı kabul edince azat edildi ve Kufe'ye göçtü. Ebu Hanife Kufe'de doğdu. Kendini yetiştirdikten sonra, Hukuk öğretmeye başladı. Sade yaşamı ve devlette görev almaması ile büyük saygınlık kazandı. Ebu Hanife akla uygun olmayan hiçbir kuralın uygulanamayacağını söylüyordu. Tutulacak yolu nakil değil, akıl söylemeliydi. Din büyüklerinin yaptıklarına bakarak, akla ters gelen kurallara uymak gerekmezdi. Akla uygunluk, tartışmalar sonunda oluşacak olan çoğunluğun oyu demekti.

Hanefi Okulu, kıyasa ve kişisel kanıya (rey) geniş yer verir. Bu nedenle diğer okulların tepkisini çekmiştir. Ebu Hanife, Şii hareketlerini de desteklemiştir. 68 yaşında, ceza evinde hapis yatarken ölmüştür. Zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.

Abbasi devleti, bu hukuk okullarından hiç birini devletin resmi hukuku olarak seçmemiştir. Her Sünni, bu dört hukuk anlayışından birini seçmekte özgür bırakılmış ve seçtiği hukuk kuralı içinde yargılanmıştır.

Sünniler gibi Şiiler de kendi hukuk kurallarını geliştirmişlerdir. Şiiler, daha başlangıçta, Ali ve takipçilerinin aktardığı hadisleri daha güvenilir bulmuşlardı. Zeyd ve Cafer es-Sadık, Şii hukuk okulunun kurucusu sayılırlar. Şii hukuk anlayışı ile Sünni hukuk anlayışı, bazı farklar olmasına rağmen, bir birinden çok aykırı değillerdir. Hatta Şii ve Sünni hukuk ayrılıklarının, Sünni dört hukuk okulu arasındaki ayrılıklardan fazla olmadığı söylenebilinir.

Ebu Hanife'de Kuran ve Sünnette olmayan bir sorun için İcmaya bakmak gerekir. İcma sahabenin bir konuda birleşmesidir. Kıyas da, Kuran, Sünnet ve icma'da bulunmayan bir meselenin, bunlarda bulunan bir mesele ile karşılaştırılarak, ona göre hüküm verilmesi demektir. Burada, aklın çok önemi vardır. Ebu Hanefi'ye göre örf de bir delildir. Çünkü örf, Müslümanların kabul ederek uyguladıkları bir şeydir. Zaman zaman örf, kıyastan üstün tutulabilinir.

İmam Cafer es-Sadık, Ebu Hanife'nin kıyasla iş yaptığını duyunca, ona kıyasla hareket etmemesini söylemiştir. Örnek olarak da Şeytan ile Adem'i vermiştir. Ebu Hanife Cafer es-Sadık'a uymuyor diye zamanında çok eleştirilmiştir. Ebu Hanefi'nin Fıkha hakkındaki görüşleri talebeleri tarafından toplanmıştır.

Hıristiyan Türkler

Uygur Kağanı Bugu (Bögü) Kağan Çin'de dolaşırken, Mani din adamları ile tanışmış ve etkilenmişti. Soğd'lu mani din adamlarını Ötüken'e getirtti. Mani dinine girmeye karar verdi ve Mani tapınağı kurdurdu. Mani dininden Soğd'luları danışman yaptı. Ancak, göçebe yaşamı ile Mani dini çelişiyordu. Mani dininde, günde bir kere akşamları yemek yenirdi. Hayvansal ürünler yenmez, sebze ile beslenilirdi. Bu Uygurları yerleşik düzene geçmeye zorlayacak bir durumdu.

Türkler ilk defa, Şaman dini dışında bir dine geçiyorlardı. Geçmek için seçtikleri din, ahlakı ön plana çıkaran bir dindi. Mani dini adam öldürmeyi yasaklıyordu. Şaman kültürü ile bu durum nasıl bağdaşacaktı. Mani dinine göre, dünyayı kötülük tanrısı yaratmıştı ve yönetiyordu. İyilik tanrısından yana olmak için baş kaldırmak gerekiyordu. Yani düzene başkaldırma meşrulaşmıştı. Onun için Mani dini ezilen kitlelere seslenen bir dindi. Bunun kabile gelenekleri ile uyuşması olanaksızdı. Ama Kağan buyruğunu vermişti:

" Kabartma ve resim şeklindeki şeytan tasvirlerinin tümünü yakınız. Cinlere dua etmekten ve şeytanlara tapmaktan vaz geçiniz. Işık dinini kabul ediniz. Bu ülke, sıcak kan içiciliği gibi barbar adetlerini bırakarak, sebze ile beslenen bir ülke haline gelsin. Bir öldürme devleti, iyilikleri teşvik krallığına dönüşsün ".

Uygurların yönetici kademesi Mani dinini kabul etmişti ama karabudunun Mani dinini kabul ettiği söylenemezdi. Zaten, göçebe yaşamı, Uygurları eskisi gibi davranmaya zorluyordu. Daha savaşçılıklarından pek bir şey kaybetmemişlerdi.

Bu sırada Batıda, Onoklar kendi aralarında savaşırken, güçlenen Karluklar, 766 yılında, Batı Türklerinin iki önemli karargahını Tokmak ve Talas'ı ele geçirip, Onokları bağımlı hale getirdiler. Karluklar 744 de Türüklere, 751 yılında Araplara karşı zafer kazanmışlardı. Güçlüydüler, Balkaş gölü çevresindeki boyları iki alternatifle karşı karşıya bıraktılar. Bir kısmı unagan-bogol oldular, bir kısmı yerlerini terk edip gittiler. Gidenler arasında Peçenekler de vardı. Peçenekler epey uzun süre önce Oğuzları meydana getiren koldan ayrılmış boy topluluğuydu. Peçenekler önce Aral gölü yönüne çekildiler. Orada kuvvetli bir olasılıkla diğer Oğuzların baskısı sonucu, batıya doğru ilerlemeye devam ettiler. Azak denizinin kuzeyine geldiler. Burada önce Urallar ile Volga nehri arasını sonra da Volga nehri ile Don arasını kendilerine yurt seçtiler. Peçeneklerin gelmesi bölgede yeni bir hareketlenmeye sebep oldu. Özellikle Hazar devletine tabi yaşayan Macarlar hareketlendiler.

Avrupa'da Gelişmeler

Bu sırada Doğu Roma ile Bulgarlar savaşmaya devam ediyorlardı. Bulgarları 739 yılında bırakmıştık.

Bulgar Kağanı Teletz 762 yılında tahta çıktı. Teletz Doğu Roma'nın amansız bir düşmanı olmuştu. Bulgar Kağanı seferlere bizzat komuta ediyordu. Konstantinos da ordusunun başına bizzat geçerek buna cevap verdi. 762 yılında yapılan kanlı bir savaşta Bulgarlar yenildiler. Bunun üzerine Teletz tahtan indirildi ve kut kaybetti diye boğularak öldürüldü. Bulgaristan'da taht kavgaları başladı.

767 yılında Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife öldü. Abbasiler ile arası açılan Ebu Hanife, Abbasileri protesto ediyor ve hiçbir devlet görevini kabul etmiyordu. Halife Mansur, onu Bağdat kadısı yapmak istedi. Ebu Hanife bunu kabul etmeyince hapse atıldı. Başına, ilk gün on kamçı vurulmasını, kamçı sayısının her gün onar onar artması emredildi. Kamçı sayısı 110 olduğu gün Ebu Hanife hastalandı. 767 yılında öldü. Zehirlenerek öldüğüne dair de bir rivayet vardır.

Ebu Hanife'nin kurduğu mezhebi, talebeleri Ebu Yusuf Yakup bin İbrahim'ül-Ansari ve Ebu Abdullah Muhammed bin Hasan yaymışlardır. Ebu Yusuf Harun Reşit zamanında Bağdat kadılığı yapmıştır. Hanefi mezhebinde bu iki kişiye İmameyn denir. Bunların birleştikleri hüküm, Ebu Hanife'nin aynı konudaki hükmünden üstün sayılır.

768 yılında, Frank kralı Pepin yaşlanmıştı, ölmeden topraklarını iki oğlu Charlemagne (Şarlaman, Carolus Magnus) ve Carloman arasında bölüştürdü. Bu tarihe kadar Charlemagne babasının yanında pek çok savaşa katılmıştı ve iri yapılı, yakışıklı idi. Daha kral olmadan maiyetince bir kahraman olarak görülüyordu.

Pepin, Frank devletini oğulları arasında bölmeden önce, devletin ana unsuru krala doğrudan bağlı Frank topraklarıydı. Bunun yanı sıra, az çok kendi kendini yöneten, değişik kökenden gelme, değişik gelenek ve kanuni uygulamaları olan bölgeler Frank topraklarına bağımlıydı. Bölünme sonrasında Charlemagne babası Pepin'in topraklarına, Carloman ise amcası Carloman'ın topraklarına hükmetmeye başladı. Bu uygulama Türklerin uygulamalarına benzer bir uygulamadır.

Bu döneme gelene kadar süren gerileme döneminde, Galya'nın kuzeyindeki sosyal ve iktisadi yapının çok ilkel olduğu anlatılmıştı. Tarım teknikleri o kadar ilkelleşmişti ki sadece suyu çok çabuk geçiren topraklarda tarım yapılabiliyordu. Bütün ağır ve sulu topraklar yerine göre ya ormanlarla kaplanmıştı veya bataklığa dönüşmüştü. Ekili alanlar birbirinden geniş ormanlarla ayrılmıştı.

Daha önce de ifade edildiği gibi ticari etkinlik yok denecek kadar azalmıştı. Son zamanlara kadar, geçmişten gelen bazı Akdeniz limanları hala Akdeniz ticareti için varlıklarını sürdürüyorlardı. Ama bunlar da Müslüman akınları ve Charles Martel ile Pepin'in yaptığı akınlar nedeniyle bitmişlerdi. Uzun mesafeli ticaret yapan Doğu kökenli tacir kolonileri çekilip gitmişlerdi. Rastlantısal olarak ticaretle uğraşan bazı yerliler de kaale alınmayacak kadar seyrekti.

Genel durumun böyle olmasına rağmen, aristokrasinin kullandığı baharat, koku ve çok lüks kumaşlar gibi Doğu ürünlerinin tüketimi devam ediyordu. Bu nedenle, dış alım da devam ediyordu. Ancak, Doğu mallarının geliş yolu değişmişti. Bu değerli mallar Güney İtalya'daki veya Adriyatik'teki Doğu Roma limanlarına geliyordu. Po ovası üzerinden, Alp dağları geçitlerinden geçerek Frank topraklarına ulaşıyordu. Bir diğer yol da Slav topraklarından geçerek Baltık denizine ve oradan da deniz yoluyla Batıya ulaşan güzergahtı.

Batı, doğudan ve Doğu Roma üzerinden getirdiği mallara nakit ödüyordu. Bu zamanla değerli madenlerin Batıda iyice azalması sonucunu getirmişti. Öyle bir noktaya gelinmişti ki artık ödeme yapılamıyor ve dolayısı ile Doğu Roma'dan mal getirtilemiyordu.

Pepin kral olup, devlet Karolenj devleti haline gelince, " gönüllü bağlılık " veya " vassallık " sistemi iyice gelişti ve hükümet sisteminin önemli bir parçası oldu. Kral önce yetki verdiği kontların ve Kilisenin ileri gelenlerinin bağlılık andı içmelerini istedi. Bu andın peşinden, onlara hazinenin veya Kilisenin topraklarının bir bölümünü dağıtarak andı pekiştirdi. Bu arada belirtmek gerekir ki Kilisenin toprakları uçsuz bucaksızdı. Bu uygulama en zengin toprak sahiplerini Karolenjlerin yanına çekti. Artık Frank topraklarının düzeni sadece Karolenjleri değil, ama en güçlü toprak sahiplerini de krallık hanedanı kadar ilgilendiriyordu. Aristokrasi var gücü ile düzeni korumaya başladı. Sonra, daha az toprağı olanlardan, kralın vassallarının koruması altına girmeleri istendi. Böylece birbirine vassal olarak bağlı olan bir hiyerarşi kuruldu. En üst basamakta kralın olduğu, kademeli sistem tüm egemen sınıfı bütünleştirdi.

Vassallık sistemi etkili ve kararlı bir sistem olmuştu. Devlet " gönüllü bağlılık " adetlerini saptadı ve yasallaştırdı. Normal koşullarda bağlılık andı her iki insanı da yaşam boyu birbirine bağlıyordu. Yeminle birlikte verilen toprak, bağlılığın ücretiydi. Yeminli bu topraktan ömür boyu yararlanıyordu. Ama vassal görevlerine ihanet ederse, senyörün toprağı geri alma hakkı doğuyordu. Bu krallara büyük bir güç verdi. El koyma tehdidi, vassalın tepesinde celladın baltası gibi sallanıyordu. Kral kendine bağlılık yemini etmiş olanlardan savaşta ve barışta, sürekli işbirliği bekliyordu.

Charlemagne ve Carlaman arasında birtakım çelişkiler olmasına rağmen, aralarındaki barış bozulmadan 3 sene boyunca sulh içinde topraklarını yönettiler. Aquitaine, Frankların, Pirene dağlarından başlayan ve Atlas okyanusuna kıyısı olan (kıyı şerit uzunluğu 270 Km) bölgesine verilen addır. 770 yılında, Aquitaine'nin bağımsızlık isteğine karşılık Charlemagne kesin bir zafer sağlayarak, bölgeye hakim oldu.

768 yılına geldiğimizde, Bulgaristan'da taht kavgalarını Telering kazanmış ve Kağan olmuştu. Teletz Hanın öldürülmesinden sonra, çıkan iç karışıklıklardan faydalanmak isteyen Doğu Roma, Bulgaristan üzerine saldırmıştı. Ama uzun ve yıpratıcı savaşlardan sonra Doğu Roma İmparatorluğu istediğini alamamıştı. Telering, kısa sürede iç durumu düzeltti ve aldığı önlemlerle ülkesini tekrar güçlü bir hale getirdi.

Charlemagne

771 yılında, Carloman öldü. Artık Charlemagne bütün Frank topraklarının tek hakimiydi. Charlemagne, bundan sonra, her yönde savaşarak, Frank topraklarını büyütmeye başladı. 772 yılında, Saksonlara karşı amansız bir savaşa başladı. Ama Sakson direnci beklenenin çok üzerindeydi. Saksonların karşı koymasını önleyebilmek için halkı başka bölgelere yollayarak (teçhir), yeni yerlerinde ikametgaha mecbur etti. Bütün bunlara rağmen Sakson karşı koyması 804 yılına kadar ezilemedi. Ancak, o tarihten sonra Franklar Saksonya'yı hakimiyetleri altına alabildiler. Charlemagne, Saksonların törelerine ve özel hukukuna dokunmadı. Ama onları ya savaşçılarına veya yüksek rütbeli papazlarına yönettirdi.

773 yılında Doğu Roma İmparatoru Konstantinos Bulgarlara hücum ederek onları barış yapmaya zorladı. 773 barışından sonra Bulgar Kağanı Telering Teselya'ya saldırdı. Bunun üzerine Doğu Roma İmparatoru V. Konstantinos'un 775 tarihindeki ölümüne kadar, Doğu Roma Bulgaristan'a 9 sefer yaptı. Bu seferler Bulgaristan'ı zayıflattı.

774 yılına gelindiğinde Lombard kralı Desiderius Papalığı tehdit ediyordu. Charlemagne, bu tehdidi ortadan kaldırdı.

775 yılında V. Konstantinos'un ölümü üzerine yerine oğlu IV. Leon adıyla geçti. Hatırlanacağı gibi, Konstantinos'un karısı, Hazar prensesi Çiçek idi. Annesi Hazarlı olan IV. Leon'a bu nedenle " Hazar Leon " denir. Hazar Leon 5 yıl gibi kısa bir süre tahtta kalmıştır. İmparatorluğu sırasında içte ve dışta Doğu Roma'yı yakından ilgilendirecek önemli olaylar olmamıştı.

IV. Leon da İkona kırıcılığı hareketini benimsiyordu. Hazar Leon, dedesinden ve babasından farklı olarak din adamlarına düşmanca davranmadı. Din adamlarının toplumdaki saygınlığı da artarak eski durumuna geldi. Hazar Leon'un bu tutumunun nedeni karısı Eirene dir.

Eirene, Atinalı, güzel, yumuşak ve dindar bir genç kızdı. Daha önce anlatılan usulle İmparator karısı olarak seçilmişti. Eirene, Yunanistan'da İkona taraftarlarınca dini bir eğitimle yetişmişti ama evlenirken ikonoklazma (ikona kırıcılığı) inancını benimseyeceğine yemin etmişti. Ancak, gizliden gizliye İkonalara dua ettiği ve dairesinde ikona sakladığı bilinmekteydi. Eirene İmparatoriçe olduktan sonra İkonaya tapanların umudu haline geldi.

Kraliçe İrene

Tahta geçtiğinin ertesi yılı, 776 yılında, hem ordunun isteği, hem de Senato ile Constantinopolis halkının isteği ile Leon'un küçük oğlu Konstantinos ortak hükümdar ilan edildi. Böylece Leon'un üvey kardeşi " caesar " Nikephoros atlanmış oldu. Nikephoros'u tahta geçirmek üzere harekete geçenler bastırılarak sürgüne gönderildi.

IV. Leon Bulgarlar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Bulgar hanı Telerig'e Constantinopolis'e sığınma hakkı tanıdı ve onu karısı Eirene'nin kuzeni ile evlendirdi. 777–780 arasında da Araplara karşı üç sefer düzenledi.

Bu sırada Bulgar tahtına Han Kardam çıktı (777 – 803). Han Kardam iç karışıkları kısa sürede sonuçlandırdı. Doğu Roma, Hazar Leon yönetiminde, zaten savaşa sıcak bakmıyordu. Han Kardan bundan istifade ederek ve kararlı tutumuyla Doğu Roma ordusunu geri çekilmeye zorlandı.

Beyaz Giysililer

Bu sırada, Seyhun Ceyhun bölgesinde, Abbasilere karşı isyanlar bitmiyordu. 776 yılında, Yüzünü örttüğü için “ el-Mukanna “ denilen ve Ebu Müslim emrinde çalışmış bir kişi, Abbasilere baş kaldırdı. Şöyle diyordu: Tanrısal ruh, Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Ali, Ali oğlu Muhammed b. El-Hanefiye ve Ebu Müslim’den sonra kendisine geçmişti. Ölümlü insanlar, el-Mukanna’nın yüzünden yayılan ışığa dayanamazlardı ve bu nedenle yüzünü örtüyordu.

Köylüler ve Türkler el-Mukanna saflarında toplandılar. Beyaz giysiler giyiyorlardı. Keş, Nasaf, Buhara ve Soğd’da başarılıydılar. Buhara egemeni Buhar-hudat Buniyat, el-Mukanna’ya katıldı. El-Mukanna safında yer alan Türklerin, Uzak Doğudan gelmiş olan Oğuzlar olduğu söylenir. Türgişlerin dağılmasından sonra, Seyhun Ceyhun bölgesinde kalan Göktürk kalıntıları, resmi İslam yerine, İslam’ın Ortodoks olmayan biçimlerine (heterodoks) ilgi duyuyorlardı. Bunlar, bölgedeki resmi İslam’a karşı olan ayaklanmaları hep destekliediler. El-Mukanna’nın Mazdek ve Şaman dininden esinlenen söylemlerinin Türklere cazip gelmiş olması normaldir.

El-Mukanna’nın kendinde Tanrısal güç olduğunu söylemesi ve çevresinin de buna inanması kimseyi şaşırtmasın. Bu Mazdek dininin, dörtler, yediler ve on ikilerin doğal bir sonucudur.

Beyaz giysililer ayaklanması dört yıl kutsal bir savaş olarak sürdü. Sonunda el-Mukanna, Abbasi kuvvetleri tarafından, dağda bir kalede kuşatıldı. Ümit kalmayınca, el-Mukanna karılarını zehirledi, kendini de bir fırına atarak yaktı. Abbasiler isyanı destekleyen Buhara egemenini de öldürdüler. Fakat “ beyaz giysililer “ XII yüzyılda bile köylerde etkinliklerini sürdürüyorlardı. Daha sonraları, Ortodoks olmayan dini akımlar içinde eridiler.

Uzak Doğuda, epey zamandır Uygurlar Çin ile barışçı ve ticarete dayalı bir ilişki sürdürüyorlardı. Ancak, bu politikanın getirisi artık hem Uygur soylularını ve hem de karabudunu tatmin etmiyordu. Uygurlar, Çin'e karşı sefer düzenlemesi için Kağanı zorladılar. 778 yılında Çin'e büyük bir yağma akını yapıldı. 779 yılında, Kağan Çin'e karşı tüm gücünü kullanma kararı aldı. Çin, Kağanı bu karardan döndürmek için her şeyi yaptı. Ama Kağan direniyordu. Bunun sonucu olarak, Kağanın kardeş çocuğu Tun Baga Tarkan, Kağanı ve dokuz Uygur boyunun ileri gelenlerini öldürerek, Çin seferini engelledi.

Tun Baga Tarkan, kendini Kağan ilan etti ve Çin'de ona " Alp Kutluk Bilge Kağan " unvanını verdi (779–789). Ama Uygur boyları onun Kağanlığını tanımıyorlardı. Uygurlar arasında çok

şiddetli çarpışmalar oldu. Bu arada " Alp Kutluk Bilge Kağan " Çin'den bir prenses istedi. Çin'de zor durumda, Tibet ve Kıtay baskısı altındaydı. Prensesi Uygurlara yolladı.

Çin'de kargaşa başlamıştı. İmparatorlar kısa sürede ya öldürülüyor veya " uzun hayat iksiri " içirilerek kurban ediliyorlardı. Batıda, Tibet ciddi bir tehditti. Çin, Uygurlarla iyi geçinmeye gayret ediyor, çok aleyhine olmasına rağmen, Uygurların ticaret yapmasını engellemiyordu. Uygur ticareti sanki " gizli haraç " idi. Bu ticarette, Uygurların 2500 ata karşılık 250 bin parça ipekli istedikleri belirtilir.

Frank kralı Charlemagne, 778 yılında Pirene dağlarını aşarak, İspanya'ya girdi. Müslümanlarla yapılan pek çok savaşı kazanarak İspanya'nın Kuzeydoğusundaki Barselon ülkesini aldı. Burası daha sonra Katalanya olmuş ve Frank töreleri buraya yerleşmiştir. Burada oturanlar zamanla dilleri ve kendilerine özgü adetleriyle sanki ayrı bir ırkmış intibaına kapıldılar.

İkona Kültü

Pazarayini ikona

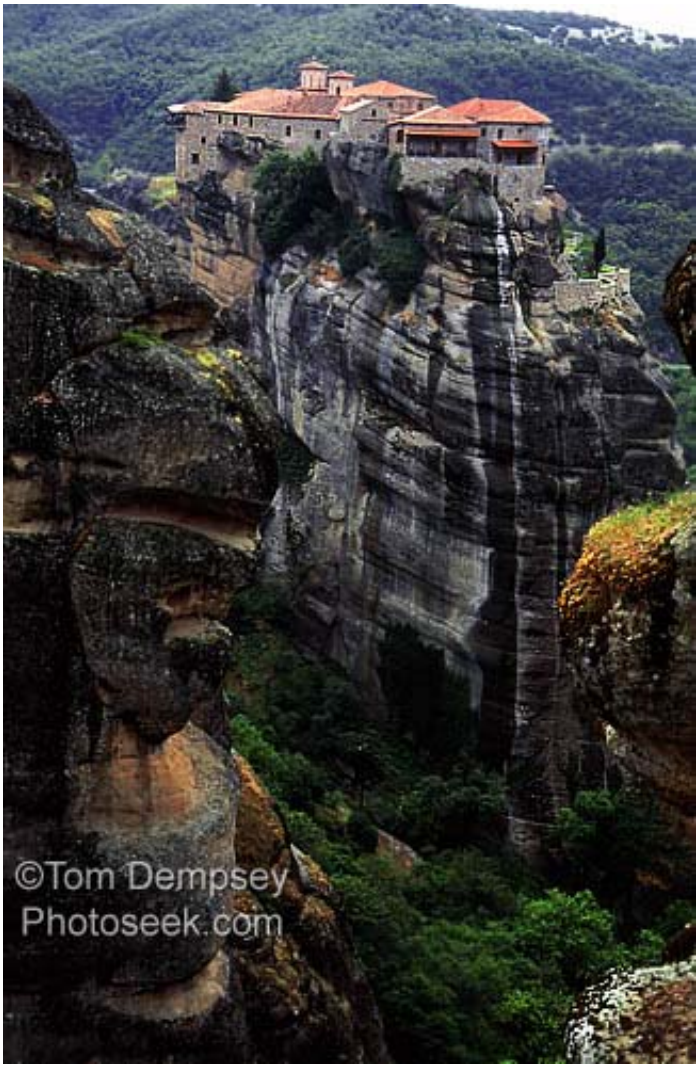
Doğu Roma İmparatoru IV. Leon, 780 yılında öldü. Ölümünden önce ikona politikasını değiştirmiş ve ikon yanlılarına yönelik ağır baskılar uygulamıştı. Babasının yerine tahta geçen oğlu VI. Konstantinos, daha 10 yaşındaydı. Annesi İmparatoriçe Eirene, İmparator naibi olmuştu. Eirene iktidar olmaya düşkündü ve iktidarı elinden kaçırmamak için daima haris davrandı ve kişisel güdülerini ikinci plana attı. Şiddetli, sert ve zalim davranıyordu. Hiçbir şeyden çekinmez ve insani duyguları yokmuş gibi hareket ederdi. Onun için, ön planda, daima, iktidarda olmak olgusu gelmiştir.

İmparator IV. Leon'un 5 erkek kardeşi daha vardı. Kral naibinin bir kadın olmasını içlerine sindiremeyenler, bu kardeşleri kullanarak tahtı ele geçirmeye uğraşabilirlerdi. Diğer yandan,

754 konsilinde alınan kararlar gittikçe taraftar topluyor ve İkona kırıcılar kuvvetleniyordu. Ordunun büyük bir kısmı İkona aleyhtarıydı. İmparatoriçe Eirene, naipliğinin ilk yıllarında kendini güçlü görmüyordu. Bu nedenle İkona sorunu için hiçbir şey yapmadı. Sadece iktidarını sağlama almaya çalıştı.

İmparatoriçe, Konstantinos'un amcalarının tahtı her an ele geçirmeye çalışabileceklerinden korkuyordu. Eirene kayınbiraderlerini tasfiye etti. Onları İmparatora karşı bir örgütlenme içinde olmakla suçlayarak, papaz olmaya mecbur etti. Daha sonra sıra komutanlara, üst kademe sivil yönetimine, hakimlere ve din adamlarına geldi. Her yere dostlarını, kendi adamlarını, akrabalarını yani en güvendiği adamları getiriyordu. Yönetimde en üst görevlere, kendi hizmetinde bulunmuş olan hadım saray mensuplarını getirdi. Bunlardan biri olan Straurakios'u başyardımcısı seçti. Straurakios bu görevde 20 yıl hizmet etti.

Eirene dış ilişkiler açısından da kuvvetlenmeye çalışıyordu. Doğu Roma ile Papalık arasında ki ilişkiler, 754 konsilinden sonra bozulmuştu. Eirene bu ilişkileri düzeltti. Charlemagne ile de anlaşma yollarını aradı.

Varlaan Manastırı Meteor

Kraliçe Eirene 780 yılında evliliklerin Kilise tarafından kutsanması ile ilgili kanunu çıkardı. Böylece, daha önce gördüğümüz, yoksullar ve serveti olmayanlar için ön görülen bir evde yaşamanın evlilik için yeterli sayılması hali bitmiş oldu. Artık evlenme ve doğal olarak boşanma tamamen kilisenin eline geçmişti.

780 yılında Halife Mehdi (775 – 785), oğlu Harun Reşit yönetiminde bir orduyu Anadolu'ya yolladı. Doğu Roma ordusu Abbasi önünde bir varlık gösteremedi. Harun Reşit, iç Anadolu'ya kadar ilerledi, bol ganimetle geri döndü. 782 yılına geldiğimizde, bu sefer, Harun Reşit komutasındaki Abbasi ordusu Üsküdar'a kadar ilerledi. Abbasi ordusu Boğazı geçemiyor, bir türlü Constantinopolis'i kuşatamıyordu. Straurakios, İmparator naibi Eirene'ne yıllık vergi vererek Abbasilerle anlaşmasını öğütledi. Harun Reşit ve Eirene 3 yıllık bir barış konusunda anlaştılar. Doğu Roma, Abbasilere yıllık vergi ödeyecekti. Bu Constantinopolis seferi, Arapların Constantinopolis'e yaptıkları son seferdir.

784 yılına geldiğimizde, Eirene kendini güçlü hissetmeye başlamıştı. Patrik Paulus'u görevinden alarak yerine İmparatorluk katibi Tarasios'u atadı. Patrik Tarasios, İkona kültünün tekrar kurulup, yaygınlaşmasını sağlamak için bir konsil toplanmasını önerdi. Eirene'nin gerçek dini görüşü ortaya çıkıyordu. Konsil 786 yılında Constantinopolis'de Aziz Havariler kilisesinde toplandı. Papa I. Andrianus, konsile bizzat gelmeyerek temsilciler yolladı. Ancak, Constantinopolis yakınında yerleşmiş birlikler İkonalara karşıydılar ve konsili zor kullanarak dağıttılar.

Eirene ustaca manevralarla, İkona karşıtı birlikler yerine kendine ve İkona kültüne inanan birlikleri getirdi. 787 yılında konsil tekrar İznik'te toplandı. İznik'te 7 oturum yapıldı, sekizinci ve sonuncu oturum Constantinopolis'de İmparatorluk sarayında gerçekleşti. Konsile 300 civarında din adamı katılmıştı. Konsil İkona kırıcılığına son vererek, İkona kültünün tekrar geliştirilmesi kararını verdi. Yeniden kilise ve manastırlar İkonalarla süslendi. Kiliseden alınan mallar geri verildi ve din adamları eski saygınlıklarına kavuşturuldular.

Kayıtlara göre Doğu Roma İmparatorluğunda çift manastırlar da vardı. Çift manastırlar, kadınlar ve erkekler için yapılmış iki bölümlü, ancak aynı yönetime bağlı manastırlardı. 8. yüzyılda ki Anthousa Manastırı bilinen bir çift manastır örneğidir. İkinci İznik konsilinde alınan kararla çift manastırlar kapatılmıştır. Ancak, çok daha sonraları, Paleologoslar Döneminde bu kurumlar yeniden yapılandırılacaktır. Ganos Dağı'ndaki Nea Mone Manastırı, çift manastırların geç dönem örneklerinden biridir.

Patrik Tarasios

Konsilde ikona kırıcılığına son verilmişti. Aslında halkın derin direnci olmasaydı, İkona kültü tekrar geri gelemezdi. Doğu Roma halkı ikonalara o kadar alışmıştı ki, ikona karşıtlarını direnci ile yendi. Konsilden sonra mücadele tam bitmemişti. Şimdi de İkonalara karşı olanlar direnmeye çalışıyorlardı. Ancak, bir nesil içinde, 820 yılına gelindiğinde, mücadeleyi halk kazanmış ve ikonalar yerlerinde duruyor olacaktı.

İkonaların halk üzerindeki etkisi çok tartışılmıştır. Bu dinsel resimlerin etkisini tanımlarken, keşiş Nikephoros, etkiyi müziğin etkisi ile karşılaştırıyordu. Müzik sese gelmezdi, dolaysız olarak insanın içine hitap ediyordu. Müzikle ifade edilen duygu ve deneyim, iç dünya açısından sözcük ve kavramları aşıyordu. Resim ve müzik, Hıristiyan dini duygularında en ileri ifade tarzları olmuşlardı. Bundan sonra kendi aralarında yarışacaklardı.

Batı Avrupa'da, Frank devletinde, Bretonlar Charlemagne'ı Alaman monarkı kabul ederek, sevmiyorlardı. Baş kaldırdılar. 786 yılında, Charlemagne Bretonlar üzerine ciddi büyüklükte bir ordu yolladı ancak başarı sağlayamadı. Charlemagne'ın Bretonya seferleri 799 ve 811 yıllarında tekrarlandı. Bretonya'da büyük yıkım meydana geldi. Ama Bretonlar boyun eğmediler.

Ribat

Buhara Surları

Seyhun Ceyhun bölgesinde, bu tarihlere gelene kadar, Türklerin ayaklanmaları hiç bitmemişti. Abbasiler, isyanları bastırmak için, Fergana'ya, Karluk Yabgusuna sürekli ordular yolluyorlardı. Ama bir isyan biterken diğeri başlıyordu. Bazen de aynı anda pek çok yerde birden başkaldırılar oluyordu. Türkler sadece isyanlara katılmakla kalmıyor, aynı zamanda, Müslümanların oturdukları topraklara ganimet ve yağma akınları düzenliyorlardı. Türklerin ne zaman ve nerede Müslümanların karşısına çıkacağı belli değildi. Yerleşikler bizar olmuşlardı. Abbasiler, Türk akınlarını kesebilmek için daha önce diğer yerleşiklerin uyguladıkları metotlara başvurdular.

783 – 788 yılları arasında, Buhara emiri, angarya ile 72 Km uzunluğunda bir sur yaptırdı. Bu ufak ölçekli bir Çin setiydi. Bu set sayesinde Buhara eyaletinin 22 bölgesinden 15 i, akınlara karşı korunmuş oluyordu. Taşkent suru ise 776 yılında yapılmıştı. Dağlardan başlayan sur Seyhun'a kadar uzanıyordu. Taşkent duvarı, Türk akınlarına karşı pek işe yaramadı. Bu nedenle de ona " ihtiyar kadın duvarı " dendi.

Surların dışında, Türk akınlarından korunmak için, " Ribat " denen berkitilmiş yerleşimler yapıldı. Ribatlar sınırlara savunma amaçlı yerleştirilmişlerdi. Gönüllüler, gaziler İslam uğruna savaşmak için, Ribatlara giderlerdi. Ribatların surları ve berkitilmiş kuleleri olurdu. İçlerinde yatacak yerler, ambarlar, mescit, hamam ve ahırlar bulunurdu. Ribatlar birbirleri ile kulelerde yakılan ateşlerle haberleşirlerdi. Sınır bölgesi olmaktan çıkan Ribatlar ise, tüccarlar için kervansaraylara dönüştürülürlerdi. Ribatlarda Pazar kurulduğundan ve gerektiğinde tüccarlar yararlandıklarından sadece askeri amaçlı değil, aynı zamanda ticari amaçlı olarak da

berkitilmiş yerlerdi. Seyhun Ceyhun bölgesinde, bozkırın hemen kenarında ve ticaret yolları üzerine, Arap coğrafyacılarının ifadesi ile 10 bin Ribat bulunuyordu.

Ribatlar doğuda başarılı olunca, tüm İslam devleti sınırlarına yayıldılar. Bu anlamda Kuzey Afrika'da şaman dinine mensup kara derili kabilelere karşı da ribatlar yapıldı. Bunların içine yerleştirilen Müslüman olmuş Berberiler gaza seferleri düzenliyorlardı. Bunlara " ribat adamı " anlamında " Murabitler " dendi. Murabitlerin Kuzey Afrika ve İspanya'da oynadıkları rol ileride ele alınacaktır.

Arapların Türkler üzerine sefer yapmasının Araplara getirdiği bir kazanç yoktu. Baskın yapılan Türk boylarından masraflara değecek ganimet sağlanamıyordu. Bu nedenle, Abbasiler, bozkıra akın düzenlemek yerine surlar ve Ribatlar inşa ederek müdafaa savaşları vermeyi tercih ediyorlardı. Ancak, bu sırada başka bir meta ticareti, köle ticareti gittikçe öne çıkmaya başladı. Köleler arasında özellikle Türk köleler çok revaçtaydılar.

Kuran'da kölecilik yasaklanmamıştı. İslam köleciliği meşru kabul ediyordu. Türkmenistan savaşları ve işgali sırasında kölecilik iyice gelişti. Köleler, menşelerine göre incelenip, yetenek ve zaafları tespit edilip, kullanım alanlarına göre sınıflandırıldılar. Türk kölelere biçilen özellik cesaret ve savaşçılıklarıydı. Bu nedenle Türkler orduda ve özel muhafız kuvvetlerinde kullanılmaya başlandılar.

En değerli köle olarak Türk köleler sayılıyordu. Türk köle kızları çok pahalıya müşteri bulabiliyorlardı. Türk erkekleri de öyleydiler. Kızları ve erkekleri ile Türkler en aranan kölelerdi. İbn Havkal'ın yazdığına göre: " En değerli köleler Türk arazisinden gelenlerdir. Dünyada bütün köleler içinde Türklerin eşi yoktur. Değer ve güzellikte ötekilerin hiç biri onlara erişemez. Horasan'da bir köle çocuğun 3 bin dinara satıldığını sık sık gördüm. ... "

Köle iki türlü sağlanıyordu. Arap Türk savaşlarından elde edilenler ve boyların kendi aralarındaki savaşlardan esir pazarına düşenler. Köle ticareti, para getirdikçe, Türk boyları da, bundan faydalanmak için, birbirlerinden esir alıp, satmaya başladılar. Oğuzlar, Çığıl, Tuhsi ve Karluk Türklerinden gençleri, İslam esir pazarlarında satarak, büyük gelirler elde ettiler.

İslam topraklarında köle, para gibi bile kullanılmaya başlanmıştı. Abbasilere bağımlı olan dihkanlar ve egemenler, haraç vergilerini köle olarak ödüyorlardı. Örnek olarak, Kabil'deki Türk Şahi, Horasandaki Abbasi valisine her yıl 2.000 Oğuz köleyi vergi karşılığı veriyordu. Bir Oğuz kölenin fiyatı yaklaşık 300 dirhemdi. Yani Türk Şahi, yılda 600 bin dirhem vergi ödüyordu.

Ruslar

Varegler veya vikingler

Karadeniz'in kuzeyinde, 787 yılına gelindiğinde, Rus'ların sahneye daha fazla çıktığı görülmeye başlandı. Kırım'da, Sudak ve Kerç kentleri Hazerlerin elinde, Kerson ise Doğu Roma himayesindeydi. Doras (Kermen) kenti ise Got'ların oturup, yönettiği bir kentti. Hazar, 787'de, Doras'ı işgal edip, bir vali atadı. Hazar'ın Kırım'da yayılması Doğu Roma'nın işine gelmiyordu ama doğrudan bir müdahale ile Hazar devletiyle çatışmak da istemiyordu. Doğu Roma'nın teşviki sonucu, Ruslar, Sudak kentine saldırdılar, tüm Kırım kıyılarını yağmaladılar. Bu yağmadan Kerson, Kerç gibi kentler ve kiliseler de kurtulamamışlardı. Rusların bu hareketlenmesi, Doğu Roma'nın iyice işine yaradı. Hazarların aldığı Doras kenti, Doğu Roma hakimiyetine geçti. Ama bu arada Ruslar da Kırım'a yerleşmeye başladılar.

Gezginci İslam yazarları Gerdizi ve İbn Rusta'dan özetlendiği gibi, Ruslar, güçlü, disiplinli ve cesurdular. Gemilerle dolaşır, gemilerden inerek savaşır ve yağma yaparlardı. Savaş çağrısı yapılınca, hep birlikte giderler ve dağılmaz, yenene kadar tek vücut olarak dövüşürlerdi. Ruslar çocuklarını küçük yaştan itibaren, savaşmak üzere eğitilirlerdi. Baba, yeni doğmuş bir çocuğun elleri arasına çıplak bir kılıç bırakır ve " Sana servet bırakmayacağım. Elinde olan bu kılıçla elde edebileceğinden başka zenginliğin olmayacak " derdi.

Ruslar, konuklarına hürmet eder, kendilerine sığınanlara ve fakirlere iyi davranır, yardım ederlerdi. Kendilerine de kötü davranılmasına müsaade etmezlerdi. Etrafına kötü davranan biri çıkarsa, onu, aralarından kovarlardı.

Şaman dininin kendilerine ait bir yorumuna sahip olan Ruslar, her göçebe toplum gibiydiler. Herkesin içinde sevişmelerini ve doğal gereksinmelerini karşılamalarını, İslam gezginleri anlayamaz, şaşkınlığa düşer ve onları pis bulurlardı. Ruslar, kendilerine bağımlı kıldıkları Slavlardan tahıl ve öteki gıda maddelerini sağlarlardı. Haraç olarak veya baskınlarla, çevreden kürk ve esir alır, onları satarak para kazanırlardı.

Ruslar da diğer Şaman göçebeler gibi, ölülerini, atları, silahları ve kişisel eşyaları ile birlikte gömerlerdi. Ölüler genel olarak yakılıp, sonra gömülürdü. Kadınlar, ölü kocaları ile birlikte, canlı olarak yakılırdı. Kadınlar, bunu kendileri isterler. Ama ölen kadın ise, koca onunla yakılmazdı. Şaman, yalnız falcı, kahin ve din adamı değil aynı zamanda yargıçtı.

Harun Reşit

Abbasi tahtına, Mansur'dan sonra oğlu Mehdi (775 – 785) çıkmıştı. Mehdi'den sonra, yapılan düzenleme gereği Halifeliğe İsa geçecekti. Mehdi zorla, İsa'yı hakkından feragat ettirerek, yeni bir düzenleme yaptırdı. Buna göre, Mehdi'den sonra oğlu Hadi, ondan sonra da en küçük oğlu Harun Reşit tahta çıkacaktı.

Ali'nin torunu Zeynelabidin'den gelen İmam Cafer Sadık'ın (Caferü's-Sadık) oğlu Musa Kazım herkes tarafından bilgili ve müstesna bir kişi olarak kabul ediliyordu. Şii hareketinin en önde gelen kişilerinden biri idi. Musa Kazım Abbasi Halifeleri tarafından ciddi bir tehlike olarak algılandı. Halife El Mehdi tarafından tutuklanarak, Bağdat'a getirildi. Bir süre Bağdat'ta tutulan Musa Kazım, daha sonra Medine'ye yollandı.

Hadi, Halife olunca Harun Reşit'i hapsetti. Hadi, kendi oğlunu Halife yapmak istiyordu. Ancak, Hadi öldükten sonra Harun Reşit halife oldu (786 – 809).

Harun Reşit'in baba dediği Bermek ailesinden Yahya, oğlu Fazıl ve Cafer ile birlikte, devlet işlerini vezirler olarak yönetmeye başladılar. Vezir Cafer, Harun Reşit'in en yakın arkadaşı durumundaydı. Zaten güçlü olan Bermek ailesi, bu dönemde, belki dünyanın en zengin ailesi oldu. Para, mal, mülk zenginliğinin dışında, Bermeklere doğrudan bağlı aile sayısı da çok fazlaydı.

Musa Kazım, Harun Reşit zamanında tekrar Bağdat'a getirildi. Tutuklu iken 799 yılında öldü. Şiilerce, Bermek ailesinden Yahya tarafından zehirlendiği öne sürülür. Musa Kazım'ın ölümü Şiiler arasında görüş farklarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Musa Kazım'ın öldüğüne inanmayan veya ona tereddütlü bakanlar Vakıfiyye adı altında toplandılar. Musa Kazım'ın oğlu Ali Rıza'yı 8 ci İmam kabul edenlere Katıyye dendi. Musaviyye ve Mufaddaliye ise, onu İsa Peygambere benzer şekilde görerek, Mehdi olduğuna inandılar. Musa Kazım'ın ölümünden sonra ortaya çıkan inançlara, Sünniler " aşırı Şii mezhepleri " derler. Ancak, bu farklı inançlardan ve onların tartışmalarından ortaya " Tanrısal cevherin insanda olduğu " veya " Tanrının insana benzediği " veya " Tanrı – İnsan birlikteliği " gibi düşünceler türeyecektir.

Abbasilerin, daha baştan, Batıda, İspanya ve Kuzey Afrika'da denetimi kaybettiklerini yazmıştık. 788 yılında, Fas'ta Şii İdris, bağımsızlığını ilan ederek İdrisoğulları devletini kurdu. Bu devlet 909 yılına kadar bağımsızlığını devam ettirdi. Kuzey Afrika'da Abbasilerin yapabildiği tek şey, Tunus'ta ve Doğu Cezayir'de özerk askeri komutanlıklar kurmadan öteye gidemedi. Kuzey Afrika başkomutanı olan İbrahim, 800 yılında, Agleboğulları ailesini kurdu. Agleboğulları, İtalya'ya çıkartma yapıp, Bari kentini ve Sicilya'yı aldılar. Artık, Müslümanlar İtalya içlerine akınlar yapıyorlardı.

Harun Reşit döneminde Abbasiler hem askeri ve hem de siyasi olarak çok kuvvetlenmişlerdi. Harun Reşit Doğu Roma üzerine yapılan seferlere çok önem veriyor ve bunları destekliyordu. 788 yılında Anadolu'nun sınır bölgelerini " Avasım " adıyla yeni bir eyalet olarak örgütletti.

Abbasiler döneminde Güneydoğu Anadolu'da iki vilayet kurulmuştur. Bunlardan birinin merkezi Tarsus, diğerininki Malatya idi. Tarsus vilayeti Kınnesrîn eyaletine, Malatya vilayeti ise Cezire (Harran) eyaletine bağlıydı. Bu iki vilayete " suguur " (hudut) vilayetleri deniyordu. Bu vilayetlerin Doğu Roma karşılıkları, Tarsus sugуuru için Kilikya eyaleti, Malatya sugуuru için ise Kommagene eyaletiydi.

Harun Reşit Bağdat kadısı olarak İmameyn'ı tayin etmişti. Böylece Hanefi mezhebi güç kazandı. Pek çok kadı Hanefi görüşüne uygun tayin edildi. Hanefilik Irak'a yerleşti, Şafilerle aralarında çatışmalar çıktı. Hanefilik bir ara Mısır'da da kuvvetlendi.

Doğu Roma Kraliçesi

Aziz Rafael, Aziz Nikolas ve Azize İrene' nin İkonası

Doğu Roma İmparatorluğu bu yıllarda İkona kırıcılığını resmen mahkûm ederek tekrar İkona kültüne dönmüştü. İmparatoriçe Eirene halkın sevgili olmuştu. Ama oğlu VI. Konstantinos buluğ çağına gelmişti. Eirene, naipliği bırakarak, tahtı oğluna terk etmek istemiyordu. İmparator, annesinin etkisinden kurtulamıyordu. Bu arada hadım Staurakios, hala Konstantinos'a çocuk gibi davranıyor, sert ve acımasız bir tavır ortaya koyuyordu. Konstantinos, Staurakios'a bir suikast tertipletti. Ama girişim öğrenildi ve suikastçılar sert bir şekilde cezalandırıldılar. Buna karşı, yönetimde bir kadını görmek istemeyenler iyice çoğalmıştı. Ordu baş kaldırdı, pek çok eyalet orduyu destekledi. 790 yılında, Eirene tahtı oğluna bırakıp, çekilmek zorunda kaldı. Görevdeki hadımların pek çoğu cezalandırıldı.

Eldeki kayıtlar ve hatıra ve biyografi yazıları. Bu tarihlerde, Doğu Roma topraklarında, daha önce gördüğümüz hayırseverlik eğiliminin sürdüğünü göstermektedir. Manastırlar sığınma evleri rollerini oynarken, yardım organizasyonları da devam etmektedir. Zenginler hala hayırsever davranışlara devam etmekte ve bu davranışlar halk tarafından takdir edilmektedir. Kentlerde yoksulluk kayıtları tutulmaya devam edilmektedir. Kaydı bulunanlara aylık yiyecek yardımı yapılıyordu. İzmitli (Nikomedeia) Theophylaktos (765 – 840) kendine İsa'yı örnek almış, hastaları her gün ziyaret ediyor, onlara Paskalya yortusu öncesi kendi eli ile tek tek sıcak banyo yaptırıyordu. Bu dönemde hastaneler sığınma evleri durumundan çıkarak, yavaş yavaş hasta iyileştirme fonksiyonlarına başlamışlardı.

790 yılında, İslam donanması Antalya açıklarında Doğu Roma donanmasını bozguna uğrattı. Anadolu'ya Müslüman akınları devam ediyordu.

Aradan 1 yıl geçmeden, Eirene oğlu üzerinde yine hakimiyet kurmuştu. Staurakios başta olmak üzere diğer hadım yöneticiler görevlerine döndüler. Konstantinos'u iktidara getirenler cezalandırıldılar. Ordu, İmparatora küstü ve aleyhine döndü.

Bu sırada, Konstantinos evliydi. Ama annesi entrikalar çevirerek, onu gizlice başka bir kadınla daha evlenmeye itti. Sonra da bu iki evliliği açıkladı. Şimdi din adamları da İmparatorun aleyhine dönmüşlerdi.

790 yılı dolaylarında Norveçliler Shetland adalarına gittiler. Shetland'a geçiş rotasını bulmaları ile önlerinde İngiltere toprakları açılmış oldu. Shetland rotasının keşfinden hemen 1 – 2 yıl sonra Orkney adalarında Viking dolu tekneler görülmeye başlandı. İskandinavlar Shetland adalarından Faroe adalarına, Batı İskoç adalarına, İrlanda'ya Cornwall'a ilk keşif yoklamalarını yapmaya başladılar. Bu keşif hareketlerinden Kuzey Fransa sahilleri de nasibini aldı.

İskandinavlar Batı da keşif gezileri yaparken, doğuda İsveçliler Finlandiya körfezi ve Ladoga gölüne uzanmışlardı. Ladoga gölü kıyısında bir üst kurduktan sonra, Rus steplerinin nehir sistemine daldılar. Çok hızlı hareket ediyorlardı. Kısa sürede her yere ulaştılar. Karadeniz üzerinden Constantinopolis'e varmaları 50 yıldan az sürdü.

Batıdaki İskandinav akıncıları Viking, doğudakiler ise Varengler olarak bilinirler. Varengler gördüğümüz ve göreceğimiz gibi Rus siyasi yapılanmasının ilk adımını atacaklardı. Serüvenciler evlerine elleri, kolları dolu dönüyordu. Gittikleri yerlerdeki zenginlikleri anlata anlata bitiremiyorlardı. Bu da tüm İskandinavların iştahını kabartıyor, akınlar gittikçe büyüyüp, çoğalıyordu.

Bunlar yaya olarak savaş baltası ve kılıçla dövüşüyorlardı. Bunların her biri, " deniz kralı " denen bir şef kumandasında, 20 – 40 kürekçisi bulunan gemilerden müteşekkil küçük filolar şeklinde bulunuyorlardı. Bunların yaptıkları Türklerin atla yaptıkları akın benzerlerinin, gemilerle deniz ve nehirler üzerinden yapılmasıydı. Gemiler genel olarak kürekle gidiyorlardı. Ama elverişli rüzgarlarda kullanılabilecek tek bir yelken de bulunuyordu.

794 yılında Japonya'da, Çin'in o zamanki başkenti model alınarak, Kyoto'da yeni bir başkent inşa edildi. Kyoto yaklaşık 1000 yıl ülkeye başkentlik yapacaktı. Başkent'in Kyoto'ya taşınması ile 1192'ye kadar sürecek olan Heian dönemi başladı.

Kinkaku-ji

Homoseksüellikle ilgili kayıtlar Çin'de M.Ö. VI. Yüzyıla dayanmasına karşılık benzer kayıtlar Japonya'da ancak M.S. X. Yüzyıla ait kayıtlardır.

Japonya'daki " nanshoku " kültürü tıpkı Kanji yazı sistemi gibi Çin'den biraz da Kore'den etkilenmiştir. Eski yazılı metinlerdeki aşk hikayelerinde, tutkulu ve coşkulu aşklar vardır. Kimilerine göre antik edebiyatta karşımıza çıkan bu erkek-erkeğe aşklar gerçekçi olmaktan uzaktır. Ama kimi araştırmacılara göre de eski Japonya'da arkadaşlar arasında seks ve bunun açıklanması çok doğaldır ve oldukça da yaygındır. Heian Periyodunda Genji Monogatari (The Tale of Genji) yani " Genji'nin Öyküsü " oldukça iyi bir örnektir. Japon edebiyatında bir klasik olan bu eser orta aristokrat tabakadan olan bir hanıma, Murasaki Shikibu'ya aittir. On birinci yüzyıl başlarında Heian periyodu zirvesinde yazılmıştır.

Homoseksüellik, Japon inanışında ve toplumunda hiçbir zaman " sin " yani yapılmaması gereken bir davranış olarak görülmemiştir.

Murasaki Shikibu

Abbasiler atakta

Halife Harun Reşit, 797 yılında bizzat Doğu Roma üzerine sefere çıktı. Orta Anadolu'da pek çok müstahkem mevkii zaptetti. Doğu Roma İmparatoru Konstantinos da Harun Reşit'e karşı ordusunun başına geçti. Konstantinos, Müslümanlara karşı yaptığı seferden dönerken, karşıtları tarafından ele geçirilmeye çalışıldı. Ellerinden kaçtı ama tekrar yakalanarak Constantinopolis'e getirildi. Eirene, oğlunu doğurduğu odada gözlerine mil çektirerek, İmparatorluktan uzaklaştırdı. Bu mil çekmeye gerekçe olarak eş aldatma gösterilmişti. O dönem eş aldatma Kilise için evliliği bozabilecek ciddi günahlardan biri kabul ediliyordu. Halbuki 200 yıl sonra eş aldatma hiç de önemli bir günah kabul edilmeyecek ve sarayda bile normal kabul edilecektir.

Eirene oğlunun gözüne mil çektirdikten sonra tahta bizzat kendi çıktı. Doğu Roma tahtına ilk defa bir kadın tek başına hakim oluyordu (797 – 802). Bu aynı zaman da İsauria hanedanının da sonuydu.

Abbasi saraylarına ilk köle Türkler, Kafkasya'da ki Hazar savaş esirleri ile geldiler. Hatırlanacağı gibi, İslam ordusu, Arap savaşçılardan kurulu ve içinde yabancılara yer vermeyen bir orduydu. İlk olarak Horasan valisi Kuteybe zamanında bölge insanları orduya alınmış ve kendilerine ödenek verilmeye başlanmıştı. Mansur, Bağdat'ı kurarken " sülalemizin temel dayanağı " diyerek, kente Horasanlı askerleri getirdi. Bu askerler ücretliydiler. Bu sırada devlet maaşları yüksek sivil memurlar için 300, düşük kademeli memurlar için 30 dirhemdi. Ordu maaşları ise sivil memur maaşlarını katlıyordu. Kıdemli ve önemli subaylar 2 bin, kıdemsiz subaylar ise 80 dirhem maaş alırlardı.

Türklerin ve genel olarak bütün yabancıların İslam ordusu içinde yer alışları, gönüllü bir hizmet değildi. Köle veya esir kökenliydiler, yani başka bir çareleri zaten yoktu. Ordudaki Arap askerler ganimeti paylaşır ve birinci sınıf yurttaş olurken, yabancı kökenli askerler sadece maaş alan paralı askerlerdi. Bu yabancılar ve tabii Türkler, kökenlerinden koparılmış, eğitilerek şartlandırılmış, kendi halkına yabancılaştırılmışlardı. Herkese karşı, hatta kendi aile veya kabilelerine karşı savaştırıla bilinirlerdi.

Bu sırada, daha önce de söylendiği gibi, Doğu Roma imparatoriçesi Eirene diplomatik ataklara başlamıştı. 798'de Batı İmparatoru Charlemagne ile diplomatik ilişkiler başlattı.

Hazar devleti uzun zamandır, İslam aleyhine toprak kazanıyor, yavaş yavaş güney Kafkasya'ya yerleşiyordu. Hazar 799 yılında Ermenistan'ı ele geçirmişti. Harun Reşit

kumandan Yezit'i, Hazarları geri püskürtmekle görevlendirdi. Yezit yapılan savaşları kazanmıştır. Bu tarihten sonra artık Arap kaynaklarında İslam İmparatorluğu ve Hazar devleti arasında savaşlardan bahsedilmemektedir. 799 tarihinden sonra, Derbent geçidinin Arapların elinde kaldığı ve bunun sonucu olarak Abbasilerin Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde hakimiyetlerini koruyabildikleri bellidir.

Bu sıralarda Doğu Roma İmparatorluğu hayatında çok önemli bir rol oynayacak olan Studios manastırı Constantinopolis'te kuruluyordu. Studios Manastırı, manastır geleneğinin toplumsal olarak en ideal biçimde gerçekleştiği bir örnektir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, burada el yazması, minyatür, tezhip ve ikona üretimi yapılmaktaydı. Studios Manastırı'nın dokunulmazlığı da bilinmektedir. Buraya sığınan bir suçlu, ömür boyu keşiş kalmak koşuluyla teslim edilmezdi.

Studios manastırı (İmrahor Camisi)

Ermeniler Özerk

Ermenistan ve genel olarak Doğu Anadolu, tarihin tüm sayfalarında, Orta Doğu İmparatorlukları ile Batı İmparatorlukları arasında bir emniyet bölgesi olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Doğu Anadolu üzerinde daima İmparatorluklar arası bir hakimiyet mücadelesi olmuştur. Buna paralel olarak Hazar devleti ve İslam İmparatorluğu arasında güney Kafkasya'da verilen savaş Ermeni vassal devletine yaramıştır. Doğu Roma vassallığından İslam İmparatorluğu vassallığına geçen Ermenistan, sürekli Hazar akınlarının getirdiği bir sonuç olarak, İslam devletinin, diğer yerlerde olduğu gibi, bu bölgede tam bir hakimiyet kurmasını önlemiştir. Sonuçta ortaya görece bir Ermeni özerkliği çıkmıştır. Bu özerk durum, bir alışkanlık olarak uzun yıllar boyunca devam edecektir.

Ermeni devleti, daima, başında bir kral olsun veya olmasın, " naharar " denen özerk prenslerden kurulu yapısı ile farklı bir siyasi yapıya sahipti. 50 naharar ailesi vardı ve tüm topraklar bunlarındı. Bu Ermeni Prensleri arazilerini ellerinde Batı Avrupa'da olduğu gibi, asker besleme karşılığı olarak tutmazlardı. Zaten askerlik hizmetine yükümlülük olarak değil bir ayrıcalık olarak bakılırdı. Bu Ermeni prensleri (Nahararları) vergi dahil her türlü yükümlülükten muaftılar. Sahip oldukları eyaletlerde vergiyi onlar toplarlardı, yönetme ve yargılama yetkisi de onlara aitti.

Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını kaplayan Ermenistan topraklarında, nahararların arazileri de çok büyüktü. Örneğin, Kamsarakan ailesi, Arpaçay'ın batısında ve Aras nehri kuzeyinde iki büyük eyalete sahipti. Mamikonianların arazileri Muş'tan Erivan yakınlarına kadar uzanıyordu. Bagratoğulları Çoruh vadisinde İspir, Bayburt çevresi, Ergani havzası,

Doğu Beyazıt bölgesi, Nahcivan'ın güneydoğusu, büyük Zap vadisinde bölgelere sahiptiler. Ardzruni toprakları Van gölünün batısında Başkale'deydi. Van gölünün güneyi ve batısı Reştuni ailesinindi.

Ermenistan'ın kırsal alanlarında, ailelerinden irsi olarak sahip oldukları topraklarda ve mülklerde yaşayan " Azat " denilen küçük soylular vardı. Azatlar, kendi Nahararlarına sadakat yemini ile bağlıydılar ve mülkleri onların adına ve onların yetkisi ile yönetirlerdi. Azatların sadakat yemini ettikleri prenslerine karşı askeri yükümlülükleri vardı. Azatlar kendi askerlerinin başında savaşa atlı olarak katılır ve Nahararlarının komutası altına girerlerdi.

Ermeni topraklarında yaşayan köylüler özgürdüler. Ama toprağa bağlıydılar ve angarya yükümlülükleri vardı. Bir cins serf gibiydiler. Savaşlarda orduya yaya olarak katılırlardı. Kentliler, genel olarak köylülerden üstün kabul edilirlerdi. Kentler kendi askeri organizasyonlarına sahiptiler.

Gürcülerin ve Gürcü prenslerin yapılanması da Ermenilere benziyordu.

Harun Reşit zamanında (786 – 809), sarayda İranlı mevali egemenliği iyice artmıştı. Harun Reşit, durumu dengelemek için kendine tam bağımlı subaylar aradı. Bu dönemde, sarayda azatlı Türk sayısı arttı. Harun Reşit, 803 yılında, kendinden bile daha güçlenmiş olan Bermek ailesini, iş başından uzaklaştırdı. Ancak, ailenin gücü azalmadı.

Şimdi devlet politikası, orduda Arapların mevcudiyetine karşıydı. Özgür Arap savaşçılarının ücretleri azaltıldı. Arapların orduya çağrılmaları savsaklanmaya başlandı. Ordu masraflarının kısılması ile elde edilen paralarla, orduya daha fazla Türk köle savaşçıları alınmaya başlandı.

Harun Reşit, kendinden sonra yeniden taht kavgaları çıkmasın diye Abbasi İmparatorluğunu iki oğlu arasında pay etmeyi düşündü. Oğlu Memun'un annesi İranlı idi ve İran geleneklerine uygun yetiştirilmişti. Emin'in ise annesi Arap'tı ve Arap usullerine göre yetiştirilmişti. Emin'e Arap ülkeleri verildi. Memun'a ise İran ve ötesi verildi.

Harun Reşit'ten sonra, Abbasi Halifeleri, kendilerine eş olarak Arap kadın almayı bırakarak, İranlı ve Türk Hatunlar almaya başladılar. Böylece Abbasi ailesi kendini diğer Arap ailelerden ayırıyordu.

Batı Avrupa'da bu zamanlarda Charlemagne (772 – 814) iyice kuvvetlenmiş ve büyümüştü. Bavyera'yı Frank devletine katmıştı. O tarihlerde Saksonlar daha Hıristiyan olmamışlardı, Charlemagne Saksonları yenerek, yönetimi altına aldı ve onları Hıristiyan olmaya zorladı. Lombardları bozguna uğrattı. Lombard tacını ele geçirdi. Franklar, Hıristiyan aleminin en güçlü devleti olmuşlardı.

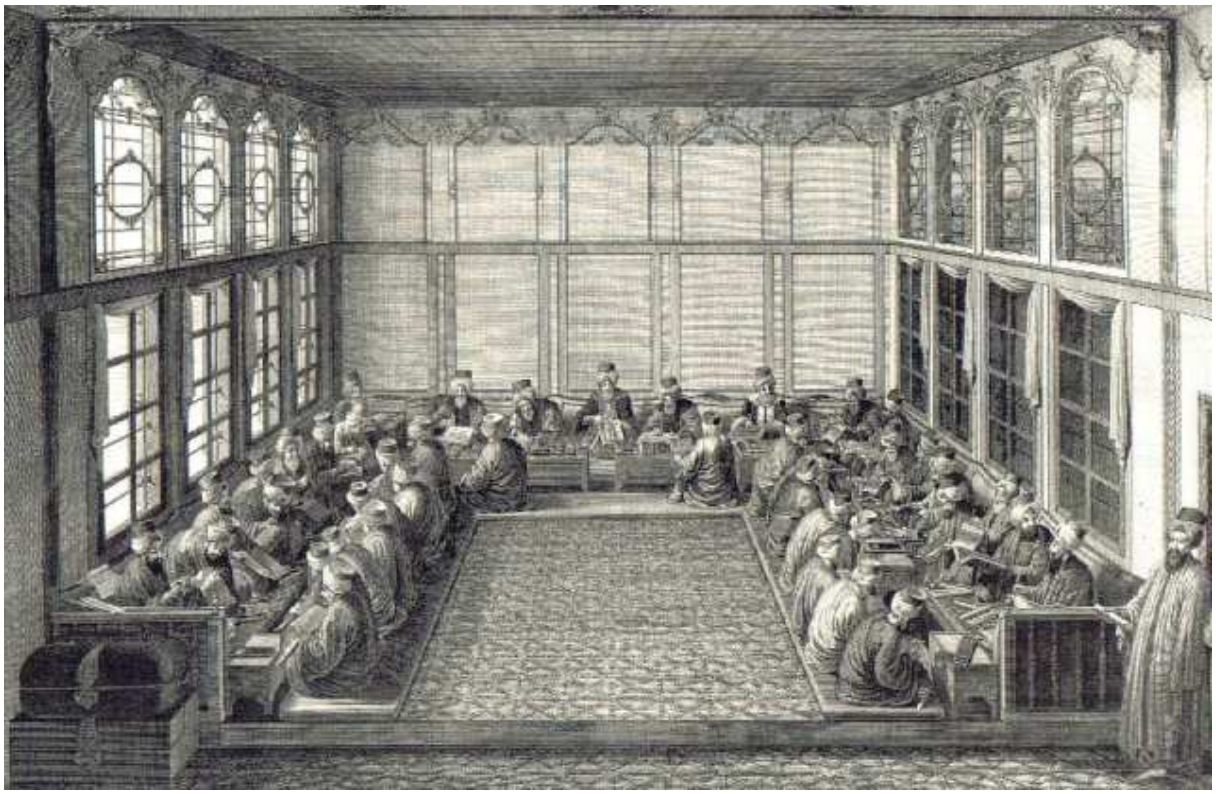
VII yüzyılda Müslümanların Kafkasya'ya doğru genişlemesi sırasında çok sayıda Ermeni ve Gürcü prensi birbiri ile çatışıyordu. Emeviler bu prensleri yerlerinde bıraktılar, sadece vergi ve asker yükümlülüğü getirdiler. Bu Ermeni prenslerine " naharar " dendiğini görmüştük. Genel olarak Gürcü ve Ermeni prenslerine " İşhar " da denir. Gürcü ve Ermeni İşharlar, Emevilerin Kafkasya'ya yaptığı seferler sırasında askerleri ile İslam kuvvetleri yanında çarpışmışlardı.

VIII. yüzyıla geldiğimizde, Abbasilerin Emevilere göre daha müdahaleci olan tutumu Ermeni ve Gürcü prensleri rahatsız etti. Buna bir de vergilerin ağırlaşması eklenince isyanlar başladı.

Bunlar karışık yıllardı. Nahararlar birbirleri ile Abbasilerle, Hazer'le, Gürcüler Ermenilerle, Ermeniler Gürcülerle, kimileri Doğu Roma İmparatorluğu ile dövüşüp durdular. Bu iç savaşlar sırasında kimileri daha güçlendi, kimileri silinip gitti. Prens aileleri içinde Ardruzuniler ve Bagrutuniler en güçlenmiş aileler olarak çıktılar.

806 yılında Harun Reşit, Bagratoğlu ailesinden Aşot'u Ermeni kralı olarak atadı. Böylece Aşot, diğer nahararlara karşı bir üstünlük sağlamış oldu. Ermeni kralı, Erivan yakınlarında Dvin kentinde oturan Abbasi valisi aracılığı ile Bağdat Halifesine bağlıydı. Bilindiği gibi, bu tip tayinlerde sadakati garantilemek için aileden önemli birileri rehin olarak alınırdı. Abbasiler de, Aşot'un oğlu Sembat'ı rehin olarak Bağdat'a aldılar.

Küttap

Küttap (Osmanlı dönemi)

Yazı ortaya çıktığından beri, okuyup yazmak önemli bir üstünlük olarak toplum yaşamına girmiştir. Okuryazarlar, dinde ve devlette vaz geçilmez bir yer elde etmişlerdir. Zaten okuyup, yazabilmek için iyi bir eğitim gerekiyordu ki bunu da avamın (normal halk, kara budun) elde etmesi çok zordu. Ancak, çok az sayıda istisna olabilirdi. Okuryazar olabilmek için ortanın üstünde bir gelire sahip olmak (genellikle üst bürokrat ve tüccar çocukları), veya zengin bir sınıftan gelmek veya din eğitimi görmek gerekiyordu. Küttap (Katipin çoğulu yani Türkçesi katipler), çoğaldıklarında ve devlet güçlendiğinde, bir sınıf gibi, hatta daha da güçlendiklerinde bir kast gibi davranıyorlardı. Bu Sümerler'de, Mısır'da, Çin'de ve diğer gördüğümüz devletlerde böyle olmuştu ve olacaktı. Abbasilerde de olan buydu.

Abbasilerde Küttap sınıfı yükseldi. Emeviler döneminde katiplik, yerli bürokratların elindeydi (Hıristiyanlar, Nasturiler vs). Abbasi döneminde, Araplaşmış İran ve Horasanlılar öne çıktılar. O dönem için Katiplik bir sanattı ve hatta bir fendi. Katip olabilmek için gereken eğitimin zorluğu ve küttapın elindeki gücün büyüklüğü, katipliğin birkaç büyük ailenin tekeline girmesine yol açtı. Artık sadece katip kastının çocukları, para ve kudret sağlayan bu meslekten olabiliyorlardı. Katipin, güzel konuşmayı, dil bilgisini, yazı sanatını, şiir, edebiyat, tarih, kamu hukuku, Şeriat, coğrafya, felsefe, matematik ve teknik terimleri bilmesi gerekiyordu. Bu bilgi yoğunluğundan " adap " çıktı. Ata binmek, ok atmak, cirit oynamak, fiziki antrenmanlar ve satranç bu " adabın " gereği sayıldı. Küttap adabı doğurup, toplumun elit tabakası olmuştu. Küttap gelişmesinin, Çin'deki bilgeler (ustalar) sınıfı benzerliği dikkat çekicidir. Sanırız ki bunda, Horasan'dan gelen Çin etkisi önemli olmuştur. İrfan sahibi olabilmek için, adaplı olmak yani tüm yukarda sayılanları bilmek gerekir. Ama bu da yetmez, ayrıca Katip toplantılarda ve gece eğlencelerinde öykü ve fıkra anlatabilir olmalıdır.

Vezir gibi en önemli devlet memurluğu da Küttap arasından çıkıyordu. Böylece katiplik önem kazandıkça, hakkında kitaplar yazılmaya başlandı, ansiklopediler düzenlendi. Gelenekçi din adamları, ulema, Kuran ve hadislerin dışına çıkmıyor, çıkmayı düşünmüyorlardı. Dünyevi bilimler, felsefe ve edebiyat, Küttap'a kalmıştı. Böylece, yeni fikir akımlarının sahipleri, bilim ve edebiyatın temsilcileri genelde Küttap arasından çıktı. Abbasi döneminin ünlü yazarları Cahiz, İbn Kuteybe, İbn el-Mukaffa Katip sınıfındandır. Bundan sonra, gelecekteki İslam kültürüne dahil devletlerde de, bu böyle olmaya devam edecektir.

Sözlü halk öyküleri bir yandan sürerken, diğer yandan çok çeşitli bir edebiyat yazılı olarak ortaya çıkmıştı. Bu edebiyatta akıl, duyguya ağır basıyordu. Sonra " dürüst adam " doğdu. Basralı Cahiz (776 – 868), adabı ortaya koydu. Cahiz, filozofiyi, Mutezilenin öğretisini, kendi ansiklopedik bilgisini bir araya getirdi, alaycı bir tarzda enfes eserler verdi. Cahiz'in " Hayvanlar Kitabı ", doğa tarihi anlatıyormuş gibi düşünsel yaşamı ve sosyal yaşamı, zarif bir tarzda anlatıyordu. Adap dersi veriyordu. Daha genç olan İbn Kuteybe, Cahiz'in peşinden gidiyor, adabı getirip halkın önüne koyuyordu.

Klasik şiirin önde gelen türü olan kaside şairleri arasında Ebu Nuvas (ölümü 815) en önemlisidir.

Küttap ile Ulema arasındaki çelişkiden, adına laiklik denmeden, bir laiklik, dinsellik çelişkisi başladı. Ulema, küttapı dinsizlik ve yeteneksizlikle suçluyordu. Küttap da, ulemayı şeri hukuk alanına sıkışmış, cahil ve dar kafalı buluyordu.

Abbasiler döneminde, çok uzun bir süre, katip kastı yönetimi tekeli altında tutmuştur. Ulema ve asker ikinci plana itilmiştir. Halife ve vezirler değiştiği halde, küttap değişmiyordu. Bu sırada Çin'den öğrenilen kağıt yapımı, küttapı daha da vazgeçilmez yaptı. Her şeyin ayrıntıları ile ve ancak küttapın bildiği stil ve teknik kurallara göre kayda geçirildiği kırtasiyecilik ve bürokrasi gelişti. Bu da, katip kastının tekelciliğini sağlamlaştırdı. Gelişen bürokrasi sadece, katip kastının işine yaramıyordu, üst yönetim de bürokrasi ve kırtasiye sayesinde valileri denetim altında tutuyordu.

Ayrılık

Müslümanlıkta mezhepler ortaya çıkarken, Batıda Avrupa'da, Hıristiyan dünyasında da önemli bir gelişme oluyordu. 796 yılında sadece Batılı piskoposlardan oluşan kilise meclisi, güney Fransa'da, Frejus'de toplandı. Ariusçu cemaati tatmin etmek için, Batılı piskoposların bir kısmı Baba ile Oğullun eşitliğini vurgulamak istiyorlardı. Kutsal Ruhu hem Baba'dan ve hem de Oğul'dan türetmek bir çözüm olabilirdi. Frejus konseyi, İznik kararına bir cümle ekledi. Buna göre Kutsal Ruh sadece Baba'dan değil Oğul'dan da (filioque) türemişti.

Kısa bir süre sonra Batının İmparatoru olacak olan Charlemagne, teolojiden anlamazdı ama bu cümleyi benimsedi. Doğu Roma İmparatorluğu ise onu mahkûm etti. Latinler vazgeçmediler. Aziz Augustinus, Kutsal Ruh'u, Baba ile oğul arasındaki sevgiyi sağlayan birlik ilkesi olarak görmüştü. Dolayısı ile Ruh'un ikisinden de çıktığını söylemek doğruydu. Bu yeni cümle üç kişiliğin özdeki birliğini vurguluyordu.

Doğu Roma, Augustinus'un Teslis kuramına baştan beri kuşku ile yaklaşmıştı. Onu çok insan biçimli buluyordu. Batı işe, Tanrı'nın tekliği ile başlıyor ve üç kişiliği bu birlik içinde değerlendiriyordu. Doğu ise işe, üç hypostases ile başlıyor ve Tanrı'nın özünün insan kavraması dışında görüyordu. Doğu Roma teolojistlerine göre, Latinler Teslisi çok anlaşılır kılıyorlardı. Tanrı'nın özünün kavranılamaz olduğu bir kenara itiliyor, Teslis akılcı bir hal alıyordu. Belki de Latin dili Teslisi ifade etmekte yetersiz kalıyordu.

Bu cümle bir sapıklık değildi. O zaman, bir bardak suda fırtına yaratmaya ne gerek vardı. Ama böyle düşünülmedi, belki de bir kere Doğu Batı arasında kılıçlar çekilmişti. Bu kapanabilir çelişki, taraflar barışa istekli olsalar silinir giderdi. Filioque ayrılığının gösterdiği, Doğuda ve Batıda farklı Tanrı kavramlarının gelişmeye başladığı idi. Bu çelişki, ilerde görüleceği gibi, 4. Haçlı seferinde, haçlılar Constantinopolis'i yağmalayınca iyice tırmandı.

Kağan Boyundan olmayan bir Kağan

Uygurlarda, " Alp Kutluğ Bilge Kağan " ölünce yerine oğlu geçti. Çin yeni Uygur Kağanına " Ay Tengri de Kut Bulmuş Külüğ Bilge Kağan " unvanını verdi (789–790). Bir süre önce aslen Batı Türklerinden olan Şato Türkleri, Çin hakimiyetine girmişti. Şatolar, Çin'e karşı ayaklanıp, Tibet ile iş birliğine gittiler. Çin, Şatoları cezalandırma görevini Uygurlara verdi. " Ay Tengri de Kut Bulmuş Külüğ Bilge Kağan " Şatolar karşısında ağır bir hezimete uğradı. Bu mağlubiyetin hemen peşinden, karısı tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bu Kağan tahta çıkan beşinci Kağandı ve öldürülen ilk Uygur Kağanı oldu. Kısa bir taht mücadelesinden sonra Kağanın küçük oğlu, Uygur tahtına geçti. Bu arada, 791 yılında, Tibetlilerin işgal ettiği Kuça kentini, Uygur ordusu Çin adına geri aldı. 795 yılında, yeni Kağan veliaht bırakmadan aniden öldü. Uygur tahtı boş kaldı.

Göçebe Budunlarında, boylardan biri Kağanların çıktığı, Kağan boyudur. Başkanlık mücadeleleri, bu boyun içinde yapılır ve yönetime bu boydan biri seçilir. Kağan Boyunun gücü, Budunun mitolojisinden ve gelindiği varsayılan ortak atadan gelir. Doğu Göktürk Kağanlarının tümü Aşina soyundan gelmişlerdir. Batıda da Kağanlar Aşina soyundan gelmişlerdi. Türgişler kuvvetlenip, hakimiyeti ele geçirdikten sonra bile, Aşina soyundan Kağan seçilmesine dikkat edilmişlerdi. Çin de Kağan atarken, en çok buna dikkat ederdi. Uygurlarda, Kağan soyu Yaglakar ailesidir. Son Kağan ölünce, Uygur beyleri bir araya gelip, Oğuzların Ediz boyundan Kutluğ'u Kağan seçtiler. Kutluğ, daha komutan ve yönetici iken, uzaktan yaptığı planlarla savaşları yöneten, toplum ile ilgili kanunlar hazırlayan, herkesin saygı duyduğu yaşlı bir kişiydi. Kutluğ ufak yaşta yetim kalarak, Uygur büyüklerinden biri tarafından yetiştirilmişti. Uygurların, Yaglakar ailesi dışından bir Kağan seçmelerine bakarak, Mani dininin artık Uygurlar'da etken olduğunu ve Şaman dini alışkanlıklarının iyice azaldığını görmek gerekir.

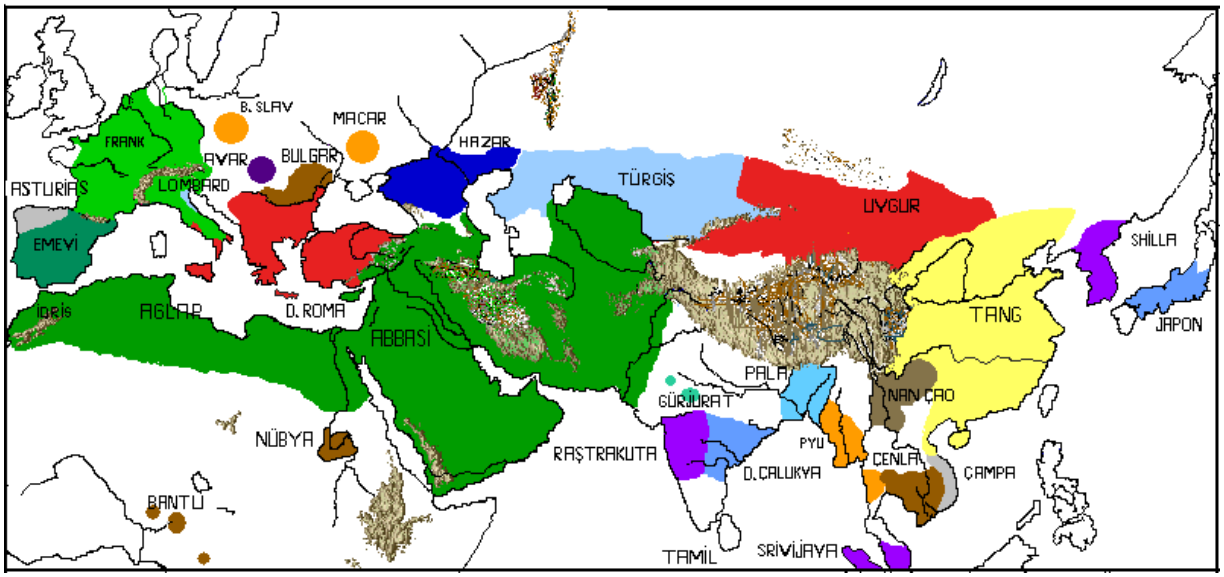
Ediz boyundan Kutluğ, Uygur Kağanı olunca, Yaglakar soyundan gelenleri Çin'e yollayarak, tahtını güvenceye aldı. Çin ona " Tengri de Ülüg Bulmuş Alp Uluğ Kutluğ Bilge Kağan " unvanını verdi. Kutluğ Kağan, Karlukları hakimiyetine alıp, Turfan bölgesine kadar indi. Böylece, Kırgızlarla Tibetlilerin ilişkisi kesildi. Uygur, Kırgız savaşı kaçınılmaz olmuştu. Çin kaynakları Kırgızların 400 binden fazla okçusu olduğunu ve Kutluğ Kağanın bir okla Kırgız Kağanını öldürmesi sayesinde, Kırgızların bozguna uğradıklarını yazar. Bu savaştan sonra, Uygurlar, Orta Asya'nın en güçlü devleti haline geldiler.

805 yılında, Uygur Kağanı Kutluğ Kağan öldü. Yerine " Ay Tengri de Kut Bulmuş Kulüg Bilge Kağan " geçti (805–821). Bu Kağan, Kuça önlerinde Tibetlileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Güçlenen Uygurlar, Çin'de Mani dinini yaymaya giriştiler. Bir sürü Mani tapınağı

kurup, Çin'de Uygur kolonileri oluşturdular. Yine bu Kağan zamanında, Orhun nehrinin sol kıyısında ki Karabalgasun taş yazıtı dikildi. Yazıt, Türkçe, Çince ve Soğdca olmak üzere üç dilde yazılmıştı.

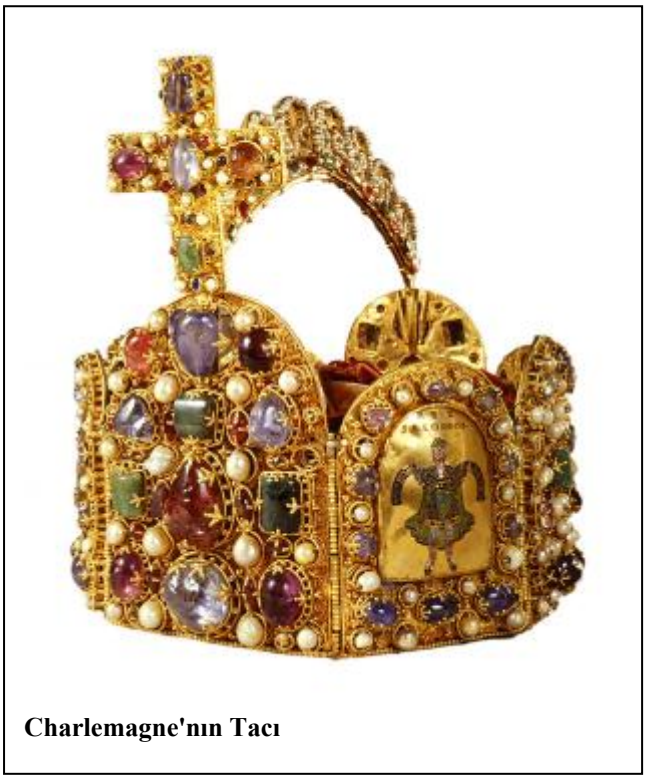
Uygurlar yazılarını yazmak için, Türüklerin eski alfabesinden vazgeçerek, Türk diline daha az uyumlu olan yeni bir alfabe benimsediler. Soğd yazısından türeyen bu yazı kullanılırken, Türüklerin kullandığı yazı Şaman dini kültürü içinde yazılmaya devam ediyordu. VIII. Yüzyıl ortalarından uzun bir süre Türk Runik yazısı varlığını devam ettirdi. Ancak bir süre sonra Uygur alfabesi kendini iyice kabul ettirerek, hakimiyeti eline geçirdi. Uygur alfabesi önce Moğollara oradan da Mançulara geçmiştir.

Mançular, Soğd dili sayesinde Akdeniz dünyasının düşüncesi ile tanıştılar (810). Kara Balgasun Yazıtı'nın etkisi ve Mani dini önünde açılan yol Mançulara kadar ulaştı.

M.S. 800

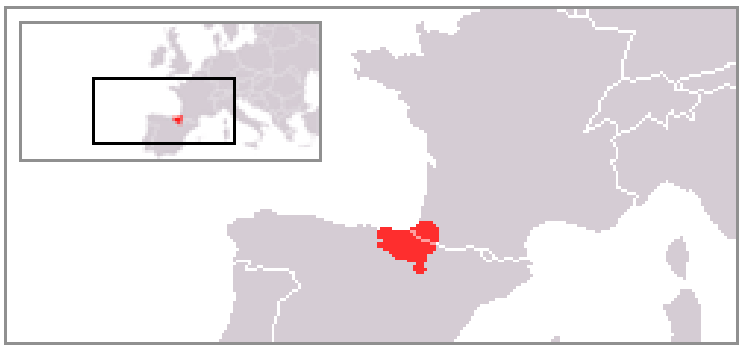
Herkes Kendi Yoluna

Charlemagne'nın Tacı

Son 40 – 50 yıldır, Hazarlar, Derbent geçidini aşıp, Ermeni ve Gürcü topraklarını defalarca yağmalamışlardı. Mervan'dan beri, saldıran Hazar, müdafaada kalan İslam devletidir. 800 yılında, Hazarlar bir kere daha Tiflis'i aldılar. Gürcü prensini tutsak edip, ailesinin hükümdarlığına son verdiler. Hazarlar, Gürcü tahtına Doğu Roma yanlısı bir aileyi çıkardılar.

Şatolar ülkesi anlamına gelen Kastilya adı ilk kez 800 yılında İspanya'nın kuzeyinde yer alan Burgos ilinin kuzeyinde yer alan küçük bir yerleşim bölgesinde duyuldu. Müslümanlar İber Yarımadasını aldıklarında kuzeydeki dağlık bölgede birkaç Hıristiyan savaş şefi bağımsız kalmıştı. Bölge küçük kontluklar şeklinde yönetiliyordu ve bu kontlar Asturias ve Leon krallıkları tarafından atanıyordu.

Bask ülkesi

Kuzeydoğuda, Pirene dağları bölgesinde, küçük bir Hıristiyan topluluk olan Basklar hep bağımsız kalmışlardı. Yüksekteki ovalarda, ilk olarak Jacca'da, sonra da Pampeluna'da " Roman " dili konuşan küçük merkezler oluştu. Bu asrın sonuna doğru buraların şefi kral unvanını alacaktı. Buradan da Navarre doğacaktı.

800 yılının en önemli olayı, Papanın Charlemagne'a Roma İmparatorluk tacını giydirmesidir. 800 yılında Frank devletinin otoritesi o kadar geniş çevrelere yayılmıştı ki Papalık ve dolayısı ile Batı ruhban sınıfı Charlemagne'ın kişiliğinde, 476 yılında kesilmiş olan İmparatorluk geleneğinin tekrar başlatılmasını düşünür oldu. Bu sırada Doğu Roma tahtında bir erkeğin değil de bir kadının olması işleri kolaylaştırmıştı. Bir Noel günü, Roma'da Saint-Pierre Kilisesinde, Papa III. Leon, İmparatorluk tacını Charlemagne'ın başına taktı. Charlemagne Agustus olmuştu. Batı, 300 yıl süren bir bölünme ve karışıklıktan sonra, siyasal ve manevi birliğine tekrar kavuşmuştu. Şimdi ortaya Doğu Roma İmparatorluğuna rakip bir yeni İmparatorluk çıkmıştı. Avrupa'daki insanlar ve Hıristiyanlar iki İmparatorluk fikrini bilmiyorlardı. Onlar, sadece Roma'yı duymuş ve bilmişlerdi. Papa, Doğu Roma'ya rakip çıkarmıştı. Doğu Roma'nın gururu kırıldı, sarsıldı.

Eirene ise olaya bir yol kazası gibi bakıyordu. İmparatoriçe, iki İmparatorluğu birleştirebilmek için Charlemagne ile evlenmeyi düşündü. Parçalanma önlenecek, Doğu ve Batı tekrar birleşecekti. Eirene'nin elçileri Charlemagne'a gitti. Charlemagne'ın elçileri Constantinopolis'e geldi. İki taraf da olaya sıcak bakıyordu.

Ama sıcak bakmayanlar ve hatta karşı olanlar vardı. Constantinopolis'de birtakım insanlar, Charlemagne'ın İmparatorları olacağını ve Ortodoks kilisesinin Papalığa boyun eğeceğini düşünüyorlardı. Böyle düşünenler arasında İmparatoriçenin en yakınında bulunan yöneticiler bile vardı. Hazine bakanı Nikephoros isyanın başına geçti. Patrik, Nikephoros'a Ayasofya'da taç giydirerek, İmparator ilan etti (802). Eirene önce Büyük Adaya, sonra Midilli (Lespos) adasına sürüldü. Bir yıl sonra, Eirene Midilli adasında öldü. Constantinopolis'e getirilen cenazesi büyük bir törenle toprağa verildi. Eirene'nin devrilmesi ile İsauria hanedanı sona ermiş oldu. . Daha sonraları, Eirene, ikonları yüceltme yolunda gösterdiği çaba ve manastırları koruma altına alması sonucunda Rum Ortodoks Kilisesi'nin azizeler listesine alındı ve yortu günü 9 Ağustos olarak belirlendi

Tek İmparatorluk Bitiyor

Aya Sofia

Sona eren sadece İsauria hanedanı değildi. Daha önemli olarak, Doğu ile Batının birliği yani tek İmparatorluk fikri de bitiyordu. Uzun zamandır Akdeniz çevresi ve Avrupa'nın büyük bir bölümü Roma tarafından yönetilmişti. Hıristiyanlık bu Roma şemsiyesi içinde gelişmiş ve bu topraklarda hakim tek din haline gelmişti. Roma'nın siyasi birliği yanına Hıristiyan dininin öğreti birliği de katılınca, çok daha birlik içinde ve bütünleşmiş bir siyasi yapılanma olması beklenirdi. Ama hem dini açıdan Hıristiyan dini bir bütün değildi ve hem de topraklar bir devlet tarafından yönetilemeyecek kadar büyümüştü. Daha da önemlisi, ekonomik olarak sistem çıkmaz içindeydi. Daha önce anlatıldığı gibi, topraklarının sınırına varan İmparatorluk artık savaşlardan ganimet ve gelir kazanamıyordu. Buna karşılık, savaşlar büyük giderlere neden oluyor, İmparatorluğu ekonomik olarak sarsıyordu. Göçebe kabilelerin akınları, bir taraftan siyasi olarak devleti zayıflatmış, diğer taraftan ekonomik olarak çökertmişti. Bu İmparatorluğun ikiye bölünmesini getirmişti. Ama hala tek bir devlet söz konusu idi. Zamanla, İmparatorluğun Batı Avrupa parçası bölünmüş, erimiş ve dağılmıştı. Doğu parçası ise yaşamaya devam ediyordu ve güçlü idi. Ve hala tek bir İmparatorluk vardı.

Batı, çevresini sömürme olanağını kaybetmişti. Bunun yerine kendi halkını soymaya başlamıştı. Şimdi herkes vatandaştı, ama asiller ve din adamları hariç herkes sömürülüyor ve köle gibi yaşayıp, ölüyordu. Doğu hala zengindi, kaynakları boldu, çevresini sömürebiliyordu ve ticaret ile para akışını sağlıyordu. Bu nedenle, gelişmeler Doğuda farklı oldu. Merkezi devlet gücünü kaybetmedi, halk zenginliklerden pay almaya devam etti.

İmparatorluğun Doğu parçası, zaman zaman, bazı Batı bölgelerini fiilen yönetiyordu. Fiilen yönetemediği zaman bile hamiliği devam ediyordu. Batı açısından bakıldığında, orada, Doğuda, güçlü bir İmparatorluk vardı, onun gücü tartışmasızdı. Küçük, küçük feodallerin veya ufak kent devletlerinin veya bazı kabilelerin, Doğu Roma'ya kafa tutması ve onun istekleri dışına çıkması düşünülemezdi. Batının ufak siyasi oluşumları kendi bağımsız yaşamlarını yaşarken, yan gözle Doğudaki büyük Abiyi gözlüyorlardı.

Doğu Roma ise, Batıyı pek kaale almıyordu. Onu, kendisinin, doğal bir uzantısı olarak görüyordu. Bölünme ve Merkezi devletin ihtiyaçları, Doğunun Batıyı sömürmesi sonucunu getirmişti. Bu sömürü, baştan bir kurtarıcı gibi görülen ve fiilen gelerek yönetmesi istenen İmparatorluk fikrinden Batıyı soğutmuştu. Doğu Roma'nın Batı tarafından istenmeyen ve uzak durulması gereken bir konumu oluşmuştu. Uzak durulması isteniyordu ama aynı zamanda orada olması da isteniyordu. Doğu Roma İmparatorluğu, kimseye karışmasın ama gerektiğinde başvurulabilir olsundu. Doğu Roma, Batı için çok samimi olunmaması gereken yaşlı ve güçlü bir Ağabeydi, bir şemsiye idi, bir otorite idi.

Hıristiyan dini Doğudan çıkmıştı. Doğu Roma topraklarında filizlenmiş ve gelişmişti. Dinin kuralları ve kurumları Doğuda vazedilmişti. Sapkınlıkların bertaraf edilmesini Doğu yapmıştı. Bütün Azizler Doğudaydı. Dini menkıbeler, dinin mitolojisi, kutsal yerler Doğudaydı. Doğu Roma İmparatoru, Hıristiyan dininin başıydı ve ona patrikler yardım ediyordu. İmparator, gerektiğinde konsil toplayarak, isteklerini dini kurallar haline getirebiliyordu. Doğu Roma İmparatoru gücünü Tanrıdan alıyordu, siyasi ve dini liderdi. Dolayısı ile Batının da dini lideriydi. Doğu Kiliseleri, Batı Kiliselerine ve Papalığa biraz küçümseme ile bakıyorlardı. Bu biraz eski dönmelerin yeni dönmelere bakışına, biraz da ufak ve haşarı kardeşe gösterilen kızgın, tepeden bakan toleransa benziyordu.

Yine, daha önce görüldüğü gibi, Batı, yavaş yavaş, Doğunun dini hegemonyasından sıyrılmaya çalışıyordu. Bu siyasi bölünmüşlüğün, ekonomik farklılaşmanın ve rüştünü ispat etme güdüsünün doğal bir devamı idi. Batı kardinalleri toplanıp, eşitler içinden birini birinci yapınca Papa ortaya çıkmıştı. Kardinaller ve dini kurumlar asillerle birleşip, asiller sınıfı gibi davranmaya başlayınca da, kilise hızla zenginleşmeye başlamıştı. Papalık başlangıçta Roma kentinde idi. Roma kentinin kurtuluşunda fiilen önderlik yapmıştı. Bir anlamda kendini Roma İmparatorluğunun manevi mirasını devralmış gibi hissediyordu. Aslında sadece manevi mirası almamıştı, aynı zamanda Roma kentinin ve özellikle eski tapınakların zenginliklerine de el koymuştu. Vatikan artık kendi başına devlet olarak davranabilecek kadar zenginleşmişti, hatta kendini dünyayı yönetecek kadar zengin hissediyordu.

Sonra, ortaya Müslüman dini siyasi bir din olarak çıkmış ve İslam devleti hızla yayılarak, etrafı soymaya başlamıştı. İran'da, Suriye'de, Mısır'da, Kuzey Afrika'da ve İspanya'da mevcut zenginlikler Arapların eline geçmiş, yerli halk hem eski efendilerini ve hem de Arapları beslemek zorunda kalmıştı. Bu Doğu Roma'nın sömürüsüne de benzemiyordu. Araplar tarafından işgal edilen her yerde, hem bütün sınıflar varlarını yoklarını kaybediyor, hem ikinci sınıf vatandaş durumuna düşüyor ve hem de çoğu zaman canlarından oluyorlardı. İşgal altındaki topraklarda, Arap nüfus hızla artıyor, yerli nüfus ya assimile oluyor veya kendi içine kapanıyordu.

Doğu Roma, İslamın bu hızlı ilerleyişine bir şey yapamamıştı. Sadece, Anadolu'da, bütün kaynaklarını yerli halkın köklü inançları ve gelenekleri ile bütünleştirerek İslam'a dur diyebilmişti. Tabii, Müslümanların durdurulmasında Constantinopolis kentinin rolü çok büyüktü. Constantinopolis alınamazdı. O alınamaz ise, Batıya da geçit yoktu. Doğu Roma Anadolu'da Müslüman ilerleyişini durdurmuştu ama kendi de çok yıpranmıştı. Artık kendi can derdindeydi ve kimseye hami olacak hali kalmamıştı.

Batıdan Avrupa içlerine giren İslam ordularını Franklar durdurmuşlardı. Batı için Arap ilerleyişini durduran ve İslam ordusunu yenen Franklardı. Lombardlarla başa çıkan Franklardı. Doğudan gelen dinsiz Avar ve Slav akınlarını geri püskürten Franklardı. Dinsizlerle ve sapkın öğretilerle uğraşan ve onları doğru yola çeviren Franklardı. Franklar çoktan Yeni Batının Hamisi olmayı hak ediyorlardı.

Hıristiyan dininin kaynağında, dini tartışmalar hiç bitmezdi. Doğu Roma son zamanda İkona problemini ortaya atmıştı. Ama halkın içine yerleşmiş olan İkona kültünü İmparatorlar çekip çıkaramamışlardı. Sonunda İkona kültüne geri dönülmüştü ama Batı Kiliseleri için bu Doğu Roma İmparatorluğuna olan güvenin de sonu olmuştu. Papalık, İmparatorların isteklerine boyun eğmemiş, İkona kültünden hiç vazgeçmemişti. Batı Avrupa Kiliseleri için, İkona kırıcılığı dini bir sapıklıktı ve bu sapıklık Doğudan çıkmıştı. Bu dini sapıklık, İmparatora bağlı olan dinin ne denli yanlış yollara düşebileceğini gösteriyordu. Papalık böyle bir riski göze alamazdı.

İşte Papa III. Leon, 800 yılında Charlemagne'a İmparatorluk tacını giydirirken tüm yukarıda anlatılan durumu mühürlüyordu.

Doğu Roma yöneticileri olup biteni iyi değerlendiremeyince, Eirene ve Charlemagne evliliğini önlemiş ve böylece Batı hamiliğinden vaz geçmişlerdi. Bundan sonra, zincirlerinden kurtulmuş olan Batı Avrupa, kimseye tabi olmadan, kendi gelişimini yaşayacaktır. Hıristiyanlığın merkezi de Doğudan Batıya kayacak ve Papalık müthiş bir güç kazanacaktır.

Avarların Sonu

Başarısız 626 Constantinopolis seferinden başlayarak, Macaristan'da, Avarlar gittikçe zayıfladılar. Charlemagne (768 – 814), 791 tarihinden itibaren, çevredeki yerleşimleri Hıristiyan yapmak için, amansız bir din savaşına girişmişti. Charlemagne ve oğlu Pepin, Macaristan içlerine girdiler. Pek çok Avar halkasını ele geçirdiler. Avar hazinelerini yağmaladılar. Macaristan'ın büyük bir bölümü Frankların eline geçti. Avarlar Tuna ve Tisa nehirlerinin doğusunda tutunabildiler. Ancak, veba gelip, kış bastırınca Frank ordusu geri çekildi. Bu arada, Saksonlar, Avarları Franklara saldırmaya teşvik ediyordu. Avar soylular meclisi, Kağan olarak " Tudun " adında birini seçtiler. Tudun barış yanlısıydı. Tudun, Hıristiyan olup, Frankların hizmetine girmeyi teklif etti. Charlemagne bu teklifi ret etti. Frank ordusu yeniden Avarların üzerine yürüdü.

Pepin, Avar Kağan halkasını ele geçirip, kağanlık hazinesine el koydu. Tudun Kağan bu durumda, asillerini de yanına alarak, Charlemagne'nın yanına geldi ve bağlılık andı içti. Avar soyluları vaftiz edilerek Hıristiyan oldular. Franklar, Avar ülkesini, Doğu Roma'ya karşı askeri bölge haline getirdiler. Bölgeye Almanları ve Slavları yerleştirmeye başladılar. İyice umutları kırılan Tudun ve Avarlar Hıristiyanlığı terk edip, baş kaldırarak, Bavyera'ya saldırdılar. Yapılan savaşta, Avarlar iyice ezildiler. Yenik ve perişan Avarların başına, Charlemagne bir şef atadı.

802 yılında, Eirene devrilip, Nikephoros Doğu Roma İmparatoru olduğunda (802 – 811), İmparatorların asker kökenli olma geleneği de yıkılmıştı. Nikephoros'un ordu ile hiçbir ilişkisi yoktu, o bir maliyeci idi. Nikephoros'un Arap kökenli olduğu iddia edilirse de bu konu net değildir. Bir maliyeci konuları ele bir maliyeci gibi alır. Eirene, İmparatoriçe olunca Constantinopolis halkını kazanmak için bazı vergileri almaktan vaz geçmişti. Nikephoros ilk iş olarak bu vergileri tekrar yürürlüğe soktu. Hazineyi düzeltmeyi kafasına koymuştu.

Daha önce anlatıldığı gibi, vergi mülahazası ile Doğu Roma İmparatorları küçük toprak mülkiyetini desteklemişler ve büyük toprak sahipleri ciddi toprak kayıplarına uğramışlardı. Büyük toprak sahiplerinin toprak kaybetmelerinde en önemli etken, ani Müslüman saldırısı olmuştu. Doğu Roma geriye çekildikçe, büyük toprak sahiplerinin toprakları da ellerinden gidiyordu. Kilise ise Doğu Roma sınırları içinde toprak kaybetmeyip, sürekli bağışlarla toprak kazanıyordu.

Hazineyi düzeltmeye karar veren Nikephoros, Kilise mallarının bir kısmını müsadere etti. Ancak, aldığı bu sert önlemler, Nikephoros'un kısa sürede halkın gözünden düşmesine sebep oldu. İmparator thema sisteminde de bazı değişikleri uygulamaya sokmuştu.

Angkor Wat

IX. yüzyılın başında Güneydoğu Asya'da önemli bir şey oldu. Cava'dan gelen bir Khmer prensi, Khmer krallığını Cava egemenliğinden kurtararak, 803 yılında Angkor ovasına bakan bir tepe üzerine yaptırdığı tapınak ile Tanrı-kral kültünü kurdu. Bir Brahman'dan da krallık simgesi lingayı aldı. Linga artık Khmer krallarının imparator olma gücünü temsil ediyordu. Bu sırada Çin karışık bir dönemdeydi, Khmerlerde Angkor hanedanı kurulmuştu.

Kral otoritenin kaynağı ve tek sahibiydi. Yeryüzündeki Tanrı gibi görülüyordu. Günde iki kez, elinde kılıç ile altın çerçeveli bir pencerenin ardından görüşmeye çıkardı. Görüşme borular çalınarak haber verilirdi. Kralın ayağı yere bastırılmazdı. Başkentin merkezinde dünyanın eksenini sembolize eden bir dağ tapınağı vardı. Her hükümdar kendi olanakları içinde kendi dağ tapınaklarını yaptırmışlardır. Hepsinin içine kendi lingaları yerleştirilirdi.

Brahmanlar, kral ailesi ve Kşatriya'dan oluşan bir aristokrasi vardı. Kraldan sonra Brahmanlar gelirdi. Daha sonra mirasçı prens, bakanlar, komutanlar, yüksek rütbeli memurlar, önemli savaşçılar, sıradan kişiler, sefiller ve mirastan yoksun bırakılanlar, sakatlar, kamburlar, cüceler, önemli caniler, serseriler, yabancılar, cüzamlılar, toplumun gözünden düşmüş kişiler sıralanırdı. Tapınaklara gitme hakkı da sınırlıydı. Sadece en üst sınıflar tapınağa gidebilirlerdi. Bu dönem köylüleri hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak onlar toprakla uğraşırlardı ve onları yöneticiler aşağılayıcı adlar ile çağırırlardı.

Angkor tapınaklarında büyük bir kabartma göklere ve cehenneme ayrılmıştır. Demek ki Khmerler öbür dünyayı da düşünüyorlardı. Bu Hindistan dinlerinde alışılmamış bir düşünceydi.

Angkor hanedanı Khmer topraklarını etkin bir yol şebekesi ile örmüştü. Ayrıca suyollarından da taşımacılık ve seyahat için faydalanılıyordu.

Han Krum ve asilleri

803 yılında Han Kardam'dan sonra Bulgar tahtına Han Krum (Krumiş) çıktı (803 – 814). 805 tarihinde, Krum Han, Franklarla işbirliği yaparak, Avarların üzerine yürüdü. 805 tarihinde, Bulgar Türklerinin son bir darbesi ile Avarlar iyice darmadağın oldular. Küçük guruplar halinde Balkanlara ve Macaristan'a dağıldılar. Hıristiyan olup, dillerini unutup, diğer toplumların içinde eriyip, gittiler.

Avarlar, Avrupa'ya Türk savaş tekniklerini tanıtmıştır. Avrupa, Avarlar sayesinde, üzengiyi, ciridi, Türk okunu tanıdılar. Avarlar, zıhlı ağır piyadenin de sonunu getirdiler. " Hayvan üslubu " denilen ve Ötüken'den yola çıkan, sanatsal biçim, Avrupa içlerine dağıldı. Avarların siyasi yapılanması, kurumları, dinleri, gelenek ve görenekleri, daha önce anlatılan Hunlardan farklı değildir. Zaten Avarlar Hun kökenliydiler.

Avarları dağıtan Bulgarlar Tuna ile Karpatlar arasındaki araziyi, zengin tuz yatakları olan Erdel'i topraklarına kattılar.

800 yıllara doğru bazı Uygurlar, Tarım ırmağı boyunca Karaşar, Beşbalık ve Turfan'a yerleşmeye başladılar. Uygurlar yerleşerek tarıma başlıyorlardı.

Charlemagne yönetimi

Charlemagne

Charlemagne'nın gücü Roma İmparatorlarının gücüne eşitti. Ancak bürokrasi kuramıyordu. Çünkü tebaası memurlar aracılığı ile yapılacak bir yönetime alışık değillerdi. Halk göçebe kabile geleneğinin sonucu olarak sadece kişiler arasındaki ilişkileri anlıyor ve sadece şahsın doğrudan emirlerine uyuyordu. Aslında Charlemagne da yönetimi böyle algılıyordu. Tüm otoriteyi kendinde topladı. Bütün hür erkeklere kendine sadakat yemini ettirdi. Bu yemin insanları İmparatora şahsi bir taahhüt ile bağladı.

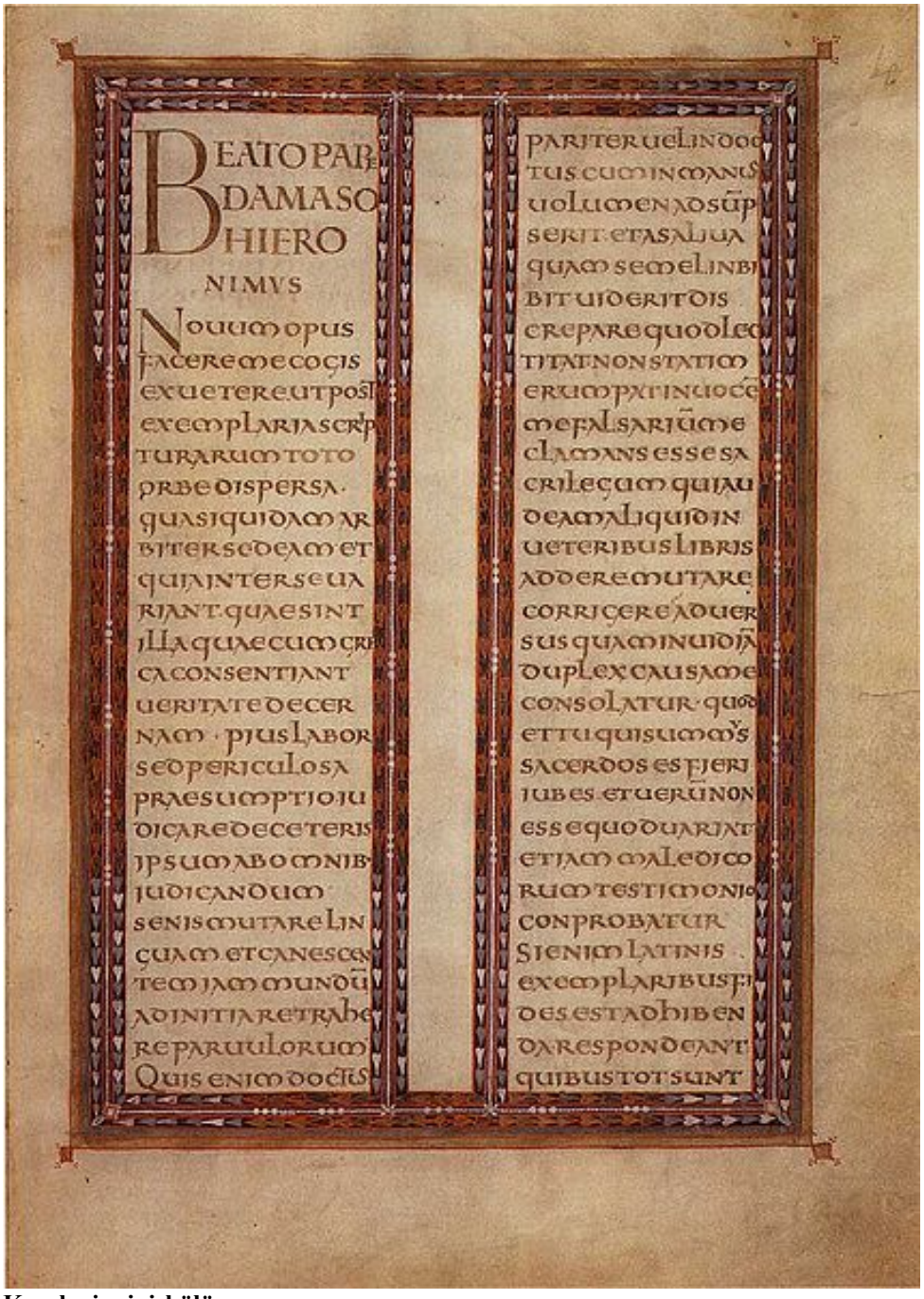
Charlemagne bütün emirlerini kendi şahsi evinden yolluyordu. Bu eve Latince " curtis " (Fr. cour, İng. court) dendi. Curtis büyük bir malikanenin, toprağın merkezi olan ev anlamına geliyordu.

Romalılar şahsi hizmetleri aşağılayıcı saydıklarından bu işler için köleler kullanırlardı. Halbuki bu tip işleri göçebe yapıdan gelenler severek, isteyerek yapıyorlardı.

Curtis'in 4 önemli görevlisi vardı. Sofra ve yemekle ilgilenene " senechal " denirdi. İçki ile meşgul olana " bouteiller " adı verilirdi. Atlardan sorumlu olana has ahırlar kontu anlamında "

connetable “ denirdi. Hazineden sorumlu olana oda sözünden türemiş “ camerier “ sözü kullanılırdı. Charlemagne’nın yazı işini gören “ noter “ adı verilen katipler vardı. Katiplerin başında adına şansölye (chancelier) denilen yüksek rütbeli bir papaz vardı. Şansölye, kralın evraklarının yazılmasını yönetir, kralın mührünü evrakların altına basardı. Charlemagne’nın yanında ayrıca bir papaz ve rahip topluluğu vardı.

Charlemagne kamu işlerini adına conseillers (danışman) denen güvendiği adamlara danışıyordu. Buradan conseiller kurulu yani danışma meclisi oluştu. Ayrıca savaşçı ve hür insanlardan oluşan ve açık havada toplanan kabile meclisinin devamı olan kurul da Mayıs ayında toplanıyordu. Ancak bu son meclis Charlemagne için alınmış kararları bildirdiği bir toplantıydı.

Karolenj miniskülü

Hiçbir muntazam haber alma ve ulaştırma hizmetinin bulunmadığı bir devirde, uyrukları ile temas edebilmek için Charlemagne yanında silahlı süvarilerden oluşan bir maiyet bulundurdu. Zaten bir asırdır, büyük toprak sahipleri, savaş şefleri, piskoposlar yanlarında böyle bir maiyet bulunduruyorlardı. Bunlar çağırılınca silahlanıp harbe giden kişiler değillerdi. Bunlar hizmetinde oldukları kişiye kişisel yeminle bağlanmış savaşçılardı. Bu maiyet krala senyör diyordu ki bu efendi, sahip demekti Yani Latince dominus sözüne karşılıktı. Kral da bunları vassus (uşak) diye çağırıyordu.

Charlemagne senyörleri aracı olarak kullandı. Ayrıca otoritesi olan herkesi de senyör kapsamına soktu. Senyörlerden kendi otoritesini tanıyacaklarına karşı şahsi taahhütte bulunmalarını istedi. Böylece Dükler, kontlar, piskoposlar, büyük toprak sahipleri kralın vassalı haline geldiler. Kral da hepsinin senyörü oldu.

Ruhban sınıfının geçimi her kiliseye bir toprak verilerek sağlandı. Daha önce Yahudilere teklif edilmiş bir sistemi uyguladı. Charlemagne'nın tebaası bağlı oldukları dini kuruluşlara toprak ürününün onda birini vereceklerdi. Buna ondalık anlamında " dime " dendi. Arapların öşürüne karşılıktı. Böylece toprak bir açıdan ruhani dairelere bölünmüş oldu. Bu ruhani bölgeler zamanla kamu hayatının temel birliği haline geleceklerdi. Bunlar komünlerdi.

Charlemagne'a gelindiğinde eğitim yok olmak üzereydi. Papazlar kutsal kitapları bile okuyamıyorlardı. Yazıları okunaksızdı. Latinceleri berbattı, başka bir dil olmuştu. Bu sırada İrlanda, İngiltere ve İtalya'nın bazı manastırlarında durum nispeten daha iyiydi. Charlemagne buraların en iyi adamlarını getirtti. Sarayda, manastırlarda Latinceyi doğru yazma ve güzel yazma dersleri verdirdi. Bu sırada Latince nesir ve nazım yeniden dirildi. Buna " Charlemagne Rönesans'ı " denir.

Eski şekillere dönüşle ıslah edilen yazı, çok okunaklı Karolenjiyen miniskülü (küçük harf) haline geldi ki bu, matbaa harflerinin örneğidir. Bu değişim eski yazarların eserlerini kurtarmaya da yaradı. Bu eski eserlerin kaybolmayıp kalanları da hem parşömene yazılıydı ve hem de çok azdı. Charlemagne bu eserlerin kopyalarını çıkartarak, çoğaltmaya başlattı. Bazı manastırlarda buna uydular. Kopyalayarak, kitaplıklarında saklamaya başladılar. Bu sayede Latin yazarların hemen hemen bütün eserleri muhafaza edilebilindi.

Charlemagne, din adamı olmak isteyenlerin okuduğu bir okulu sarayında açtırdı. Bunu örnek alan piskoposlar katedrallerinin yanında birer okula kavuştular. Keşişler de manastırlarında okullar açtılar. Bu okullarda son zaman Roma okullarının eğitimi örnek alındı. Bu eğitimde gramer ve hitabet vardı. Böylece ruhban sınıfı çöküş devrindeki tumturaklı ve müphem Latince kullanma geleneğini muhafaza etti. Bu dili halk anlamasa bile, ruhbanlar arasında bir birlik kuruldu. Bu dil dinin ve yönetimin diliydi.

Dil ve yazıdaki gelişme özellikle kuzeyde meydana gelmişti. Eskiden çok gelişmiş olan güney yani Roma ülkelerinde ise bozukluklar pek düzelemedi. Bu nedenle 5 asır boyunca en fazla miktarda kamu evrakı ve günlük, Kuzey ülkelerinde yazıldı. Bu ülkeler vesika açısından güneyden daha zengindirler.

Tuna Bulgarları

Hatırlanacağı gibi, Abbasiler, Doğu Roma İmparatorluğunu vergiye bağlamışlardı. Nikephoros, Abbasilere ödenmekte olunan yıllık vergiyi kesti. Bu durumda Halife Harun Reşit, 806 yılında, bizzat ordusunun başında Anadolu seferine çıktı. Bir ordu Tyana'yı zaptetti, diğer bir ordu da Ankara ve çevresini yağmaladı, yaktı ve yıktı. Müslümanlarla baş edemeyen ve her şeyini kaybedeceğini anlayan Doğu Roma, Abbasilerle eskisinden daha ağır koşullarla barış yapmak zorunda kaldı. Koşulların en ağırı da, İmparatorun kendisi ve oğlu için Halifeye yılda 3 altın baş vergisi vermeyi kabullenmesi idi. Batıda gururu kırılan Doğu Roma bir sille de Müslümanlardan yiyordu. Doğu Roma İmparatoru, Halifenin topraklarında oturan bir Hıristiyan mıydı?

Arapların bu Doğu Roma seferi, Doğu Roma'da yeni dini kehanet metinlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu metinlere göre büyük bir meydan savaşından sonra İbrahimoğulları yok edilecek ve Yesrib'e kadar kaçacaklardı.

Batı Avrupa Hıristiyanları dört bir yandan sarılmışlardı. VIII. Yüzyılda Franklar Müslümanların ilerleyişini önce durdurmuş, sonra da onları Pirenelerin ötesine itmişlerdi. Pirene geçitlerini bir askeri hanedan elinde tutuyor ve oralardan kuş uçurtmuyordu. Araplar karadan giremeyince, denizden geldiler. Müslüman korsanlar, İspanya ve Mağrip'ten hareketle, önce batı Akdeniz adalarını, Balear adasını ellerine geçirdiler. 806 yılında Korsika, arkasından Sicilya'yı fethettiler. Oradan da tüm Hıristiyan kıyılarını yağmalamaya başladılar.

Müslümanlar Sicilya'yı aldıktan sonra, Grek mülteciler gelip Güney İtalya'ya yerleştiler. Böylece İtalya'nın bir parçası hem Grekleşti ve hem de yüzünü Doğuya döndürdü.

Bu tarihlerde, Şato Türklerinin bir kısmı da Tibet'e başkaldırmıştı. Tibet baskısı sonucu, bunlar, 808 yılından başlayarak önce Ötüken'e, sonra Çin'e sığındılar. Çin, onları, Kansu'da Alaşan dağlarının doğusunda Yen-şu'ya yerleştirdi. Çin geleneksel olarak kendine boyun eğen göçebeleri Ordos'un kuzeyine federe olarak yerleştirirdi. Şatolar burada 70 yıl huzur içinde yaşadılar.

Burada, en seçkin Şato savaşçılarından kurulu 1200 kişilik özel bir birlik oluşturuldu. Yerel Çin valisi, T'ain-yüan'a atanınca, bu birliği de yanında götürdü. Yen-şu'da yerleştirilen Şato boyları da, oradan ayrılarak Ordos'un kuzeydoğusuna doğru yayıldılar.

808 yılında Halife Harun Reşit ölmüş ve oğulları aralarında iktidar mücadelesine başlamışlardı. Bu Doğu Roma imparatorluğunu biraz rahatlattı. İmparatorluk dikkatini Balkanlara çevirebildi. Balkanlarda, Avarları halleden Bulgarlar büyük bir tehlike haline gelmişlerdi. Bulgar kralı Krum Han hem iyi bir asker ve hem de iyi bir örgütçüydü. Nikephoros sınır bölgelerini tahkim etti. Anadolu'dan binlerce insanı getirip, sınır bölgelerine yerleştirdi.

Bulgar Hanı Krum, 809 yılında, Sofya'yı aldı, kenti savunan 6 bin asker öldürüldü. Bulgarlar sonra Trakya üzerine yürüdüler. Doğu Roma, neredeyse tüm Trakya'yı kaybetmek üzereydi.

Bu sırada Doğu Anadolu'da Ermeni kralı Aşot'un geldiği Bagratoğlu naharar ailesinin bir kolu Çoruh nehrinin güneyinde Ardahan, Göle, Ardanuç bölgelerinde egemendi. Aynı tarihlerde Tiflis bir Arap kentine dönüşmüştü. 809 yılında Tiflis'te Araplar isyan ettiler. Halife de onların üzerine Bagratoğullarının söz konusu kolunu, isyanı bastırmak üzere yolladı. Ailenin başını da Gürcü kralı olarak atadı. Doğu Roma İmparatorluğu da bu Ermeni asıllı Gürcü kralını kendi yanına çekmek istediğinden, ona " Küropalat " unvanı vererek tanıdı.

Doğu Roma imparatorluğunda Nikephoros'un hükümdarlığı sırasında Venedik, Istria ve Dalmaçya kıyıları Doğu Roma ve Charlemangne'in imparatorluğu arasında anlaşmazlık konusu oldu. 810'da geçici bir anlaşma yapıldı. Buna göre, anlaşmazlık konusu bölgeleri Kutsal Roma Germen imparatorluğu Doğu Roma imparatorluğuna geri verecek, bunun karşılığında da Bizans Charlemangne'in " imparator " unvanını tanıyacaktı.

En seçkin Doğu Roma tarihçilerin biri olan Theophanes (öl. 818) 811 yılına kadar olan olayları anlatır. Theophanes, kendinden sonra gelen tarihçiler üzerinde çok etkili olmuştur.

811 yılında Doğu Roma Bulgarlara karşı saldırıya geçti. İmparator Nikephoros (Nikefor) bizzat ordunun başına geçti. Büyük bir ordu, Balkan dağlarını geçerek, Bulgar başkenti Pliska'yı kuşatarak aldı ve yağmaladı. Bu sırada, Krum Handan sürekli barış teklifleri geliyordu. Ama Nikephoros Bulgarların sonunu getirmekte kararlıydı ve bütün barış önerilerini geri çevirdi. Nikephoros dağlık bölgeye çekilmiş olan Krum Hanın peşine düştü. Ancak, Balkan dağlarındaki bir geçitte tuzağa düşürülerek hem kendi öldü ve hem de Doğu Roma ordusu yok oldu. Krum Han, Roma İmparatorunun kafatasını gümüşle kaplatıp, kendine kadeh yaptırdı. Bulgar Boyarları bu kadehten şarap içtiler.

Savaşta Nikephoros'un oğlu ve veliaht Staurakios da ağır yaralanmıştı. Savaş meydanından kaçabilen ve ölmekten kurtulan birkaç kişiden biriydi. İmparator oldu. Ama yaraları bir türlü iyileşmiyordu. Üç ay sonra devlet ileri gelenleri toplandılar. Aralarında Patrik Nikephoros'da vardı. Savaşta ölmüş olan İmparator Nikephoros'un kızı Prakopia Kuropalates 1 ci Mihail Rhangabe ile evliydi. Mihail Rhangabe'yi İmparator ilan ettiler (811 – 813). Bu arada Patrik Nikephoros (806 – 815) tarih yazıyordu. Onun yazdığı iki tarih kitabı vardır.

Mihail Rhangabe kolay etki altında kalan bir kişiliğe sahipti. Nikephoros tarafından alınan ekonomik önlemleri terk etti. Hazinedeki parayı hesapsız kitapsız orduya, saray mensuplarına ve din adamlarına dağıtıyordu. Bu arada aslında İkona problemi tam olarak bitmemişti. Hala İkona kültünden yana olanlarla, İkona kırıcıları çekişiyor, kendi fikirlerini yürürlüğe sokmak istiyorlardı. Mihail Rhangabe, İkona kültüne inananlar arsındaydı. Kendini Kilisenin en büyük hizmetkarı olarak görüyordu. Studios manastırı başrahibi Theodoros, İmparatoru etkisi altına almış, yönlendiriyordu.

Bu arada Charlemagne, gittikçe kuvvetlenerek, Doğu Roma aleyhine büyüyordu. Sonunda Doğu Roma İmparatorluğu, Charlemagne'nın İmparatorluğunu tanımak zorunda kaldı. 812 yılında, Aix-la-Chapelle'e yollanan bir elçi, resmi olarak Charlemagne'ı Doğu Roma'nın tanıdığını ilan etti. Doğu Roma'nın elinde, Batı Avrupa'da, sadece Venedik ve İtalya'da birkaç küçük yer kalmıştı.

İmparator Nikephoros'un ölümü ve Roma ordusunun dağılmasından sonra, Trakya tamamen müdafaasız kalmıştı. Krum, 30.000 atlı ile ilerledi. Trakya kentleri boşalıyor, halk kaçacak yer arıyordu. 812 yılında Krum, Karadeniz kıyısında ki Develtos kentini aldı, kenti yıktı ve halkını tutsak alıp, götürdü. Bunun üzerine, sınır bölgelerinden içerlere doğru büyük bir muhacir akını başladı.

Krum han ordusunu topluyor
Doğu Roma- Bulgar savaşları

Krum Han kendini çok güçlü hissediyordu. Bütün koşulları kendisinin saptayacağı bir barış antlaşması yapılmasını Doğu Roma'ya ültimatom şeklinde iletti. Bulgarların ilerleyişi ancak barış anlaşması imzalanarak durdurula bilinirdi. Aslında Krum Hanın anlaşma şartları, daha önce, rastladıklarımızla aynıydı: Yıllık haraç, ticaret serbestisi ve kaçakların geri verilmesi.

Doğu Roma devlet adamları ikiye bölünmüş durumdaydılar. Patrik Nikephoros'un içinde olduğu gurup, Krum'un koşullarının kabul edilmesini istiyorlardı. Rahip Theodoros'un içinde bulunduğu gurup da savaştan yanaydı. Roma konseyi, Constantinopolis'e kaçarak Hıristiyan olan Bulgarların geri verilmesini doğru bulmadı. Tartışmaları savaş yanlıları kazanmıştı.

Güçlü bir Doğu Roma ordusu, Edirne yakınlarında Versinikaia mevkiinde Krum Hanın ordusu ile karşılaştı. Savaş sırasında, Anatolikon theması strategosu Ermeni kökenli Leon, plan dışı olarak geri çekildi. Bunun üzerine Doğu Roma ordusu mağlup oldu. Bu mağlubiyet üzerine, Mihail Rhangabe tahtan indirildi. 813 yılında, savaşın kaybına sebep olan strategos V. Leon adıyla İmparator ilan edildi. V. Leon (813 – 820) asker kökenliydi ve asker kökenlilerin çoğu gibi İkona aleyhtarıydı. Mihail, Marmara adalarından birindeki manastıra çekildi.

Bulgarlar, Trakya'daki hareketlerine devam ettiler. Doğu Roma için çok stratejik bir yer olan, Edirne'nin kuzeyindeki Mesembria (Nesebar) kalesi alındı. Bulgarlar kendilerine sığınan bir

Arap mekanikçi sayesinde, kuşatma makineleri yapmayı öğrenmiş ve kaleleri ele geçirmekte ustalaşmışlardı.

Mesembria'nın düşüşünden sonra, Doğu Roma, müdafaa hattını Rodop - Edirne arasında kurdu. Ama Bulgarlar bu savunmayı da çökerttiler. Krum, güney Trakya'ya yürüdü, Kardeşi Edirne'yi kuşattı, kendi, aşağı Meric'e gelip, kıyılardaki tüm kaleleri ele geçirdi. Sonunda, Bulgar ordusu Constantinopolis önlerine geldi. Ancak, Doğu Roma başkenti zapt edilemezdi. Krum, Doğu Roma ile barış yapmak isteyerek, İmparator ile bizzat görüşmek istedi. Doğu Roma Krum Han'a komplo kurarak, ona suikast hazırladı. Krum suikasttan çevikliği ve atının sürati sayesinde kıl payı kurtuldu.

Doğu Roma'nın yaptığı o zamanın ahlak anlayışına bile ters düşüyordu. Bulgarlar, Constantinopolis çevresini yakıp, yıktılar. Sonra, açlıktan halsiz düşmüş Edirne Bulgarlara teslim oldu. Bu büyük Trakya seferinden elde edilen ganimeti Bulgarlar 5.000 araba ile ancak taşıyabildiler.

Aynı yıl, Leon Bulgar ordusunu yenerek, önemli bir zafer kazandı. Ancak, Krum Han güçlüydü, yeniden Constantinopolis üzerine yürümeye karar verdi. Ama şans Doğu Roma İmparatorluğuna gülüyordu. 814 yılında, ani bir kan boşanması ile Krum Han öldü. Krum Han, ölmeden önce, " Hambarlı " adlı yazıtı diktirmişti.

Krum Han ve Bulgarlar Şamandı. Mevcut Bulgar devleti Türk karakterli ve göçebe geleneklerine uygun kurum ve gelenekleri olan bir devletti. Ancak, Bulgar devleti göçebe bir devlet değildi. Yerleşik düzene geçmiş, ağırlığını tarım ekonomisinin belirlediği bir devletti.

Çoktan beri, Tuna'nın güneyine, Trakya'ya, Germen, Alan, Hun, Slav ve son olarak ta Bulgar boyları yerleşerek, hür köylüler haline gelmişlerdi. Göçebe demokrasilerden geldiklerinden, bunlar arasında sınıf farklılaşması daha tam belirginleşmemişti. Sömürü, kendi aralarında yok denecek kadar azdı.

Doğu Roma'nın ekonomisini düzeltmek için çıkardığı toprak yasası, özgür köylüleri, ürünlerini ve üretim araçlarını koruma amacını güdüyordu. Bu kanunun çıkışının temel nedenleri, vergi gelirlerini arttırmak, asker gereksinmesini karşılamak, köylerin kendi topraklarını göçebelere karşı korumalarını sağlamak ve köylülerin göçebelere kaçmasını veya onlarla birleşmesini önlemekti. Böylece serf olmayan özgür köylülük ön plana çıktı. Kölelik iyice azaldı. Köleliğe bağlı olan büyük arazi sahipliği geriledi. Bu yeni toplumsal süreç, eskisinden daha ileri bir düzeydeydi. Göçebelerin toplumsal yapısı, Balkanlarda, sosyal düzeni ileri götürmüştü.

Bu sırada, Bulgar devletini oluşturan Türk ve Slav boyları artık sınıfsız toplumlar değildiler. Boylar içinde asil bir sınıf ortaya çıkmış ve fethedilen arazilerin vergilerini, soyluluk derecelerine göre, paylaşmaya başlamışlardı. Şimdi, Bulgar hakimiyetindeki topraklarda, iki ana sınıf görülüyordu: Özgür köylüler ve Soylular. Krum Han zamanında yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalar içinde özel mülkiyetin korunmasına dair olanlar da vardı. Hırsızlık ve iftiraya karşı da sert cezalar konmuştu.

Devletin başında Han denen Kağan vardı. Yasama yürütme ve yargı yetkileri Handa toplanmıştı ve aynı zamanda başkomutandı. Soylulardan kurulu konseye dayanarak, devlet işlerini yürütüyordu. Devlet, Türkçe " Bulgar " adını taşıyordu, devletin hem Slav ve hem de

Türk uyruklarına " Bulgar " deniyordu. Bulgar Hanı Tangra (Tanrı) tarafından tahtına oturtulmuştu. Böylece, Bulgar Hanı Gök ile ilişikliydi.

Bulgarlarda da, bütün Türk devletlerinde gördüğümüz, sol ve sağ yönetim örgütlenmesi vardı. Yabgu karşılığı olarak " Kavhan " sözünü kullanırlardı. Kavhan'dan sonra gelen rütbe, Boyla olsa gerektir. Boyla unvanı, Orhun yazıtlarında da geçer. Bilindiği gibi, Sol yönetim, Türklerde Sağ yönetimden daha önemlidir. Hambarlı yazıtlarına göre, bir dönem, Kavhan İritais sol kanat, İçirbu Boyla sağ kanat şefliği yapmıştı. Bulgarlarda " iç " deyimi de bir önem belirtir. İç saray, iç buyruk, İçirgu (İçten) Boyla böyle unvanlardır. Boyla unvanı giderek " boyar " sözüne dönüşmüştür.

Bulgar toprak yapısı, ürün fazlası oluşturuyordu. Bu fazla ürün, Doğu Roma'ya satılırdı. Daha önce de görüldüğü gibi, hem Bulgarlar ticarete çok önem veriyorlardı ve hem de, Bulgar - Doğu Roma ticareti herkesin kazandığı bir ticaretti. Krum Han, 812 yılında mevcut ticaret anlaşmasının yenilenmesini istedi. Anlaşma, yeni Bulgar Hanı Omurtag (814 – 831) zamanında imzalandı. Yeni ticaret anlaşması 30 yıl süreliydi ve yeni Bulgar sınırlarının Doğu Roma tarafından tanınması anlamına geliyordu.

Omurtag Han, Franklara karşı başarılı savaşlar vermiş olmasına rağmen, savaştan çok bayındırlık işleri ile uğraşmıştır. Pliska'da Tuça üzerinde, saray, köprü, sütunlar, heykeller yaptırmıştır. Yeni kentler kurmuştur. Pliska kenti 23 Km kareyi bulacak kadar genişlemiş ve mamur hale getirilmiştir. Kent, iç ve dış olarak iki bölümdü. Zanaatkar, köylü gibi asil olmayan halkın oturduğu dış kent, toprak tabya ve hendekle çevrilmişti. Soyluların oturduğu iç kent, sağlam surlarla çevriliydi. İç kentte soyluların saray gibi malikaneleri vardı. Hanın sarayı 52 m uzunluğunda, 26,5 m genişliğindeydi. Duvar kalınlıkları 2,6 m idi. İç kentte hamam, tapınak bulunuyordu. Kentin kullanma suyu dağıtım şebekesi, kanalizasyonu, merkezi ısıtma sistemi vardı.

Kontlar

814 yılında Charlemagne ölünce yerine oğlu Dindar Louis Frank tahtına çıktı. Charlemagne Frank devletini Karolenj İmparatorluğu haline getirmişti. Charlemagne, İmparatorluğu, yönetim açısından, Kontluklara böldü. Sulhun tehlikede olduğu bölgelerde, askeri bir karakteri de bulunan Düklükleri tesis etti. Sınır bölgelerine, en güvendiği kişileri atadı. Bunlara daha sonra Marki denecekti.

Bölgelere tayin yaparken, büyük toprak sahibi olan, güçlü ve saygın aileden gelenleri tercih etti. Bu Kont denilen görevliler, aslında birer saray görevlisi olarak seçilmişlerdi. Kontlar bölgelerinde, idari, askeri ve adli olarak en üst düzey yöneticileri idiler. Bölgelerindeki vergileri almak da onların işiydi. Görevlerini yaparken Kontlara yardım eden üst düzey yöneticilerine Vikont deniyordu. Bütün Kontlar (Kont, Dük ve Markiler) prensip olarak imparator tarafından değiştirile biliniyorlardı.

Charlemagne ve Dindar Louis (I. Louis), devletin İmparatorluk olma ilkelerine uydular. İmparator, Hıristiyan halkın en yüce önderiydi ve iktidarı parçalanamazdı. Halbuki göçebe adetlerine göre, Frank kralı ölünce topraklar mirasçılar arasında pay ediliyordu. Dindar Louis, tahta çıktıktan 3 yıl sonra, İmparatorluk topraklarının parçalanmasını önleyecek olan " Ordinatio İmperii " kanununu yürürlüğe soktu.

750 yılından itibaren, Frank topraklarında nüfus artışı başladı. Paris bölgesindeki köyler iyice kalabalıklaştı. Nüfus artıyordu ama hala ekilen topraklar aynı kalıyordu. Artan nüfus, teknik gerilik nedeniyle, ağır topraklara dağılamıyordu. Neustria ve Austrasia'daki ekili topraklarda büyük ve küçük işletmeler birlikte, iç içe bulunuyorlardı. Ekili toprakların bir kısmı villa denen büyük malikanelere diğer bir kısmı da küçük bağımsız işletmelere bölünmüştü. Her iki tür topraklar da mirasla, alım satımla ve bağışlarla sık sık el değiştirmiş ve birbirinden farklı büyüklüklere ulaşmıştı. İster villa toprakları olsun, ister küçük bağımsız topraklar olsun, hepsi büyüklük olarak birbirinden farklı idi.

Malikanelerin (Villaların) toprak büyüklükleri birbirinden farklı bile olsa, bunların işletim sistemleri yeknesaktı. Büyük malikanelerin topraklarının bir kısmı toprağın efendisi tarafından doğrudan işletiyordu, diğer kısmının kullanımı ise köylülere küçük tarlalar olarak bırakılmıştı.

Tarım tekniği çok geri olduğundan, toprak el emeği ile işlenip, sürülüp, ekiliyordu. Bir kişinin el emeği ile yapabileceği tarımın boyutları ise küçüktü. Böylece, toprak büyüdükçe,

kullanılması gereken insan sayısı da artıyordu. Para kıtlığı ücretli işçi kullanımını olanak dışı bırakıyordu. Köle temini ise hem güç, hem pahalı ve hem de kölelerin bakımları zordu. Ayrıca verimleri de düşük oluyordu. Bu nedenle, büyük toprak sahipleri topraklarının bir kısmını parsellere ayırarak küçük aile işletmelerine vermeyi tercih ediyorlardı. Hatta kölelerini bile bu küçük parsellere yerleştiriyorlardı. Böylece iki farklı işletmeye ayrılmış Villaların doğrudan efendi tarafından işletilen toprak parçasına " reserve " deniyordu. Reserve'de efendinin malikanesi, hizmetçilerin ve çalışanların barındığı binalar, işletme yapıları ve bir kilise yer alıyordu. Reserve, malikane topraklarının üçte biri veya dörtte biri kadarını kapsıyordu. Geri kalan ekilebilir topraklar küçük tarım işletmeleri şeklinde köylülere bırakılmıştı.

Villaların parselleri üzerinde yaşayan köylü aileleri, kullanımlarına verilen topraklarda istedikleri gibi ekip, biçerlerdi. Bu parsellerden geçimlerini sağlarlardı. Ama tabii efendilerine karşı yükümlülükleri vardı. Efendinin malikanesinin bakımına doğrudan katkıda bulunuyorlardı. Her yıl para, kendi tarım ürünlerinden bir miktar, ağaç işi veya dokuma gibi yaptıkları bazı ürünleri efendilerine verirlerdi. Efendinin kendi kullanımında olan toprakları da ekip biçerlerdi. Efendinin kendi tarafından ekilen toprakların bir parçasını ekip, biçmek ve ürününü olduğu gibi efendiye vermekle yükümlüydüler. Yani hem kendi parsellerini ekerler ve hem de efendinin topraklarına ait bir paçayı ekerlerdi. Ayrıca, yılın belli günlerinde efendi tesis ve binalarının bakımını yaparlardı. Bu tarz bedavaya mal olan çalışmalar, malikane sistemi için, vergilerden daha önemliydi. Bu asırda, büyük toprak sahipleri, ellerindeki toprakların bir kısmını köylülere bırakırken, bunu gelir sağlamak için değil, bedava emek sağlamak için yapıyorlardı. Bu para yokluğunun oluşturduğu ücret sorununu da çözüyordu.

IX yüzyıla gelene kadar, Batı, pahalı Doğu mallarını alabilmek için nakit ödeme yapıyordu. Bu, Batıdaki nakit yedeklerini tüketmiş, yerine de yenisini koyamamıştı. Şimdi ise Frank tacirler, Müslüman pazarlarına, kuzey Galya'da becerikli demirciler tarafından üretilen silahları satmaya başlamışlardı. Bu silah ticareti düzenli yapılıyordu ama resmi bir ticaret değildi. Böyle olunca da Frank tacirlere iyi kar bırakıyordu. İslam ülkesine yapılan satışlar, Batı iktisadi sistemine değerli maden getirmeye başladı. Değerli madenin artması ile paranın dolaşımı arttı. Bu da yerel değiş tokuşu hızlandırdı. Bundan 50 – 60 yıl önce, para yokluğundan durma noktasına gelmiş olan Doğu Roma üzerinden yapılan mal gelişi de tekrar başladı.

Batı da değerli madenlerin tekrar birikmeye başlaması ve ticaretin canlanması, peşinden tekrar para basımının başlamasını getirdi. Krallar altın ve gümüş para basımına başladılar. O sırada, piyasada Müslüman parası dolaşıyordu. Miktarı çok olmasa bile etkendi. Doğu Roma parası, Doğu Roma mallarının gelişi kesildiğinde piyasadan çekilmişti. Karolenj kralları, gümüş parayı Müslüman parasına bağlayarak dengeyi sağladılar. Kararlı hale gelen ve piyasada miktarı artan para iç ticareti canlandırdı. Ticarette meydana gelen gelişme, Seine ve Ren nehirleri arasındaki kentlerde de canlanmaya sebep oldu. 750 ila 850 yılları arasında bazı eski kentler tekrar büyümeye başladı. Buna ilave olarak yeni ticaret merkezleri ve aktarma merkezleri cıvarında da toplaşmalar görülmeye başlandı. Bu yeni oluşumlar, aşağı Ren bölgesinde, Manş denizi kıyılarında ve Kuzey denizi kıyılarında oldukça fazlaydı.

M.S. III. Yüzyıla kadar Frank Tarihi Özeti

Batı Avrupa'da Neandertallerin sahneden çekilmesinden sonra, Aurignacianlarla Gravettianların karışımından meydana gelen bir halk, Batı Avrupa'nın ilk halkı olmuştu. 6000 yıl önce Orta Doğudan Avrupa'ya doğru bir göç olmuş ve bu göçle birlikte Kıta tarımla tanışmıştı. Biz bu halk ile Anadolu'nun bilinen ilk halkı olan Hattilerin, Girit Knossos medeniyetini kuranların, Yunanistan'da ve İtalya'da yerleşmiş olan halkın akraba halklar olduğunu düşünüyoruz. Bunu daha önce görmüştük. M.Ö. 2000 yılı civarında Ariler Anadolu'ya (Hititler, Luvidler, Palalar), İran'a, Hindistan'a, Yunanistan'a (Akalar, İonlar), İtalya'ya (Terramares uygarlığı) göç etmişlerdi. Bu göçün benzerinin Galya'ya da olmaması için bir sebep yoktur. M.Ö. 1200 ile 1100 yılları arasında Deniz adamları Balkanlar, Yunanistan, Anadolu, Ege adaları ve Orta Doğuyu kasıp kavuruyordu. Bu karışık dönemde Anadolu'ya Frigler ve akraba kabileler, Yunanistan'a Dorlar ve akraba aileler, İtalya'ya Ligürler ve Siculeler ile akraba aileler, yeni bir Ari (Hint-Avrupa halkları) dalgası olarak gelmişlerdi. Bu dalganın da Galya'ya gelmemiş olması için bir neden yoktur.

M.Ö. 800 yıllarda, Yunan kolonileşmesi başladı. Akdeniz kıyılarına Yunan koloni kentleri kuruldu, bu sırada Foçalılar Marsilya kentini de kurmuşlardı. M.Ö. 500 den itibaren, tüm Avrupa Keltler tarafından işgal edildi. Her yeni göçebe dalgası, eski gelenlerin kendi aralarında karışmasına sebep oluyor, yeni gelenler ise, adalar gibi önceki halkın içinde kabile kabile yaşıyorlardı. Keltler savaşçı idi, kabile bağları kuvvetli idi, dayanışmaları tamdı, örgütlenmeleri güçlüydü. Yerli halkı sömürerek, soyarak, kullanarak kabile yaşamlarına devam ettiler. Eğer Roma olmasa idi, İrlanda ve İskoçya'da görüleceği gibi, Keltler Galya'da ve bütün Avrupa'da bu kabile yaşamlarına binlerce yıl devam edecekler ve belki günümüze kadar bu yapı içinde geleceklerdi. Julius Caesar, çok zorlu ve seneler süren mücadele ve savaşlardan sonra Galya'ya ve özellikle Galya'daki Keltlere boyun eğdirdi. Roma İmparatorluğu kısa sürede, kabile bağlarını parçalayarak, Galya'da yaşayan insanların bütünleşerek, ortaya yeni bir Galya halkı çıkmasına sebep oldu. Roma'nın köleci toplumu içinde, Roma Aristokrat sınıfınca yönetilerek yaşayan Galya ve Batı Avrupa, Romalılaşmaya başladı.

Roma Yunanistan, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi çok eski kültürlerin yaşadığı toprakları çok fazla etkileyemezdi. Ama Galya gibi, köklü bir kültürden yoksun yerlerde, kabile bağlarını kırınca kendi kültürü rakipsiz kalıyordu. M.S. 200 yıllarına yaklaşırken, Galya topraklarının önemli bir kısmı tarıma açılmıştı. Çömlekçilik, dokumacılık gibi sanayi ürünleri ve sanayi gelişmişti. Roma'nın batı eyaletleri, Galya, İspanya, Batı Germanya hızla gelişiyordu. Bu

gelişmede, üretimin batı eyaletlerine kayışı kadar, ticaret ve yol ağları da önemli bir rol oynuyordu. Yollar, anayollar ve ikincil yollar olarak, en ücra yerlere kadar uzatılmışlardı. Bununla birlikte kara yolu taşımacılığı ağır ve pahalıydı. O dönemde hala at koşumları yetersizdi, atlar küçüktü, nal yerine atların ayaklarına sandallar bağlıydı. Öküzler ise, çok ağır yürüdüklerinden, uzun mesafeler için elverişli değildi. Batıda genelde, nehirlerin su rejimleri düzenli olduğundan, nehirler kanallarla birbirine bağlanarak, bir suyolu şebekesi oluşturulmaya başlandı. Böylece, kara taşımacılığının büyük bir kısmı, nehirler ve denizler üzerinden yapılan suyolu taşımacılığına dönüştü. Batının kendi iç Ticareti, iş bölümünün artması ve suyolları nedeniyle hızla gelişmeye başladı. Galyalı tüccarlar, Baltık denizine ve İskandinavya'ya kadar çıkıyorlardı.

Galya'da ve diğer batı eyaletlerde, belediye seçimleri, kent yöneticilerinin seçimi, meslek kuruluşlarının toplantıları, kurultaylar ile yoğun bir kamu yaşamı oluşmuştu. Kendini yönetebilme alışkanlığı ve zamanla yönetim hatalarını görerek, düzeltmeler yapmak, bunlarla ilgili tartışmalar, bağımsız yaşama alışkanlığını geliştiriyordu. Roma imparatorluğu kurulduğundan bu yana 4 -5 asır geçmişti. Bu arada üretim araçlarında kaçınılamaz gelişmeler olmuştu. Orak makinası ve tekerlekli demir sapan ortaya çıkmış, su değirmenleri hem gelişmiş ve hem de çoğalmıştı. İnşaatlarda vinç, pişmiş tuğla ve çimento kullanılmaya başlanmıştı.

İlkel bir tarz olan köle emeği ile üretim araçları gelişmesi artık birbirine ters düşüyordu. Kölelerin niteliği değişmişti. Eskiden, uygar halklar köleleştirilerek kullanılıyordu. Ama şimdi tüm bu köle kaynakları Roma eyaletleri olmuşlar ve halkları da büyük ölçüde vatandaş kabul edilmişlerdi. Şimdi, köleler Germenler, Sarmatlar gibi göçebe uluslardan alınıyorlardı. Bunların ise yerleşik toplumda, kabiliyetleri sınırlıydı. Kölelere dayalı üretimde, üretim düşmeye başladı. Üretimi arttırmak için bir çözüm bulunması gerekiyordu ki o çözüm kolonlaştırmada arandı (Koloni kurmak).

Topraklarda, kölelerin yanı sıra, yeni gelip toprağa yerleşmiş göçebe kavim insanları ve toprakta kiracı olarak ekip biçen yurttaşlar çalışmaktaydılar. Büyük toprak sahipleri, topraklarını küçük parçalar halinde çiftçi yurttaşlara kiralıyorlardı. Ufak bir kısmını da kendilerine bırakıyorlardı. Kendilerine ayırıp, kiraya vermedikleri toprakları, köleleri ile ekip, biçiyorlardı. Söz konusu zaman kesitinde, çiftlik kiraları, ürünün 1/3 oranında mal olarak ödeniyordu. Zamanla, angaryalar başladı. Başlangıçta, sadece, senede 6 gün, kiracılar, kira bedeline ek olarak, büyük toprak sahipleri için çalışmaya zorlanıyorlardı. Daha sonra, bu tarz, büyük toprak sahiplerinin hoşuna gidince de, angarya arttı. Gecikmiş borçlar, ödenemeyen kiralar, hasadın yeteri kadar veya zamanında yapılmaması gibi çeşitli bahanelerle, keyfi ve kanun tanımaz davranışlar ortaya çıktı. Zenginler, sözleşmeleri ve kanun hükümlerini ihlal ediyor, toprakta çalışanları eziyorlardı. Ancak, yurttaş bile olsalar, zenginler karşısında, fakir toprak çalışanlarının hak arama şansı yoktu. Kanun karşısında eşitlik, yazıda kalıp, pratikte uygulanamıyordu. Haklı olan kuvvetli olandı. Başlangıçta, toprağı kiralamakla başlayan süreç, şimdi toprağı terk edememe şekline büründü. Çiftçiler, artık toprağı terk edemiyor ve geleceğin serflerine dönüşüyorlardı. Serf dönemi başlarken, kölelik rejimi de yıkılıyordu.

Roma daha önce anlatıldığı gibi konfora düşmüştü. Bu konfor ve lüks tarz, eyaletlere de taşındı. Buna artık " Romalılaşma " deniyordu. İspanya, Galya, Ren kıyıları, orta ve aşağı Tuna eyaletleri Romalaştılar. Eyalet kentlerinde, kapılar, bazilikalar, su kemerleri, sarnıçlar, havuzlar, çeşmeler, hamamlar, amfiteatrlar, sirkler yapıldı. Her yerde okullar açıldı. Latin dil ve edebiyatı yaygınlaştı. Roma'dan gelen hocalar, eyalet gençlerine güzel konuşma, hitabet dersleri veriyorlardı. Söylevde bulunmak, yazılı eserleri yüksek sesle okumak, genel

toplantılar yapmak, asrın modası haline geldi. Artık, her yerde Latince konuşuluyordu. Romalılaşma, Roma benzeri kentlerle, Roma kültürü ve dili ile iyice yaygınlaşmıştı.

Bu sırada enflasyon almış başını gitmişti. Devlet, durmadan paranın değerini düşürüyordu. Öyle bir zaman geldi ki, bazı paraların değeri % 2 ye düştü. Bunun sonucunda, bazı eyaletler kendi paralarını kendileri çıkarmaya başladılar, bu da imparatorluktaki para birliğini bozdu. Devlet memurları, askerler gibi sabit ücretli kesimlerin alım gücü sürekli düşüyordu. Kentlerde, bankerler madeni para olarak verdikleri kredileri, faizlerine rağmen, değeri düşmüş olarak geri almaya başladılar. İşsizlik, açlık, ölüm, yağmalanma, hepsi birden, güven bitmişti. Ayaklanmalar başladı. Galya'da zaten anarşi kol geziyordu. M.S. 268 de toprak kiracıları pek çok kente saldırdılar. Hiç bir asayiş kalmamıştı, köleler, kolonlar, asker kaçakları, kent proletaryası canlarının istediğini yapıyorlardı.

Bu korkunç yılların acılarını herkes çekmişti ama kentler fazlasını çekmişti. Küçük ve orta işletmeler ortadan kalkmıştı. Ama zengin ailelerin elinde bulunan büyük topraklar, mevcut servetler sayesinde, ilk fırsatta kendilerini diğerlerinden daha çabuk toparlayıp, küçük mülkiyetler aleyhine, hızla büyüdüler. Kargaşa ve bunalım, zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmıştı. III ve IV yüzyıllara gelindiğinde, eski Roma'nın asil aileleri çoktan silinip gitmişti. Şövalyeler, asillerle karışarak " senatoryal " denen bir sınıf oluşturmuştu. Bu sınıf, bütün büyük toprak sahibi aileleri, eski bir senatör ataya dayanarak, kapsamı içine alıyordu.

Senatoryal Sınıf

300 lu yıllarda Avrupa'da enflasyon durmuyor, azmaya devam ediyordu. Verginin toplanmasında meydana gelen kargaşayı ve vergi kaçağını önleyebilmek için, herkes görev yerine ve mesleğine bağlı hale getirildi. Memur dairesine bağlıydı. Tüccar dükkanından başka yere gidemiyordu. Zanaatçı, çalışma yerine bağlanmıştı. Oğlanlar, babalarının mesleğini devam ettirtmek zorundaydılar. Toprakta çalışanlar, çalıştıkları topraklara bağlandılar. Bunlar topraklarını terk edemezlerdi. Kaçanlar, yakalanıp topraklarına veya çalışma yerlerine geri getiriliyorlardı. Büyük mülk sahipleri, kendi çevrelerini savunmak ve halka göz kulak olmakla yükümlü tutuldular.

IV. asrın ikinci yarısında serflik, artık iyice imparatorluğa yerleşmişti. Kolonlar, babadan oğula " toprak köleleri " ne (servi terrae), toprak sahipleri de, onların " beyi " ve doğal koruyucularına dönüştüler. Kolonların kişisel malları bile, toprak sahiplerinin mülkü olarak görülmeye başlandı. Bir süre sonra da, kolonlarla özgür kişiler arasındaki evlilikler yasaklandı. Kolonlar ve toprak birbirine bağlanmıştı. Kolonlar, efendilerine değil, toprağa bağlı köleler olmuşlardı. Ne toprak onlarsız satılabilir ve ne de onlar topraksız satılabilirdi.

Kentlerde yaşayan ve belli bir büyüklüğün üzerinde toprağı olan mülk sahipleri, zenginler ve büyük toprak sahipleri, devlet tarafından bir araya getirilip, " curiale " olarak örgütlendirilmişlerdi. Bunlar kent halkının üst kesimini oluşturuyorlardı. Belediyeler dahil, tüm kamu yönetim ve hizmetlerini bunlar yapıyordu. Ancak, aynı zamanda, kentlerden istenen vergi ve diğer maddi kıymetleri de bölüşmekle yükümlü idiler. Vergilerin düzenli toplanmasına kendi malları ile kefil olmuşlardı. Son zamana doğru, vergiyi toplayamayan ya da geciktiren ölüm cezasına çarptırılıyordu. Curiale hizmetleri başlangıçta onur verici hizmetlerdi. Sonra kimsenin yapmak istemediği, kaçmanın yollarını aradığı işler haline geldiler.

Bir taraftan da bilinen hikaye tekrar oynanıyordu. Bu zor ve çileli günlerde, bazıları büyüdükçe büyüyor, zenginleştikçe zenginleşiyordu. Çok zenginler, en üst düzey görevliler, imparatorun gözdeleri, ordunun üst kademe komutanları daha da zenginleşip, güçleniyorlardı. Toprak, başlıca değer haline geldiğinden, bunlar, durmadan topraklarını, malikanelerini genişletiyorlardı. Bunlar ünlü kişilerdi (clarissimi). Clarissimilerin malikaneleri artık birer bağımsız devlete dönüşmüştü. Çevreye yavaş yavaş el koyuyor, çevrelerini kendi korumaları altına girmeye zorluyorlardı (patronicinium). Bu koruma, imparator ve onun askerlerine karşı bir korumaydı. Bu korumaya girebilmenin şartı da, kendi topraklarının mülkiyetini beylere

bırakmak ve eski topraklarında " precarii " olmaktı. Precarii, toprağı geçici bir sıfatla kullanabilmek demekti.

Bu yol kilise tarafından da kullanıldı. Kilise, etrafın hamisi rolünü oynayarak, büyük topraklara sahip oldu. Patroniciniuma karşı Roma İmparatorları mücadele ettiler. Ama bu mücadeleyi kazanamadılar. İmparatorluğun son günleri yaklaştığında, büyük beylerin gücü, merkezi otoriteyi çoktan aşmıştı ve bu da kabullenilmişti.

Roma imparatorluğu, Batıda ve özellikle Galya'da tarım ve ticaretin gelişmesine hep destek olmuştu. Ancak, IV asırda, tarım da, ticaret de Doğuya bağımlı hale gelmişti. Doğulu tacirler, sattıkları malın karşılığını batıda bulamamaktaydılar. Bu tek yönlü alış veriş, batıda servet birikimini azaltıyordu. IV yüzyılın sonlarına doğru, altın nadir bulunan bir metal haline gelmişti. Ufak gümüş paranın değerini yitirmiş olması, tahıl ürünlerinin iç piyasada dolaşımını iyice güçleştirmişti. Ticaretin azalması ise kentlerin gerilemesine yol açıyordu. Yiyecek darlığı, yoğun nüfus, yetersiz alt yapı, kentler de sari hastalıkların sıkça görülmesine ve sosyal durumuna bakmaksızın, büyük kayıplar verilmesine sebep oluyordu.

Kentleri önce zenginler terk etti. Gidip, arazilerinin ortasında ki " Villalarına " yerleştiler. Kısa sürede, kırsal yaşamın cazibesine iyice kapıldılar. Eskiden, senatoriallerin lüks tüketim ihtiyacı, Doğudan gelen ve çok pahalıya satın alınabilinen mallarla karşılanıyordu. Şimdi, kırsal alanda, kaba saba da olsa, çok ucuza mal olan, ev zanaat ürünlerini kullanır oldular ve buna alıştılar. Kentlerdeki zanaatkarlar ve tacirler, hem İmparatorluk maliyesince insafsızca sömürülüyordu ve hem de müşterileri gitmişti. Onlar da müşterilerinin peşinden kentleri terk ettiler.

Böylece, adım adım, kapalı bir tarım ekonomisine doğru gidilmeye başlandı. Kent pazarları kapandı. Yollar bakımsız kalıp, kalitelerini kaybettiler. Devlet de mecburi, tarımdan vergi alır hale geldi. Vergiyi de ürün olarak alıyordu. Bu ürünün taşınması problem olduğundan, görevlilerin alacakları ve askeri garnizonların bakımı toprak sahiplerine bırakılmaya başlandı. Devlet, iktisaden ve askeri güç olarak parçalanıyordu.

Batı Avrupa'da üretim düşmüştü, ticaret bitmişti, kentler boşalıyordu, insanlar kentlerden kırsal alanlara göç ediyorlardı, vergi tabanı kayboluyordu, vergi toplamada kararlılık kalmamıştı, servetler elden çıkıyor, bölgeler fakirleşiyordu, kıymetli madenler ortadan çekilmişti, paranın değeri kalmamıştı. İmparatorluk yönetimi, çözümü insanları sosyal durumlarına ve mesleklerine bağlamakta bulmuştu. Bu bağlılık miras yoluyla gelecek kuşaklara da geçiyordu. Küçük mülkiyet sahipleri silinmeye başladı, orta sınıf ortadan kalkıyordu. Güç, daha da zenginleşen ve sivil görevlerle kuvveti daha da artan senatoryal sınıfın eline geçiyordu. Bunların kırsal alanda yaşadığı büyük tarım malikaneleri, toplumun merkezi olmaya doğru gidiyordu.

Büyük tarım malikaneleri tahkim edilmişti, özel birliklerce korunuyordu, köleler hizmet ediyordu, senatoryal bey tüm çevresindeki kolonlara egemendi. Kolonlar kendilerine bırakılmış olan toprağı işliyorlardı, devlete karşı kefilleri de efendileriydi. Çevrede az sayıda olan özgür çiftiler, bağlılıklarını ve hizmetlerini efendilerine sunuyorlardı. Efendi de onları devlete ve dış güçlere karşı koruyarak, güvenli bir ortamda yaşamalarını sağlıyordu. Devlet çökerken ve bu toprak beylerinin dışında toplum çözülürken, tek ayakta kalan büyük toprak malikaneleri ve çevresiydi. Ama büyük malikanelerin ve senatoryal sınıfın da sonu geliyordu. Yıkıcı, göçebe akınları başlamıştı.

Karolenjlere kadar Franklar

Tam Galya ve Batı Avrupa Romalılaşırken Germen dalgası gelmeye başladı. Germenler de Hint-Avrupalı yani Ariydiler. Roma uzun süre Germenleri Ren nehrinin doğusunda tutmaya çalıştı. Bir süre de bunda başarılı oldu, sonra önce Gotlar (Vizigotlar, Ostragotlar), sonra diğer Germen kabileleri Batı Avrupa'ya yerleşmeye başladılar. Göçebeler, yakarak yıkarak sınırları aşıp, İmparatorluğa giriyorlardı. Kıtlık, insanları perişan ediyor, herkesin ilk hedefi karnını doyurmak oluyordu. Salgın hastalıklar kol geziyor, ardında yığınla ölüler bırakıyordu. İmparatorluk nüfusu durmadan azalıyordu. Franklar, merkezi Galya'yı işgal ettiler. Franklar gibi bir Germen halkı olan Almanlar Alpleri aştılar ve hatta merkezi İtalya'ya kadar girebildiler.

Batı Roma, göçebeler tarafından istila edilirken, İmparatorluk da, onların varlığını yasallaştırmaya çalışıyordu. Göçebelerle " federasyon " sözleşmeleri yaparak, onları yerleştirip, askeri sistemin içine aldılar. Federelerin kendi hukukları ve örgütleri saklı tutuldu. Roma anlaşmayı kralları ile yapmıştı. Roma, kralın adamlarının maddi bakımını sağlıyor, buna karşılık, kral da, Roma'ya halkının hizmetini vaat ediyordu.

Ancak, bu arada Roma ekonomisi tarım ekonomisi olmuş, halkın toprağa ve mesleğe bağlanması gerçekleşmişti. Roma İmparatorluğu da şöyle bir uygulamayı yürürlüğe soktu: Toprak sahipleri topraklarının herhangi birinin üçte birini veya üçte ikisini, göçebe birlik şeflerine terk ettiler. Göçebe birlikleri de kendilerine bırakılan bu topraklara yerleştiler. Toprak sahipleri, hem yerleştirilecek göçebe sayısı çok fazla olmadığından ve hem de senatoryal sınıf, zaten, çoktan beri, göçebe birliklerini kendi garnizonlarına almış olduklarından, durumu yadırgayıp, tepki göstermediler. Batı Avrupa halkı, şimdi bu birliklerin de bakımını üstlenerek, yeni bir yük yüklenmişti.

Ancak, kısa sürede, bu bölgelerde hakiki iktidar, federe halk tarafından seçilmiş olan göçebe kralının eline geçti. Göçebe krallar da, kısa sürede tüm idareyi denetlemeye başladılar. Bölgeler, göçebe Romalı ayrımı yapmaksızın, tümüyle bu krallıkların hükmü altına girdi. Batı Roma'nın yeni hakimi olan bu krallar, kendilerini Roma imparatorluğundan kopuk, tamamen bağımsız düşünemiyorlardı. Onlar kendilerini daima imparatorluğun komutanları, Roma sisteminin üyeleri olarak gördüler.

Göçebeler, Akdeniz kıyılarında uzaklarda, iktidarın mutlak sahipleriydiler, ama aynı zaman da, küçük bir azınlıktılar. Roma halkından uzakta, küçük guruplar halinde, kendi başlarına yaşıyorlardı. Göçebe şefleri, kısa süre içinde senatoryal sınıfın üyeleri ile ilişki içine girdiler.

Aslında göçebe şefleri, Latin aristokrasisinin kabul edemeyeceği kadar incelikten yoksundular. Ama göçebeler, Roma dünyası ile bütünleşmek istiyorlardı.

Başlangıçta, göçebelerin gelmesi ile yıkımlar olmuş, zenginliklerin yağmalanmış, rafine seçkinlerin içine kaba, saba insanlar girmişti. Genel kültür düzeyi düşmüş gibi görülüyordu ve imaj bozulmuştu. Kentten kırsal alana kaçış daha da hızlanmıştı. Ama sonra, her şey yeniden dengelendi. Süreklilik bozulmadı, önemli bir kültür kopuşu olmadı. İstilacılar Roma kültürü içinde eridiler.

Bu sırada, Batı Avrupa'da yeni bir siyasi oluşum, Galya'da, göçebeler tarafından gerçekleştiriliyordu. Daha önce anlatıldığı gibi, Batı Avrupa, Latin kimliğini değiştirmiş ve antik uygarlıktan soyutlanmıştı. V yüzyılın ortalarından itibaren, Galya'da " İle-de-France " adlı küçük bir devlet oluşmuştu. " İle-de-France " Roma imparatorluğunun Galya'daki son kalıntısı idi. Bu ufak devletin etrafında Franklar, bu devlete bağımlı olarak yaşıyorlardı. 470 yılları civarında, Franklar arasında, Tournai kralı Childeric, İle-de-France'ın Romalı şeflerini saf dışı ederek, onların yerine geçti. Oğlu Clovis, Romalı büyük toprak sahibi senatoryaller ile mücadelesine devam etti ve sonunda hepsini yenerek, hazinelerini, eline geçirdi (M.S. 486). Clovis, çeşitli Frank kabilelerinin beylerini de ortadan kaldırarak, kendi hükmü altında bir birlik kurdu. Bu Marovenj devleti veya Frank devletinin Marovenj hanedanı idi.

Clovis, Hıristiyanlığı Katolik olarak kabul etti. Clovis, tüm Batı'nın tek Katolik devlet başkanıydı. Batı'nın piskoposları, hemen ona Hıristiyanlaştırma konusunda göreve çağırdılar. O da, hemen Arius'cularla mücadeleye başladı. Doğu Roma imparatoru Anastasius, Clovis'i konsül ilan etti. Marovenj kralları silahla ele geçirdikleri tüm Galya'nın sahibiydiler. Romalı veya Germen olduğuna bakmaksızın, özgür tüm erkekleri, askerlik görevi ve adli duruşmalarda bulunmak yükümlülüğüne tabii tuttular.

Merovenj kralları, bu devleti kendi güçleri ile fethederek kurmuşlardı. Yakıp, yıkmalar, yağmalar olmamıştı. Kamu topraklarına ve belki bazı Galyalı-Romalı aristokratların topraklarına el koymuşlardı. Galya'da oturan Romalılar Hıristiyan bir devletin içinde, göçebelerle bir araya gelmişlerdi. Roma gelenekleri ile göçebelerin getirdikleri örfler birbirine karışıyordu ve bu karışımdan, özgün bir kültür oluşuyordu. Oluşumu ve yapısı itibarı ile Galya'da olup bitenler, Doğu Roma etkisinden tamamen uzaktı. Hatta Doğu Roma'dan ap ayrı bir yön çiziyordu.

Merovenj kralları, daha önce gördüğümüz diğer göçebe krallar gibi Roma eserini sürdürmeyi bir görev olarak görmüyorlardı. Krallıklarına, sadece sahibinin yararlanacağı bir işletme gibi bakıyorlardı. Hazine topraklarını kahyalarını yollayarak yönetiyor, gelen paralarla da saraylarının yaşamını sağlıyorlardı. Roma döneminde, topraktan adam başına alınan vergi çok karmaşıktı. Göçebeler için, doğrudan alınan vergi kavramı zaten örflerine uymuyordu. Merovenj kralları, topraktan alınan adam başına vergi üzerinde pek durmadılar. Buna karşılık, gidiş-gelişlerden, mal nakliyesinden ve pazarlarda mal sergilemekten vergi aldılar veya mevcut vergileri çoğalttılar. Bu vergilerin tahsilatı çok kolaydı. Diğer yandan, topraktan alınan vergi önemsenmeyince, buna bağlı idari mekanizmalar da çözülüp, yok oldular.

Merovenj kralları, toprakları kahyalar kanalı ile kendi çiftlikleri gibi yönetince ve adam başına toprak vergisini almayınca, idari mekanizmalar yıkılmış, krallar yönetim etkinliğini kaybetmişti. Merovenj kralları, yönetebilmek için güvendikleri, dostları olan kişileri arıyorlardı. Göçebe Frank toplumunun yapısı gereği, böyle bir zümre, onların içinden çıkamıyordu. Zaten, genişleyen topraklar nedeniyle, Frank toplumu içindeki toplumu krallara

bağlayan geleneksel bağ zayıflamıştı. Bu zaman zarfında, Galya-Romalı senatoryal büyük aileler, çocuklarını Frank şeflerinin çocukları ile evlendirerek, yeni bir seçkin topluluk oluşturmuşlardı. Bu yeni nesillerin, menfaatleri ve görüş açıları krallarınki ile uyuşuyordu. Krallar, aradıkları dostları buradan buldular. Kralların güvendikleri kişiler, sözlü yapılan bir bağlılık yemininden sonra, Kralın sadık hizmetkarları oluyorlardı. Krallar, bu sadık bendelerine, altın ve toprak dağıttılar. Onları, kontlar olarak, bölgesel yönetim yetkileri ile teçhiz ettiler. Kontların kendi askeri ve idari gücü vardı. Gelirlerini vergi ve uygulanan cezalardan alıyorlardı. Kazandıkları paraların bir kısmını kendilerine ayırdıktan sonra, geri kalanını saraya yolluyorlardı.

M.S. 639 yılından sonra tahta çıkan Marovenj kralların gücü kalmadı. Güç, aristokrasinin eline geçti. Neustria, Austrasia ve Burgonya'da kral soyundan gelenler, krallığı kendileri yönetebilmek için örgütlendiler. Saray nazırlarını bunlar görevlendirir oldular. Saray nazırları, gelirleri bir merkezde toplayarak ve nasıl harcanacağına karar vererek, sarayın tüm iktisadi yaşamını denetler hale geldiler. Böylece, bütün siyasi güç, büyük toprak senyörlerinden oluşan, küçük bir zümrenin eline geçti. Onlar, kolonların, kölelerin ve az serveti olan Frankların efendileriydiler.

687 yılında, Austrasia nazırı Herstalli Pepin (Pippin) Marovenj krallıkları ve nazırlar arasındaki mücadelelere son vererek, pratikte bütün Frank topraklarının tek hakimi haline geldi. Bundan sonra da geçen süreçte, az önce görüldüğü gibi, Karolenj İmparatorluğu kuruldu.

Karolenj Dönemi Sınıflar

Köle sayısının daha Roma İmparatorluğu döneminde azalmaya başladığını anlatmıştık. Villaların yapısı ve mevcut ekonomik sistem, köle kullanımını verimli olmaktan çıkarıyordu. Ayrıca Müslümanların kölelere ödediği ücretler piyasayı yükseltmişti. Bir de buna ilave Hıristiyan dini vaftiz olmuş kişilerin köleleştirilmesini yasaklıyor ve azat etmeyi teşvik ediyordu. Sonuçta sayısı iyice azalmış olan Köleler azalmaya devam ediyordu.

800 yıllara gelindiğinde, serflerin tarım nüfusu içinde oranları onda bir civarındaydı. Bu serfler, artık belli bir toprak parçasına yerleşmiş duruma gelmişlerdi. Hala sosyal durumları eskisi gibiydi. Yani, yaşadıkları toprağın parçası olarak miras yoluyla el değiştiriyorlardı. Sosyal durumları ahfatlarına miras kalıyordu. Toprak sahiplerinin serfler üzerindeki hakları kölelerden farksızdı. Ancak bağlı oldukları topraktan elde ettikleri birikimler kendilerine kalıyor ve hatta miras yoluyla çocuklarına geçiyordu. İçlerinden bir kısmı biriktirdikleri paralarla bağımsız tarlalar alarak, iktisadi bağımsızlıklarını kazanıyorlardı. Angaryadan vakit bulup para biriktirmek kolay değildi, ama yine de yapıla biliniyordu. Ayrıca Hıristiyanlık manevi bir eşitlik sağlıyordu. Artık kurdukları aileler nikahsız değildi, dinsel bir törenle kutsanıyordu ve bu açıdan hür insanlarla aynı düzeye geliyorlardı.

Serf ve kölelerin durumunda bir ilerleme olurken, özgür köylülerin durumu gittikçe kötüleşiyordu. Kolonlar (koloni kuranlar) zaten uzun zamandır serfleşmişti. Frank halkının parçası durumunda olmaları ve kamu kurumlarına bağlı olmaları gerekirken, toprak sahibinin gücüne tabi olmuşlardı. Kolonlar askerlik görevinden kurtulmuşlardı, ama kendi yerlerine askerlik yapanlar için vergi veriyor ve tüm angaryaları üstlenmek zorunda kalıyorlardı.

Özgür köylüler, toprak üzerinde tam bir mülkiyete sahiptiler. Askerlik yapıyor, adli etkinliklere katılıyorlardı. Ancak, tüm bu görevleri yaparken, topraklarını birilerinin yönetmesi gerekiyordu. Zengin olmayanları için askeri seferlere katılmak ve adli görevleri yerine getirmek yıkıcı oluyordu. Bu nedenle pek çoğu güçlü bir kişinin korumasına giriyordu. Toprakları üzerindeki tam mülkiyetten vazgeçerek, toprağını senyörün bıraktığı toprak (tenue) durumuna dönüştürüyorlardı. Böylece orta sınıf ortadan kalkarken, senyörler daha güçleniyorlardı.

Artık senyörlerin pek çok villası olmuştu. Zırhlarını kuşanıp, atlı olarak savaşlara katılıyorlardı. Kralın lütfuna mazhar oluyorlar, onur verici unvanlar alıyorlardı. Sivil veya dini görevleri vardı. Bu görevler sayesinde daha da zenginleşiyorlardı. Hakikaten özgür olan ve hayatın nimetlerinden istifade edenler onlardı.

Karolenj kralları kontlarını yazı kullanmaya ve arşiv tutmaya zorladılar. Kendileri ise yazılı emirler vermeye başladılar, ayrıca, her sefer sezonu açılışından önce verdikleri açılış söylevini emirnameler halinde yazılı hale getirdiler. Böylece Batı Avrupa'da manastırlar dışında, normal yaşamda unutulmaya yüz tutmuş olan yazı canlanmaya başladı.

Karolenj kralları yerel yönetimi denetleyebilmek için, " Missi dominici " adını verdikleri gezici müfettişlikler kurdular. Bu gezici müfettişler gurubu, bir piskopos, bir kont, küçük bir gurup halinde, kralın yolladıkları olarak, kontlukları dolaşmaya başladılar. Kural olarak, yılda dört defa düzenli kontluk denetimleri yapılıyordu. Bu denetimlerde, kralın buyruklarının yerine getirilmesi irdeleniyor, barışın ve adaletin devamı sağlanmaya çalışılıyordu. Bu ziyaretler sırasında, özgür insanlar şikayetlerini müfettişlere iletebiliyorlardı. Tabii bu cesaret isteyen bir işti. Müfettişler gittikten sonra olacaklardan korkan halk, pratikte bu yola başvuramıyordu. Gezici müfettişlerin etkin oldukları dönemlerde, kontluklara çeki düzen verdikleri bir gerçektir.

Bu sıralarda saray mahkemesi büyük gelişme kaydetti. Buna paralel olarak, müfettişler kontluklara yargıç tayin etmeye başladılar. Bu yargıçları kontlar yerlerinden atamıyorlardı ve yargıcın kararlarına saygı duymak zorundaydılar. Böylece kontlukların adli yetkileri sınırlandırılmış oldu.

Karolenj Frank devleti sınırlarını çok geliştirmişti. Bu kadar geniş topraklarda kontlar ile Karolenj İmparatoru arasında ara bir kademenin olması, yönetim kolaylığı açısından, gerekli hale gelmişti. Neustria, Austrasia ve Burgonya gibi asıl Frank eyaletlerine dokunulmadı. Ama İtalya, Akitanya ve Bavyera gibi dış eyaletler krallıklar haline getirildi. Sınır eyaletleri, bütün kontların bağlı olduğu tek bir askeri şefin yönetimine verildi. Bu sınır eyaletlerinden Danimarka'nın, Avarlar ve Slavlar karşısında sürekli değişen sınırları vardı. Bretanya ve güneyde İslam'dan geri alınan bölgeler de böyleydi. Bu geniş askeri bölgelere " marche " dendi. Marche'lar kontların askeri şefe sıkıca bağlı olduğu geniş askeri bölgelerdi. Bu askeri şeflere dük dendiğini daha önce görmüştük.

Frank devletinin Marovenj döneminde, büyük dinsel kuruluşlar dokunulmazlık kazanmışlardı. Karolenj devrinde bu ayrıcalık yaygınlaştırıldı. Bütün piskoposluk toprakları ve büyük manastırlar kontların yetki alanı dışına çıkarıldı. Böylece, dokunulmazlık tanınmış topraklarda oturan özgür kişiler için krallık otoritesi, Kilise ileri gelenlerince temsil edilir hale geldi. Dokunulmaz topraklarda oturan özgür kişileri orduya katan, suçları cezalandıran ve büyük suçları saray mahkemesine taşıyan Kiliseydi. Bu şekilde iktidar kontlar ve papazlarca paylaşılmış oldu. Karolenj iktidarı, krallık iktidarı ile Kilisenin yakın işbirliğinden kaynaklanan bir iktidardı.

Bu dönem dünyası da Tanrı'dan güç alamayan krallarca yönetilemiyordu. İktidar ancak Tanrı'ya yaslanırsa meşruiyet kazanıyor ve kutsallaşıyordu. Bu Müslüman dünyasında da böyleydi, Doğu Roma İmparatorluğunda da böyleydi, Franklarda da böyleydi. Tanrı'nın yeryüzünde temsilcisi olarak seçtiği kral kutsal bir görev yapıyordu. Bu nedenle de despot değildi. Yaptıklarını kimse yargılayamazdı çünkü onları ancak Tanrı bilirdi. Halkın nazarında Karolenj İmparatoru Kiliseyi gözeten, zayıfları koruyan, barışı ve adaleti sürdüren kişiydi veya öyle olmalıydı. Uyrukları ise ona yardım etmekle yükümlüydüler. Bu yükümlülük kaybolmuş olan soyut devlet kavramını yeniden oluşturmaya başladı. Ama oluşan kavram Hıristiyanlığı öne çıkaran dinsel bir devlet anlayışıydı. Devlet, halkı olarak, sadece vaftiz

edilmiş olanları anlıyordu. Sosyal hayat ise Kilise tarafından organize ediliyordu. Bu anlayış, bundan sonra uzun bir süre Batı monarşilerinin ideolojik dayanağı olacaktı.

Uyrukların krallığa bağlılığını sağlamak için, Karolenj kralları yemin ettirmeyi de kullanmışlardı. Yemin etmek Frank toplumunda unutulmuş eski bir gelenekti. Charlemagne 798 yılında tüm uyruklarını hükümdara zarar verecek bir şey yapmamaları konusunda yemin etmekle yükümlü tuttu. Karolenj devleti, 780 ile 830 yılları arasında büyük toprak sahiplerini belli bir disiplin altına almıştır ki bu ciddi bir başarıdır. Batı Avrupa'da, Karolenj devleti çevresinde, çok kötü ekonomik ve sosyal koşullar hüküm sürerken, Frank devletinin içinde düzen vardı. Bu yarım yüzyıllık iç barış, insanların zihninde yer edecek ve uzun zaman halk tarafından özlenecektir.

Batı Avrupa Kilisesi Yeniden Teşkilatlanıyor

Marovenj devrinin sonlarında, kuzey Galya'da çok sayıda manastır vardı. Charles Martel, bu manastırların topraklarının önemli bir kısmını kendi adamlarına dağıtmıştı. Manastırlar etkilenmişler ama yine de Galya'da Kiliselere nazaran daha diri ve sağlıklı olan konumlarını korumuşlardı. Ana karaya gelen Anglosakson misyonerlerin etkisi ile bu manastırlarda keşişlik Anglosakson tarzda gelişti. Anglosakson anlayışı, Akdeniz anlayışından farklı bir keşişlik anlayışı idi. Akdeniz keşişliğinde, bu dünyadan el etek çekilirdi. Anglosakson keşişliğinde ise, dışa açık, aydınlanmış ve havari tarzı bir anlayış gelişmişti. Bu anlayış farkının bir sonucu olarak, manastır yöneticileri, Saint Benoit'nın düşündüğünün tersine, kapalı bir toplumun yöneticileri olarak kalmadılar. Papa'ya doğrudan bağlı din adamları olarak Hıristiyanlaştırmayı yönlendirdiler. Manastırlarda yapılan çalışmalar da bedeni çalışmalardan kitabi çalışmalara dönüştü.

Anglosakson misyonerler ile Karolenj saray nazırları ve sonra kralları Germanya'nın Hıristiyanlaşmasında iş birliği yapmışlardı. Bu iş birliğinin pratiği, Karolenj krallarına iktidarlarını sağlamlaştırmakta Kilisenin ne denli yararlı olabileceğini göstermişti. Krallar, manastırların düzenli bir halde kalabilmesi için çaba harcadılar. Manastırların kimileri dinsel bağışlar sonucu aşırı zenginleşmişti, krallar bu zenginliğin bir kısmını vassallarına dağıtarak, ondan iktidarlarının sağlamlaşması için yararlandılar. Ama diğer taraftan manastırların elinde kalan toprakların da iyi yönetilmesine göz kulak oldular. Manastır mülkleri toprak senyörlükleri tarzında organize edilince, keşişler günlük geçimlerini bizzat çalışıp kazanmaktan kurtulmuş oldular. Böyle olunca da vakitlerini okumaya ayırmaya başladılar.

Karolenj krallarının bakış açısından kontlar ile manastır yöneticileri arasında pek fark yoktu. Papazları bir tür yönetici olarak görüyorlardı. Bu nedenle onları da Saraydaki aristokrat aile çocukları arasından seçtiler. Gençler idari, siyasi ve dini olarak etkin görevler üstleniyorlardı. Dini kurumların ekonomisi ve yönetimi, ülkenin genel ekonomisi ve yönetimi ile bütünleşmişti. Bu durum, 750 yılından 814 yılına kadar böyle sürdü.

Dindar Louis, Charlemagne'dan sonra tahta çıkınca, Akitanyalı papaz Benoit etkin bir hale geldi. Akitanyalı Benoit, manastırlardaki düzeni beğenmiyordu. Ona göre Saint Benoit'nın (Benedikten) kurallarına dönülmesi gerekiyordu. Akitanyalı Benoit etken oldu. Dindar Louis, manastır topraklarına el koymaktan vazgeçti, bazı manastırlara kendi başpapazlarını seçme hakkı tanıdı ve manastırlarda Saint Benoit kurallarının düzeltilerek uygulanmasına karar verdi. Sonuç olarak manastırlardaki Anglosakson tarz, Akdeniz tarzına dönüştü. Keşişler

manastırlara sıkı sıkıya kapandılar. Manastırlarda kapılarını dış dünyaya kapattılar. Keşişlerin kitap okumaları azaldı. Bunun yerini okunan dualar ve ibadet aldı. 750 ile 814 yılları arasında parlayıp yükselen manastırlar, bir geri çekilme dönemine girdiler. Toplumda manastırların boşalttığı yeri Kilise ve Piskoposluk aldı.

Karolenj dönemine gelene kadar, Frank topraklarında Piskoposluk müessesesi, daha önce görüldüğü gibi, tam bir çöküş içindeydi. Kısa Pepin döneminde Saint Bonifacius bu meseleyi ele aldı. Katedralleri yeniden düzenledi. Boş olan papazlık ve piskoposlukları doldurdu. Konsilleri yeniden örgütledi. Tutumları yanlış olan yüksek kademedeki papazları işten attı. Tabii bu işler bir günde olmadı. Sabırlı ve uzun uğraşlar sonucu, tüm bu düzeltmeler ancak 800 lü yıllarda bitebildi. Saint Bonifacius'un zamanında piskoposlar, krallar tarafından seçilmeye başlandılar. Katedraller ve piskoposluklar genelde eski Roma zamanından kalan kentlerinde oluyorlardı. Piskoposluk merkezlerinin yanında din adamı yetiştiren okullar organize edildi. Papaz adayları seçilerek, bu okullarda eğitilmeye başlandı. Papazlar müminlere her konuda yol gösterici olabilmeleri için iyi bir eğitimden geçiriliyorlardı.

Saint Bonifacius ve onun izinden gidenler, dinsel yaşamın, inceleme ve bilgi olmadan anlaşılamayacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle piskoposluk merkezlerinde okullar açtılar. Yeni manastır ve katedraller kurulurken, beraberlerinde okul da açılıyordu. Bu okullardaki eğitimin amacı Tanrı'ya daha iyi hizmet edebilmek için dini eğitim vermekti. Eski metinler ve klasikler, kutsal metinlerin daha iyi anlaşılabilmesi için inceleniyordu. Tabii bunun için Latince öğrenmek şarttı. Okullarda Latince ve gramere büyük önem verildi. Bu eğitimin yan ürünü olarak ortaya sanat da doğal olarak çıktı. Dini sanatçılar mihrapları ve kutsal kitabı süslemeye başladılar.

Karolenj devletinde maddi ve manevi dünyalar ve eylemler birbirine karışmıştı. Kralın yönetip, başkanlık ettiği konsil ile rahipler genel meclisi bu devletin ana yönetim organlarıydı. Yüksek rütbeli papazlar da, kontluklar gibi, müfettişler tarafından kontrol ediliyorlardı. Din adamlarını görevden alma yetkisi, konsilin ve rahipler genel meclisinin yetkisi içindeydi. Charlemagne, din adamlarını kontrol eden mekanizmayı geliştirmek için " arşövek " adı verilen başpiskoposluklar tahsis etti. Arşövek tabiri Anglosakson kilisesinin bir unvanıydı. Kilise ve piskoposluklar kuvvetlendirilmişti.

Charlemagne, Galya'daki din adamlarının düşünsel düzeyini yükseltmek için özel gayret sarf ediyordu. Ülkesini aydın yabancılara açtı. Lombardiya'dan, İspanya'dan, İngiliz adalarından din aydınları Frank ülkesine gelerek yerleşmeye başladılar. Bu gelenler arasında, 782 yılında Charlemagne'nın İtalya'da tanıştığı York piskoposluk okulu yöneticisi Alcuin'de vardı. Gelen bilginler, manastır, katedral ve saray okullarının öğretim müfredatlarını oluşturdular ve kadrolarının oluşmasına yardım ettiler. Bu okulların öğrencileri genel olarak soylu aile çocuklarıydı. Geleceğin piskoposlarını kral bunların arasından seçiyordu. Alcuin, klasik antik incelemelerden oluşan bir programı yürürlüğe soktu.

Alcuin'in uygulattığı program iki aşamalıydı. Çıraklık aşaması olan birinci aşamada, öğrencilere Latin dil ve edebiyatı, yazı sanatı ve diyalektik bir düşünme metodu öğretiliyordu. Böylece öğrenciler eski eserleri okuyup, yorumlayabilir hale geliyorlardı. İkinci aşamada, aritmetik, müzik, astronomi ve dünya hakkında bilgi veriliyordu. Öğretilen dünya bilgisi ansiklopedik bilgiydi.

Din bilgisinin temel metinleri, eski Latince yazılmış metinlerdi. Bu nedenle temel metinleri bozulmamış haliyle saptamak gerekiyordu. Alcuin, Kutsal Kitabın metnini düzeltmeye

başladı. Bunun yanı sıra, okunacak metinleri kolayca çoğaltabilmek için yeni bir yazı tipi hazırladı. Bu çabaların sonucunda, klasik Latin dünyası ile bağ tekrar kurulabilindi. Kitap kopya edenler sabırlı ve ne yaptığını bilen insanlardı. Bunların sayesinde Roma edebi mirası büyük ölçüde kurtarıldı.

Bundan önce Galya'da kullanılan Latince, bozulmuş ve değişmiş bir Latinceydi. Yukarıdaki çabalar sonucunda Galya'da kullanılan Latince de kurtuldu. Düzgün ve yüksek düzeyde bir dil oldu. Bu sırada konsiller, Frank topraklarında halk dilinde vaaz verilmesine müsaade ettiler. Böylece ortaya iki dil çıktı. Bundan sonra Hıristiyanlığın Batı dünyasında biri Latince olan çift dili olacaktı.

814 yılından sonra piskoposluk Frank dünyasında üstün bir yer tutmaya başladı. Piskoposlar din adamlarının yanı sıra sivilleri de yönetir oldular. Halk onları Hıristiyan İmparatorluğunun yöneticileri olarak görmeye başladı. Din üst kademesindeki güçlenme, aşağı doğru yayıldı. Kentlerde, rahipler kendi aralarında kurullar oluşturdular. Ama kentlerdeki gelişme kırsal kesime pek etki edemedi. Köy papazlarının eğitimi yeterli değildi. Köyün sahibi olan senyör aynı zamanda kilisenin de patronuydu. Kırsal alan açısından, Marovenjlerden bu yana, Kilise organizasyonu pek ilerleyememişti. Buna karşılık, kırsal alandaki papaz sayısı artmıştı. Artık her yerde papaz bulmak mümkün oluyordu. Kırsal alanda, Şaman veya çok Tanrılı dinlere mensup insanların yaşadığı alanlar Hıristiyan dininee zapt edildi. Frank dünyası dini açıdan homojen bir yapıya kavuşmuştu.

Charlemagne'dan sonra, ortaya pek çok Frank yazar çıktı. Bunların kültürleri derinleşmiş, ufukları açılmıştı. Din adamlarını bilgilendirmek istiyorlardı. Dinsel şiirler yazdılar, bu şiirler müzik eşliğinde kiliselerde okunur oldu. Siyasi görüşlerini dile getirmeye başladılar. Tarih konusunda halkı aydınlatarak, Hıristiyan kültüre katkıda bulunmaya çalıştılar. İlahiyat üzerine yazdılar. Charlemagne döneminde ortaya, yazarlardan daha özgür davranan ressamlar da çıktı. Bunlar klasik eserleri kopya etmiyorlardı. Charlemagne döneminde, Germiny kilisesi geleneksel usullere göre yapılıp, süslendi. Charlemagne, iktidarının Doğu Roma'dan aşağı kalmadığını göstermek için, Doğu Roma usulüne uygun kilise de yaptırdı. Tüm bunları, Frank duvar süslemecileri büyük bir ustalık ve teknikle ortaya koydular.

Germiny kilisesi

Halife Memun

811 yılında, Horasan'da Memun, kardeşi Halife Emin'e karşı Abbasi tahtını ele geçirmek için mücadeleye başladı. Mücadeleyi, Horasan halkına dayanarak Memun kazandı. Horasan ordusunun gücü ile Halifelik tahtına oturdu (813). Memun bundan sonra Horasan ordusunu yanından ayırmadı, Horasan ve ötesine büyük güven duydu. Halife Memun, Horasan ve Seyhun Ceyhun bölgesine, Tahiri, Samani gibi yerli egemenler atadı. Bunlar, egemenlik bölgelerinde oldukça bağımsız davranıyorlardı. Yerli egemenlerin atanması ile birlikte, ticaret tekrar başladı ve bölgeler hızla zenginleştiler. Bundan sonra Horasan, Semerkant ve Buhara, İslam dininin en parlak merkezleri olacaklardır.

Memun, tahtı kazanırken büyük yardımını gördüğü, Bermek ailesince yetiştirilmiş olan Fadıl b. Salih'i vezir ve başkomutan yaptı. Böylece Bermek ailesi tekrar iş başına geçmiş oldu.

Harun Reşit'in oğulları Emin ve Memun arasındaki taht savaşı, tam sadık ve dinsel kavgaların dışında kalan bir ordunun faydalarını göstermişti. Bu nedenle, Memun, ordusuna her fırsatta Türk savaşçılar aldı.

Michel I ve Leon V

Bu sırada, Bulgar Hakanı Krum Hanın ölümünden sonra, Doğu Roma İmparatorluğunda dış tehdit ortadan kalkmıştı. V. Leon, tahta çıktığı andan itibaren, açıkça İkona karşıtı bir siyaseti uyguluyordu. Constantinopolis Patriği Nikephoros ve Studios Manastırı başrahibi Theodoros

İmparatorun İkona siyasetine karşı çıktılar. İmparator, onlarla konuşarak ikna etmek istedi, ama başarılı olamadı. Bunun üzerine, İmparator konunun incelenerek bir karara varılabilmesi için yeni bir konsil toplamaya karar verdi. Bu karar tepki çekti. İkona kültünden yana olanlar, açık gösteriler düzenlemeye başladılar. Ancak İmparatorun fikrini değiştirmek mümkün olmadı.

Konsil 815 yılında Ayasofya kilisesinde toplandı. Konsil 754 konsilinde alınan kararları aynen benimseyerek, dağıldı. İkona kırıcıları bir adım daha atmışlardı. Bunun üzerine iki gurup arasındaki mücadele tekrar sertleşti. Leon otoriterdi ve otoritesinden taviz vermeye de hiç niyeti yoktu. İkona konusunda emirlerini dinlemeyenleri şiddetle cezalandırıyordu. Kendine karşı çıkmış olan Patrik Nikephoros'u görevinden aldı, Theodoros'u sürgüne yolladı.

Memun'un halifeliğinin ilk yıllarında, 816 yılında, Azerbaycan'dan Mazdek ağırlıklı bir isyan patladı. Buna Babek ayaklanması denir. Aslında, yapılan mücadele ezilenlerin bir baş kaldırışıydı. Ama başkaldırı Mazdek ağırlıklı heterodoks İslam'ın bir mezhep kavgası görüntüsünde başladı. Ortodoks İslam yanlıları (Sünniler ve Şiiler), Babek hareketini yapan heterodoks İslam'ın, İslam dini dışında olduğunu iddia ederler. Heterodoks olanlar da esas İslam budur derler. Bu tartışmalara ilerde tekrar dönmek üzere, biz şimdi Babek hareketine konu olan mezhebin üzerindeki Mazdek etkisine geçelim.

Söylemi ve şekli Şii tarzına benzediğinden, bu heterodoks öğreti Şiilikten yola çıkmıştır. Veya Şii öğretisinin Ortodoks olmayan bir dallanmasıdır. Tanrısallığın peygamberlere ve imamlara geçmesi, ruhun göç etmesi ve tekrar doğması, geleceğin bilinebilir olması, kutsal yazıların ve Kuran'ın Batını anlamının olması ve bu Batını anlamlara başvurmanın gerekmesi, Mazdek etkisi olarak bu öğretiye girmiştir.

Hıristiyanlık ile Müslümanlık her yerde birbiri ile çatışırken ve Hıristiyanlık Müslümanlığın hızını kesmişken, orada burada kalmış olan Zerdüşt toplulukları hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Bilinenlerden bazıları, IX yüzyılda eski Avesta metinlerinin sistematik bir şekilde toplatıldığı ve buna karşı yeni eserler yazıldığıdır. Zerdüşt dini İslam karşısında direnmeye çalışıyordu.

Babek isyanı patlak verdiğinde, 816 yılında, Kurtuba halkından 15 bin kişi Mısır'a gelerek İskenderiye'yi ele geçirdi. Halife Memun bu kargaşayı bastırmak için Mısır'a kuvvet yolladı.

Abbasi soyu halifeliği kendi tekeline almıştı. Ama Harici ayaklanmaları ve Şii hoşnutsuzluğu sürüyordu. Halife Memun, Ali ve Abbas soyu arasında ki mücadeleyi bitirebilmek için, 817 yılında, Şiilerin sekizinci imamı Ali el-Rıza'yı kendine veliaht atadı. Hatta Halife askerlerinin Abbasilerin rengi olan siyah yerine, Şiilerin rengi olan yeşil giysiler giymesini emretti. Ama Sünniler ve birtakım menfaat grupları, hilafetin Ali soyuna geçmesini istemiyordu. Bağdat'ta Sünni isyanı patladı. Bağdat halkı, Abbas soyundan İbrahim'i halife ilan etti. Bu sırada Ali el-Rıza yolda öldü ve böylece olay büyümeden kapandı (818). Şiiler, Ali el-Rıza'nın zehirlenerek öldürüldüğünü iddia ederler. Halife Memun ise, ölen Ali el-Rıza'nın yasını tutmuş ve onu hep övmüştür. Ama bu olayla da halifeliğin Ali soyuna geçirme girişimi bitmiştir.

İmam Ali el-Rıza Camisi

Memun kızı Umm el Fadl'ı, 8 ci İmam Ali el-Rıza'nın oğlu 9 cu İmam Muhammed Taki (Muhammed el-Cevat et-Takıy) ile evlendirmiş ve böylece belki de kendi soyu ile İmamlık müessesesi arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır.

817 yılında Karolenj İmparatorluğunda, Dindar Louis, " Ordinatio İmperii " yi yayınlayarak, İmparatorluk topraklarının mirasçılar arasında bölünmesini önlemek istedi. Ama bu çaba istenen sonucu vermedi. Tersine aile içi iktidar mücadelesi Dindar Louis'nin (I ci Louis) hükümranlığı zamanında başladı. Oğulları babalarına karşı mücadele etmeye başladılar. Bu ve bundan sonraki aile içi mücadeleler Karolenjleri gittikçe zayıflatacaktı.

Memun, 819 yılında, Saman köyü sahibi Esat'ın oğullarına, Ceyhun ötesi eyaletlerin yönetimini verdi. Bu yönetim, verilişinde, Horasan valiliğine bağlı bir yönetimdi. Samanoğulları verilen toprakların yönetimini kendi aralarında paylaştılar. Semerkant'ı Nuh, Fergana'yı Ahmet, Taşkent ve Usruşana'yı Yahya, Herat'ı İlyas aldı. Uzun zaman dilimi içinde bu kent ve eyaletlerin yönetimi Samanoğlu ailesinin tekelinde kaldı. Memun, Horasanın yönetimini de Horasan dihkan ailesi Tahiroğluna bıraktı. Samaoğlu, Tahiroğlu derken bu bağımsızlaşmış yönetimler İran'ın özerkliğini kazanmasına giden yolu açıyordu.

Kuşatmalara Alışma

820 li yıllara geldiğimizde, Doğu Roma'da 5 ci Leon İmparatordu ve İkona problemi devam ediyordu. Leon sert ve zalimce davranıyordu. Aldığı önlemler sayesinde rahiplerin büyük bir kısmı onun inancını paylaşmak zorunda kalmışlardı. Tarihi kaynaklar, Leon'u büyük bir İmparator olarak kabul ederler. Sonunda Leon aleyhine bir komplo kuruldu ve Aralık 820 tarihinde, kilisede ayinde iken, eski silah arkadaşlarından Mihail tarafından öldürüldü. Öldürülmese idi, büyük işler başaracak bir İmparatordu.

Doğu Roma İmparatorluk sınırları içinde sarsıntı geçirmiş olan büyük toprak mülkiyeti yeniden yükselişe geçmişti. Her yerde gördüğümüz gibi, köylülük güçlüler karşısında zayıfladıkça, büyük toprak sahipleri zenginleşiyordu. Köylüler güvensiz ortamları sevmiyor, bu durumda ya topraklarını satıyor veya güçlülerin himayesine girmeyi tercih ediyorlardı. Borçlanarak tefecilerin eline düşme de aynı sonucu veriyordu. Bazen de büyükler, doymak bilmezlikleri ile güçlerini çeşitli tarzda kullanarak, küçük toprak sahibi köylülerin ya toprağını satmasına veya himayelerine girmesine sebep oluyorlardı. Themalar, askeri açıdan güçlü topraklardı ve herkese güven veriyorlardı. Diğer taraftan sınır bölgelerine nazaran Anadolu'nun göbeği yani İç Anadolu oldukça güvenli ve savaşlardan uzaktı. Buralarda büyük malikaneler oluştu. Bunlar savaşçı bir aristokrasi oluşturdular. Phokas'lar, Skeleros'lar, Maleinos'lar ve Komnenos'lar neredeyse bir eyalet büyüklüğünde topraklara sahip oldular. Bu güçlü kişiler, bundan sonra İmparatorluk iktidarına karşı meydan okuyup, duracaklardı.

820 yılında Mısır'da Şafi mezhebinin kurucusu Şafi öldü. Şafi hilafetin Kureyş'in hakkı olduğunu kabul ediyordu. İlk 4 halifeden en üstünü olarak Ebubekir'i kabul eder, ama Ali'ye de özel bir yer verir. Şafi mezhebi Mısır'da yayılmış, Fatımiler döneminde üstünlüğünü yitirmiş, Eyyubîler döneminde yine üstün bir durum elde etmiştir.

Doğu Roma İmparatorluğunda İmparator Leon ölünce, onu öldüren Mihail İmparator oldu (820 – 829). 2 ci Mihail kekeme lakabı ile tanınır. Frigya bölgesinde Amorion kentindendir. Bu nedenle kurduğu sülaleye Amorion veya Frigya hanedanı denmiştir. Mihail'in gençliği Frigya'da geçmişti. Eğitimsiz ve kaba idi. Askerlik mesleğine girmiş, yükselmiş ve Leon'u öldürerek İmparator olmuştu. İnanç olarak İkonalara karşıydı. Ama iç dengeleri korumak ve otoritesini risk etmemek için yansız ve ılımlı davrandı. Daha önce dini nedenlerle sürgüne yollananların geri gelmelerine izin verdi. Rahip Theodoros'a karşı dostça davrandı.

Mihail'in İmparator olduğu sırada, Thomas isyanı patladı. Thomas Anadolu'ya yerleştirilmiş olan Slavlardan geliyordu İkona kültü yanlısıydı. Uzun zamandır Anadolu halkı yine fakirleşmiş ve büyük ekonomik sıkıntı çeker hale gelmişti. Thomas yoksul tabakanın haklarını

müdafaa etmek için ortaya çıktı ve doğrudan İmparator olmak isteği ile bayrak açtı. Kısa sürede etrafına Ermeniler, İranlılar, Araplar, Anadolu Slavları, Gürcüler toplandılar. Opsikion ve Armeniakon themaları dışında tüm Anadolu Thomas'ı desteklemeye başlamıştı. Bu isyan büyük kitleler tarafından dini bir isyan, İkonalara kavuşma başkaldırısı olarak algılandı. İkona kırıcılığı baskısına gücenen kitleler, Thomas'ın peşine düştüler. Antakya patriği Thomas'ı İmparator ilan etti.

Thomas karadan ve denizden Constantinopolis üzerine yürüdü. Aralık 821 yılında kent kuşatıldı. Thomas'ın geniş halk kitlesi tarafından desteklendiğini ve çok güçlendiğini gören Abbasi Halifesi Memun da Thomas'a yardım etmeye karar verdi. Bu sırada Doğu Roma tarafından değişik zamanlarda Trakya ve Makedonya'ya yerleştirilmiş olan Slavlar da Thomas'ın ordusuna katıldılar.

Constantinopolis, kuşatmalara alışık ve dirençli idi. Kuşatma 1 yıldan fazla sürdü. Kent çok tehlikeli günler yaşadı ama direndi. Bu sırada Doğu Roma İmparatorluk donanması Thomas'ın donanmasına karşı tam bir zafer kazandı. Denizlerde üstünlük İmparator kuvvetlerine geçmişti.

823 yılında birden bire Bulgar Kağanı Omurtag ordusu ile Constantinopolis önlerinde görüldü. Thomas'ın ordusu Omurtag'ın Bulgarları ile başa çıkamadı. 823 ilkbaharında Thomas kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Thomas kaçtı ama Arkadiopolis'de (Lüleburgaz) yakalandı. İşkence edilerek öldürüldü.

Viking gemisi

Batı Avrupa'da bu sırada, Karolenj İmparatorluğu bir adım daha attı. 824 yılında, Karolenj İmparatoru, Papalık devletinin yönetimini denetlemeye başladı ve Papayı seçme hakkına el koydu. Charlemagne'nın ölümünden itibaren, İskandinav (Danimarka, Norveç ve İsveç) kabilelerinin yağma akınları başlamıştı. Danimarkalılar Manş denizi ile Atlantik okyanusu

kıyılarını tercih ediyorlardı. Bu İskandinavların 70 savaşçı taşıyan, hafif, kürek ve yelken ile gidebilen, ileri bir teknikle üretilmiş, okyanus koşullarında seyir edebilen gerçekten enfes savaş gemileri vardı. İskandinav savaşçılar bu gemilerle, nehirlerden içerlere kadar girerek, yağma ve talan yapıyorlardı.

824 yılında İspanya Bask bölgesinde Navarre krallığının kurulduğu geleneksel olarak kabul edilir.

Abbasi ordusu köle askerlerden oluşan bir orduya doğru değişiyordu. Paralı askerlerin davranışı kendine mahsus bir psikoloji içinde oluşur. Bu askerler hangi kökenden gelirse gelsin benzer davranışlar sergilerler. Abbasi devleti içinde yer alan ve bundan sonra zaman geçtikçe saray ve devlet üzerinde önemi artacak olan Türk kökenli Abbasi ordusunun davranışlarını böyle değerlendirmek gerekir. Bu köle Türkler kendi örf ve adetlerinden koparılmış, ahlaki değerleri tarumar edilmiş, ölüm makineleriydi.

816 yılında Kurtuba Arapları gelerek İskenderiye'yi ele geçirmişlerdi ve o tarihten beri Abbasi kuvvetlerini oyalıyorlardı. Mısır valisi Memun'un kardeşi Mutasım dı. Mısır'da İskenderiye sorunu çözümlenemeyince ve yeni isyanlar da çıkınca, isyanı bastırmaya Türk kökenli komutan Afşin komutasında bir ordu yollandı. Kurtubalı Araplar, 826 yılında yenildiler. Onlar da gidip, Doğu Roma'nın elinde olan Girit'i aldılar.

Aynı yıl Ermeni kralı Aşot öldü. Bağdat'ta rehin olan küçük oğlu Sembat, Ebu'l Abbas unvanı alacak kadar Araplaşmıştı. Sembat general yapılarak Kars bölgesi komutanlığına yollandı. Aşot'un büyük oğlu Bagarat'a ise Murat nehri çevresi, Muş, Sason, Bitlis verilerek " İşharların işharı " unvanı ile bir nevi Ermeni kralı durumuna getirildi.

Bütün bu atamalar, Ermeni ve Gürcü işharları (naharar) arasındaki mücadeleleri bitirmedi. Bu sırada Doğu Roma İmparatorluğu da Ermenistan topraklarına doğru saldırıya geçti.

Bu sırada Doğu Roma İmparatoru, Sicilya valisi Euphemios'u görevden aldı. Sicilya'da kargaşa oldu ve otorite zaafı belirdi. Bunu değerlendiren Tunus hakimi Ağleboğulları, 827 Haziranında Sicilya'nın güneyinde Mazara'ya çıkartma yaptılar. Karşılarına çıkan Doğu Roma kuvvetlerini yenerek, Sirakuza üzerine yürüdüler. Sirakuza kuşatıldı. 828 yılında, çıkan bir salgın hastalık Müslüman ordusunu kırdı. Ağleboğulları da Sirakuza kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldılar. Müslümanlar Sicilya'da bir köprübaşı tutmuşlardı.

829 yılında II. Mihail öldü ve yerine oğlu Theophilos geçti (829 – 842). Theophilos, İkona karşıtı din düşünürlerinden en büyüklerinden biri olan İoannes Grammatikos yönetiminde iyi bir eğitim görmüştü. Bilgiliydi, aydındı, sanata ve bilime karşı ilgiliydi. Bu sırada İslam fikir ve sanat hayatı da en parlak günlerini yaşıyordu. İmparator Theophilos İslam dünyasındaki gelişmelere kayıtsız değildi. Abbasilerde olup bitenleri hem yakından izliyor ve hem de hayranlık duyuyordu. Theophilos, Bağdat'taki halife sarayını örnek alarak bir saray yaptırdı. Müslümanların kullandığı süsleme tarzı da Doğu Roma sanatı içine karıştı. Abbasi halifesi Harun Reşit'i örnek alarak, kıyafet değiştirerek halkın arasında dolaşıp şikayetleri dinledi.

Theophilos geniş ve güçlü din bilgisine sahipti. İnancını savunmada daima hoş görüsüz davrandı. O son tasvir aleyhtarı imparatordu. Grammatikos'u Constantinopolis patriği atadı. Bu dönemde İkonalar her yerde aranıp, imha ediliyordu. İkona kültüne bağlı olup, ikonalara dua edenler kırbaçlanıyor, sürgüne gönderiliyor ve idam ediliyorlardı. Papazların alınlarına hakarette hamiz sözler dağlanarak damgalanıyordu. Baskı artıkça halkın direnci de artıyordu.

Kadınlar İkonalara tapınmayı hiç bırakmamışlardı. Yüksek sınıfa mensup olanlar ağır ağır İkona kültü yanlıları yanına geçiyorlardı. Halk geniş bir kitle olarak İkonalardan yana tavır alıyor ve her türlü eziyete katlanıyordu.

Theophilos

Afşin, Mısır isyanını Kıptileri keserek, kanla bastırmıştı (830 – 832). Mısır isyanını bastıran Afşin'e, Babek isyanını destekleyen Doğu Roma üzerine cezalandırma ve sindirme seferi düzenletildi. Halife Memun, Doğu Roma'nın içinde olduğu kargaşanın farkındaydı. Doğu Roma üzerine yaptığı birinci seferinde, Memun, İç Anadolu'ya kadar ilerledi. Bazı kale ve kentleri tahrip edip, yağmaladı. Bir yıl sonra İmparator Theophilos Abbasilere karşı sefere çıktı. Torosları geçti, Misis ve Tarsus civarına geldi. Karşısına çıkıp onu durdurmak isteyen Müslüman kuvvetlerini yendi. 7 bin tutsak alıp, Constantinopolis'e geri döndü.

Bunun üzerine, Temmuz 831 tarihinde, Halife Memun ikinci Doğu Roma seferine çıktı. Yine iç Anadolu'ya kadar gitti ve Herakleia'yı (Ereğli) aldı. Theophilos, İoannes Grammatikos'u Halifeye yollayarak, alınan esirlerin geri verilmesi koşuluyla 5 yıllık barış önerdi. Halife barışı kabul etmedi, kış gelmişti, Bağdat'a geri döndü. 831 yılında Sicilya'daki Arap kuvvetleri Sicilya'nın merkezi Palermo'yu ele geçirdiler. 832 yılında Halife Memun 3 cü Doğu Roma seferine çıktı ve İmparatorun yeni barış teklifini yine kabul etmedi. Halife ertesi yıl oğlu Abbas'ı Tyana kalesini onarmak ve oraya Müslümanları yerleştirmek göreviyle görevlendirdi. Aynı yıl, Halife Memun büyük bir ordu ile 4 cü kez Doğu Roma üzerine yürüdü. Ancak, Pozantı suyunu yakınlarında öldü. Sefer yarıda kaldı, Theophilos geniş bir nefes aldı.

Yunan Felsefesi Müslümanların elinde

Müslümanlık öncesinde, Doğu Roma ve Sasaniler zamanında, Süryani yazarlarca yapılan çalışmalar, Müslüman yazar ve tercümanlarca tekrar ele alındı. Hatırlanacağı gibi, yazılı eserlerin kaynağı Monofizit ve Nesturi manastırlardı. Monofizitliği Urfa Okulu temsil ediyordu. Nizip, Cundişapur (Irak'ta) Nesturi merkezleriydi. Bu manastırlarda, Hıristiyanlık öncesi düşünce ve biliminin şaheserleri tercüme edilmişti. Bu çeviriler sayesindedir ki, önce İslam düşüncesine sonra da Batı Avrupa'ya Helenistik miras aktarılabilindi. Buralarda, Aristo, yeni Eflatunculuk, Hippokrates, Euklides ve diğer pek çoğu insanlığa tekrar kazandırılmıştı. Asıl eserler tercüme edilirken, fazla sayıda olmasa da, bunlara sahteleri de karışıyordu. Bu sahteler, gelecek kuşakların epey uğraşıp, çelişkiye düşmesine neden olacaktı. Süryani din adamları çok önemli işler başarmışlardı. Yazık ki, din dışı Yunan ve Latin edebiyatı ve eski tarih onların ilgi alanları dışında kaldı. Nesturiler ve Monofizitler, bize kazandırdıkları eserlerle kültürümüze büyük katkılarda bulunmuşlardı.

Müslüman tercümanlar önce Süryani çevirilerinden yararlandılar. Sonra, gittikçe Yunanca ana metinlere yöneldiler. Abbasi Halifesi Memun çevirmenlerini özel olarak destekledi. Onlar da Yunanca metinlere dört elle sarıldılar. Ancak Yunanca eserlere gösterilen rağbet eski Roma eserlerine gösterilmedi. Bu sırada Batıda yerleşmiş olan Müslümanlar, bu çeviri etkinliğine katılmadılar. Sanırız, işe Süryani tercümelerinden başlamanın bir sonucu olarak, bütün Yunan edebi eserleri ele alınmadı. Ele alınanlar, özel olarak uygulamada işe yarayan bilimsel eserler ve felsefi eserlerdi. Yunanlıların edebi ve tarihi eserlerini Arap uyarlamacılar bir yana bıraktılar.

Yunan eserleri kadar olmasa bile, Hint eserlerinden etkilenmiş olan İran (Farisi) eserleri de ele alınarak tercüme edildi. Bilimsel eserler, öğüt verici masallar (bu masallar daha sonra La Fontaine'e kadar ulaşacaktır) ve halkın sevdiği öyküler ele alındı. Bu arada İran tarihsel geçmişi ortaya kondu. Bu geçmiş Müslümanların tarihsel geçmişi ile bütünleşerek Müslüman bilincine kazındı.

Arapçaya kazandırılan eserler içinde Hermes ile ilgili kitaplar da vardı. Hermes Külliyatı " Corpus Hermeticum " içerik olarak eski Mısır dini motiflerini, Tevrat'ı, Zerdüşt öğretisini, Stoacı, Platoncu, Yeni Platoncu, Pisagorcu ve Gnostik temaları taşımaktaydı.

Grek felsefesi adıyla anılan felsefenin İslam dünyasında çok rahat bir şekilde yer bulmasının nedenleri çok sorulmuş bir sorudur. Müslümanlar neden eski Yunanca eserleri Arapçaya tercüme etmek ve bunları incelemek gereğini duymuşlardır. Tabii bunda, Müslüman dünyanın

aşırı zenginleşerek kültürel faaliyetlere ayıracak zaman ve parayı bulması esas rolü oynamış olmalıdır. Genel zenginlik beraberinde düşünürleri koruyan güç sahiplerinin de çıkmasını sağlamıştı. Ama bu kadar değildir. Geniş bir coğrafyada İbrani, Hıristiyan, Budist, Zerdüşt ve diğer pek çok dinle yan yana ve iç içe yaşarken, onların ilgilendiği konularla ilgilenmemek de olmazdı. Ayrıca tek tanrılı dinlerin bütün birikimi içlerinde Mısır'da ve özellikle İskenderiye'de bulunuyordu. Yani ellerinin altındaydı.

Diğer yandan, Müslümanların genel inancına göre Allah insanın algılama sınırlarının o kadar üzerindeydi ki, O'nun hakkında, ancak, doğadaki işaretlerinden bir şeyler sezilebilinirdi. Kuran, Allah'ı idrak edebilmek için, dünyanın izlenmesini istiyordu. Allah'ın iktidarına bakılıp, bu iktidar anlaşıldıkça, Allah'ı algılayabilme düzeyi yükselecekti. Kuran, Allah'ın mesaj ve işaretlerinin anlaşılması için aklın gereğini vurguluyordu. Doğa merak edilmeli, dikkatle incelenmeli, Müslüman mantığı ile yorumlanmalıydı. Eski Yunan felsefesinde ise hem doğa incelenmişti ve hem de akıl hakkında fikirler ileri sürmüştü. İşte bu nedenle antik felsefelerin incelenmesi Kuran'ın istediği bir eylemdi.

Doğa'ya karşı duydukları merak Müslüman bilim adamlarının itici gücü olmuştu. Aslında Eski Yunanda da başlangıçtaki itici güç bu değimliydi? Bunun sayesinde, gelecekte, Müslümanlar doğayı dikkatle inceleyecekler ve önemli doğa bilimcileri yetiştireceklerdi. Hıristiyanlar doğa bilimlerini tehlike olarak görürken, Müslümanlar bunu dini destekleyen bir unsur sayıyorlardı. Doğa üzerinde yapılacak araştırmalar sayesinde Allah'ın büyüklüğünü ve kerametini vurgulayacak işaretleri bulacaklarından emindiler.

Son olarak da Kuran defalarca İdris Peygamberden ve onun yaptıklarından bahsediyordu. Müslümanlar Kuran'ı inceleyerek İdris Peygamber ile Hermes'in aynı kişi olduğuna karar verdiklerinde bir karar daha verdiler. Yunan felsefesinin ardında İdris Peygambere kadar uzanan bir silsile vardı. Felsefenin başlangıcı İdris peygamberse ve bu Kuran'da anımsatılmışsa, tabii ki ondan türemiş tüm felsefeyi incelemek görev oluyordu. Yoksa tüm Müslüman filozoflar (feylozof) dini bütün Müslümanlardı. Onların Allah'ın varlığına karşı da en ufak bir tereddütleri yoktu. Hatta böyle bir fikrin olabilme olasılığı bile akıllarından geçmiyordu.

Hermesçilik

Hermes külliyatı Yunanca yazılmış olan “ Corpus Hermeticum “, Latince yazılmış olan “ Asclepius “, yine Yunanca yazılmış olan Stobaeus’un “ Anthologium “ (M.S. 500) ve Kıpti dilinde bulunan “ Nag Hammadi “ metinlerinden oluşur. Burada kullanılmış olan Corpus Hermeticum adı hem Grekçe bulunan bir gurup yazıyı ve hem de külliyatın tümünü ifade etmek için kullanılır.

Hermes Külliyatı (Corpus Hermeticum) içerisinde yer alan “ Asclepius ‘da “ Mısırlıların dini inançlarına ve onların kozmosun güçleriyle olan irtibatlarına geniş yer verilmiştir. “ Poimander’de “ ise Tevrat’ın “ Tekvin ” kısmında anlatılana oldukça benzer bir üslupta dünyanın yaratılışı anlatılmıştı. Diğer metinler ise ruhların çeşitli kademeleri aşarak nasıl Tanrı’ya ulaşılacağından ve ruhun bu yükselişine engel olan maddi bağlardan nasıl kurtulunacağından bahsediyordu. Hermes Külliyatındaki öğretilere bakıldığında hem görülmez bir Tanrı bulunmaktadır ve hem de evreni Tanrı doğrudan yaratmamıştır. Konuyu inceleyen kimi uzmanlara göre, Hermes Külliyatı “ iyimser ” ve “ kötümser ” olmak üzere iki görüşe sahiptir. İyimser olan görüşe göre Tanrı’yı çağrıştırdığından kainat iyi ve güzeldir. Kainatla “ görülmez Tanrı ” kendisini tezahür ettirir. Bu yüzden alemin güzelliğini gören ve anlayan kimse Tanrısallığa varır. Bir olan Tanrı her şeyi yaratandır. Tanrı’dan ve kainattan sonra insan, üçgenin üçüncü köşesini oluşturur. İnsanın gayesi “ semavi olan şeylere tazim ve ibadet, dünyevi olan şeylere ise tedbir ve tedviridir ” (Asclepius). Kötümser doktrinde ise, kainat temelde kötüdür. Çünkü kainat hiç bir şekilde birinci Tanrı’nın işi değildir. Birinci Tanrı her şeyin fevkindedir ve varlığının sırları içerisinde saklıdır. Dolayısıyla alemi terk etmeyen, ona sırt çevirmeyen Tanrıya ulaşamaz. Dünya kötülüklerle dolu olduğundan Tanrı’ya varmak için dünyanın dışında kalmak şarttır. Poimander’de anlatılan alemin ve insanın oluşum tablosuna bakıldığında, yüce akıl (nous) önce bir “ Demiurgos “ (Gizli Tanrı) yaratmıştır. Demiurgos ise önce alemi sonra da semavî insanı (anthropos) yaratır. Bu semavî insan aşağı katlara doğru iner ve orada “ tabiat ” (Physis) ile birleşerek yeryüzü insanını oluşturur. Fakat ilahi anthropos ayrı bir şahsiyet olarak semada kalır. İnsana can veren odur. Onun hayatı insanın hislerine, ışığı da akla (nous) intikal eder. İşte bu yüzden yeryüzündeki nesneler içerisinde yalnızca insan hem ölümlü ve hem de ölümsüz olarak çift tabiatlıdır. Yani hem ilahi ve hem de dünyevi (cismani) olarak ikili bir yapıya sahiptir. Bu nedenle insan isterse “ bilgi ” nin yardımıyla Tanrısal olabilir.

Hermes öğretisine göre akılları gelişmemiş ya da gelişmeye elverişli olmayan kimseler gerçekleri anlayamaz ve onun yükünü kaldıramazlar. Öz eleştiri yaparak arzularını ıslah

edemeyenlerin de bazı gerçeklere ulaşabilme şansları yoktur. Zaten istek ve tutkulardan sıyrılamayıp, kötülüklerden bütünüyle arınamamış olanlar, gerçekleri elde ederlerse bunları yanlış ve zararlı yönde kullanırlar.

Hermes öğretisine göre, kainatın gerçeklerini anlayabilmenin gerek şartı erdemli bir ruha sahip olmaktır. Hermesçiliğin temel öğretisine göre madde karanlık ile özdeştir. Işık ise ruhtur ve aydınlık ruhtadır. Yeryüzü hayatı ruhun maddeyle mücadelesinden oluşan bir imtihan sürecidir. Hakikate erebilmek bu imtihanda başarılı olup olmamaya bağlıdır. Eğer ruh maddeye yenilip imtihanı kaybedecek olursa karanlığa tutsak olacak ve varlığını kaybedecektir. İmtihanı kazanan ruh ise ölümsüzlüğe doğru yükselecektir.

Arapçada bulunan Hermes kitaplarının tercüme mi edildiği yoksa baştan Arapça mı yazıldığı çok tartışılan bir konudur. Sanırız ki içlerinde doğrudan Arapça yazılanlar olduğu gibi, Grekçe ve Kıptiçeden tercüme edilenler de vardır. Hangisi ne kadardır sorusu, bir karşılaştırmalı inceleme konusudur.

Ahmet İbn Hanbel

Hanbeli mezhebinin kurucusu Ahmet ibn Hanbel (780 – 855), bir halk kahramanıydı. Abbasi halifesi El-Memun (813 – 832), Mutezile ile gelenekçiler arasında sürüp giden teolojik tartışmada, Mutezilenin yanında yer almıştı. Aslında, daha önce anlatılan tartışma, bir avuç insan arasında yapılan akademik bir tartışmaydı. Gelenekçilere göre, Kuran, gökte bulunan asıl kitabın doğru bir nüshasıydı. Ezelden beri varolan bu kitap, Arapça bir kuran halinde Peygambere inmişti. Allah'ın sözü ebediydi ve yaratılmamıştı, Kuran'da böyleydi. Mutezile ise, " yaratılmış Kuran " görüşünü ileri sürüyordu. Yaratılmamış olması Kuran'ın olduğu gibi kabulü demekti. Yaratılmış Kuran ise, Kuran'ı insan düzeyine indirdiğinden, onun akıl yoluyla anlaşılabilir olacağı demekti.

Memun Mutezile görüşünü resmi ideoloji haline getirirken sadece dini tartışmada yan tutmak için bunu yapmamıştır. Siyasi bir amaç da gütmüştür. Bu sırada, Şiilerin Zeyd kolu Mutezile yanlısıydı. Zeyd kolu aynı zaman da Haşimi ailesinin en yetenekli olanının Halife olması gerektiğini söylüyordu. Memun Mutezile konusunda tavır alırken, Zeyd kolu ile uzlaşmayı ve halifeliğini biraz daha garantilemeyi düşünmüştür. Hakikaten, Mumun döneminde Zeydi bir ayaklanma olmamıştır.

827 yılında Halife işe karışıp, Mutezilenin görüşünü İslam'ın resmi görüşü haline getirmek isteyince işler karıştı. Halife, gelenekçilere, Mutezile görüşünü kabul etmeleri için baskı yapıyor ve hatta işkence yaptırıyordu. Sıradan insanlar, bu davranıştan etkilendiler ve korkuya kapıldılar.

Memun, Mutezile görüşünü resmi devlet görüşü olarak kabul edince, resmi ideolojinin koruyucusu olarak " Mihna " adlı bir mahkeme kurdu. Mihna'yı, engizisyon mahkemesinin Abbasi tarzı olarak düşünmek mümkündür. Mahkeme kadılardan ve din adamlarından, Mutezile öğretisine sadakat yemini istedi. Yemine yanaşmayanlar, görevden uzaklaştırılıp, soruşturmaya uğradılar. Mihna mahkemeleri, Memun'dan sonraki halifeler döneminde de 849 yılına kadar işlevine devam etti.

Ahmet ibn Hanbel, Halifenin sorgulamasını kıl payı atlatan tanınmış bir gelenekçi idi. Onun kutsallığı ve karizması Halifeye meydan okumaya dönüştü. İbn Hanbel, daha önceki bir söylemi tekrar gündeme getiriyordu. Ama bu sefer bu söylem Mutezile'ye karşı sanki bir silah oluyordu. Kuran yaratılmamıştı, hep vardı. Bu, Mutezileye karşı halk hareketinin parolası oldu.

İbn Hanbel, Allah hakkında herhangi bir akılcı tartışmaya girmeyi ret ediyordu. Mutezilenin ılımlı din adamlarından el-Huayan el-Karibisi (öl. 859), uzlaşma sağlamaya çalıştı. Tanrı'nın sözü olarak Kuran yaratılmamıştı, ama insan sözü haline geldiğinde yaratılmış olurdu. İbn Hanbel bu görüşü de ret ve mahkûm etti. El-Karibisi, uzlaşma arıyordu ve görüşünde ısrarcı değildi. Kuran'ın yazılan ve okunan Arapçası, Tanrının ezeli sözünün bir parçası olduğu sürece, yaratılmamıştır dedi. İbn Hanbel, böyle akılcı bir yolla Kuran'ın kökeni hakkında fikirler ileri sürmek tehlikelidir ve bir işe yaramaz diye bu yaklaşımı da ret etti.

İbn Hanbel'e göre, anlaşılamaz Tanrıyı akıl ile anlamak mümkün değildi. Mutezile akıl yürüterek, Tanrı'yı tüm sırlarından sıyırıyordu ve onu bir formüle dönüştürüyordu ki, bu ibn Hanbel için kabul edilemezdi. Kuran, Allah'ın dünya üzerindeki eylemlerini anlatırken, insani terimler kullanıyordu. İbn Hanbel, bu sözleri sözlük anlamlarıyla alın ama nasıl olduğunu sorgulamadan kabul edin diyordu.

İbn Hambel'in başını çektiği Sünni halkın direnci karşısında, Halife Memun " yaratılmış Kuran " inancını zorla kabul ettirmekten vaz geçti. Böylece, İslam toplumunu doktriner bir tarzda yönetecek İmam görüşü bitti. İmamın yani halifenin rolü, din bilgilerinin ittifakına (icma) göre dini korumak olarak kaldı. Bu da bütün görüşlere karşı, eskiden beri mevcut olan hoş görülü ortamın devamı demekti. Hoşgörünün ortadan kalkışı, uygarlığın gerilemeye başlaması ile olacaktır. Abbasi devletinde gerileme din nedeniyle olmamıştır. Ama çöküş bir kere başlayınca din de bundan etkilenmiştir.

Gelenekçilerin hukuk yorumu için pek çok sistem oluşturulmuştu. Bu sistemler içinde sadece dört tanesi, Hanbelî, Maliki, Şafi ve Hanefi " hak mezhep " olarak tanındı. Bu dört mezhep, Ortodoks bir yapı içinde çeşitlilik getiriyorlardı. Her Müslüman kendi istediği okulu seçebilirdi. Dolayısı ile yargılanacağı kadıyı da seçmiş olurdu.

Malikilik, batıya doğru yayıldı. Şafilik, Doğuda Arapça konuşan halk tarafından benimsendi. Ama Türkler Şafiiliği iterek ta Malezya'ya kadar uzaklaştırdılar. Hanefilik önce Abbasilerde, sonra Horasan'da görüldü. Oradan da Türklere geçerek, Türklerin yönetimleri altına aldıkları tüm ülkelerde yayıldı. Hanbelîlik, önce Araplar arasında ciddi bir etki yapmış olsa da, etkisi zamanla azaldı. Şimdi, Arabistan da Vahabiler arasında yaşamaktadır.

Şeriat

Daha dört halife zamanında hadislerin toplanmaya başladığını söylenmişti. Bunlar hem çok fazlaydılar ve hem de hangilerinin doğru olduğu bilinmiyordu. Hadislerin doğruluğunu araştırma ve sağlama çalışmaları başladı.

Altı adet eleştirel hadis derlemesi yapılmıştır. Bunlardan ikisi, Ebu Müslim ve Buhari'ninkiler, özel bir konum kazanmıştır. Buhari'nin bir söyleme göre 200.000, bir başka söyleme göre 60.000 den fazla Hadis içinde 2.762 tanesini doğrulanmış kabul ederek seçtiği söylenir. Buhari bunları dini içeriğine ve eylem alanına bakarak sınıflandırmış ve 97 kitapta toplamıştır. Buhari'nin derlemesi, Müslümanlar için, Kuran'dan sonra gelen en önem kitaptır. İmam Buhari'nin sahihinde 7.500 hadis mevcuttur. Bu hadislerin 5.000′i tekrar eden hadislerdir. İmam Zebidi tekrar eden hadisleri çıkararak bir muhtasar Buhari hazırlamıştır. Bu kitaba 2.226 hadis alınmıştır.

Buhari (810 – 869) Buhara'da doğduğu için, bu adla anılır. Hangi toplum kökenli olduğu açık seçik bilinmemektedir. Ancak veriler Türk kökenli olma olasılığını artırmaktadır. Batılı tarihçiler, Buhari'yi İran kökenli kabul ederler.

Buhari 11 yaşında iken Hadis ile uğraşmaya başladı. Keskin bir zekası ve güçlü bir hafızası vardı. Bu nitelikleri ile çevresinin ilgisini hemen çekti. İslam ülkesini dersler vererek ve hadisleri toplayarak dolaştı. On altı yıllık bir çalışma sonunda, binden fazla kişiden topladığı hadislerin içinden, doğruluğunu kanıtladıklarını yayınlamıştı. Doğruluğu bütün bilginlerce kabul edilmiş olan hadisleri topladığı eseri El Cami-üs Sahih (Doğru Derleme) adını taşır.

Hukuk bilginlerinin başvurdukları ilk kaynak Kuran dır. Kuran'da açık bir hüküm yoksa çözüm hadisde aranır. Hem Kuran ve hem de hadis yeterli açıklığı vermez ise, kıyas'a başvurulur. Kıyas, benzetme yolu ile akıl yürüterek, benzer bir sorunda varılmış olan yargının ilkelerini yeni soruna uygulamak demektir. Yıllar geçtikçe, din bilginleri belli hukuk kuralları üzerinde anlaşma eğilimi gösterdiler. Buradan icma-i ümmet, yani oybirliği ilkesi ortaya çıktı. Peygamber bir hadis'te, " Benim ümmetim, hiçbir zaman, bir yanlış üzerinde oybirliğine varmaz " demişti. Bu hadis'ten hareketle, toplumu temsil eden hukuk uzmanları bir konuda anlaşırlarsa, bu tartışılamaz kesinlikte bir hüküm kabul ediliyordu. İcma oluştuktan sonra, verilen hüküm için, vahiy ve hadislerde olduğu gibi, yeni bir düşüncenin geliştirilmesi yasaklanıyordu.

İcma sadece Sünni mezheplerine has bir kurum değildir. Tüm Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri bir kurumdur. Hariciler ve Şiiler de uygularlar. Şiilerde hukuki görüşler İmamın otoritesi altında olmasına rağmen icma vardır.

Sonuçta, gittikçe daha çok sorun icma ile saptandı ve buradan içtihat çıktı. Olanlara bakarken şu görülür. Gün geçtikçe bireysel yorum hakkı daralmaktaydı. Vahiy, hadis, icma, içtihat derken, bireysel yoruma yer kalmıyordu. 10. Yüzyılın sonuna doğru, pek çok din alimi " içtihat kapısının " artık kapandığını ilan etti. Bundan böyle, bir kimse, bir metni, icmanın

gösterdiği yorumdan farklı bir biçimde anlamaya kalkarsa, bidat (yenilik getirme) suçu işlemiş oluyordu. Bu Hıristiyanların sapkınlık günahına çok yakın bir suçtu.

İcmanın gelmiş olduğu yer, Tanrısal iradenin ete kemiğe bürünmüş hali gibidir. Bunlara uymayan günaha girer ve Tanrı tarafından cezalandırmayı hak eder. İcmalar, Tanrının insana son seslenişleridir. Gelinen bu konumda artık hukuk değiştirilemez. İnsan kendini bu Tanrısal çerçeve içinde geliştirmek zorundadır. Artık hukuk toplumun önünde gitmekte ve onu şekillendirmektedir. Müslüman toplumu kalıplanmıştır.

Burada tekrar vurgulanması gereken önemli bir husus Müslüman devletinin, yasama faaliyetlerinden doğan bir yasasının olmadığı ve olamayacağıdır. Şeriat devletin dışındadır. Devlet bunu uygulamakla yükümlüdür. Müslüman için, şeriatın dışında bir hukuk olamaz. Eğer bir devlet hukuku ortaya çıkarsa müminler bu hukuku saymazlar, kaale almazlar. Böylece bir anlamda da devlet üzerinde, ondan bağımsız, bir fukaha diktatoryasının kurulduğudur. Ancak, bunun kurulup, kurulamadığını veya ne ölçüde kurulabildiğini tarih anlatacaktır.

Şeriat, Müslümanların nasıl davranmaları gerektiğini söyleyen buyruktur. Şeriat, İyiyi ve kötüyü ölçülendirmiş ve sınıflandırmıştır. Yapılması zorunlu (vacip), övülmeye değer (mendub), ne iyi ne kötü (caiz veya mubah), kınamayı hak eden (mekruh), yasak (haram) diye beş kategori koymuştur. Ahlak yükümlülükleri içeren ve kesin kuralları olan bu kapalı sistem, yine kendi yapısı gereği, bütünüyle hiç uygulanmamıştır. Kararı veren yani yorumlayan kadılardı. Ama kadıların hükümlerini de siyasi iktidarlar fiiliyata geçiriyorlardı. Ancak hiçbir iktidar, hatta kendilerini şeriatın hizmetçileri diye adlandıran Abbasiler bile, mahkemelerin bağımsızlığına izin vermemişlerdi.

Kaldı ki çok uluslu hale gelmiş olan İslam alemi, her halkın kendini bağlı hissettiği kendi örf ve adetlerine de sırtını dönemezdi. Hükümdarlar, toplumsal ve hukuksal görenekleri bir çırpıda hükümsüz sayarak, tepki çekmek istemezlerdi. Sonuçta, şeriat başka hukuklarla birlikte var olmak zorunda kaldı. Şeriat hükümleri toplumdan topluma ve bölgeden bölgeye farklı uygulandı. Buradaki farklı kelimesi, hüküm farkını değil, bir hükmün uygulanıp uygulanmamasını belirtmek açısından kullanılmıştır. Şeriatın bir bölümü kullanılmaya bilinirdi, ama kullanılan bölümlerde şeriattan sapmalara da müsaade edilemezdi.

Şeriatın, İslam devleti anayasası, uluslararası ilişkiler ve savaşa dair hükümleri hiçbir zaman yürürlüğe konmamıştır. Buna karşılık, evlenme, boşanma, miras gibi kişileri ilgilendiren hükümleri geniş çapta uygulanmıştır. Burada bile, örneğin kuzey Afrika Berberilerinde, kadınların mülk sahibi olmalarına izin verilmemiş, yani, buna ait şeriat hükmü yerine yerel adetler tercih edilmiştir. Tüm bunlara rağmen, şeriat hep bir ideal olarak yaşamaya devam etmiştir. Bütün Müslümanlar eninde sonunda şeriat hükümlerine geçileceğini kabul etmişlerdir.

İçtihat kapısı Sünniler için kapanmış, ama Şiiler için kapanmamıştır. Şiilikte hala mutlak içtihat sahipleri sayılan " mucdahit'ler " vardır. Bunlar, bir gün ortaya çıkacağına inanılan İmamın organları sayılırlar. Bunlar Şahların hareketlerini serbestçe eleştirebilir ve denetleyebilirler. İçtihat yetkilerinden dolayı, büyük bir dini otoriteye sahiptirler. Kimse onları uysal bendeler haline getirmeye muvaffak olamaz. Siyasete karışırlar ve ilerde örnekleri görüleceği gibi tarihte pek çok defa karışmışlardır. Ayrıca, Şii din adamları dinsel vergiler de alırlar. Böylece, Şii din adamlarının elinde, büyük fonlar oluşur. Bu fonlar siyasiler için dokunulamaz fonlardır.

Rus Kağanlığı

Volga ticaret yolu

Bu yıllara gelindiğinde, Karadeniz'in kuzeyinde artık bir Rus Kağanlığından bahsedilmektedir. Demek ki, o tarihlerde, Ruslar, Hazar hakimiyetinden kurtulmuş ve siyasi bir birlik oluşturmuşlardır. Bu siyasi birliğin, diğer göçebelerin siyasi birliğine benzediğini düşünmemek için ortada herhangi bir sebep yoktur. Rus kağanlığının yeri hala tartışılmaktadır. Bu konuda veri azlığından tarihçiler arasında mutabakat sağlanamamıştır. Rus Kağanlığının ilk başkenti Kiev, Tamantarhan veya başka bir kent olabilir.

Kağanlığın iki gelir kaynağı vardı: Yağma ve savaş ganimetleri ile ticaret. Rus tüccarlar, Slavlardan ve diğer bağımlı boylardan sağladıkları kürkleri ve diğer ticaret mallarını, Azak denizi üzerinden Don nehrine geçirirler, Don ve Volga'nın birbirine iyice yaklaştığı yerde de Volga nehrine aktarırlardı. Mallar Volga üzerinden Doğuya ve Kafkasya'ya giderdi (Volga ticareti). Rus ticaretinin en önemli malı, Kuzey Rusya'dan gelen kürklerdi. Kuzeyden, mal gibi savaşçı da gelirdi. Ruslar eksik asker ihtiyacını, Kuzeydeki İskandinavlardan sağlarlardı. Rusya'nın güneyinde Rus ağırlıklı kentler ağır basarken, Kuzeye gidildiğinde, Ruslar ve İskandinav göçmenlerin birlikte oturduğu kentler görülmeye başlanıyordu. Rusa kenti, bu tip bir kentti. Kuzeyde oturan diğer topluluklarla, örneğin Sloven, Vesler, Kuzey Rusları bir nevi konfederatif yapı altında yaşıyorlardı. Rusların yaptığı Kuzey - Güney ticaretinden her topluluk kendi payını alıyordu. Ticaret yolunda, en kilit noktada Severyan Slavları oturuyorlardı.

Rusların siyasi yapıya kavuşması, genişlemesi ve güçlenmesi, normal olarak Hazar devletini kaygılandırıyordu. Hazar, Yukarı Don ve Aşağı Volga yolunu kapatarak, Kuzey Güney

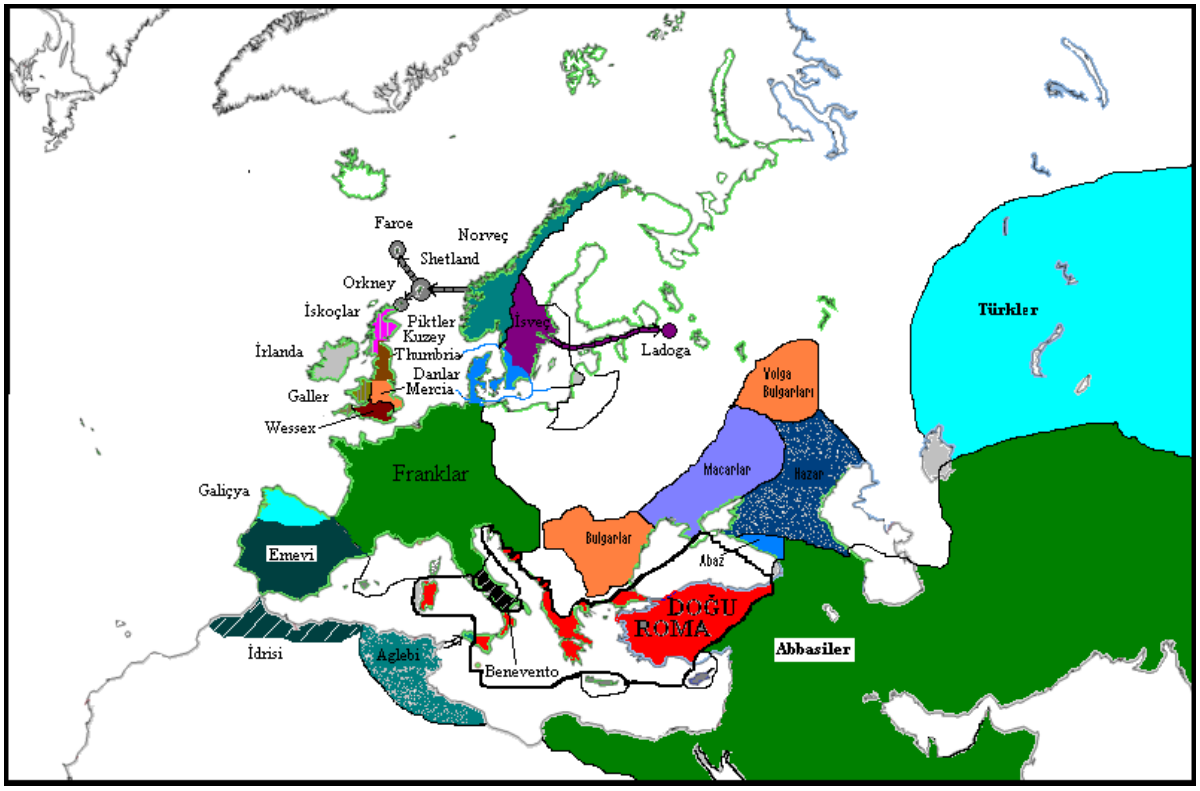
ticaretine engel olmaya karar verdi. Bu konuda, Doğu Roma İmparatorluğu ile anlaşma sağlanarak, Doğu Roma'nın desteği ve yardımı alındı. Doğu Roma, mimar, malzeme, usta ve işçi yardımında bulundu. Roma'nın icazeti alındıktan sonra, Don nehri üzerindeki Sarkel (Ak Kale) kalesinin yapımına başlandı. Bölgede taş bulunmadığından, tuğla ocakları kuruldu. Kalenin yapımı 833 li yıllarda bitirildi. Yine 830 lu tarihlerde, Macarlar Don nehrinin batısına geçtiler. Buna, Hazar devletinin, Rus ticaret yolunun kesilmesine katkı sağlasın diye müsaade etmiş olabileceği düşünülür. Sarkel kalesi ve Macar yerleşimi beraber düşünüldüğünde, teorik olarak Rusların yolu kesilmişti. Ama her zaman, pratik teoriye uymayabiliyordu.

Sarkel kalesi, Don nehrini kesmişti ama Doneç nehri açık kalmıştı. Ama kaleyi üst olarak kullanan gezici birlikler oluşturarak, Hazer sorunu çözdü. Bu sırada, bölgedeki Slav boyları ve bu arada kritik noktadaki Severyanlar Hazar devletine bağımlı hale getirildiler.

Kale yapımı ile güçlenen Hazar - Doğu Roma dostluğunun bir sonucu olarak, Doğu Roma 705 tarihinden beri özerk bir statüde olan Kerson'u tekrar kendine bağlayarak, yönetimine bir vali atadı.

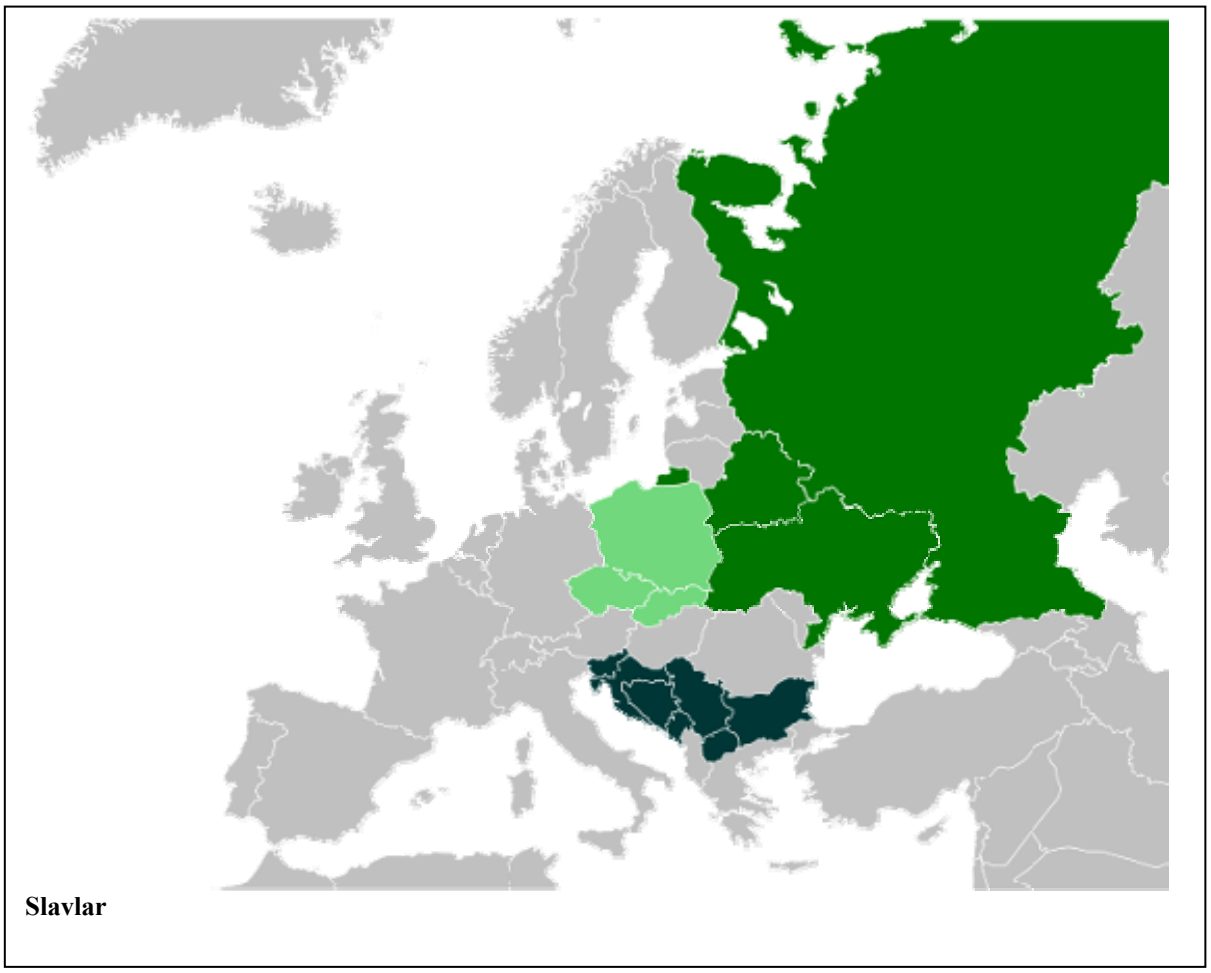
Sarkel kalesi yapımı, başarılı olmuş ve durum Rusları rahatsız etmişti. 838 yılında Rus elçileri, Constantinopolis'e gelip, hem kendilerini ve hem de dertlerini İmparatora anlattılar. Doğu Roma, Rus elçilerinin anlattıklarından etkilenmedi. Ve hatta dönüşlerinde yolda Rus elçileri tutuklandılar. Ruslar ise buna 840 yılında Amasra'yı yağmalayarak cevap verdiler. Doğu Roma yazarları, saldırının vahşetinden dehşete düşmüşlerdi. Ruslar, kadın - erkek, ihtiyar - çocuk demeden herkesi öldürmüştü.

Kuzey - Güney ticaretinin durdurulması, Kuzey Rusya'da ciddi bir ekonomik bunalım yarattı. Savaşçı İskandinav kabileleri, azalan gelirlerini, Fin ve Slav boylarına ağır vergiler koyarak hafiflettiler. İç savaş başladı. Kabileler birbirini yağmalamaya başladılar.

Avrupa-Akdeniz-Ortadoğu M.S. 830

Slavlar

Slavlar

Daha önce parça parça ve diğer toplumlarla birlikte Slavlardan bahsedilmişti. Slavlar Hint-Avrupa dil gurubuna dahil bir dil konuşurlar. Daha önce belirtildiği gibi genel olarak kabileler şeklinde yaşayan göçebelerdirler. Germenler, Türkler gibi ana bir göçebe gurubu oluştururlar. Hatırlanacağı gibi Türkler hakkında eski bilgilere Çin kayıtları sayesinde ulaşılmaktadır. Çinlilerin bahsettiği Juan-Juan, Ting-ling gibi göçebe topluluklar içinde Türkler gibi Slavların da bulunmuş olma ihtimali vardır. O dönemde Tarih sahnesine çıkış zaman ve şekline bakarak, başlangıçta Slavların Germenler ile Türkler arasında kalan topraklarda yaşadığı söylenebilir kanısındayız. Orta Asya merkezinden gelen baskı sonucu, onlar da zaman içinde yavaş yavaş batıya doğru hareket ederek, sonunda bugün Doğu Avrupa dediğimiz topraklara gelmişlerdir. Yine mevcut olaylara bakarak Slav ve Türk kabilelerinin tarihin her safhasında yan yana, iç içe yaşadıkları ve sürekli ilişki ve etkileşim içinde bulundukları rahatça ifade edilebilinir.

Slavlar Batı Avrupa'ya gelip, prenslikler şeklinde organize olduktan sonra Hırvatlarla Slovenler Karolenj etkisi altında kaldılar. Bazı dönemlerde, Karolenjlerin bir parçası oldular. Sırp ve Boşnaklar ise Doğu Roma etkisinde daha fazla kalmış ve zaman zaman Doğu Roma'nın parçası olarak hareket etmişlerdir. İleriki tarihlerde Hırvatlar Frank etkisi ile Roma

Katolikliğini benimseyeceklerdir. Sırplar ise Doğu Roma ruhbanlarınca Hıristiyanlaştırıldılar (Ortodoks). Hırvatlar ve Sırplar arasında günümüze kadar gelen farklılığın temeli bu dini ayrımdır.

Balkanlarda ise Slavlar Türklerle birlikte siyasi bir örgütlenme göstermişler ve Bulgar devletini oluşturmuşlardır. Bulgar siyasi örgütlenmesini gördük ve görmeye devam edeceğiz.

Orta Avrupa Slavları, Sorablar, Polaplar, Pomeranyalılar ve Polonyalılar hakkında pek az şey bilinmektedir. Moravya prenslerinin kurduğu, Çek ve Slovak halklarından oluşmuş devlet hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Tuna'nın iki yanına yerleşmiş olan Slav kabileleri IX. Yüzyıldan itibaren adına Büyük Moravya denen geniş bir toprakta, bir kralın yönetimi altında bir ulus meydana getirmeye başlamışlardı. Ancak bu topraklar Macarların istilası ile ikiye parçalanacaktı.

Slavların, Slav-Alan karışımı Roksalanların devamının İskandinavlarla karışması sonucu oluşturdukları Rus siyasi yapılanması da Bulgar siyasi yapılanması gibi görülmeye devam edilecektir.

Slave kabileleri hareketleri M.S. 700

İslam topraklarında ticaret güvenliği

Kervan

İslam İmparatorluğu, çok geniş bir alana hükmediyordu. Doğuda Çin'e komşu olmuş, batıda Atlas okyanusuna dayanmıştı. Böyle büyük bir coğrafyanın tek elde toplanması sonucu, yollar, seyahat ve ticaret, o güne kadar hiç olmadığı kadar güvenli bir hale gelmişti. Geniş toprakların tek bir yönetim altında toplanmasına ilave, Arap dili büyük bir alanda konuşulur olmuş ve bu da oldukça etkin bir dil birliği sağlamıştı. Buna ilave, İslam dini de toplumlar arasında ideolojik bir birlik sağlıyordu. İslam İmparatorluğunun altın ve gümüş paraları, enternasyonal bir hüviyet kazanıp, tüm ülkelerde geçen bir değişim aracı olmuştu. Daha uzun yıllar, Doğu Roma parası ve İslam Dinarı, uluslararası piyasaya hakim olacaklardı. Bütün bunların sonucu olarak, İslam'ın yayılması ile birlikte, bir dünya pazarının oluşmuş olduğu söylenebilinir.

Müslüman tüccarlar, artık her yerde ticaret yapıyor ve hatta ticareti tekellerine alıyorlardı. Çin, Kanton, Singapur, Endonezya, Seylan, Doğu Afrika gibi deniz aşırı yerlerde İslam tüccar kolonileri kurulmuştu. Hint okyanusu bir İslam denizi olmuştu. Pek çok tüccarın deniz filoları vardı. Gemi sayısı 12 gemiyi aşan tüccar sayısı hiç de az değildi. Pek çok tüccarın, yıllık geliri 1 milyon dirhemi aşıyordu. Tüccarlar arasında, 16 milyon altın dinarını kaybedip yine de zengin kalabilenler vardı.

Müslüman tüccarlar, ticaret yaptıkları uzak ülkelerde evleniyor ve oralarda doğan çocuklarını o ülkelerdeki işlerin başına getiriyorlardı. Böylece, aile içi bir entegre şirketler sistemi doğuyordu. Uzak ülkelerde doğmuş çocuklar, o ülkelerin dilini ve adetlerini iyi bildiklerinden ilişkiler kusursuz yürütüle biliniyordu.

Orta Asya ve Çin, çoğunlukla Şii tüccarların elindeydi. Örneğin, Mervizi'nin anlattığına göre, Ali soyundan gelen bir aile, önce baskı sonucu Horasan'a, oradan da Kanton'a göçmüştü. Kanton'da, nehir üzerindeki bir adada boş buldukları bir şatoya yerleşerek (Yılanlı Şato), Çince öğrenmişler ve Kanton valisinden ticaret yapma hakkı almışlardı. Artık, Kanton ticareti onların tekelindeydi. Bu Ali'den gelen aile, Çin ile Kanton arasında, kervanlarla ticaret yapıyor, Kanton'a gelen diğer tüccarlar mallarını bu aileye veriyor, kente giremiyorlardı.

Eskiden beri köklü bir ticaret geleneğine sahip olan Harizmli tüccarlar, Asya Avrupa ticaretini ellerine geçirmişlerdi. Horasan kentlerinde, Hazar'da, Bulgaristan'da kolonileri vardı. Macaristan içlerine kadar yayılmışlardı. Ayrıca, Orta Asya göçebe Türk kabileleri ile de ticaret yapıyorlardı.

İslam devleti İspanya, Girit ve Sicilya'yı ele geçirmiş, buralara Müslümanlar yerleşmişti. Örneğin İtalya'da Bari 30 yıl İslam egemenliğinde kalmıştı. İslam korsanları, Fransa'nın güneyine ve Alpler üzerinden İsviçre'ye kadar gidiyorlardı. İtalyan kentlerinde adım başında Müslüman tüccarlara rastlanıyordu. Ama fakir olan Batı Avrupa ile ticaret çekici değildi. Avrupa'nın dış ticaret açığını kapatacak malı veya altın ve gümüşü yoktu. Buna rağmen, Batı baharatı, değerli kumaşları, camı, metal mamulleri Doğudan almak zorundaydı. Avrupa aldıklarının karşılığını demir, metal, kereste ve Slav kölelerle ödüyordu. Hadım Slavlar, özellikle Endülüs'te ve İslam İmparatorluğunun her yerinde, haremlerde kullanılıyorlardı. Fransa'da hadım işleminin yapılacağı yerler genel olarak Yahudilerin işlettiği iş yerleri idi. Hadım Slav köleler ve hadım edilmeden orduya alınan Slav köleler Müslümanlaştırılıyor ve İslam kültürü ile yetiştiriliyorlardı. Bu Slav köleler içinden zengin olanlar, büyük arazi sahipleri, bilginler ve şairler çıkmıştır. Sonuç olarak Avrupa, İslam İmparatorluğuna hammadde ve emek (köle) satıp, yerine mamul madde alıyordu.

Hatırlanacağı gibi, İslamiyet öncesinde, Kureyşliler, şirketler kurmuşlar kervanlar düzmüşler ve faizcilik yapmışlardı. İmparatorluk kurulduktan sonra, yöneticilik ve bunun sağladığı talan düzeni daha kolay ve tatlı geldiğinden, ticaret yerine yöneticilik tercih edilir olmuştu. Böylece ticaret Araplar dışında kalan etnik grupların daha fazla iştigal ettikleri bir uğraş haline geldi. Zaten, Müslüman olan topluluklar içinde Soğdlular gibi, uzun zamandır ticaretin genlerine işlendiği toplumlar vardı.

Böylece, Arapların elinde talan ve ticaretle, diğer etnik grupların elinde de ticaretle, ciddi bir sermaye birikimi başladı. Bu arada birikimlerini büyük topraklara yatıranlar ve toprak spekülasyonundan para kazanmaya çalışanlar vardı. Ama tüccarların genel temayülünün toprak spekülasyonu olmadığı belliydi. Arazi her ne kadar beraberinde siyasi bir güç de getirse, başlıca zenginlik yine de para (altın ve gümüş) birikmesindeydi.

Bilindiği gibi İslam serbest rekabetten ve ticaretten yanadır. Böyle olunca da İslam İmparatorluğunda, fiyatların oluşumu serbest bırakılmıştır. Narh ve fiyat sınırlaması uygulanmaz. Bu sırada Avrupa kentlerinde, yiyecek fiyatları saptanmaktadır. Böylece, örneğin Avrupa ile buğday ticareti yapmak kazançlı bir iş olmaktan çıkmıştır. Halbuki İslam ülkelerinde, büyük çalkantılara yol açmasına rağmen, buğday fiyatları hep serbest kalmıştır.

Buğday tüccarları, rekoltenin kötü olduğu yıllarda, yüksek karlar sağlamışlardır. Fiyatlar, konjektüre bağlı olarak büyük dalgalanmalar göstermiştir.

Faizcilik, din tarafından şiddet ve kesinlikle ret edilmiş olmasına rağmen, İslam İmparatorluğunda serbestti. Hanefi hukuk bilgini Şeybani " zorunluluk yasağı meşru kılar " kuralını getirdi. Zaten Şeybani dese de demese de faiz çeşitli adlar altında, çeşitli şekillerde hep uygulanıyordu. Tüccarlar sık sık faiz konularında mutabakat sağlamak için toplanır, usuller yaratırlardı. Bankercilik de vardı. Kişiler paralarını herhangi bir riziko almaksızın bankerlere verirlerdi. Bankerler, topladıkları mevduatları kullanıyorlardı. Zaten, tüccarlık ve bankerlik birbirine karışmıştı. Diğer yandan kambiyo işlemleri, " cahbaz " veya " sayrafi " denilen sarraflarca yapılıyordu.

Yaygın para ekonomisi ve ticaret, uzak mesafeler arasında ödemelerin yapılış biçimlerini de geliştirdi. Tüccarlar ile devlet arasında veya yöneticiler arasında iş birliği doğdu. Tüccarlar, başkentte parayı devlete ödüyordu, eyaletlerde ise tüccar adına ödeme yapılıyordu. Bu mali ödeme buyruklarına " sakk " denirdi. Günümüzde kullanılan çek buradan türemiştir. Çek yanında, ödemeler için poliçe de kullanılıyordu. Poliçe kullanımı ile ayrı coğrafi yerlerde bulunan tüccarlar birbirlerine karşılıklı hesap açmış oluyorlardı. Tüccarların, bankerlerdeki mevduat hesapları da düşünüldüğünde, tüccarlar arası ödemelerin bankerler aracılığı ile kağıt üzerinde yapıldığı görülür. Böylece, İslam topraklarında gelişmiş bir para ekonomisi ortaya çıkmıştı.

Tüccarlar arasındaki işbirliği sadece aynı dinden tüccarlar arasında yapılan bir işbirliği değildi. Dini ne olursa olsun tüccarlar arasında sıkı bir dayanışma ve iş birliği vardı. Tüccarlar, para almadan birbirlerine pek çok hizmet yaparlardı. İslam ülkelerinde, Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman olsun ticari faaliyetlere hiçbir kısıtlama getirilmemişti. Ancak gümrük vergilerinde Müslüman tüccarlar lehine bir kayırma yapılıyordu. Vergi oranları Müslümanlar için yüzde 2,5, Müslüman ülke tebaası olan Hıristiyan ve Yahudiler için yüzde 5, yabancı gayri Müslimler için yüzde 10 idi. Bu oranlar sabit olmayıp, ihtiyaca ve karşılıklı anlaşmalara bağlı olarak değişebiliyordu.

İslam İmparatorluğunda, bütün bu ticari faaliyetler ve gelişmiş para ekonomisine bağlı olarak, ciddi bir sermaye birikimi olmuş ve bunun sonucunda, daha önce bahsedilen, bankerlik müessesi büyük güç kazanmıştı. Basra'da banker Baridi ailesi, Mısır'da Madarai ailesi, Bağdat'ta Yahudi Aaron ve Phincas aileleri, Şii İbn el-Furat ailesi, Sünni İbn el-Cerrah ailesi, emir gücünde, zengin ve güçlü banker aileleri idiler. Abbasi devleti, bu banker ailelerinden bazı kişileri, devlet maliyesini düzeltmesi için vezirlik makamına getiriyordu. Çoğunlukla sıra ile göreve getirilen bu mali vezirler, kendi ailelerinden devlet adına borç alarak, kendi ailelerini daha da zenginleştiriyorlardı.

Asya'nın en uzak noktalarına kadar giden Arap tacirler, özellikle Müslümanlığın ilk asırları içinde, birer Müslüman propagandacılardı. Sadece propaganda yapmıyor aynı zamanlarda Müslümanlığı yoğun bir şekilde uyguluyorlardı. Bu kadar inanmış bir şekilde davranıyor olmaları çevrelerine örnek oluyordu. Tüccarların yanına takılıp gidenler arasında dervişler, kendini dinin yayılmasına adayanlar, devlet tarafından görevlendirilen kişiler vardı. Yani Müslümanların kervanları veya ticaret heyetleri hikmetli kişilerin de yer aldığı karma bir topluluktu. Bu karma topluluğun tanıttığı İslam'ın, kentlerde yaşayan büyük bilginlerin İslam'ı olmadığı kesindir. Büyük kitleler ile ilişki içine giren Müslümanların dinleri konusunda çok bilgili oldukları söylenemez. Ancak onlar, gönülden inandıklarını hararetle savunuyor ve yaşıyorlardı.

İslam devletinde ihtisaslaşma

Bütün yukarıda anlatılanların sonucu olarak, bölgeler arasında üretim ihtisaslaşmaları oldu. Buhara, duvar halısı, seccade, perde, yumuşak kumaş, bakır lamba üretim ve satışında ileri gitti. Semerkant, kağıt, gümüş işlemeli kumaş, büyük bakır kap, sanat eserlerinde ihtisaslaştı. Nişapur'da tekstil, demir eşya, çini ve firuze taş işlemesi önem kazandı. Merv'de ipekli dokuma, ağaç eşya, seramik vardı. Harizm deride, kılıç, zırh ve kilit yapımında, gemi üretiminde ihtisaslaşmıştı. Taşkent'in porseleni ünlüydü. Mısır'da Tennis ihracata dönük ince ve güzel kumaşlar yapıyordu.

Tarımda da ihtisaslaşma olmuştu. Kuzey İran ve Suriye'de ipek böcekçiliği yapılıyordu, dolayısı ile buralar dutluk alanlarla kaplanmıştı. Batı Türkistan da pamuk üretimi vardı. Güney İran ve Basra körfezinde şeker kamışı yetiştiriliyordu. Hurma Irak'ta, kavun ve karpuz Harizm deydi.

Bölgesel ihtisaslaşma hem tarımda, hem sanayide ve hem de ticarette meydana gelmişti. İhtisaslaşma, bölgeler arasında ve hatta birbirinden uzak yerler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratmıştı. Bu aslında bir dünya pazarı ve bir devrimdi. Benzeri Roma İmparatorluğu zamanında ortaya çıkmıştı. Ama İslam pazarı Roma pazarından hem daha gelişmiş, hem daha ihtisaslaşmış ve hem de daha büyüktü. İslam İmparatorluğunun ortaya çıkardığı pazar, Batı Avrupa'nın ortaya çıkartacağı pazara sıra gelene kadar, en büyük Pazar oldu. Avrupa pazarı, İslam pazarını ancak XVI cı yüzyıldan sonra geçebildi.

Rant ekonomisi de gelişmişti. Arazi, han, depo, dükkan, hamam kiraya veriliyordu. Kira gelirleri sermaye birikimine imkan sağlayan meblağlara ulaşıyordu.

Sanayi malları diyebileceğimiz türden imalatlar zanaatkarlarca yapılıyordu. Bu zanaatkarlar, yaptıkları üretimin üretim araçlarına sahiptiler. Yanlarında işçi çalıştırırlardı. Bu işçiler halktan kişiler oldukları gibi, kendi efendileri tarafından işçi olarak kiraya verilen köleler de olabilirdi. İhracat için kumaş üreten Tennis kentinde, dokuma tezgahı sayısı 5.000 civarındaydı. Kentte atölye biçimi organizasyonlar kurulmuştu. Bu gelişme sadece tekstilde değil kağıt yapımında, cam sanayiinde, seramik üretiminde ve şeker üretiminde de görülüyordu. Ayrıca parfümeri, boya, sabun, ilaç alanında da ciddi gelişmeler sağlanmıştı.

Özel girişimcilerin yanında, devlet tarafından organize edilen üretimler de vardı. Devletin sanayi üretimi yapması, İslam İmparatorluğuna Doğu Roma ve Sasani İmparatorluklarından

kalan bir mirastı. Devletin silah yapım evleri, tersaneleri, para basım evleri, saray için altın ve gümüş işlemeli lüks kumaşlar üreten atölyeleri vardı.

Sanayi üretiminin artmasına bağlı olarak, madencilik de gelişmiştir. Madenler, madenin üzerindeki toprağa sahip olanların malı sayılırdı. Devlet özel madenlerden beşte bir pay alırdı. Devletin kendine ait madenleri vardı. Ama bu madenler, özel kişilere kiralanarak işletilirlerdi. Madenlerde çevreden sağlanan işçiler ve köleler kullanılırdı. Maden genellikle İran ve Güney Doğu Anadolu'dan çıkarılırdı. Altın Mısır ve Sudan'dan elde edilirdi. Mısır ayrıca şap ve sodyum karbonat ihraç ederdi. Tunus'ta gümüş, demir, kurşun ve antimuan vardı. İspanya gümüş, demir, bakır, kalay, kurşun, cıva, kaya tuzu ve mermer üretiyordu. İspanya'daki maden ocaklarında binden fazla işçi çalıştıranlar vardı.

Enerji için maden kömürü biliniyordu ama dağlık yörelerden getirtilen odun kömürü daha değerliydi. Hazar denizindeki petrol de biliniyordu. Hazardaki bu ham petrol hem evlerde yakacak olarak ve hem de bir cins " ateş topu " yapmak üzere savaşta kullanılıyordu.

Pazarın ve sanayinin gelişmesi, hem sanayii bitkilerinin ve hem de uluslararası ticaret bitkilerinin yetiştirilmesini geliştirdi ve yaygınlaştırdı. Kentler, çevrelerindeki köyleri tarım açısından şartlandırıyorlardı. Pamuk, kenevir, keten gibi sanayi bitkilerinin ekimi yoğunlaştı. İpek böcekçiliği yapılabilinen yerler dutluklarla kaplandı. Basra'da başlayan şeker kamışı tarımı, sulu ve sıcak iklime sahip olan tüm İslam topraklarında yaygınlaştı. Dokuma sanayiinin gelişmesi kökboyası, safran, çivit ekimini çoğalttı. Parfüm sanayii menekşe, gül, yasemin, nergis, kına, günlük üretimini arttırdı. Sebze ve meyve tarımı genişledi. Bağcılık önemini kaybetmediği gibi, bağların sayısı da arttı.

Artık papirüs sadece Mısır için değil dünya pazarı için üretiliyordu. Zeytinlikler de, hurmalıklar da artık amaç uluslararası pazara hitap etmekti. Kentler, köylere sadece üretimin türünü dikte etmemiş, aynı zamanda kuyumculuk, dokumacılık, dericilik, çiçekçilik gibi el işlerinin de köylere yayılmasına sebep olmuştu. Köylerin bir kısmı artık kullanım değeri için üretim yapan yerler değildi. Para ekonomisi köylere girmişti. Böylece, köylü vergi veya ödemek zorunda olduğu rantın hiç olmazsa bir kısmını para ile ödeyebilir hale gelmişti.

Kentler ve köyler ekonomik anlamda bütünleşmişti. Kent sadece köyün rantını yiyen bir yer değildi. Kentler hala kırsal alanın rantını topluyordu ama buna ilave kırsal üretimin şekillendiricisi, toplayıcı ve dağıtıcısı konumuna gelmişti. Bu araziyi de emtiaya dönüştürdü. İslam İmparatorluğunda, hızlı bir arazi alım satımı başladı. Avrupa'da para ile arazi alım satımı vardı ama yaygın ve hızlı değildi. Avrupa'da arazi alım satımı ancak XII ci yüzyıldan sonra önem kazanacaktır. Arazinin ve kırsal alan üretiminin önemi artmıştı ama köylülük gittikçe daha hakir görülmekteydi. Kent eşrafı hem köylülüğü ve hem de göçebeliği küçümseyip, hor görüyordu. Ekinci, çiftçi anlamına gelen " fellah " deyimi hakaret anlamı da içerir hale geldi. Hatta köylüler için yaban eşekleri anlamında " uluc " denmeye başlandı. Köylü pek insandan sayılmıyordu.

İslam Burjuvazisi

İslam İmparatorluğunda sermaye birikimi olmuştu. Parasal servet sahipleri, ekonomik faaliyetlerin bütün aşamalarında büyük rol sahibiydiler. Ürünü, emtiaya dönüştürüyorlardı; Parayı kontrol ediyorlardı; Üretimi, ticareti, bankacılığı geliştiriyorlardı. Bu burjuvaca bir tavırdı. Dönemler itibarı ile bakarsak, İslam İmparatorluğunda, 718 ila 815 yılları arasında, ticaret burjuvazisi yetişmişti. Bunlar sosyal ve toplumsal mevkiler kazanmışlar, topluma kendilerini övgü ve saygıya değer kişiler olarak tanıtmış ve kabul ettirmişlerdi. 815 ila 912 yılları arasında, artık burjuvazi topluma kendi değerlerini dayatır hale gelmişti. İlerde görüleceği gibi 912 yılından sonra da, burjuvazi en önemli ekonomik şekillendirici oldu.

Burjuvalar güç ve saygınlık kazandıktan sonra devlet görevlerine de getirilmeye başlandılar. Böylece, ekonomik ve kültürel güçlerine, siyasi güç de katılmış oldu. İslam İmparatorluğunda burjuva deyince, diğerlerinden kopuk bir sınıf anlaşılmamalıdır. Zengin olunca her sınıf birbirine karışmıştır. Büyük toprak sahibi, tüccardır; Tüccar, sanayicidir; Büyük toprak sahibi devlette yöneticidir; Yönetici tüccarlık yapar; Tüccar bankerlik yapar, vs ve vis versa... Aslında sermaye sahibi olan ailedir. Aile her işe, gücünün yettiği, gözünün kestiği her işe karışır. Zengin aile çocukları, ülkenin her yanına dağılırlar, aktif ticaret, bankerlik, subaylık, elçilik, devlet memurluğu yaparlar. İçlerinden ilmiye mesleğine girenler olur. Kız alıp vererek, zengin aileler, ulema ve katip aileleri birbirine karışırlar. Bu karışım sonunda, herkes birbirinin menfaatini kollamaya başlar. Çünkü tüccarın, büyük toprak sahiplerinin, ulemanın, katiplerin, devlet memurlarının menfaatleri bir birine karışmıştır. Ulema, ticaret vergilendirilmek istendiğinde buna karşı çıkar ve fiyatların serbest bırakılmasını müdafaa eder.

İslam İmparatorluğunda burjuvazi kendi varlığının, gücünün ve değerinin farkındaydı. Ama hiçbir zaman bir sınıf bilinci ile hareket ederek, bir sınıf olarak siyasi iktidara sahip olamadı. Zaten böyle davranmasını gerektirecek hiçbir koşul da yoktu. Ancak, aile olarak, yer yer ve zaman zaman burjuvalar önemli roller üstlendiler.

İslam'da vergi

İslam İmparatorluğunun vergi sistemi arazi vergisine dayanıyordu. Arazi vergisi usul olarak iki türlü toplanıyordu. Ya üründen pay alınıyor veya arazi ölçümü üzerinden vergilendiriliyordu.

Birincisi, yani ürün üzerinden alınan vergiye, paylaşma anlamında " mukasama " denirdi. Mukasamada vergi oranı, toprağın verimliliğine ve ekilen ürünün türüne göre tayin edilir ve ürün olarak tahsil edilirdi. Bu usulde vergi geliri ürünün iyi veya kötü olmasına göre değişiyordu. Mukasama usulünün uygulandığı yerlerde, önce bütün ürün köy meydanına getirilir, sonra tahsildar meydandaki üründen vergi payını ayırırdı.

İkinci usul, Sasani İmparatoru Enuşirvan'ın koyduğu bir usuldü. Arazi ölçümüne dayalı vergi biçmeye dayanan bu usule " mesaha " denirdi. Mesaha tarzında, arazi ölçülür, arazinin verimine ve ürünün türüne göre sabit bir vergi belirlenirdi. Örneğin 2400 metre kare arazi alanından buğday ekilirse 1 drahmi, bağ yapılırsa 8 drahmi vergi alınırdı. Sulanan arazinin vergisi daha fazla, çorak arazininki daha azdı. Vergi kısmen para olarak tahsil edilirdi. Bu vergi genelde, arazi ekilmeyip, boş bırakılsa bile istenirdi. Kadastro işlemi yapılarak, tek tek vergisi tayin edilen arazilerin ödeyecekleri miktar dirhem olarak saptanırdı. Sonra, ödemede, bu rakam altın dinara oradan da cari dinara çevrilirdi. Bu kambiyo işlemlerini, komisyon karşılığı, sarraflar yapardı. Kambiyo ve diğer tüm masraflar vergi ödeyecek olana ait olduğundan, bu vergi bazen çok pahalı bir vergi olurdu.

Verginin, " amil " denilen bölge vergi yetkilisi aracılığı ile toplanması esastı. Ama vergi toplamanın güçlükleri, devleti " iltizam " usulüne başvurmaya iterdi. " Damin " denen iltizamcı, bölgenin zengin kişisiydi. Bölgenin vergisini peşin olarak öder, sonra vergiyi kendi toplardı. Ödediği ile tahsil ettiği arasındaki fark onun karıydı. Uygulanan bir usule göre de vergisini ödeyemeyen köylünün yerine, eşraftan biri onun vergisini öderdi. Eşrafın daha sonra parasını köylüden alması, devletin değil eşrafın sorunuydu. İslam imparatorluğuna bağımlı olan iç işlerinde özerk yerlerde ise, bölge yöneticisi (kral veya kabile reisi) toplu götürü bir vergi verir, sonra kendi vergisini kendi toplardı. Vergi toplamak her zaman zor bir iş olmuştur. İslam İmparatorluğunda da sık sık bakiye vergiler birikirdi. Bazen bunlar taksitlendirilir, bazen de zorla alınırdı.

Müslümanlar zekat vergisi öderlerdi. Bu vergi arazi vergisi şeklinde düşünüldüğünde, onda bir demek olan öşür adını alırdı. Müslüman olmayanlar ise arazi vergisi olan Haraç vergisi ile kişisel bir vergi olan cizye vergisini öderlerdi. Cizye vergisi Sasani döneminden kalma bir vergiydi. Fakirler 12 dirhem, orta halliler 24 dirhem, zenginler 48 dirhem öderlerdi. Fakirler için ödenen vergi, vasıfsız işçinin 10 – 15 günlük çalışması karşılığıydı. Bu vergiden cemaat

toptan sorumlu tutulduğundan, cemaat içinde zenginler fakirlerin vergisine katkıda bulunmak zorunda kalırlardı.

İslam İmparatorluğunda, tüccara vergi yoktu. Müslüman din adamları bu tür vergiyi şeriata aykırı bulmuşlardır. Bununla birlikte, ticaret ve zanaattan çeşitli adlar altında vergi alınmaya çalışılırdı. Ayrıca, ihtiyaç oldukça, çok zenginleşen yüksek devlet görevlilerinin servetleri müsadere edilerek, devlet gelirleri arttırılırdı.

İslam devletinde devlet gelir ve giderlerinin hesabını tutan kalabalık katip ve muhasebeci topluluğu vardı. Kadastro verileri, vergi matrahları, günlük vergi girişleri, toplam ödemeler kaydedilir, gelir ve gider dengeleri düzenlenir, arşiv tutulurdu. Fonların bir yerden bir yere transferi güç ve rizikolu olduğundan, yöresel olarak gelir ve gider hesaplaşmaları yapılarak, hesaplar merkeze yollanırdı. Bu fonlar sayesinde, daha önce anlatıldığı gibi, tüccarlar ödemelerinde bu fonları kullanırlardı. Yöresel gelir ve gider hesaplarından artan paralar, hazineye devredilirdi.

Halifenin, devlet hazinesi dışında " hass " denilen özel kasası vardı. Halifenin kişisel gelirleri, vergi cezaları ve müsadere edilen servetler bu kasaya girerdi. Müsadere, satın almalar veya satış zorlamaları yoluyla gerçekleşirdi. Çeşitli yollardan zenginleşen devlet memurlarının, mallarının bir kısmını veya hepsini müsadere yolu ile kaybetme riski çok yüksekti. Malı müsadere edilecek kişilere, işkence ile satış sözleşmesi imzalatılıp, sonra öldürüldüğü görülmüş olaylardı. Malı müsadere edilenin elinden yazılı evrak almak, göstermelik bile olsa, yine de hukuka ve özel mülkiyete saygının bir ifadesidir. Mülkü müsadere etme sadece Halifenin yaptığı bir davranış değildi. Yöresel egemenler, büyük askeri komutanlar da bu yola başvurarak, büyük arazileri ele geçirirlerdi.

Hazine kasasının konusu olan vergilerden Öşür vergisi Dia divanına, haraç vergisi Haraç divanına bağlıydı. Nafaka divanı, memur maaşlarını, Abbas ve Ali soyundan gelenlerin ödeneklerini ödüyordu. Asker maşları ve askeri harcamalar için ayrı bir divan vardı.

Çok gelişmiş bir denetleme sistemi söz konusuydu. Harcamalar, birbirini denetleyen pek çok servisten geçer, kaydedilir ve onaylanırdı. Devlet gelir ve giderini denkleştirmeye çalışırdı. Böylece bütçeler hazırlanır ve bütçe denetimi yapılırdı. Gelirler VIII ci yüzyılın ikinci yarısında 400 milyon dirheme ulaşmıştı. Bu gelirler X cu yüzyılda 210 milyon dirheme düştü. Bunun önemli nedenlerinden biri, bölgelerde toplanan ile harcanan arasında ki farkın merkeze yollanmaması idi. Örneğin Horasandan 40 – 50 milyon dirhemi bulan vergi geliri, Bağdat'a gelememeye başladı. Halife Memun'dan sonra hazine giderleri arttı, gelir – gider dengesini tutturmak gittikçe zorlaştı. Memun'dan önce, yüksek kademede olan memur maaşı ayda 300 dirhem iken, Halife bunu 4 bin dirheme yükseltti. Vezir maaşı, 140 bin dinara ulaştı. Kadıların başı olan kişi 10 bin dirhem maaş alıyordu. Bu maaşlar bugün için bile çok yüksek maaşlardır.

Abbasi dönemindeki ekonomik gelişme müthiştir. Bunu takiben ve buna paralel ekonomik özgürlük, entelektüel canlılık, o güne kadar görülmemiş bir fikir özgürlüğü, serbest tartışma ortamı gelişmiştir. Tüm dünyayı içeren mal değişimi beraberinde fikir değiş tokuşunu da getirmiştir. İslam'ın iş adamları ve gezginleri, üç kıtayı ekonomik ve kültürel açıdan birbirine bağlamışlardır. Hint düşüncesi ve Çin düşüncesi, Grek felsefesi ile karıştırılmış, İslam'ın katkısı ilave edilerek zenginleştirilmiştir. İslam'ın kaynaştırıp, geliştirdiği düşünce ileride Avrupa aydınlanmasına kaynaklık edecektir. İslam uygarlığı, eski dünyanın her yerinde sağlam bir bağ oluşturmuştur.

İslam devletinde kent örgütlenmesi

800 lü yıllardan itibaren, kentlerde, kabile ve aile bağlarından kopmuş, çoğunluğu bekarlardan oluşan, birlikte yaşayan gruplar meydana geldi. Bunlara " fityan " (gençler) den türeme, " fütüvva " dendi. Fütüvva içindeki gençler, dayanışma, yardımlaşma, dostluk, arkadaşlık ilkelerine uygun yaşıyorlardı. Zamanla, fütüvvadan ayrılanlar bile, dayanışmayı sürdürüyorlardı. Bu gençler, hiçbir şey yapmıyor değildiler. Hırsızlık yaptıkları, haraç aldıkları olduğu gibi, en alt meslek gruplarında çalışanları da vardı. Zamanla, örgütlenme kentlerin sınırlarını aşarak, konfederatif bir biçim aldığı bölgeler oldu. Kimileri iyi ve barışçı idi, ama " ayyarun " adı takılanlar dayatmacı ve kötüydüler. Otorite zayıfladığında, ayyarun zenginler arasında terör yaratır, haraç alırdı. Birbirine rakip aileler, aile üstünlüğünü sağlamak için bu örgütleri birbirlerine karşı kullanırlardı.

Bir süre sonra, kent ileri gelenleri, bu gençleri, barındırıp, besleyip, kendileri için iç güvenlik gücü haline getirdiler. Eşraf ile hükümet çatıştığında, bu güçler askeri güç haline dönüşüyordu. Zaten, tüm dünyada, tüccarların kendi muhafız birliklerini kurmaları uzun zamandır uygulanan bir usuldü. İslam İmparatorluğunun eşrafı da, kendi parası ile beslediği muhafız kuvvetlerine sahipti.

Kentte güçlü olan eşraftı. Eşraf genellikle zengin ve köklü ailelere verilen bir isimdi. Daha önce anlatılan ticaret, yönetim, bankerlik ve bazı devlet görevleri bunların elindeydi. Ancak, eşraf aile aile yaşıyordu, kendi aralarında bir meslek örgütü tarzında herhangi bir yapılanma bulunmuyordu. Eşraf, kentlerde aralarından birini " reis " olarak seçerdi. Reis kent halkının lideri sayılırdı. Reis kent halkının işlerinden, halkın vergilendirilmesinden, kent içi güvenlikten hükümete karşı sorumluydu. Hükümet yetkililerinin ağırlanması, yakında bulunan ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi reisin görevleri arasındaydı. Bugüne bakarak reis ile belediye başkanı arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Reis yarı resmi bir görevdir, ama aynı zamanda, hükümete karşı kent halkının haklarını korumaya çalışır. Hükümetle vergi pazarlığı yaparak, toptan verginin azalta bildiği çok görülen bir durumdu.

Kentin, yukarıdaki anlatımdan hukuksal özerkliği olduğu düşünülmemelidir. İslam kentleri merkezi yönetime bağlıdırlar, onun yönetim ve denetimi altındadırlar. Ancak, eşrafın da merkez ile çatışmamak koşulu ile kent işlerinin yürütülmesinde oldukça geniş bir özerkliği vardı. Zaman zaman merkezi yönetim zayıfladığında, eşraf kent yönetimini eline tam olarak alırdı. Bunun örnekleri, Haleb'te, Şam'da ve Sevila'da vs... olmuştur.

İslam topraklarında sulama

İslam topraklarında, çöl, tundra ve bozkır büyük alanlar kaplıyordu. Bu nedenle tarım yapılacak yerler, denizin ortasındaki adalar gibiydiler. Bu toprak yapısı, sulu yerlerde tarım yapılırken, diğer yerlerde göçebe yaşamı ve hayvan yetiştiriciliğini teşvik ediyordu. Tarım için su olmaz ise olmaz koşuldu. Bu nedenle sulama kanalları ve sulama makineleri çok eski zamanlardan beri vardı ve kullanılıyordu. Daima sulama kanalları sistemi özenle korunmuştu. Küçük kanalların bakımını çiftçilerin kendileri, büyük kanalların bakımını eyalet yöneticileri yapıyordu. Su kullanımının hukuksal ilkeleri saptanarak, " Kanallar Kitabı " denen bir yapıtta toplanmıştı. Eşraf olmanın, zengin ve güçlü olmanın raconu olarak, eşraf da su kanalı yapımını, yeni kuyular açmayı kendine görev edinmişti. Kanal yapımına ve kuyu açmaya köylüler angarya olarak katılırlardı. Orta Asya'da suyun buharlaşmasını önlemek için, yeraltı kanal sistemi geliştirilmişti. İran'da bugünkü anlamda su biriktirme bent ve barajları yapılmıştı.

Sulama kanallarına verilecek zararlar, bölgeye verilecek en büyük zarardı. Savaşlarda bile, sulama tesislerinin yıkılması en büyük suç kabul edilirdi. Savaştaki her iki taraf da bu bilinçte olarak, sulama tesislerinin tahrip edilmesinden kaçınırlar, bunu yapmayı en büyük vahşet olarak görürlerdi. Ancak, XI ci yüzyıldan sonra, savaşlarda, sulama sistemlerine dokunmama kuralına uyulmadı. Bu da, İslam medeniyetinin gerilemesinin en önemli nedenlerinden biri oldu.

İslam imparatorluğunda köyler toplu halde kurulmuşlardı. Bu hem güvenlik ve hem de su gereksinmesi nedeniyledir.

İslam toprak mülkiyeti

İslam İmparatorluğunda, toprakta özel mülkiyet yaygındı. Arazi özel mülkiyetinin mülk, katai, haraç vergisine tabi toprak veya vakıf olarak değişik tipleri vardı. Tabii bunun yanı sıra devletin veya tüm Müslümanların olduğu kabul edilen ortak mülkiyete konu olan araziler de vardı. Toprak mülkiyeti şekilleri içinde şimdiye kadar söz etmediğimiz vakıflara bir bakalım.

İslam hukukuna göre miras yolu ile mülk parçalanıyordu. Mirasçı kızlar, evlenme yolu ile mülkün bir kısmını başka ailelere götürüyorlardı. Başkalarına devredilmeme özelliği ile Vakıf, bu parçalanmayı önleyen bir tedbirdi. Vakıf ayrıca, devletin mülkü müsadere etmesine karşı da bir tedbir oluyordu. Bahsedilen bu iki gerekçe ile kurulan vakıflar, ailenin yararlandığı tip vakıflardı. Aile vakfın gelirinden yararlanıyordu. Aile vakıflarının dışında bayındırlık ve hayır işlerine dönük toplumsal amaçlı vakıflar da vardı. Cami, hastane, su kaynakları gibi kamu yararına da vakıflar kuruluyordu.

Vakıf, şeriatın garantisi altındaydı. Bir hayır işi olarak, belirtilmiş kişilerin yararına, vazgeçilip, geri alınamaz şekilde bir kişi veya kişiler tarafından kurulurdu. Yapılan bağış mutlak ve süresizdi. Vakıf kurulduktan sonra, bağış yapandan bağımsız ve özerk bir şekilde yönetilirdi. Ancak, bağışı yapanın ilk yönetici olma veya yöneticiyi seçme hakkı vardı. Vakıflar kiraya da verilebiliniyorlardı.

İslam'ın bu dönemlerinde hayır amaçlı vakıfların sayısı çok değildi. Bunlar, zamanla çoğalacaklardı. Vakıflar, yöneticilerin elinde tam bir özel girişim şeklinde yönetiliyorlardı. Ancak, zamanla yolsuzluklar ortaya çıkmaya başladı. Devlet de vakıfların denetimini kadılara verdi. Ancak, vakıf yönetimleri yapıları gereği esnek değillerdi. Bu yönetimsel katılık, onların iktisadi gelişmelere ayak uydurmasını güçleştiren bir unsurdu.

İslam gelmeden önce, genelde küçük toprak mülkiyeti her yerde geriliyordu. İslam'ın gelmesiyle birlikte, bu süreç durarak, yer yer tersine döndü. İmparatorlukta özgür ve mülki açıdan özerk çiftçilerin sayısı epey kalabalıktı. Bu dönemde küçük ve özgür köylü mülkü Batı Avrupa'da da yaygındı ama gittikçe azalıyordu. Avrupa'da, bu özgür köylüler bir senyöre bağlı değil, doğrudan krala ve kralın memurlarına bağlıydılar. Tabii bunları kralın memurları eziyor, haksız vergilendiriyordu. Bunlar ya baskıdan kurtulmak için kendi iradeleri ile veya krallık çökünce zorla senyörlere bağımlı olacaklardı.

Horasanda özgür köylüler silahlı ve savaşçıydılar. Böylece kendi bağımsızlıklarını koruma şansları vardı. Diğer taraftan vergi mülahazası nedeniyle, İslam devleti özgür köylüleri

korumaya çalışıyordu. Köylerin ortak mülkiyetine dayalı otlaklar, korular, vs vardı. Bunlar köy tarafından kolektif olarak işletiliyorlardı.

İslam İmparatorluğunda, toprağı mülk edinmenin yolları arasında miras, bağış veya vakıf, katai, satın alma, müsadere yollarına ilave, himayeye girme tarzı ile toprak edinmek yolu da vardı. Bu yol Avrupa'da görülen kudretli kişinin himayesine, patronajına girme yolunun benzeriydi. Ufak ve orta arazi sahipleri, vergilerin ağırlığı ve vergi memurlarının insafsızlığına karşı, kendilerine daha az yükümlülük yükleyen güçlü kişilerin himayesine girmeyi tercih ederlerdi. Bu durumda mülkiyet kağıt üzerinde, güçlü kişinin elinde görülür, arazinin sahibi de mülkünü istediği gibi tasarruf ederdi. Bu durum vergiden kaçmanın bir yolu olarak kullanılırdı. Ancak bir süre sonra, güçlü kişi koruduğu araziyi gerçekten kendi mülkü yapardı.

İslam hukukunda bu himaye tarzına " talcia " denir ve fazla yer verilmez. Yapılan işleme de " ilca " adı verilir. İlca kudretli kişilerin arazilerini genişletmelerinin bir yolu olarak kullanılırdı.

Küçük arazi sahipleri arazilerini ailece işlerlerdi. Büyük arazi sahipleri ve kendi kentte oturup kırsalda arazisi olan eşraf arazisini işçilerle işletirdi. Toprakta köle kullanımı sınırlıydı. Yine de şeker kamışı yetiştiriciliği gibi büyük tarlalarda köle kullanılıyordu. En yaygın usul, az topraklı veya topraksız aileleri ortakçı olarak kullanmaktı.

Şeriata göre, arazi sahibi ile işgücü arasındaki en önemli üç tür ilişki tanımlanmıştı. En yaygın olarak kullanılan " muzara'a " ilkel bir ortaklık anlaşmasıydı. Mülk sahibi, tohumluk, hayvan ve araç verirdi. Ancak neyin verileceği anlaşmaya bağlıydı. Köylünün kendi hayvanını veya aletlerini getirdiği durumlar da vardı. Paylaşım, verime ve kimin ne katkıda bağlı olduğuna göre yapılırdı. Sadece emek katkısında bulunan köylü ürünün beşte birini alırdı. İkinci ilişki biçimi olan " musakat " ise, bir sulama anlaşmasıydı. Su çekme makinasını ve çeki hayvanını genelde mülk sahibi verirdi. Ağır ve sürekli bir iş olan sulamanın karşılığı olarak, ürünün yarısını sulama yapanlar alırdı. Üçüncü ilişki biçimi olan " muharasa'da " , mülk sahibi ekin yapma koşulu ile köylüye araziyi verirdi. Arazi ürün verdikten sonra, ekilen arazinin ürünü (mülkiyeti), anlaşılan oran üzerinden pay edilirdi.

Şeriata göre anlaşmalar, herhangi bir tarafın isteği ile son bulurdu. Yani mülk sahibi ortakçıyı yollayabilir veya ortakçı ayrılabilirdi. Avrupa'da kolon, toprağa bağlı özgür köylüydü. Serf, senyöre bağlı köylüydü. Bunlar zaman içinde toprağa bağlı yarı köle durumuna gelmişlerdi. İslam İmparatorluğunda ise en azından hukuksal olarak böyle bir durum yoktu. Ama pratikte, köylüler arasında, Avrupa'daki uygulamalara benzer durumlar görülüyordu.

Neredeyse her köylü ailesi, büyük arazi sahiplerine karşı borçlu durumdaydı. Gelir yeterli olmadığından bu borç devamlı ertelenerek, büyüyordu. Köylü ailesi borcunu ödemek için angarya benzeri bir tarzda bedava çalışmak zorunda kalıyordu. Kaçanlar, hukuki olarak yakalanarak, geri getirilirdi. Zaten hatırlanacağı gibi, büyük toprak sahibi hem idari görevler üstlenmişti ve hem de elinde silahlı güç vardı. Hoş, köylü de silahlı ve savaşçıydı ama büyük toprak sahibine kafa tutabilecek duruma ulaşamazdı. Sonuçta köylü, himayede kalmayı tercih eder, bu da onları kişisel olarak bağımlı olmaya götürürdü. Ancak, yine de köylünün kente kaçabilme olanağı vardı. Köylüleri zorla toprağa bağlı tutmak zordu.

Abbasi Devlet Yapısı

Merovenj krallığı nasıl kralın dostları olan kontlar, dükler tarafından yönetiliyorsa, Abbasiler de sultana bağlı ailelerce ve insanlarca yönetiliyordu. Yani sultanın adamı, adamının adamı, vs gibi bir bağlılık silsilesi içinde yönetiliyordu. Yöneticiler, yukarıdan aşağıya doğru birbirinin adamıydı. Buna " iktisap " deniyordu. Güçlü kişiye iktisap edenler, güçlü aileler, köleler, azatlılar olabilirdi. İktisap edilen kişi kendi ailesinden olmayanları, azat ettiği esirleri, köleleri hizmetine alırdı. İktisap eden artık aileden sayılırdı. Artık kan bağı ile bağlı akrabalar gibiydiler. İktisap eden kendi soyu ile olan bağlarını koparırdı veya koparacağı var sayılırdı. Bu mekanizma, hatırlanacağı gibi, göçebelerde ve tabii Türklerde, Roma'da, Çin'de ve herhalde dünyanın her yerinde olan çok eski bir adetti.

İntisab ederek bağlı hale gelmek o kadar yaygın bir kuraldır ki, nerede ise bağlılık törenleri bile aynı tarzda yapılır. Tören bağlılığı kabul eden kişinin ellerini efendisinin elleri üzerine koyması ile yapılır. Merovenj de, Almanya da böyle olduğu gibi Halifeye biat töreni de böyledir.

İntisab eden kişinin soyluluğu, artık eski ailesinin soyluluğu ile değil, bağlandığı kişiye yaptığı hizmetlerle değerlendirilirdi. Kişi ne kadar şan, şeref, zenginlik ve güç kazanmış olursa olsun, iktisap ettiği kişi veya aileden daima daha aşağı bir seviyede kabul edilirdi. Kişi ne kadar uzun süre hizmet vermişse o kadar makbul kişi olurdu. Hizmet veren kişinin atalarının da aynı aileye hizmet etmiş olması, saygınlık ve şerefi arttırırdı. Aile reisi nereye iktisap etmişse, aile de oraya iktisap etmiş olurdu. Abbasilerde Bermek ailesinin, Nevbaht oğullarının durumu böyledir. İlerde göreceğimiz gibi, köle Türklerin durumu da böyle olacaktır.

İster Merovenj krallığında olsun, ister Roma İmparatorluğunda olsun, ister Çin İmparatorluğunda olsun devlet yöneticileri, bu iktisap etmiş ailelerden çıkıyorlardı. Krala veya sultana bağlı olan ailelerin kendi bağımlı aileleri vardı. Bazen, örneğin Abbasilerde Bermek ailesi gibi, bağlı aileler kral kadar, sultan kadar güçlü olabilirlerdi. Abbasiler de bunlar devlet kadar güçlüdürler ama aynı zamanda Halifenin kölesi gibidirler. Çin'deki yapılanma veya göçebe devletlerindeki yapılanmada benzerdir. Güçlü bağımlı ailelere iyi bir örnek olduğu için Bermek ailesini İbn Haldun'dan dinleyelim.

" Bermek oğulları, devlet yönetimini Harun Reşit'in elinden almış, devlet ve saltanatı onunla paylaşmış ve ortak davranmışlardı... Bermek ailesi büyümüş, adları, sanları uzak ülkelere yayılmış, devlet memurluklarını ve yönetim bölgelerini kendi oğullarına, ihsanları ve terbiyelerinde yetişenlere ve iyiliklerini gördüklerine tahsis etmişlerdi, başkalarının elindeki nimetleri almışlar, vezirlik, katiplik, komutanlık ve kapıcı başlığı gibi askeri, idari ve ilmi

işlerden başkalarını uzaklaştırmışlardı... Ülkenin en uzak sınırlarından bile hükümdarlar ve emirler armağanlar yollardı, onlara yaranmak ve beğenilerini kazanmak için vergilerden toplanmış mal ve paraları onların kasasına yollarlardı... Şerefli ve soylu ailelerin gereksinmelerini karşılayarak, onları yoksulluktan kurtardılar, böylece onları kendilerine minnettar ettiler. Parasını ödeyerek tutsakları azat ettiler. Bu sayede halifeden daha fazla övünç aldılar. Herhangi bir rica veya dilek ile kendilerine başvurana, bol bağışta bulunup, ödüllendirdiler. Ülkenin her yerinde, bölgesinde ve kentinde, köylere, çiftliklere ve mallara sahip oldular ".

Daha önce anlatıldığı gibi, bu bağımlı aileler, güçlü aileler, devlet yöneticisidirler, subaydırlar, tüccardırlar, toprak sahibidirler, bankerlik yaparlar, burjuvadırlar, kapitalisttirler, ilimle uğraşırlar. Zengin ve güçlüdürler ama ne zamana kadar. Malları müsadere edilerek, el konulabilinir. Sonuçta, en güçlü oldukları zamanda bile, gelecekleri, iktisap ettikleri kişinin iki dudağı arasındadır.

Batı Avrupa ile İslam İmparatorluğu arasında yönlendirici koşul farklıydı. İslam'da çok gelişmiş bir ticaret ve para ekonomisi oluşmuştu. Avrupa bunlardan yoksundu. Avrupa'da toprak bol, insan azdı. Abbasilerde tarım yapılabilir toprak az, insan fazlaydı. Avrupa'da kentler boşalmış, insanlar kırsal alana kaçmışlardı. Buna karşılık, İslam İmparatorluğunda kırsal alandan kentlere göç vardı. Haleb, Şam, Bağdat, Basra, Antakya nüfusları yüz binleri aşan kentlerdi. Hatta kimilerinin beş yüz binden fazla insan barındırdığı söylenir. Kimi zaman toplam nüfusun yarısının kentlerde yaşadığı bölgeler vardı. Avrupa'da köylü nüfus serf iken, İslam topraklarında, kırsal alan ilişkileri ne olursa olsun, kentlerde büyük bir özgür işgücü vardı. Bu durumlar, Avrupa'da ve İslam topraklarında üretim ilişkilerinin gittikçe farklı bir şekil almasına sebep oluyordu.

Bulunulan tarih kesitinden az sonra, İslam toprakları büyük çapta göç almaya başlayacaktır. Bu Türklerin gelişidir. Kendi kabile ve aile düzenleri içinde, Müslümanlığı kabul etmiş olmalarına rağmen, hala Şaman dininin etkisi altında, göçebe yapılanması ile gelecekler, oluşmakta olan üretim ilişkilerini parçalayacaklar, kendi yönetimlerinde devletler kuracaklardır.

Bu sırada dünyanın öteki ucunda, Japonya'da, devlet hakikaten savaşma yeteneği olan bir orduyu örgütleme kararını vermişti. Böylece Japonya'ya damgasını vuracak olan savaşçılar ve şövalyeler devri başlıyordu.

M.S.781- 1167 yılları arası, Japonya'da, daha önce gördüğümüz gibi Heian devriydi. Yeni başkent Kyoto'dur. Kyoto tapınaklar ve saraylar kentiydi. İmparatorun sarayında incelik dolu bir yaşam yaşanıyordu. Bir taraftan da Çin etkisi devam etmesine rağmen Japon kişiliğinin farkına varma başlamıştı. Japon olma bilinci geliştikçe, Japon dehası da ortaya çıkacaktı. Budizm de bu Japonlaşma bilincinin dışında kalamayarak, ulusal bir tavır geliştirmeye başladı. Edebiyat da bu etkinin dışında kalamazdı. O da Çin etkisinden uzaklaşarak, belirgin bir biçimde Japonlaştı.

Heian döneminde Fujiwara ailesi, tahtın arkasındaki hakiki güçtü. 794 yılından 1160 yılına kadar Japon hükümetlerine hükmetmiştir. Fujiwara'lar İmparatorluk gücünü gölgede bırakmış, saraylarında görkemli bir yaşam yaşamışlardır. Fujiwara saraylarında şiir şölenleri, müzik, mimikli danslar devamlı düzenlenirdi. Fujiwaralar, ince zevklerde o kadar ileri gitmişlerdi ki ilkbaharda çiçek açan kiraz ağaçlarını, sonbaharda kızaran ve sararan yaprakların seyrini, kışın yağan karın aldığı şekilleri seyretmeden yapamaz oldular.

Doğu Roma Devlet Yönetimi

Doğu Roma İmparatorluğu Roma İmparatorluğunun kesintisiz bir devamıydı. Ancak eski Roma İmparatorluğu teşkilatı Hıristiyan dini etkisi altında Doğu Roma İmparatorluğunda yeniden şekillenmişti. Zamanla Doğu Roma Yunanlıların etkisine girdi. Bunun temel nedeni, Roma İmparatorluğunun baştan beri Yunan kültürel etkisinde kalmış olmasıydı. Ama bundan da önemli olan Hıristiyan dininin Yunanlılar tarafından kurulmuş ve şekillendirilmiş olmasıydı. Hıristiyanlık bu tarihlerde esas itibarı ile bir Yunan diniydi. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu geniş topraklara hükmederken, Yunan etkisini Hıristiyan etkisi kadar duymadı. Ama seneler içinde toprakları küçülüp, halkının büyük çoğunluğu Yunanca konuşan halklardan oluşur hale gelince, Yunan etkisi de iyice arttı.

Doğu Roma İmparatorları kendilerini Roma Caesar'larının devamı kabul etmişlerdir. Bizanslı deyimi sonradan ortaya çıkmış bir deyimdir. Doğu Romalılar hiçbir zaman kendilerine Bizanslı dememiş, Romaios (Romalı, Türkçe Rum) demişlerdir. Doğu Roma İmparatorluğu, kendini eski Roma Dünyasının hakimi sayıyordu. Bu nedenle de Hıristiyan dünyasındaki tüm ülkeler arasında egemenlik hakkına sahip olduğuna inanıyor ve kendini diğer devletlerden üstün görüyordu.

Doğu Roma baştan Roma devlet yapısını devir almışken, sonradan Hıristiyanlığın etkisi, Yunancanın resmi dil olması, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucu devlet sistemi değişerek, yeni bir şekil almıştı.

Doğu Roma İmparatoru, fiilen ve hukuken, merkezi ve monarşik bir idari yapıya sahipti. İmparator, bulunduğu yere Tanrı tarafından getirilmiş kabul edilirdi. İmparatorun bir anlamda insanüstü kabul edebileceğimiz kişiliği nedeniyle, ona yapılan saygısızlık ve saldırılar ölümle cezalandırılırdı. Başlangıçta İmparatorlara Agustus, Semper Agustus, Dominus ve Autokretor denirdi. Bu unvanlar İmparator Herakleios'tan sonra Basileus, Khristo (Hristo) Basileus ve Basileus Romaion unvanları ile değiştiler. Roma'da ve Doğu Roma'da meşruiyet imparatorların kişiliğinde taşınıyordu. Yeni bir İmparator senato, halk ve ordu tarafından kabul edildikten sonra meşruiyet kazanıyordu. Ama zamanla bu basit bir formaliteden öteye geçemedi. İmparator'a tacı, Constantinopolis patriği Ayasofya'da giydiriyordu. İmparator kilisenin koruyucusu ve Ortodoksluğun savunucusuydu.

Doğu Roma İmparatorluğunun hayatı boyunca, kimse onu, sınırlı bir monarşiye veya cumhuriyete çevirmek için en ufak bir çaba bile göstermedi. Bu arzu ve istekler Roma İmparatorluğu ile birlikte tarihe gömülmüş, Doğuya geçmemişti. Ancak Doğu Roma

İmparatorları yasalara saygılıydılar. Doğu Roma imparatorluğunda, zaman zaman, İmparatorluğun iki kişi arasında paylaşıldığı da olmuştur.

İmparatorluğun idari örgütlenmesi merkez ve eyaletler diye ikiye ayrılmaktaydı. Merkezi örgüt, bir bürokratlar aristokrasisinin elinde bulunuyordu. Bürokratlar sivil ve askeri olarak ikiye ayrılmışlardı. İktidarı bazen askerler, bazen sivil bürokratlar ele geçirirlerdi. İmparatorluğun siyaseti de iktidarı hangi gurubun ele geçirdiğine göre şekillenirdi.

Merkezde en önemli kuruluş Senato idi. Bazı yasalar Senatoda okunduktan sonra yürürlüğe girerdi. Ayrıca Senato yasalar hazırlayarak İmparatora sunabilirdi. Senato, şeklen bile olsa, yeni İmparatorun seçilmesinde ve onanmasında hak sahibiydi. Senatörlerin çoğu merkezde oturmaz, eyaletlerde oturan eyalet soylularından oluşurdu.

Senatonun dışında Hagion Konsistorion (Kutsal Şura) adlı bir kurul vardı. Bazı senatör ve yüksek devlet memurlarından oluşmuştu. Kutsal Şura toplantılarında oturulmaz, ayakta durulurdu. Toplantılara da silention (sessizlik) denirdi. Başlangıçta sürekli toplanan kurul, zamanla İmparator istedikçe toplanan bir kurul olmuştu.

Zaman zaman Hipodromda (Bugünkü Sultan Ahmet Meydanı) halka açık toplantılar düzenlenirdi. Bu toplantılarda İmparator Halka hitap eder, halkı dinler, halk da şikayetlerini İmparatora iletirdi.

Yönetimin en yüksek memuru, bugünkü içişleri ve dışişleri bakanı gibi düşünebileceğimiz Magistor Officiorum'du (Daireler başkanı). Bütün bürokrasi, muhafız kıtaları, güvenlik ve posta üzerinde denetim hakkına sahipti. Diğer devletlerle ilişkileri yürütür, elçileri kabul ederdi. Magistor Officiorum'dan sonra adalet işlerine bakan ve İmparator emirlerini hazırlayan Questor sacri palatii (Saray idare amiri) gelirdi. Hazinenin başında ve devlet arazilerinin başında da birer kişi vardı. İmparatorla devamlı temas haline olan başmabeyinci hadımlar arasından seçilirdi.

Başlangıçta, eyaletlere bölünerek yönetilen Doğu Roma İmparatorluğu, daha sonra thema (tema) denen askeri idari bölgelere ayrılmıştı. Thema'ları buraya toprak verilerek yerleştirilen yerleşik askerler koruyorlardı. Eyaletler zamanında, taşrayı, İmparatorun vekili olarak davranan iki genel vali yönetirdi. Bunlardan biri Selanik'te diğeri Constantinopolis'te otururdu. Bu genel valilerin askeri yetkisi, zamanla, Magister militum (Askeri komutan) denen komutana verildi. Themalar sistemi kurulduktan sonra da her thema'nın başına Strategos adı verilen bir askeri vali getirildi.

İmparatorluğun sonlarına doğru ise Logothetes denilen bir yüksek bürokrat başbakan rolü oynamaya başlayacaktı.

Doğu Roma'da devlet memuru yetiştirmek üzere kurulmuş okullar vardı. Eğitim ve öğretimin Doğu Roma imparatorluğunda yaygın olduğu söylenmez. Okullara daha çok erkek çocuklar giderdi. Okullara zenginlerin ve mevki sahiplerinin çocukları kabul edilirlerdi. X. Yüzyılda Constantinopolis'te, her biri 200 – 300 öğrenciye ders veren 10 kadar okul bulunuyordu. Öğrenimde antik Yunan yazarlarının eserleri okutuluyor ve açıklamaları yapılıyordu.

Türk Köle Ordusu

Abbasi ordusunda köle Türk savaşçılarının sayısı çok artmıştı. Bunlara Arapça " memluk " deniyordu. Arapçada memluk sadece Doğu Afrika kökenli siyahî köleleri ifade etmiyordu. Askerlik hizmeti yapmış olan, ev işlerinde kullanılan uşak, hizmetçi veya Basra'daki şeker plantasyonlarında çalışan beyaz köle köylüleri ifade ediyordu. Halife Mutasım (833 – 842), Türklerden tam bir köle ordusu kurdu. Daha valiyken, tahta geçmeden önce, kendine bağlı Türklerden oluşmuş 4.000 kişilik birliği vardı. Mesudi'nin anlatımına göre:

" Mutasım, büyük bir şevkle Türkleri arıyor, Türk tutsakları toplatıyor ve satın aldırıyordu. Böylece, 4.000 Türk esirden oluşmuş bir birlik kurdu. Bunlara kılaptanlı el işlemesi kumaştan giysiler giydirdi, sırma işlemeli kemerler bağlattı ve özel kılığı ile ordunun diğer birliklerinden ayırt etti. "

Mutasım, Halife olunca devşirme sistemine benzer bir sistem getirdi. Müslümanların kendi aralarındaki din kavgalarına katılmamış Müslüman olmayan genç çocukları toplayıp, bunları Müslüman yaptı. Özel bir eğitimden geçirerek savaşçı olarak yetiştirdi. Bunlar, Halifeye kişisel olarak bağlı " kullar " dı. Genellikle, Hazar denizinin güneyindeki dağlarda yaşayan Deylemliler ve Türkler tercih edildiler. Bununla beraber Slav ve Berberi çocukları da kullaştırıldı. Sonuçta, ordudaki Arap ve İran kökenli savaşçı sayısı azalırken, Türk savaşçı sayısı hızla arttı. Halifenin sadece kendine bağlı 70 bin kişilik bir kul ordusu olduğu söylenir.

M.Ö. II ci yüzyıldan beri, Hazar Denizinin güneyindeki dağlık bölgede yaşayan savaşçı bir topluluğa Deylemliler denir. İslam yazarlarına göre dilleri Arapça ve Farsçadan farklı bir dildir. Doğu Roma yazarları ise, Sabarlar, Türkler, Kürtler ve Deylemlileri bir sayarlar. İslam tarihçileri için Türkler ve Deylemliler korkulan güçlü savaşçılardı. Her ikisinden de uzak durulması tavsiye edilirdi. Deylemliler de Müslüman olmaya uzun süre direndiler. Sonunda Şii olmayı tercih ettiler.

Türk ve diğer kölelerin asker olarak kullanılmasındaki bir neden onların savaşçı hasletleri iken diğer bir neden de Arapların zenginleşerek artık askerlik hizmetini reddetmeleriydi. Araplar ölmek veya yaralanmak istemiyorlardı. Yaşamın rahatlığı içinde savaşma isteğini tümden kaybetmişlerdi. Şayet buna zorlanırlarsa bu sefer, yeteri kadar içten ve iyi savaşmıyorlardı. Buna karşılık kabile menfaatleri söz konusu olduğunda, kabile menfaati ile kişisel menfaatleri çakıştığından, sık sık iç kargaşalara, isyanlara neden oluyorlardı.

Abbasi devleti, Türklerin ağırlıkta olduğu profesyonel bir orduya geçmişti. Bu geçişte, Bedevilere olan güvensizlik ve din savaşlarının bıktırıcı etkisi yanında profesyonel orduya duyulan ihtiyaç da rol oynamıştır. Savaş teknikleri değişmişti. Artık, bireysel başarı ve hafif silahlı eski Arap savaş teknikleri yetersiz kalıyordu. Kuşatma savaşları ağır teçhizat gerektiriyordu. Hafif süvarinin yerini, ağır süvari aldı. Lağım, mancınık ve neft gibi teknikler gelişti. Bütün bunlar iyi eğitimli ve meslekten bir orduyu gerekli kılıyordu.

Halife Mutasım, 9 cu İmam Muhammed Taki'yi Bağdat'a çağırdı. Muhammed 835 yılında 23 yaşında iken Bağdat'ta öldü. Yerine 10 cu İmam olarak oğlu Ali el-Hadi bin Muhammed kabul edilmiştir.

Bağdat'ın nüfusu çok artmıştı. Halk arasında hır gür hiç eksik olmuyordu. Kentin asayişini de sağlamak çok zorlaşmıştı. Ayrıca, isyana benzer şekilde toplu ayaklanma ve protestolar sık sık oluyordu. 836 yılında, Türk atlıları ile halk arasında ciddi bir kavga çıktı. Bunu bahane eden Mutasım, ordusu ile birlikte Bağdat'tan ayrılarak, hemen yakınlarındaki Samara kentini kurmaya girişti.

Türk komutan Aşnas, kentin temellerini attı. Mutasım ordusunu kente mahalle mahalle, kökenlerine göre yerleştirdi. Siviller ve askerler ayrı tutuluyordu. Türk askerlerinin yerli kızlarla evlenmesi yasaklandı. Halife, genç Türk erkeklerinin evlenmesi için genç Türk kızları getirttirdi. Türkler arası evliliklerde boşanmak yasaklandı. Türk kızlarına hazineden belli bir ödenek bağlandı. Amaç, Türklerle Arapların karışmasını önlemek, ordunun din tartışmaları dışında tutulmasını sağlamaktı.

Babek isyanı 816 yılından beri, çok başarılı olmuştu. Nerede ise Azerbaycan bağımsız bir devlet haline dönüşüyordu. Tabii en tehlikeli olan da Mazdek dini söylem ve uygulamalarının başarı kazanmasıydı. Mutasım, Mısır isyanında ve Doğu Roma seferinde de başarılı olan Türk komutan Afşin'i Babek isyanını bastırmaya memur etti. Doğu Roma İmparatoru Theophilos, Abbasilere karşı Babek ile ittifak yaptı. Theophilos 837 yılında Zibatra (Doğanşehir), Malatya ve Şimşat'ı ele geçirdi ve tahrip etti. Bu arada Afşin Babek kuvvetlerine birkaç defa yenilmişti, ama sonunda kazandı (837). Babek yakalanarak, Halife Mansur'a getirildi. Yenilmiş ve esir düşmüş olan Babek, kimseye boyun eğmiyordu. Babek işkence ile öldürüldü.

Babek isyanına kadar, diğer tek tanrılı dinler gibi muamele gören Mazdek dini, bundan sonra bir sapkınlık olarak ele alınıp, hakkında kovuşturmalar başlatıldı. Şiilik ve Haricilik dışında kalan tüm dini hareketlere katılanlara " Zındık " denmeye başlandı.

Babek isyanının bastırılmasından sonra, Halife Mutasım'ın kuvvetleri, Anadolu'ya öç seferine çıktılar. Afşin komutasındaki kuvvetler, Dazimon'da (Turhal yakınları), Doğu Roma İmparatoru Theophilos'un ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Mutasım ve Afşin'in kuvvetleri Ankara yakınlarında birleşerek, Ağustos 838 tarihinde Amarion (Emirdağ) kentini ele geçirdiler. Bunun üzerine Theophilos Avrupa devletlerinden ve Endülüs Emevilerinden yardım istedi. Ancak bir sonuç alamadı. 838 yılına gelindiğinde Sicilya'daki kuvvetler de Sicilya'nın büyük bir kısmını Doğu Roma İmparatorluğunun elinden almıştı. Bu tarihlerde, Sarrasinler Karolenj İmparatorluğuna ait olan Marsilya kentini denizden gelerek ele geçirdiler. Sarrasinler Müslüman korsanlardı ve bunlara Sarrasin adını ilk defa Batı Avrupalılar vermişlerdi.

Kısa bir süre sonunda, komutan Afşin, Halife tarafından tehlikeli bulunarak, " gizli din taşıma, sünnetsiz olma, boğulmuş hayvan eti yeme " suçlamaları ile işkence edilerek

öldürüldü. Halifenin emrini yerine getiren Afşin'in yardımcı kuvvetler komutanı olan Türk kökenli İnak idi.

841 yılında Musul'da Cafer el- Kürdi önderliğinde bir Kürt isyanı çıktı ise de, bu isyanı komutan İnak kanla bastırdı. Türk askeri komutanları genel olarak azat edilmiş kölelerden oluşuyordu. Komutanlar Halifeye sadıktılar. Ordunun bu yapılanması sayesinde, Arap kabileleri arasında meydana gelen çatışmalar artık önemini yitirmiş, orduyu etkilemez hale gelmişti. Ama zamanla, gücün getirdiği yetki ile komutanlar ve ordu, saray üzerinde hakimiyet kurdu.

Doğu Roma İmparatoru Theophilos, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, 841'de Endülüs Emevilerinin yardımıyla Melitene'yi (Malatya) ele geçirip Halife Mutasım'ı ateşkese zorladı. Doğu Roma ve Abbasiler arasında ateş kes imzalandı.

842 yılında Halife Mutasım ölünce yerine Vasıf halife oldu. 844 yılında da başkomutan Türk kökenli Aşnas ölünce, komutan İnak başkomutan oldu. Mısır valiliği de ona verildi. Vasıf'tan sonra, onun küçük oğlunu kukla halife yapmak için İnak ve diğer Türk komutanlar birlikte bir komplo düzenlediler. 847 yılında, Muhtadi Halife yapılmak istendi. Mütevekkil daha kurnaz ve baskın çıktı. Samara'daki ordu komutanı Mütevekkil ile işbirliği yaparak komploya engel oldu. Halifelik Mütevekkil'e verildi. İnak tutuklanarak, işkence ile öldürüldü.

Abbasi Sanatı

Abbasi sanatı erken dönem ud çalan adam

Abbasi sanatını çok iyi tanıdığımız söylenemez. Abbasiler çeşitli gelenekleri birleştirerek, buradan karma bir sitil çıkarmışlardı. Her şeyden önce, artan Müslüman sayısına bağlı olarak çok sayıda cami yaptılar. Aynı zamanda eski camileri genişletiyorlardı. Tabii zenginlik arttıkça estetik kaygılar da ağır bastığından, eskiden yapılmış eserler dahil süslemeye başladılar. Abbasi döneminden bugüne kadar kalmış olan bir cami Kayrevan Camisidir. Bu caminin esas önemi günümüze kalmış olmasından gelmektedir. IX. Yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Emevi dönemi Suriye tarzına sadık kalınarak inşa edilmiştir. Buna karşın Halifelerin konutları ise Sasani mimarisi tarzındaydı.

Bir zamanların ihtişamlı Bağdat'ından elimizde hiçbir şey kalmamıştır. Bu Abbasi başkentinin neye benzediğini tahayyül edemiyoruz. Ancak, daha sonra yapılmış olan Samarra kentinin yıkıntıları elimizdedir.

Abbasi döneminde sivil ve dinsel mimarlık arasında bir çelişki olduğu belli gibidir. Sivil mimaride insan ve hayvan figürleri ikonografi olarak kullanılmıştır. Halbuki dini olarak bütün bu betimlemeler yasaklanmıştır ve kullanılmaz. Din bu tip betimlemeleri putperestliğin bir türü saymaktadır.

Uygurlar iniyor, Karahanlılar çıkıyor

Uygur Kağanı, " Ay Tengri de Kut Bulmuş Kulüg Bilge Kağan " 821 yılında öldü. Yerine " Kün Tengri de Ülüğ Bulmuş Alp Küçlük Bilge Kağan " kağan oldu. Ancak Uygurlarda taht kavgaları başlamıştı. 832 yılında bu Kağan da yakınları tarafından öldürüldü (11. Kağan). 832–840 yılları, hem iç karışıklıklarla ve hem de Kırgız saldırıları ile geçti. 840 yılında, Kırgızlar büyük bir ordu ile (100.000 asker) Ordu-Balık'ı yakıp, yıktılar. Son Uygur Kağanı öldü. Paniğe kapılan Uygur boyları etrafa, panik şeklinde kaçarak, dağıldılar. Böylece, Orhun'daki Uygur egemenliği son buldu.

Kırgızlar önünde paniğe kapılan, Uygurların 15 boyu Batıya kaçtı. 13 boy da, Güneyde Çin'e sığınmak istedi. Uygurlar, defalarca Çin İmparatorluğunu, T'ang hanedanını kurtarmışlardı. Ama Çin onları kabul etmedi ve hatta Kırgızlarla birlikte Uygurları imha etmeye çalıştı. 8 yıl boyunca Çinliler saldırdı, Uygurlar Kırgızlara doğru çekildiler. Kırgızlar saldırdı Çin'e doğru çekildiler. Açlıktan, soğuktan, saldırılardan yılarak 848 den itibaren ortadan kayboldular.

Batıya doğru giden 15 boy içinde Yaglakarlar da vardı. Çin'e güvenmemişler, Karluk ülkesine doğru gitmeyi tercih etmişlerdi. Altay Dağlarında ikiye ayrıldılar. Biri Tibet'e diğeri Doğu Türkistan'a doğru gitti. Tibet'e gidenler Kansu'dan Kançu'ya kadar uzanan toprakları işgal ettiler. Diğer gurup ise Kuça'dan Beşbalık'a kadar uzanan topraklara yerleştiler.

Uygurlar güçlü iken, Uygurlarla yapılan gizli haraç biçimi ticaretten, Çin çok muzdaripti. Uygurlar nedeniyle dertleri bu kadar değildi. Ayrıcalıklara sahip bulunan Uygur kolonileri problemdi, Uygurların Mani dinini yaymak ve korumak için verdikleri çabalar problemdi. Çin devleti vergi toplayamıyordu. Uygurların dağılması, Çin devleti için, yeni bir imkan yarattı. Yabancıların servetlerine el konuldu, yabancılara ve yabancı dinlere karşı hareket başladı.

Uygur devletini ortadan kaldıran Kırgızlar, Türk geleneklerine önem vermiyorlardı. Bu nedenle Ötüken'i de umursamadılar. Halbuki şimdiye kadar bozkır egemenliği Türkler için Ötüken ile sembolleşmişti. Uygurlar mani dinine geçmiş ve Şaman dininden uzaklaşmaya başlamışlardı. Karluklar ise hala Şaman dinindendiler. Başlarında da Aşina soyu hüküm sürüyordu. Karluk Yabgusu kendini bozkır egemenliğinin yasal mirasçısı sayarak Karahan unvanını alarak, Balasagun'u kendine başkent yaptı. Balasagun kaynaklarda " Kara-ordu " veya " Kuz-ordu " diye geçer.

Karahanlı devletinin kuruluşu ve kökeni hakkındaki bilgiler çok açık değildir. Kimi tarihçiler yukarıda anlatılan gibi olduğunu söylerken, kimileri Karlukları bu kuruluşu

gerçekleştirebilecek yeterli güçte görmemektedirler. Onlara göre Karluklar hem İslam yayılışına direnememekte ve hem de Onok dağılmasını önleyememektedir. Karahanlı devletini, Hem Göktürklerin ve hem de Uygurların temel öğesi olan Dokuz Oğuzlardan Yağma Türkleri kurmuştur. Karahanlı devletini Yağma ve Karlukların birleşerek kurduklarını söyleyenler de vardır.

Bazı kaynaklar Yağma şefinin Buğra han unvanı taşıdığını söyler. Karahanlı devletini Yağma ve Karlukların birleşerek kurduklarını söyleyenler de vardır. Yağma Türkleri Kaşgar ve Narin arasındaki bölgede iken Karahanlı devleti kurulmuştur.

Sonuçta hangisi doğru olursa olsun, Karahan soyu, bölgedeki göçebe Türkleri birleştirerek siyasi bir birlik kurmuştur. Bu boy toplulukları, Türk sistemine göre bir Büyük ve bir Küçük Kağan arasında paylaştırılır. Bunlardan Büyük Kağan Doğu bölgesine egemendir. Büyük Kağan Balasagun'a yerleşir ve Arslan Kağan unvanını taşır. Batıda Küçük Kağan Kaşgar'a yerleşir ve Buğra (damızlık erkek deve) Han unvanını taşır. Dönemin tasvirleri onları küçük gözlü ve basık burunlu, tam bir Moğol tipi olarak betimlerler.

Kraliçe Theodora

İmparatoriçe Theodora

842 yılında Doğu Roma İmparatoru Theophilos öldü. Theophilos, Doğu Roma'nın dış ilişkilerinde başarılı olamamıştı. Theophilos öldüğünde oğlu III. Mihail 6 yaşındaydı. Yönetim İmparator Naibi sıfatı ile Mihail'in annesi Theodora'nın eline geçti. Theodora Ermeni asıllı idi. Kardeşleri Bardas ve Petronas devlet hizmetinde ona yardımcı oldular. Ancak, söz sahibi olma açısından, Theodora'dan sonra gözdesi Theoktistos geliyordu. Theodora İkona kültünün ateşli bir taraftarıydı. Constantinopolis patriği İoannes Grammatikos'un yerine Metodios'u tayin etti. 843 yılında topladığı konsil ile İkona kültünü tekrar kurdu. Kararı oluşturan konsil 11 Mart 843 yılında, Ayasofya Kilisesinde büyük bir törenle İkona kültünün tekrar kurulma kararını tebliğ etti. Ortodokslar tarafından bugün hala bayram olarak kutlanmaya devam etmektedir.

İkona mücadelesi, Doğu Roma İmparatorluk tarihinde önemli bir yer tutmuş ve İmparatorluğun enerjisini boşuna harcamıştır. 843 kararından sonra İmparatorlukta hızlı bir kültürel ilerleme başladı. Bunu siyasi bir güçlenme dönemi izledi.

İkona mücadelesi sırasında evrensel devlet fikri geriledi, Batı'da Doğu Roma etkisi ve nüfuzu azaldı. Batı Avrupa düşünce açısından Doğu Roma'dan koparak, bağımsız bir yol izlemeye başladı. Ayrıca Roma ve Constantinopolis Kiliseleri arasındaki bağlar zayıflayarak, kopma noktasına geldi. Bu dönemin, Doğu Roma İmparatorluğuna en büyük faydası, Güney ve Doğu Slavlarının Hıristiyanlaştırılması olmuştur. Böylece yeni bir sayfa açılmıştır.

Doğu Roma, özerklik isteyen ve sapkın halkların oturdukları toprakları kaybetmişti. İmparatorluğun sınırları içinde kalan halk artık, Paulikianlar hariç dini açıdan mütecanis bir görüntü veriyordu. İkona mücadelesi halkın dini birliğini pekiştirmişti. Bundan sonra, Doğu Roma İmparatorluğu için din bir yurtseverlik biçimine bürünecekti. Ve Doğu Roma tarihi bu dini yurtseverlik etrafında şekillenecekti.

Sivas, Malatya, Erzurum üçgeni içinde ve çevresinde yaşayan Paulikianların (Pavlaki, Paulicien) inançları düalistti maniheistti. Bu topraklar, çok sonraları, Türklerin (Türkmenlerin) gelişinden sonra, XIII yüzyılda, Baba İshak isyanına tanık olacaktı. Paulikianlara göre insan ruhu ve göksel dünya iyi, insan bedeni ve görünen dünya kötüydü. Bu nedenle de yeryüzündeki iktidarı tanımazlardı. Aynı nedenle, resmi kiliseyi ve din adamlarını da tanımazlardı. Paulikian inancı Divriği ve çevresinde toplaşan köylü kitlesi ve kentlerin düşük gelir gurubu arasından kendilerine pek çok taraftar buldu.

Kilise ahlaki davranışların hakemiydi. VIII. Ve IX. Yüzyıllar arasında Doğu Roma Kilisesi cinsel arzunun kaçınılmazlığını kabul etmişti. Kurtuluş yolu olarak da evliliği önerdi. Evliliğin hedefi hem üreme hem de cinsel arzunun denetimli tatminiydi. Kilise kadın ile erkeğin üreme gayesi ile birleşmesini kabul ederken, cinsi arzu sonucu birleşmeye karşı çıkıyordu. Kilise tabii ki devletin tümü değil, ancak bir parçasıydı ve yasa çıkaramıyordu. Ama yine de evlilik konusunda en etken olan oydu.

Kiliseye göre cinsel faaliyet evlilik çatısı altında yapılırdı. Evlilik bir erkekle bir kadının, uygun bir yaşta, kendisinin ve ebeveyninin onayıyla, engeli olmaksızın akdedilen, tek eşli bir evlilikti. Evlilik sefahat ve fuhuşun ortadan kaldırılabilmesi için önemli bir araç olarak görüldü. Bu öneme izafeten, Kilise kiminle evlenilir, kaç defa evlenilir, boşanma hangi durumlarda olabilir gibi evlilik kurallarını geliştirmeye girişti.

Doğu Roma Kilisesi cinsel arzuyu insanı cennetten düşüren insan doğasının doğal ve kötü bir özelliği olarak kabul ediyordu. Bu yüzden cinsel günahlara yönelik cezalar doğuştan soğuk olanlara, doğuştan ateşli olanlardan daha fazla kesilirdi. Cinsel istek, insanı, tanrısal ve insani yasaları çiğnemeye yönlendirdiğinden, mücadele edilmesi gereken bir duyguydu. Doğu Roma Manastırları ise cinsel isteği şeytanın işi olarak görüyorlardı.

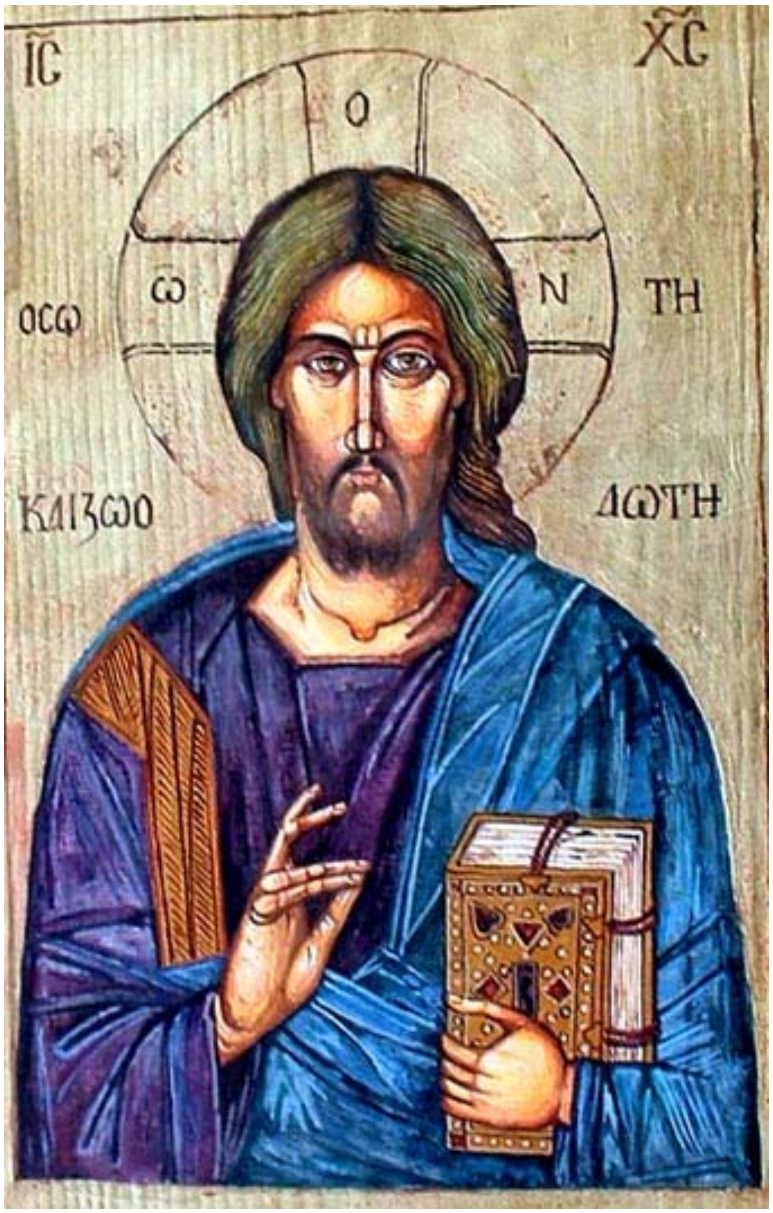
Doğu Roma'da doğallık, doğaya uygunluk kavramı karmaşık bir kavramdır. İnsan doğası toplumsal statüye, yaşa ve cinsiyete bağlı olarak farklıdır. Bir İmparator için doğal olan şey tabası için doğal olmayabilir. Bir kadın ve erkek doğallıkları birbirlerinden farklıdır. Gençler için doğal olan yaşlılar için doğal değildir. Bu doğallık kavramı dışında bir de günahların sınıflandırılması meselesi vardı. Örneğin kibir, evlilik dışı ilişkiden daha büyük günahtı. Çünkü evlilik dışı ilişki cennetten düştükten sonra insana Tanrı tarafından verilmiş olan insan doğasının doğal bir parçasıdır. Halbuki kibir gibi günahlar sonradan yapay olarak edinilmiş günahlardır.

Cinsel günah, mastürbasyonu, fahişelerle sevişmeyi, evlilik dışı münasebeti, hayvanlarla cinsel ilişkiyi, eşcinsellik gibi tüm tek eşli evlilik dışı ilişkileri kapsıyordu. Bu tek bir günahtı

ama dereceleri vardı ve buna bağlı olarak cezalandırılmaları farklı farklıydı. Kilise başlangıçta bu farkı hesaba katmadan hepsine aynı cezayı veriyordu. Aziz Basileios 15 yıl, Nikephoros Gregoras 18 yıl komünyon dışı kalma cezası ön görüyorlardı. Kilise sonradan farkın bilincine varmış ama bu farkı yazıya geçirmemiştir. Verilen ceza, yukarda anlatıldığı gibi tekrar sayısına, statüye, ne derece doğal olduğuna, vs bağlı olarak farklaşmıştır.

Devlet de kanun olarak bu günahlara suç biçmişti. Zina kırbaç cezasıyla, eş aldatma burun kesmeyle, eş cinsellik ölümle ve hayvanlarla cinsi münasebet hadım edilmekle cezalandırılıyordu.

Kilise açısından zina, cinsel günahların en bağışlanabiliniriydi. Bir erkek bir kadına karşı iradesi dışında arzu duyacağından bu doğal bir suçtu. Bu suç evlilik kurumuna yönelik büyük bir suç olarak görülmezdi. Bir yandan da Kilise ile resmi devlet kanunlarının zımmi anlaşmasına göre, bu suç veya günah saklı kaldıkça kabul edilir bir durumdu.

Karolenjlerin Bölünmesi

Karolenj İmparatorluğuna gelirsek, İmparatorluğun birliğini oluşturan ve aristokrasiyi bir arada tutan yöntemin savaş ve yağmaya dayalı olan askeri yayılma siyaseti olduğunu görmüştük. Karolenj savaş devleti, Hıristiyan devleti haline geldikçe dini bir öğe ön plana çıkmaya başlamıştı. Artık, Karolenj kralının egemenliği savaş şefliğinden, dinsel törenlere, bağlılık andı üzerine kurulmuş bağlılığa dönüşmüştü. Bu yeni durum kralın temel görevi olarak barış ve adaleti sürdürmeyi gerektiriyordu. Karolenj hanedanını hanedan yapan ilkeler çelişmeye başlamışlardı. Bir yanda savaş, yağma ve şiddet, diğer yanda barış ve adalet vardı ve bunları bir denge içinde tutmak gerekiyordu. Bu denge tabii ki her an bozulabilecek hassas bir dengeydi.

Dindar Louis'in döneminden başlayarak, düşünce alanında gerçekleşen ilerlemeler sonucu, din adamlarının etkisi çok artmıştı. Din adamları Karolenj İmparatorunu barış ve adalet konusunda görevlerinin önemi ve bu görevlerin yerine getirilmesi konusunda ikna ettiler. Karolenj devleti barışçı bir niteliğe bürünerek, sınırları dışına seferler yapmayı durdurdu. Askeri seferlerin durması, Hıristiyanlığın yayılma siyasetini durdurmamış, ama yeni bir politikaya yönlendirmişti. Şimdi Hıristiyanlık misyonerler aracı ile genişliyordu.

Vassallık sözleşmesi krala adamı üzerinde koşulsuz bir hakimiyet kurma hakkı vermiyordu. Bu krala veya genel olarak senyöre, adamına yardımcı olma ve koruma görevi yükleyen bir patronluk sözleşmesiydi. Senyörden vassalına hiçbir zarar gelmemesi gerekiyordu.

Yine hatırlanacağı gibi kralın adamlarına verdiği ödüller bağlılık andının bir parçası haline gelmişti. Kral yağma seferleri sayesinde kendi mülkünü azaltmadan adamlarına ödüller verebiliyordu. Yağma savaşları durmuş ama ödül dağıtma durmamıştı. Kral, aristokrasiye kendi topraklarını dağıtmak zorunda kaldı. Karolenj hanedanının toprakları uçsuz bucaksızdı. Ama akan suya ne dayanırdı. Kralın toprak serveti eriyip, tükendi.

843 yılında Karolenj İmparatoru Kel Charles, Kilise büyüklerinin ve Aristokrasinin huzurunda, herkese zümresi ya da saygınlığı ne olursa olsun, kanunun koruma hakkını tanıyordu. Böylece kral kendi otoritesini sınırlamıştı. Kanunun koruma hakkı, senyörden vassalına hiçbir zarar gelmeme prensibi ile birleşince, kral, adamlarının (dükler) ölürken miras bıraktığı ayrıcalıklı toprakları geri alamaz hale geldi. Görevlerini savsaklayan vassallarını cezalandırmak ve değiştirmekte duraksamaya başladı. Böylece, yönetici kadro belli aralıklarla gençleşemedi. Örnek cezalandırmalarla bağlılığın canlandırılması durdu.

Sonuçta krala bağlılık gevşedi ve aristokrasiyi bir arada tutan unsurlardan biri olan kral otoritesi zayıfladı.

Hiyerarşik vassallık piramidi dağılıyordu. Siyasette boşluklara yer yoktur. Boşluk oluşunca yeni bir oluşum sahnedeki yerini alır. Karolenj hanedanı çatırdayınca, büyük toprak sahiplerinin üstünlüğünü güvence altına alan yeni küçük siyasi topluluklar oluşmaya başladı. Karolenj devletinin geçirdiği sarsıntı, Karolenj ailesi içindeki anlaşmazlıklarla daha da büyüdü. Dindar Louis yaşlandığında, İmparatorluğun birliğini korumakla, oğullarına eski adetler gereği eşit miras vermek arasında bocalamaya başladı. Bu çelişik durum baba ile oğulları karşı karşıya getirdi. Dindar Louis ölünce, bu sefer kardeşler birbirine girdiler.

Dindar Louis'in oğullar, mücadeleyi kazanabilmek için, aristokrasiyi kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Bunun için üst üste ödünler ve vaatler verilmeye başlandı. Aristokrasi de bağlılığını açık arttırmaya çıkardı. Bu süreç büyük toprak sahiplerinin bağımsızlığını iyice attırdı. Sonunda 843 yılında " Verdun " antlaşması yapıldı. Frank İmparatorluğu üçe bölündü. Batı Frank krallığı, Doğu Frank krallığı ve Orta krallık kuruldu. Orta krallık, Kuzey denizinden, Güney İtalya'ya kadar uzanıyor ve içine Roma ile Aix-la-Chapelli'de alıyordu. İmparator unvanı bölünemeyeceğinden en büyük kardeşe verilmişti yani Orta krallıklaydı. Ama artık bu unvan sembolik bir unvandan öteye bir fonksiyon taşımıyordu. Diğer kardeşler kral unvanını almışlardı. İmparatorluğun paylaşımında, Dindar Louis'in en büyük oğlu ve taht varisi yaptığı Lothaire orta krallığı ve İmparator unvanını aldı. Kardeşleri Louis ve Charles diğer iki krallığa sahip oldular.

Louis'in topraklarında Germen dili konuşuluyordu. Başta Frank ülkesi denirken adı zamanla Deutchland oldu. Ancak dış ülkeler ona Germenya veya Almanya diyorlardı. Alamanlar Germen kabileleri arasında Franklara en yakın olanlardı.

Charles'ın topraklarında ise Roman dili (Roma İmparatorluğu dili olan Latinceden türeyen tüm diller) konuşuluyordu. Burasına da Frank ülkesi deniyordu. Bu topraklar adlarını değiştirmediler. Zamanla Frank ülkesi Fransa'ya dönüştü.

İmparator Lothaire ise iki kardeş arasındaki dar bölge ile Lombard krallığını almıştı. Burada birbirine hiç benzemeyen topluluklar ve diller vardı. Toprakların bir kısmında Roman dili, bir kısmında Germen dili konuşuluyordu. Bu topraklar çok geçmeden parçalandılar. Güneyine Provansa, merkezine Burgonya dendi. Kuzey toprakları ise ikiye ayrıldı. Biri Loren diğeri Brabant adını aldı. Zamanla buralardan Roman dilini konuşan İsviçre ile Belçika ve Hollanda çıkacaktı.

Din ve Bürokrasi Uzlaşması

Çin, daha önce anlatıldığı gibi, merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte meydana gelen iç karışıklıklar sonucu, 700 lü yıllardan başlayarak, geniş halk kitleleri için gittikçe yaşanması zor bir yer olmuştu. Vergiler, angaryalar, askeri hizmetler derken köylü borçlanmıştı. Biriken borcunu ödeyemeyen köylü topraklarını satmak veya büyük toprak sahiplerine kiralamak zorunda kalmıştı. Hem yüksek devlet görevlisi ve hem de büyük toprak sahibi olan büyükler, haklarını ve topraklarını miras yolu ile alıyorlardı. Sonunda Çin'de köylü toprak mülkiyeti kayboldu. Bunun sonucu olarak da Çin Nüfusu hızla azaldı. 754 yılında 52 milyon olduğunu gördüğümüz nüfus, 839 yılına gelindiğinde 30 milyona inmişti. Yani 80 yıl içinde her 5 Çinliden ikisi ülkesini terk etmişti.

Çin bu gidişe dur demek zorundaydı ve devlet adamları çözümler aramaya başladılar. Devlet toprağı yeniden dağıtıma tabi tuttu. İktisadi ve sosyal önlemler almaya başladı. Çin, 842 yılından itibaren, yabancıların elinde bulunan sermaye amaçlı madenleri, para basımında kullanılmak üzere toplamaya başlandı. Sermaye, banka vazifesi gören tapınakların yönetiminde bulunduğundan, bu hareket yabancı dinlere cephe almış bir görüntü veriyordu. Uygurların dini olan Mani dini ve diğer dinlerden Mazda, Nasturilik ve İslam, 843 den itibaren yasak edildi. Yabancılara Çinliler gibi giyinmeleri ve artık Çin vatandaşı sayılacaklardı tebliğ edildi. Artık yabancılar Çin kanunlarına göre muhakeme ediliyorlardı. Budist mabetler de, bu akıntıya direnemedi. Bütün heykellerin eritilerek teslim edilmesi ve Budist rahiplerin Çinli sayılması emredildi. O zamana kadar hem rahipler ve hem de mabet topraklarının ürünleri vergiden muaftı. Şimdi, her şey vergi kapsamına alınıyordu. Yapılan sermaye vergisi koymak ve gelir vergisi kapsamını genişletmekti. Tapınaklar ve yabancılar fakirleştirilirken, saray ve bürokrasinin geliri arttırılmaya çalışılıyordu. Taoizm bu kanun ve uygulamaların kapsamı dışında kalıyordu. Merkezi hükümet Konfüçyusculuğu ve Taoizm'i benimsemişti. Yüksek yetkileri olan Taoistler, Budizm'e meydan okuyor, halkı ondan soğutmaya çalışıyorlardı.

846 yılında, yeni imparatorla birlikte, Konfüçyus yanlısı Budistler iktidara geldiler. Şimdi, yetkilerini kaybetme sırası Taoistler deydi. Bu dönemden sonra Budizm ile Konfüçyus öğretisi arasında bir uzlaşma, bir birleşme görülmektedir. Buna manastır Budizm'i de ayak uydurdu. Senelerin tecrübesi, herkese bürokrasi ile uzlaşmak gereğini göstermişti. Bürokrasi, geleneksel öğretisinden, beraber büyüyüp, güçlendiği ve varlığını bir anlamda borçlu olduğu Konfüçyus öğretisinden vazgeçemezdi. Budizm, bürokrasiye uymak zorundaydı. Manastır Budizm'i, tekrar doğuş inanışını gözden geçirip, ufak bir ilave yaptı. " Bu dünyada sıkıntı çeken herkes hükümete ve bürokrasiye muti olmalı (huyuna gitmeli) ki, bir daha dünyaya geldiklerinde daha iyi bir yaşam fırsatı bulabilsinler ". Böylece, Budizm'in misilleme yapıcı tarafı törpülenmiş, uzlaşmacı bir söylem kazanmıştı.

El-Kindi

el-Kındi portresi

İslam düşüncesi şekillenirken Şeriat kadar mistiklikler ve feylesoflar da önemli rol oynamışlardır. Hem mistizmden ve hem de filozofik gelişmeden az sonra bahsedilecektir. Bu konulara geçmeden, tarihi süreç içinde feylesof sayılabilecek bir kişiden Yakup ibn İshak el-Kindi'den (800 – 873) söz edelim.

Abbasi halifeleri el-Memun, el-Mutasım, el-Mütevekkil dönemlerinde yaşadı. İleride bahsedileceği gibi, felsefi görüşleri nedeniyle eserlerine el kondu. Bu eserler daha sonra iade edildi. El-Kindi filozof, matematikçi, fizikçi, astronom, hekim, coğrafyacı ve müzik uzmanıydı.

Matematikte, sayı sistemleri üzerine dört kitap yazmıştır. Modern aritmetiğin kuruluşunu hazırlayanlardan biridir. Kimyada, baz metallerin değerli madenlere dönüştürülebilineceği fikrine karşı çıkarak, reaksiyonların elementlerin transformasyonunu yapamayacağını ısrarla müdafaa etmiştir. Fizikte ise geometrik optiğe büyük katkılar sağlamıştır. Tıpta ise, uygulanan ilaç dozlarını belirleyen ilk kişidir.

Döneminde müziğin bilimsel yönü çok az biliniyordu. Notaların belirli bir perdeye sahip olduğuna dikkat çekmiş, armoninin derecesinin notaların frekansına bağlı olduğunu söylemiştir. Ses çıkarmak ise, kulağa çarpan hava dalgaları oluşturmak demektir.

El-Kindi, üretken bir yazardı, toplam 241 kitabı vardı. Astronomide 16, aritmetikte 11, geometride 32, tıpta 22, fizikte 12, felsefede 22, mantıkta 9, psikolojide 5 ve müzikte 7 kitap yazdığı bilinmektedir. Ayrıca biyografiler, astronomi cihazları, kayalar ve değerli taşlarla ilgili eserleri vardı.

Yunanca eserleri Arapça'ya çeviren ilk tercümanlardan biridir. Kitaplarının büyük bir kısmı günümüze kadar gelememiştir. Latince de Alkindus adı ile bilinir ve pek çok eseri Latince'ye çevrilmiştir.

El-Kindi, Mutezileye oldukça yakın bir düşüncedeydi. O ana kadar Arapça'ya tercüme edilmiş olan Yunan felsefi eserlerini okumuştu. Pek çok noktada Aristo ile hem fikir değildi. Eğitimini Basra'da görmüştü. Halife el-Memun'un himayesi altında Bağdat'ta oturuyordu. Matematik, fen bilimleri ve felsefe içeren eserini yayınladığında, etkisi büyük oldu. Felsefeyi vahyin hizmetinde görüyordu. Vahiyler Tanrı'dan geliyordu, bu nedenle filozofun insan görüşlerinden üstündüler. Çok daha sonra gelen feylesoflar bu görüşü paylaşmadılar. El-Kindi, dinine ve düşüncesine bakmadan, diğer inanışlar içerisinde hakikati aradı. Hakikat tekti ve her kültürde bulunabilir olmalıydı.

" Bize hangi kaynaktan gelirse gelsin, ister eski kuşaklardan ve yabancılardan, gerçeği bulmaktan ve almaktan utanmamalıyız. Çünkü gerçeği arayan kişi için gerçekten daha yüksek bir değer yoktur. Ona ulaşan hiç kimseyi zayıflatmaz veya küçük düşürmez, fakat soylulaştırır ve onur verir. "

Bu aşamada el-Kindi Kuran ile aynı çizgideydi. Ama orada durmadı. Yunan filozofların eserlerine başvurup, Aristo'nun görüşünü aldı. Akılcı bir evrende her şeyin bir nedeni vardı. Bu ilk Neden, değişmeyen, mükemmel varlığın kendisiydi. O ilk hareket ettiriciydi. Sonra tekrar vahiye dönüp, Tanrı'nın ayrıcalığı yoktan bir şeyi var etmektir; Yoktan var eden O'dur, bütün olayların gerçek nedeni de O'dur, dedi.

El-Kindi, az sonra anlatılacak olan feylesoflar yanında gerçek bir feylesof sayılamaz. Yaradılışı reddetmiştir ama dinsel görüşle, sistematik metafiziği bir birine uydurmaya çalışan ilk kişidir.

Sufiler

İslam uygarlığının şekillenmesinde şeriat gibi mistizm de en önemli etken olmuştur. Müslümanlıkta mistikliğe genel olarak sufizm denir. Başlangıçta, Medine'deki ilk Müslümanların basit yaşamına dönmek amacındaydılar. Peygamberin sevdiği söylenen, basit, kaba yünlü elbiseler giyiyorlardı. Bu elbiselere sof denirdi. Buradan hareketle sufi adı yerleşti. Bunlar dinsel yaşamı, içlerine kapanarak, bireysel olarak ruhsal yanlarıyla yaşamak isteyen aşırı sofulardı. Amaçları, sadece, bir Müslüman olarak, dünya işlerinden el ayak çekip, tüm zamanlarını dinsel bir yaşama vermekti. Onların, varlığın birliği düşüncesinden veya gizli manalardan haberleri yoktu. Sadece, peygamberlerin ve özellikle Muhammed peygamberin yaşamış olduğu hayatın benzerini yaşamak istiyorlardı.

Başlangıçta öteki mezheplerden pek büyük ayrımları yoktu. Mutezile öğretisinin kurucusu Vasıl bin Ata'nın hocası Medineli Hasan Basri ilk sufi pirlerinden biriydi. Hasan Basri, günlerini ve gecelerini, Allah korkusundan titreyerek geçiriyordu.

Şeriat, Müslüman bireyin, Allah ile ve hemcinsleri ile ilişkilerini buyuruyordu. Kişi davranışlarında bu buyruklara uyarken, iç dünyasında neler olacaktı. Sufizm buna el attı. Bireyin iç dünyasını olgunlaştırmayı ve geliştirmeyi amaçladı. Müslüman yaşamını daima, Tanrının gözü önündeymiş gibi sürdürmeliydi. Müslüman, Tanrıyı günlük yaşamının her anında, her yaptığı işte hissetmeliydi. Yemek yemeden, çalışmadan, sevişmeden önce O'nu anımsamalıydı.

Sufilik duygusunun başlangıcı Allah'tan ve kıyamet gününden korkmakla işe başladı. Fakat kısa süre içerisinde sevgi öğretisi ağır basmaya başladı. Kadın ermiş Rabia (ölümü 801), " Allah sevgisi beni öylesine doyurdu ki, kalbimde başka herhangi bir şey için ne sevgiye yer var, ne nefrete " diyordu.

Rabia'nın ünlü duası şöyleydi: " Ey Tanrım, eğer sana cehennem korkusu veya cennet umuduyla ibadet ediyorsam, beni cennetinden çıkar; ama Sana Senin için tapınırsam, Ebedi güzelliğini benden esirgeme ".

Sufilikteki sevgi doldu, taştı ve Allah'a yapılacak manevi bir yolculuğun yolu oldu. Yola çıkmaya hazır olan kişi önce mürit (arayıcı) oluyordu. Sonra yolcu olarak yoluna devam ediyor, becerebilirse en sonunda sırra eriyordu. Bu yolculuk sırasında, yolcu kendini inkar ederek içindeki Tanrı bilincini geliştirirdi. Gittikçe Tanrı'ya yaklaşılır. Tanrı'ya yaklaştıkça organları artık yolcunun organları olmaktan çıkardı. Artık konuşan o değildir, artık el onun eli, yürek onun yüreği değildir. Son evreye gelindiğinde benlik tamamıyla ortadan kalkıp, Allah'ta yok olunulurdu (fena fi'llah).

Burada, Şeriat yolunu tutanlarla, Sufiler arasında önemli bir yöntem farkı ortaya çıkmıştı. Allah'tan Kuran ve hadise dayanarak bilgi almakla, Allah'tan dolaysız ve kişisel deneyimle bilgi almak arasında ciddi bir fark vardı. Tanrı bilgisini, Kuran, hadis, şeriat ve ilahiyat yolu ile almaya çalışan İslam din bilginlerine " ulema " denir. Ulema, Sufilerin iddiasını kışkırtıcı ve kendi yöntemleri için tehlikeli olarak görüyorlardı. Bu arada sufilik halk arasında gittikçe yayılıyor ve desteği de artıyordu. Artan destek ulemayı daha da tedirgin ediyordu.

Ulema sufileri susturmaya çalıştı. Kendini anlamak İslam mistizminin önde gelen öğesi olmuştu. " Kendini bilen, Tanrı'yı da bilir " diyorlardı. Bu arada, el-Hallac, tasavvufta son noktaya varıp Ene'l Hakk (ben Tanrı'yım) demişti. El-Hallac'ın derisi yüzülerek, feci bir şekilde, işkence ile öldürüldü. Sufiliği bastırma hareketi bütün şiddeti ile sürüyordu. Ama halk, kadınlı erkekli, daha doyurucu buldukları Sufileri takip ediyorlardı. Ulema, Sufi çelişki ve çekişmesi 10. Yüzyılda devam etti gitti.

Her Şey, Hiçbir Şey

9. yüzyılda, Avrupa'da, İrlandalı Kelt filozof Duns Scotus Eriugena (810 – 877) Doğu Roma'daki teolojiden etkilenmişti. Eriugena, İrlanda'dan Batı Franklarının kralı kel Charles'ın yanında çalışmak için Charles'ın sarayına gitmişti. Doğu Roma kilisesinden pek çok eseri Latince'ye tercüme ederek, Batı kilisesinin hizmetine verdi. Bu tercüme edilen eserler arasında Arepagites Dionysos'un eserlerine Eriugena özel bir önem veriyordu. Arepagites Dionysos'un eserinde melekler 9 hiyerarşik kategoride sınıflandırılmışlardı. Eriugena, inanç ve aklın birbirini karşılıklı olarak dışlamadığına inanıyordu. Filozofiyi ise, Tanrı'ya giden asil bir yol olarak görüyordu. Hıristiyan dininin akılcı açıklaması Platon ve Aristo'da vardı.

Eriugena, kendi Tanrı tartışmasında Dionysos'un diyalektik yöntemlerini kullandı. Tanrı kavranamazdı, hatta melekler bile onu anlayamıyorlardı. Kavranılamaz Tanrı'dan bahsederken ne yapılacaktı. Tanrı " bilgedir " demekle, Bilgenin ne olduğunu bildiğimizden kafamızda bir imaj belirirdi. Bu nedenle " Tanrı bilgeden daha fazla bir şeydir " demek daha uygun oluyordu. Bu aynı zamanda, bilge olmaktan daha fazlasının ne olduğu bilinmediğinden bir " sır " oluyordu. Böyle konuşmak sır duygusu yaratılmasına yardımcı olan bir disiplindi.

Bu tarz, " Tanrı vardır " cümlesine uygulandığında ortaya " Tanrı var olmaktan daha fazla bir şeydir " çıkıyordu. Ama bu cümle de Tanrı'yı anlatamıyordu. Tanrı'nın yarattığı varlıklardan farklı olduğunu ve sıradan olmadığını bildiriyordu, ama tanımlamıyordu. Gerçekten de Tanrı hiçbir şeydi. Eriugena bunun ürkütücü olduğunu biliyordu. Eriugena, aslında şunu söylüyordu: Tanrı var olmaktan fazla idi, yani, " hiç bir şey " olmak " her şey " olmaktı. Tanrı, her şeyin onun parçası olduğu, tek başına sahici bir özdü. Bütün yaratıklar, Tanrı'nın parçası olduklarından kutsaldılar ve Tanrı'nın varlığının işaretiydiler. Tabii, Eriugena'nın böyle bir sonuca varmasında Kelt inançları da önemli bir rol oynamıştı. Böylece insan bütün yaratılışı kendinde yaşatmış oluyordu ve kutsal taşıyıcıların da en mükemmeliydi.

Eriugena'nın teolojisi paradoksal bir teolojidir. Tanrı hem " her şeydir ", hem " hiçbir şeydir ". Böylece ortaya duygusal bir gerilim çıkar. Anladığımızı sanıp, anlayamadığımız bir durum vardır. Tanrı'yı kendi olarak göremeyiz. İnsanlar düşünürken niyetleri ve amaçları vardır. Bu niyet ve amaçlara uygun Tanrı yoktur. Tanrı'yı çiçeklerde, kuşlarda, ağaçlarda ve insanlarda algılayabiliriz.

Her şey Tanrı'dan bir parça ise, kötülük de Tanrı'nın bir parçası mıdır sorusu ile Eriugena ilgilenmez. Eriugena, Latin teologların, Doğu Roma teologlarından öğrenecekleri çok şeyleri

olduğunu göstermişti. Ancak, bunun önemi diğer Latin teolojistlerce algılanamamıştır. Daha sonra XII. asra gelindiğinde, Eriugena'nın Batı Dünyası üzerindeki etkisi başlayacaktır.

Eriugena'nın düşüncelerinden bir demeti özetleyelim. Tanrı, mutlak yokluk, sonsuzdan gelip sonsuza giden bir sırdır. İnsan, evrensel tüm varlıkları kendinde özetleyen küçük çapta bir evrendir. İnsan düşünür ve düşündüğü için var olur. İnsan aklı gelişmektedir. İnsan bedeninin bir parçası olan duyular zaman zaman, gelişmekte olan insan aklına egemen olur ki, o zaman ortaya erdemsizlik çıkar. Günah bir cins erdemsizliktir. Bu nedenle mutlak bir erdemsizlik yoktur. Mutlak günah olmayınca da şeytan da var olmaz. Yaratma bir defada olan bir şey değildir, o bir süreçtir. Yaratma devam etmektedir. Yaratmanın başı ve sonu yoktur. Bütün evren de bu sonsuzluğun içindedir.

Böyle düşünceleri olan bir kişiyi, IX. Asır kabul edemezdi. Sonuçta epey eziyet çekti. Eriugena'nın öldürüldüğü söylenir. Hayatı ve sonu hakkında elde yeterli bilgi yoktur.

Rus Adı

Volga havzası (İdil)

840 yılına gelindiğinde, Hazar devleti 100 seneden beri, Karadeniz'in Kuzeyindeki hakimiyetini iyice arttırmıştı. Kama- İdil boyundaki çeşitli Fin toplulukları, Volga Bulgarları, Orta Don bölgesindeki Burtas, Oka-Desna boyları, Orta Dnyeper'deki Radimiç, Viatiç, Severyan, Polyan gibi Slav ve Fin boyları, Kuban-Don bölgesindeki Macarlar, Alanlar ve Ruslar ve diğer bozkır boyları Hazar devletine bağımlıydılar. Bu dönemde Hazarlara bağlı 25 topluluk olduğu söylenmektedir. Hazar Kağanı, bu 25 topluluğun şeflerinin kızları ile evlidir. Yani en az 25 karısı vardır. Bunlar genellikle kendi şeflerinin yönetiminde, Hazarlara vergi veriyor, asker sağlıyorlardı. Vergi örneğin aile başına bir kürk ve bir gümüş para mertebesindeydi. 800 yılı başlarında Macarlar Don ile Dnyeper arasındaki bölgeye kaydılar. Bu dönemde, 840–860, Hazar devleti Kırım kentlerini ele geçirdi. Kırım kentleri " Tudun'lar " aracılığı ile yönetildiler. Hazarlara bağımlı topluluklardan biri de " Ruslar " dır.

846 yılında El-Mütevekkil Abbasi Halifesi oldu (846 – 861). El-Mütevekkil ülkeyi vezirsiz yönetme kararı verdi. Bu karar askerlikte ve sivil bürokraside iyice yükselmiş ve yaygınlaşmış olan Türklere yeni fırsatlar yarattı. Türkler katip, mabeyinci, danışman gibi yüksek görevlere daha kolay gelir oldular.

847 yılından sonra, Mütevekkil'in Halifeliği sırasında, Ermenistan'da nahararlar arasındaki feodal çekişme sürüp gidiyordu. Halife Mütevekkil, Türk kökenli komutan Boğa el-Kebir'i (öl. 862) sorunu çözmesi için Ermenistan'a yolladı. Boğa karargahını Ermenistan topraklarında Müslüman ağırlıklı kentlere kurdu. Önce Ahlat kenti, sonra Dvin kenti kuvvet karargahlığı yaptı. Komutan Boğa, Ermeni prens ve işharlarını (nahararları) zincire vurarak Bağdat'a yolladı. Bu şiddet politikası da ancak kısa bir süre için başarılı gibi oldu. Kısa süre içinde Ermeniler arasındaki çatışmalar tekrar başladı.

İspanya'da Kastilla topraklarında ilk kont 850 yılında Astruias tarafından atanmış olan Rodrigo adlı biriydi.

853 yılına gelindiğinde, uzun zamandır ilk defa, Doğu Roma donanması Mısır kıyılarında görüldü. Dimyat'a çıkartma yapıldı. Kent yağmalandı ve tahrip edildi.

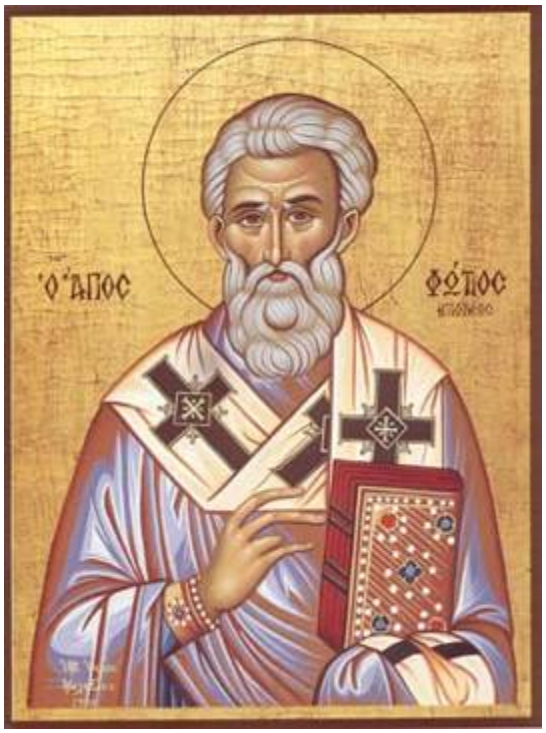
Ruslar öncesi Karadeniz'in kuzeyi

Kuzey Rusya'daki kabileler savaşı, her toplumu zayıflatmış, tüketmişti. Bir araya gelerek " onları yönetecek ve yasaya göre yargılayacak " bir prens çağırmaya karar verdiler. 855 – 856 tarihlerinde, Danimarkalı olduğu sanılan Prens Rurik, çağrıya uyarak geldi. Rurik, aslında üç kardeşi ile beraber gelmişti, ama ikisi ölünce, Rurik Novgorad'a yerleşerek, kuzey Ruslarının başına geçti. Yanında gelen kabilesi de, Kuzey Rusları ile birleşerek, " Rus " adını aldı.

Rurik'in, asayişi sağlamak için, ticaret yolunu açması gerekiyordu. Rurik konuyu görüşmek üzere, Doğu Roma'ya, 856'da, Askold ve Dir adlı iki elçi yolladı. Elçiler, yolda Kiev'de durdular. Kiev'de yaşayan Polyan Slavları, Hazar devletine vergi ödediklerini söylediler. Aslında vergiyi, Hazar adına Macarlar alıyordu. Kiev ve aşağı Dnyeper bölgesi, Hazar adına Macarların elindeydi. Kiev'i yöneten Almuş adlı bir Macar Beyiydi. Elçilerin yanındaki askeri güç de, Macarlarla başa çıkacak kadar güçlü değildi. Askold ve Dir, Macar beyi Almuş ile anlaşarak, Constantinopolis'e gitmekten vaz geçerek, Kiev'de, Almuş'un yardımcısı olarak kaldılar. Daha sonra da, Kiev'e Vareg savaşçıları getirerek, güçlenmeye başladılar.

856 yılına gelindiğinde, Doğu Roma'da İmparator III. Mihail'e, annesi Theodora ve sevgilisi nedeni ile yapılan baskılar artmıştı. Mihail, dayısı Bardas'ın yardımı ile Theoktistos'u öldürdü ve yönetimi dayısına teslim etti. Başarısız bir karşı darbe girişiminde bulunan Theodora kızları ile birlikte manastıra kapatıldı.

Bardas, büyük bir devlet adamıydı. Constantinopolis'le, ilahiyat dışındaki bilimlerin okutulduğu bir yüksek okul kurdu (İstanbul Üniversitesi). Ansiklopedist ve matematikçi Leon ve zamanın en büyük bilginlerinden sayılan Photios, bu yüksek okulda öğretim görevlisiydi. Photios bağımsız felsefenin temellerini atıyordu. Derslerinde daha fazla mantık ve diyalektik üzerinde duruyor ve yazdığı eserlerde de bu konulara önem veriyordu.

St. Photios

856 yılında Petronas kumandasında bir Doğu Roma ordusu, Anadolu'da ilerledi. Samsat, Diyarbakır Doğu Roma'nın eline geçti. Peşinden İmparatorun ve Bardas'ın katıldıkları ikinci bir sefer daha yapıldı. Doğu Roma Müslümanlara karşı sınır kalelerini kuvvetlendirdi.

Kilise yönetiminde değişiklik yapıldı. Kraliçe Theodora'yı desteklemiş olan Patrik İgnasios görevden alınarak yerine Photios getirildi. İgnasios bu kararı kabul etmedi ve Photios'u aforoz etti. Photios da İgnasios'u aforoz etti. İşler karma karışık olmuştu. Bu durumda III. Mihail konsil toplamaya karar verdi. Papa I. Nikolaus eski Patrik İgnasios'un yanını tutuyordu, konsile katılmadı ama kendini temsilen bir heyet yolladı. Konsil Photios'un Patrikliğini onayladı. Papa bu karara muhalefet etti ve Photios'u aforozladı. Buna karşı 867 yılında, Constantinopolis'le yeni bir konsil toplandı ve Papayı aforoz etti. Artık Doğu ve Batı kiliselerinin arası iyice açılmıştı.

Kiev'de güçlenen Askold ve Dir, 860 yılında, Constantinopolis seferine giriştiler. Böyle bir seferin, Macarlardan habersiz yapıldığı düşünülemez. Hazar devleti de, bu olaylar sırasında hareketsiz kalmıştır. Bu sırada, Doğu Roma filosu, Akdeniz'de Arap korsanların peşine düşmüştü. İmparator ise, Anadolu'da Araplarla savaşıyordu. Yani, zamanlama çok iyi seçilmişti. Askold ve Dir'in Kiev donanması ile Rus filosu birleşip, 200 gemilik bir donanma haline geldiler. Ruslar, Constantinopolis'in çevresini yağmalayıp, kentin açlıktan düşmesini beklediler. Kenti " Hazar suratlı " denen Patrik Photios savunuyordu. İmparator kızdığında, Patriğe " Hazar suratlı " diyordu. Şehrin açlıktan düşmesi beklenirken, çıkan bir fırtına Rus gemilerini batırarak, kuşatmayı kaldırdı. Askold ve Dir, Kiev'e perişan bir halde döndüler. Bu sırada İmparator da, Constantinopolis'e yardım etmek için, Anadolu seferini durdurup, hızla geri dönmüştü.

861 yılında, Akdeniz üzerinden gelip Marmara'ya giren İskandinavlar, yine çevreyi yağmaladılar. İskandinavlar hep aynı şeyi yapıyorlardı, başkente yaklaşmıyor, sadece çevreyi yağmalamakla yetiniyorlardı.

Constantinopolis, Patrik Photios'un yönetiminde, canınla uğraşırken, Hazar devleti hiç bir şey yapmamıştı. Aslında bir şey yapmıştı. Hazar Kağanı tek Tanrılı dinlerden birini seçmek istiyordu. Kağan, Constantinopolis'e elçi ve mektup yollayarak, kendilerine Hıristiyanlığı tanıtacak birilerinin yollanmasını istedi. Patrik Photios, Slav alfabesinin yapımcısı (Kiril alfabesi), Kiril'i (Constantin) Hazar devletine yolladı. Kiril, bin bir maceradan sonra Hazar Kağanının yanına gelip, İslam ve Yahudi din adamları ile tartışmaya başladı.

Kiril'in bilgisinden ve anlattıklarından çok etkilenen Hazar Kağanı, ona kıymetli hediyeler verdi. Kiril, hediyeleri kabul etmeyerek, hediyeler yerine, tutsak olan 200 Hıristiyan'ın serbest bırakılmasını istedi. İsteği gerçekleşti. Hazar sarayında din tartışmaları sürerken, aslında Yahudilik 740 tarihinden beri Hazar topraklarında epey bir yol kat etmişti.

Constantinopolis'e yapılan Rus saldırısı, Hazar devletinin din arayışları, Doğu Roma yöneticilerinin aklına Slavları Hıristiyan yapmanın stratejik yararlarını getirdi. Savaşmak yerine, onlar ile din bağları ile bağlanmak daha akılcı olacaktı.

7. Kitap, Faydalanılan eser ve kaynaklar

. Adontz N., Histoir de l'Armenie, Paris 1946

. Alinge Curt, Moğol Kanunları, Ankara Üniversitesi

. Armstrong Karen, Tanrı'nın Tarihi, Ayranç

. Avcıoğlu Doğan, Türklerin Tarihi, Tekin yayınevi

. Anadolu Uygarlıkları Cilt 1, 2, 3 Görsel yayınlar

. Barthold V.V., Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler, Türk Tarih Kurumu

. Berktay. Halil, Ümit Hassan, Ayla Ödekan, Türkiye Tarihi 1, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem yayınları, 1995

. Benz, Ernst. The Eastern Orthodox Church. Aldine Transaction 1963

. Bowker J., The Religious Imagination and the Sense of the God, Oxford, 1978

. Bowker J., Problems of Suffering in Religions of the World, Cambridge, 1970

. Blunder Caroline, Evlin Mark, Çin, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi

. Browning, Robert. The Byzantine Empire. The Catholic University of America Press 1992

. Bury, John Bagnall. History of the Later Roman Empire. Macmillan & Co.1923

. Campbell Joseph, Tanrının Maskeleri, İmge

. Challaye Felicien, Dinler Tarihi, Varlık yayınları

. Cogito, Bizans, Yapı Kredi yayınları 1999

. Cornell T., Matthews J., Roma Dünyası, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, İletişim yayınları

. Colin A Ronan, Bilim tarihi, Tübitak

. Çin dünyası, iletişim yayınları

. Diamond Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları

. Eberhard Wolfram, Çin Tarihi, Türk Tarih kurumu, Ankara 1995

. Encyclopedia of Homosexuality ilgili bölümler

. Encyclopaedia Britannica.

. Encyclopedia Mythica

. Encyclopaedia Britannica Online. Encyclopaedia Britannica, Inc.

. Encyclopaedia of Islam Online. Ed. P.J. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Brill Academic Publishers

. Encyclopedia of Islam and the Muslim World. Ed. Richard C. Martin. New York: Macmillan 2004

. Erdoğan Aydın, Nasıl Müslüman olduk, Cumhuriyet

. Esposito, John. Oxford History of Islam. Oxford University Press 2000

. Esposito, John. The Oxford Dictionary of Islam. Oxford University Press 2003

. Gaarder Jostein, Sofi'nin dünyası, Pan yayıncılık,

. Hançerlioğlu Orhan, Düşünce Tarihi,

. Hançerlioğlu Orhan, Felsefe sözlüğü, Varlık yayınları.

. Hançerlioğlu Orhan, Özgürlük düşüncesi, Varlık yayınları.

. İnan Abdülkadir, Şamanizm, Türk Tarih Kurumu

. İslam dünyası, iletişim yayınları

. James William, The Varieties of Religious Experience, New York 1982

. Jewish Encyclopedia, New York, 1901

. Kazhdan, Alexander, Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford University Press. 1991

. Lewis, Bernard. Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East. Open Court 1993

. Leroux Gabriel, Eski Akdeniz ve Yakın Doğu uygarlıkları, Varlık yayınları

. Lloyd Seton, Türkiye'nin Tarihi, TÜBİTAK

. Onurkan S. Doç. Dr. Anadolu'da eski Yunan ve Roma arkeolojisi, Anadolu Uygarlıkları Cilt 2, Görsel yayınlar

. Petit P., Histoire Generale de L'Empire Romaine, Paris 1974

. Piganiol A., Histoire de Rome, Paris 1954

. Roma dünyası, iletişim yayınları

. Roux Jean - Paul, La religion des turcs et des mongols, Payot et Rivages, 1984

. Roux Jean - Paul, Histoire des Turcs, Fayard 2000

. Seignobos Charles, Mukayeseli Avrupa tarihi, Varlık

. Sencer Oya,Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi,

. Sevin Veli, Anadolu Uygarlıkları, Görsel yayınlar

. Shepard B. Clough, Uygarlıklar tarihi, Varlık yayınları,

. Şener Cemal, Şamanizm, Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini, Etik Yayınları, 2001

. Tanilli Server, Yüzyılların gerçeği ve mirası, Adam yayınlar

. Wells H.G., Kısa dünya tarihi, Varlık yayınları

. Zeldin Theodore, İnsanlığın Mahrem Tarihi, Ayrıntı Yayınları 1999

. en.wikipedia.org

. http://www.dunyadinleri.com